

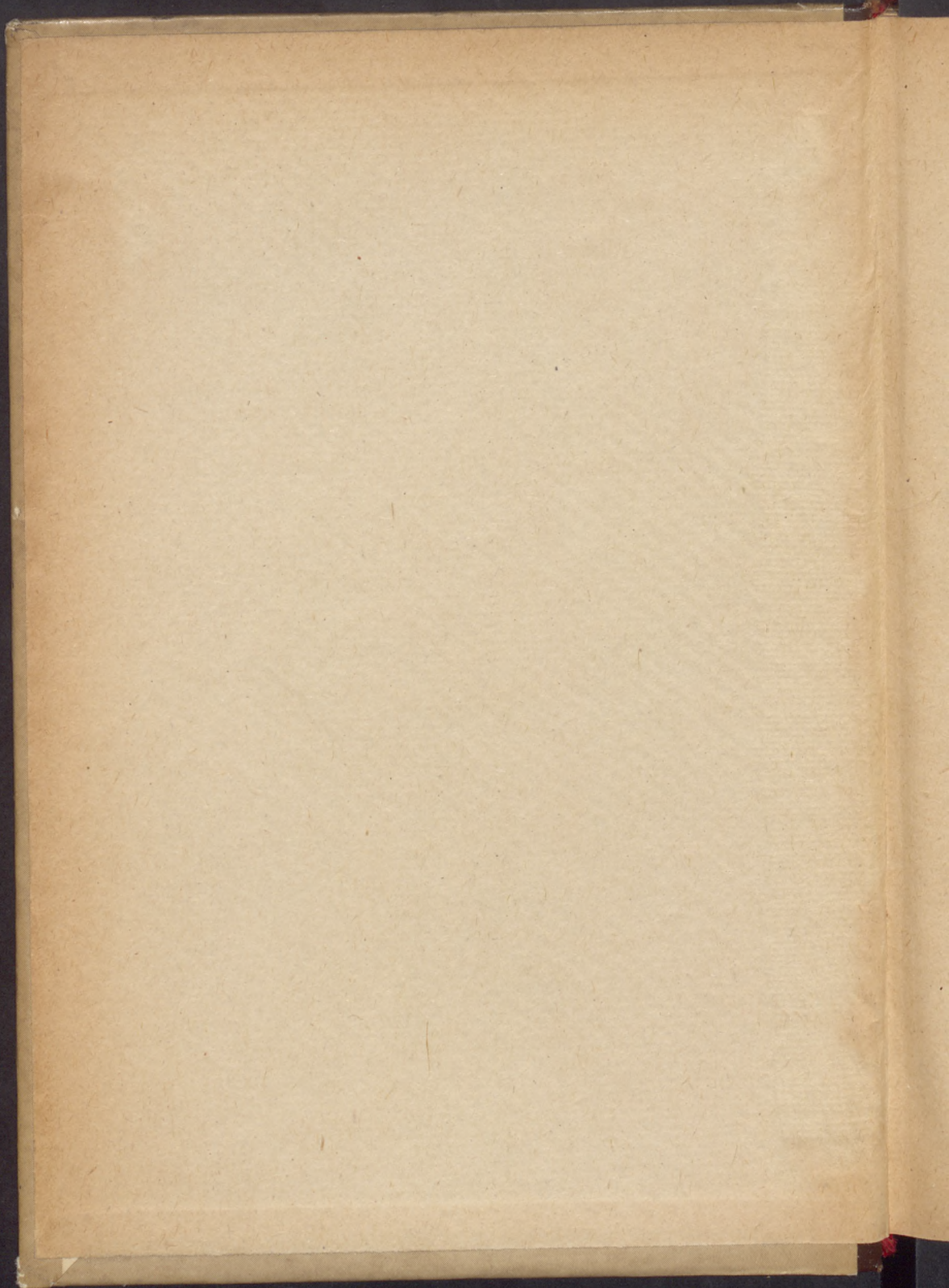
MB
20193

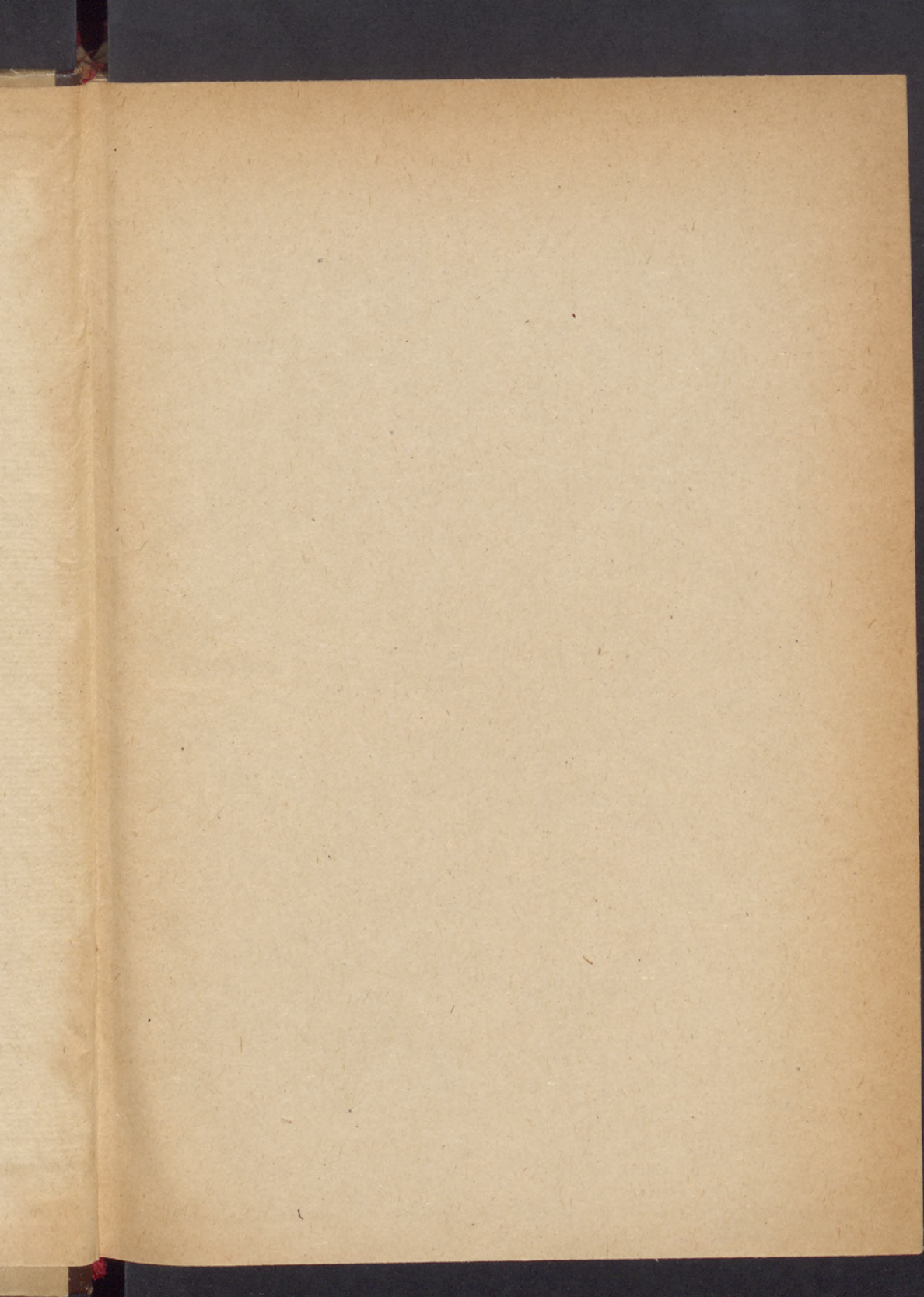
Németh Andor

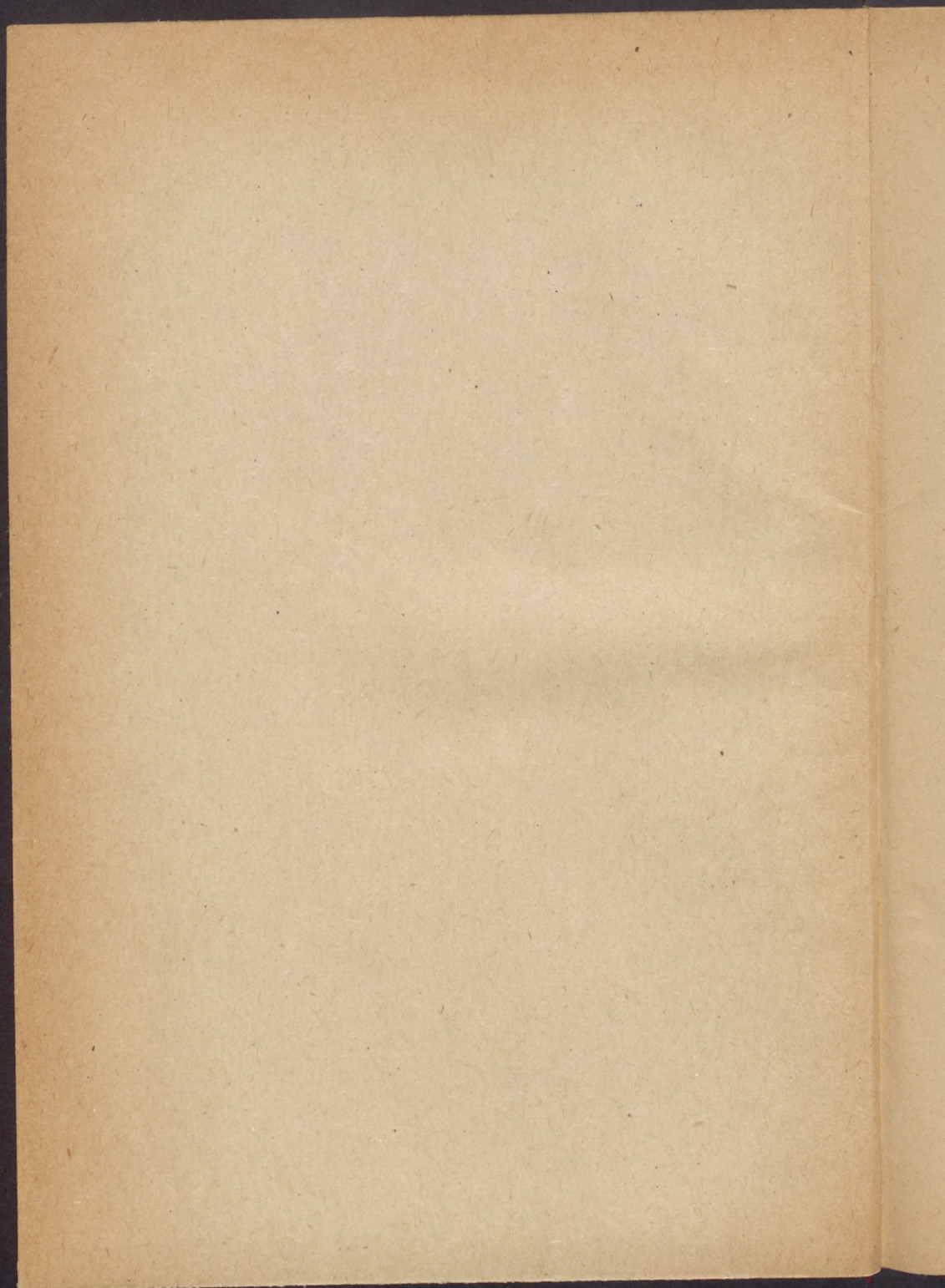
A BETŰ MESTERE

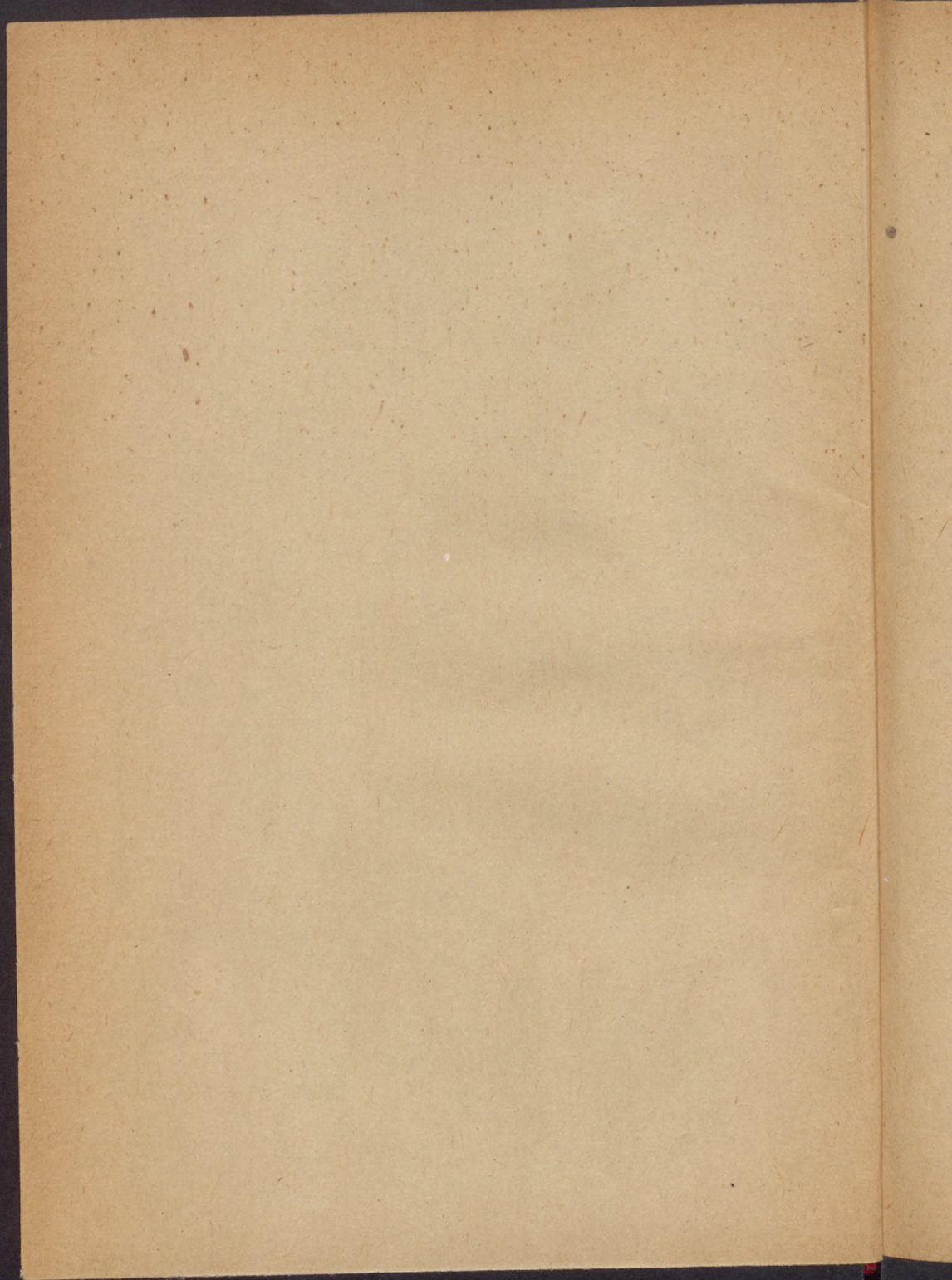
Szépirodalmi Könyvkiadó

NÉMETH ANDOR
A BETŰ MESTERE

NÉMETH ANDOR

A BETŰ MESTERE

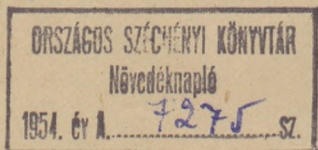
TÓTFALUSI KIS MIKLÓS ÉLETREGÉNYE

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ

1954

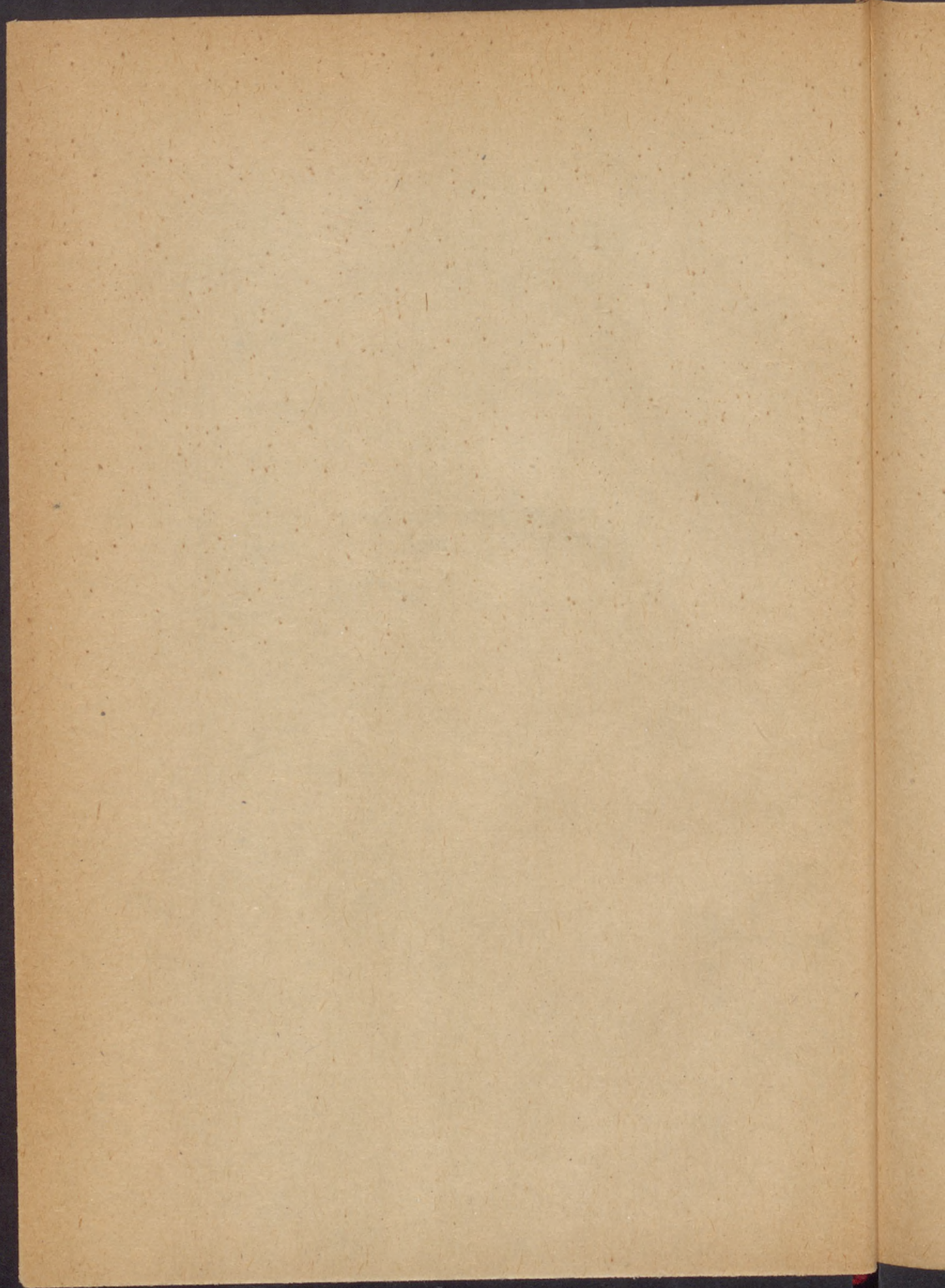
MB 20.193

Felelős kiadó a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója
A szerkesztésért felel: Réz Pál
Műszaki vezető: Farkas Imre
A címlap Kálmán Klára műve
Ez a könyv az MNOSZ 5601-50 A és 5602-50 A
szabványok szerint készült
A könyv terjedelme: 20,75 (A/5) to
Megjelent 5000 példányban
1-541529 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

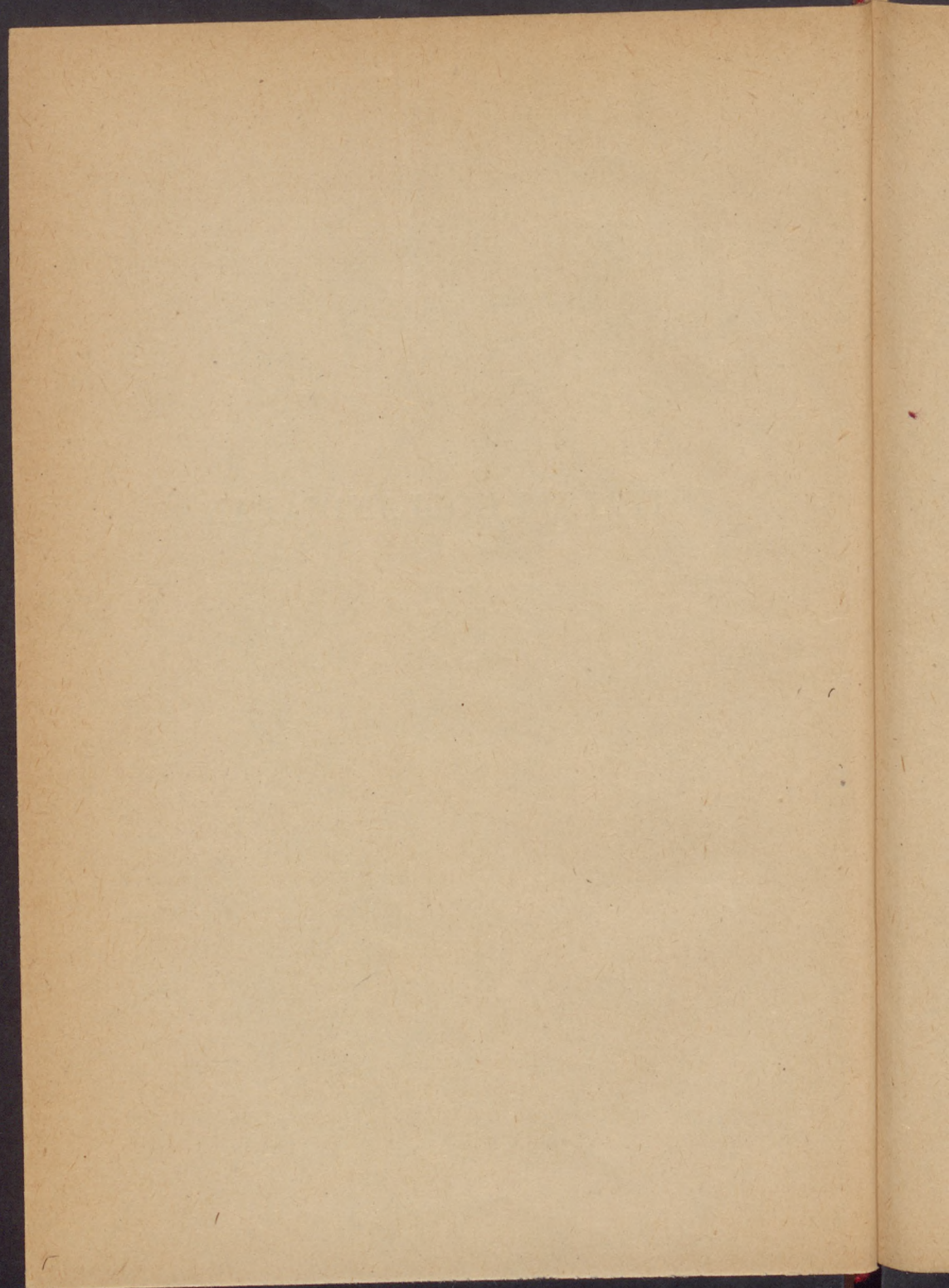
*A magyar nyomdászoknak
szeretettel és hálával*

A SZERZŐ

TÓTFALUSI HOLLANDIÁBAN

EGY EMBER van odakinn, nagyságos uram. Akit fölrendelt a püspök úr, — jelentette az ajtónálló.

A püspök felnézett.

— Fogarásról?

— Igen, — mondta az ajtónálló, aki mindenről tudott.

— Küldd be, — szólt a püspök s mikor az ajtónálló ki felé indult, utána szólt: — Megállj. Mondd meg a szekretáriusomnak, Kolozsvári uramnak, hogy jöjjön be csöndesen pár pillanat múlva, üljön le a helyére és hallgassa meg, mit beszélünk, mert arról neki is tudnia kell.

— Úgy lesz, — mondta az ajtónálló. Azzal kiment és bebocsátotta a püspökhöz Tótfalusit.

1680 NYARÁN határozatba ment, hogy az eklézsia ki nyomtatja a Károli-bibliát, amelynek Jansenius hollandi nyomtatómester műhelyében készült utolsó kiadása elfogyott. A püspök az új kiadást is vele akarta megcsináltatni. (Öreg ember volt és minden újtól, változástól irtózott.) De más nyomdászt kellett keresnie, mert Jansenius időközben eladta a nyomdáját, a püspök nem tudta, kinek. Mindenképpen ki kellett hát hogy küldjön Hollandiába egy megbízható, higgadt, józan, tárgyalóképes férfiút, mert ő ekkora útra nem vállalkozhatott élemedett kora miatt és nem hagyhatta hónapokra magára az eklézsiát. Hallott egy fogarasi tanítóról, aki állítólag tud németül és franciául, bár mint bibliaértelmező, inkább a görög és a zsidó nyelvekben járatos. Nem felszentelt pap, de elvégezte a teológiát. Valamikor a püspök tanítványa volt, nyilván vizsgázott is előtte. Dehát az már

régen volt, nem emlékezett reá. Most harminc esztendő, mondották neki, meglőtt ember, nem dalia, de nem is esetlen, vagy rosszkülsejű. Olyasvalaki, mondták a püspöknek, akit nemigen vesznek észre, de aki megismeri, feltétlenül megszereti és megbecsüli. Ez az ember — mesélték a püspöknek — minden áron ki akar jutni Hollandiába. Nyakas, szívós ember lehet, gondolta a püspök és megizente neki, jelentkezzék, ha Kolozsvárra jön.

S most itt van, előtte áll.

— Te vagy a fogarasi tanító? — kérdezte. — Hogy hívnak, fiam?

Az meghajtott a magát, bemutatkozott:

— Tótfalusi Kis Miklós a nevem.

— Hm, — morgott a püspök és jól megnézte Tótfalusit. — Azt hallottam rólad, hogy Hollandiába készülsz. Mit akarsz csinálni ott?

— Meg akarom látogatni az unokafivéremet, aki a leydai egyetemen tanul s magam is meghallgatok egynémely kollégiumot, mert azt mondják, igen jelesek ott a profeszszorok.

— Nono! — förmedt rá a püspök. — Vannak ott kevésbé jelesek is. Ott prelegált a sokat emlegetett Coccejus is, a hitkiforgató. S minek akarsz te tovább tanulni? Hiszen már elvégezted a teológiát.

A szekretárius halkan, mint egy egér, belopózkodott és elfoglalta helyét a szoba másik sarkában álló asztalka mögött. A püspök feléje bólintott és folytatta a kihallgatást.

— S miből fogsz élni odakint? Úgy hallottam, szegény ember vagy.

Tótfalusi erre nem válaszolt.

— Az unokafivéred is szegény?

— Annak küldenek.

— Ki?

— Az anyja. Nagybátyám megszédte magát, de aztán elhalálozott. A nagynéném akkor odavette magához az anyámat.

— S te miből akarsz odakünn élni?

— Abból, amit a keresetemből félreraktam.

— Mennyi az?

Tótfalusi elpirult.

— Nem sok, — mondta.

— Mégis mennyi? — faggatta a püspök.

— Hatszáz forint.

— Hm, — morgott újra a püspök. — S meddig akarsz te odakünn maradni?

— Ugy gondoltam, — felelte Tótfalusi, — hogy ha beosztom, egy esztendő kihúzok vele.

— Micsoda? — mondta a püspök. — Egy teljes esztendőt? Hiszen laknod is kell valahol! S az étel-ital, az ebéd, a vacsora?

— Vacsorázni nem szoktam, — mondta Tótfalusi.

— S ebédre mit eszel?

— Idehaza meleget, de ott kinn megelégszem egy darabka szalonnával, vagy ha ott az nem divat, vöröshagymát csak kapok. Az se rossz, ha még egy falás kenyér is jut melléje.

— Nincsenek igényeid, — bölintott a püspök s a titkárra nézett. Az felkelt a helyéről és a püspök elé tett egy iratot.

— Miért is lennének? Mindig így éltem, — mondta közben Tótfalusi.

— Hol végezted az iskoláidat? — faggatta a püspök, az előtte fekvő jelentést tanulmányozva.

— Enyeden, — válaszolt Tótfalusi.

— Itt azt jelentik rólad, hogy azok közé a rebellis diákok közé tartoztál, akik kiverték a kollégiumból Török professzort.

— Nem maradhattam ki belőle, — mondotta Tótfalusi, — mert iszákos, kegyetlen ember volt, azonfelül tudatlan is. Nekünk pedig ilyen professzorok nem kellenek.

A püspök rosszalólag csóválta a fejét.

— Hiszen nem mondom, megérdemelte — jelentette ki, — de professzor volt, vagyis feljebbvalód. -- És szúrós tekintetet vetett Tótfalusira.

Az erre nem válaszolt.

— No hagyjuk, — engedett a püspök. — Remélem, azóta megjött az eszed. — Milyen idegen nyelveken beszélsz?

— Tudok valamennyire németül és franciául, ha pedig olyan országba kerülök, ahol ezeket a nyelveket nem értik, a latinnal majd kivágom magam.

— Hollandiában a legtöbb ember tud németül vagy franciául, — vetette oda a püspök. — De ha előbbre akarsz jutni, meg kell tanulnod a hollandusok nyelvét.

— Majd megtanulom, — mondta Tótfalusi.

— Szóval te semmitől sem ijedsz meg, mindenre vállalkozol — mondta erre mérgesen a püspök. — Úgy veszem észre, a nagyravágyás ördöge gyötör. Külföldre készülsz tanulmányútra, mint a nemesúrfiak. Mifénének? — kérdezte gorombán.

— Tanulni akarok.

— Tán kancellár akarsz lenni, hogy annyira töreksszel? — mondta a püspök egyre indulatosabban. — Alázkodj meg, tekints magadba, gondold végig lehetőségeidet, meddig viheted.

Tótfalusi hallgatott.

Erre a püspök is megenyhült, abbahagyta az előtte álló feddését és faggatását s így szólt:

— Idehallgass, fiam. Az eklézsia ki akarja nyomtatni a bibliát Hollandiában és ebben az ügyben ki kell küldjek valakit nyomdát keresni, megbeszélni a költségeket. S te kint maradsz, amíg elkészül a biblia, a munka ellenőrzésére, mert az ottani szedők nem értik a magyar szót és csak rakják a betűket egymás mögé, anélkül, hogy tudnák, melyik mit jelent. Olyan emberre van szükségem, aki tud egyezkedni, alkudozni és levonatot olvasni. Elvállalod?

— Miért ne vállalnám? Hanem alkudozni nem tudok.

— Az nem nagy tudomány. Mindig a felét kínáld annak, amit kérnek, amíg összetalálkoztok a középben. Mint az asszonyok a piacon.

Tótfalusi elnevette magát.

— Inkább a levonatok miatt aggódom, — folytatta a püspök. — Hogyan magyarázod meg majd a tipográfusoknak, hol a hiba, ha kihagynak, vagy elferdítenek egy szót, a-t szednek e helyett, fölcserélik a sorokat, vagy más galád-ságot követnek el?

— Biztosan van annak is nyitja, — mondta Tótfalusi. — Majd megtanulom.

Ez mindenre vállalkozik, — dünnyögte a püspök, akit már eddig is bosszantott Tótfalusi módfeletti önbizalma.

— Mennyi pénzed van? — kérdezte újra.

— Hatszáz forint.

— Én adok hozzá másik hatszázat, hogy kevesebb gondod legyen. Elég lesz kétszer hatszáz, amíg a dolgot nyélbe ütöd?

— Biztosan, — mondta Tótfalusi.

— Végezd jól. De nehogy abba a bibliába belejavíts! Azt úgy nyomtassák újra, ahogy a Janseniusnál van.

— Abban sok a hiba, — mondta Tótfalusi.

— Ami betűhiba van benne, azt kitisztogathatod. De a Károli szövegét meg ne bánts. Értetted?

— Igenis, — mondta Tótfalusi.

A püspök kotorászott a fiókban, majd kivett egy zacskó aranyat és átnyújtotta Tótfalusinak.

— Mikor utazol? — kérdezte.

— Néhány nap múlva.

— Gyere közelebb, — mondotta a püspök. Azzal felállt és megáldotta Tótfalusit. — Maradj hű fa-fa-fajtádhoz az idegenben is, — mondta ünnepélyesen dadogva, mint mindig, amikor izgalomba jött. — Ügyelj, kivel barátkozol s ha kit hi-hitében gyöngülni látsz, azt erősítsd és támogasd, — mondta, magasra emelve karjait. Olyan volt most, mint a réti sas, mikor feldobja magát és kalimpál szárnyaival. Tótfalusi meggörnyedt és a püspök tenyere alá hajtotta a fejét.

— Sok diák tanul Hollandiában, — folytatta a püspök újra a próza hangján. — Van ott Leydában egy Szakál nevű diák. Kedvenc tanítványom volt. Egy darabig sűrűn írt, aztán elhallgatott. Járj utána, mi van vele és jelentsd nekem. No, áldjon meg az isten, fiam.

Tótfalusi eltávozott.

A püspök a titkárra nézett.

— Nos? — kérdezte. — Mi a véleményed erről az emberről?

— Erkölcsi tulajdonságairól és képességeiről beszámol-

tam nagyságodnak. Most már csak arról lehet szó, milyen benyomást tett nagyságodra.

A püspök elhúzta a száját.

— Nagyon bízik magában, túlságosan bízik. De szívós-nak látszik, aki török-szakad keresztülviszi, amit magára vállal, tehát használhatom. De kissé félszegen, ügyefogyottan viselkedett.

— Talán csak zavarában, — mondta a szekretárius.

— S hogy fog megélni kétszer hatszáz forintból? — tűnődött a püspök. — Adtam volna neki én többet is, kétszer, háromszor annyit, de ha ennyivel is beéri, hát miért pazaroltam volna többet rá?

— Majd én beszélek vele, mielőtt elindul, — mondta a szekretárius, — és megnyugtatom, hogy ha elfogyott a pénz és zavarba jut, forduljon bizalommal nagyságodhoz, küldünk neki.

HARMAN vártak izgatottan Tótfalusira Pataki István professzor szállásán a Pernye-utcában, két kődobásnyira a főtemplomtól. A házigazda és két szállóvendége, Dési Márton és a nagytudományú Páriz Pápai Ferenc enyedi professzorok. Arra voltak kíváncsiak, miért hívatta fel a püspök Tótfalusit s mit akar tőle. A három férfi pálinkázott és politizált. Az államról bölcselkedtek, amely, mondták, olyasvalami, mint az ingaóra, középen fent van egy súly: a fejedelem — jobbra-balra tőle különböző magasságokban más súlyok: a fejedelem tanácsosai és akaratának végrehajtói, a főemberek. Ha minden rendben megy, akkor az inga egyenletesen jár a maga kiszabott pályáján ide-oda.

Mi okozza a kilengéseket? A főemberek egymás ellen való acsarkodása, gyűlölködése, amelynek oka az emberi természetben rejlő rosszasság s ez annál nagyobb, minél több a hatalma valakinek. Mindent a hatalmasok akaratával, személyével magyaráztak és nem vizsgálták meg, nincsenek-e olyan erők és hatalmak az egyes mögött, amelyet személyük képvisel? Erre nem gondolhattak, mert olyan korban születtek, melyben csak egyeseknek volt cselekvő hatalmuk, azoknak,

akik az országgyűlés helyett azt mondták: »az országba megyünk«. Mert az ország ők voltak, akik egybegyűltek. A nép nem számított.

Ekkor lépett be Tótfalusi.

— Na mi volt? Mit akart tőled a püspök? — fogadták.

Tótfalusi mindent elmondott rendben. Hogy a püspök, akinek nyilván a fülébe jutott, hogy ő Hollandiába készül, megbízta, keressen neki a Károli-biblia kinyomtatására alkalmas könyvnyomtatót és hogyha megegyezett vele, maradjon kinn, amíg a biblia elkészül, hogy a nyomásban ne legyen hiba.

— S te vállaltad? — kérdezték tőle.

— Vállaltam hát, kivált hogy meg is fizetik.

— Mit kapsz a munkádért?

— Megduplázza az útipénzemet.

— Sok bajod lesz vele, — figyelmeztette a házigazda, — mert a Janseniusban tömérdek hiba van.

— Tudom, — mondta Tótfalusi. — De majd kitisztogatom. Végigmegyek rajta versről versre, betűről betűre. A szöveg nem szabad javítanom.

— Pedig volna azon is bőven javítani való, — szólt a házigazda, aki teológus korában Coccejus tanítványa volt.

— Csak vigyázz, úgy ne járj, mint én, — intette Dési Márton. — Meg kellett volna a felelősséget osztanod valakivel. Így bárki hibázik, rajtad verik el a port.

— Résen leszek, — mondta Tótfalusi és felállt.

— Elkísérlek egy darabon, — szólt Páriz Pápai. — Irigyellek, — mondta azután, útközben Miklósnak. — Én nem jutottam el csak Bázelig. Ott se teológiát hallgattam, hanem medicinát. Ott annak mindennél nagyobb a becsülete. De nálunk még borbélynak nézik a doktort, kivált ha vág is és késsel dolgozik. S mert házról házra jár a szerszámaival, mint a mesteremberek. De a teológia is szép tudomány, — folytatta. — A bibliában minden benne van. Az Ószövetség harmadik könyve csupa orvostudomány, mert akkoriban még a pap gyógyította a betegeket.

— Vajjon mi lehet az a poklosság, ami a fön fakad ki? — kérdezte Tótfalusi.

— Tudja a Mózes, — mondotta az. — Tán fejkosz.

A sarkon Páriz Pápai megállt.

— Hát én most elbúcsúzom tőled, Miklós, mert este megyek vissza Enyedre. Mikor utazol?

— Még nem biztos. Van egy s más intézni valóm, Kerezsre is ki kell még mennem Bethlen Miklóshoz.

— Hát menj, béke veled, Miklós, — búcsúzkodott Páriz Pápai. — Becsüld meg magad odakünn és írjunk egymásnak szorgalmasan.

Megölelték egymást, aztán elváltak. Egyik fölfelé tartott, a másik alá.

ÖZVEGY Czebe Bertalanné, Tótfalusi nagynénje, aki nővérét, Miklós anyját magához vette, mikor özvegyosorra jutott, a dombon lakott Ilona lányával.

— Mi újság? — fogadta Czebéné.

— Megyek Belgiumba. Határoztak velem, — lelkesedett Miklós.

— No, ennek nem nagyon fog örülni anyád, — mondta Czebéné.

— Itthon van? — kérdezte Miklós.

— Szobájában szomorkodik, — mondta Czebéné.

Anyja az ablaknál ült, harisnyát kötött. Az ajtónyílásra letette a munkáját az ablakpárkányra és felállt. Miklós kétfelől arconcsókolta. Az özvegy leszegte a fejét.

— Hát elmégy, — mondotta.

— Elmegyek, anyámasszony, — felelte Miklós.

— Tudtam, — szólt az özvegy. — Éreztem, fiam.

— Törődj bele. Az eklézsia kívánja, a püspök meneszt. En pedig azért vállalom, hogy hitünket és népünket szolgáljam.

Az özvegy nem tudta, mit mondjon, — ismerte a fiát. Válasz helyett elsírta magát.

Miklós megszokta az efféle jeleneteket. Egyszerűen kivárta, mint a csendes esőt, amíg az anyja lecsillapodik. Nem szólt hát semmit, csak állt és hallgatott és türelmetlenül váltogatta a lábát.

A KÉT LÁNY Anna szobájában susmogott.

— Idáig is csak nagyritkán láttuk, mert Fogarasról is nehezen szabadult, — mondotta Ilona. — Most meg évekre elveszítjük szem elől. De azért nagy tisztesség, hogy a püspök kiküldi Belgiumba, mert ilyen nagy dolgot nem bíznak akárkire.

Anna, a gazdag Székely András lánya, erőteljes, nagydarab lány volt, keményvágású, határozott, csak a tekintete volt megnyerő, szelíd. Egyidős volt Ilonával, tizennyolc éves. De Ilona már jegyben járt, ő pedig még nem.

Néhány hónappal ezelőtt költözött be Kolozsvárra apjával Váraljáról, ahol birtokuk és malmuk volt. Tótfalusival mindössze egyszer találkozott, a nagytemplom előtt, — apjával jöttek felülről és beleütköztek az alulról jövő Tótfalusiba. De élénken emlékezett erre a találkozásra.

Vigyázz rá, Isten, útjában, — imádkozott magában érte, — tudom, hogy nem maradhat itthon, el kell hogy végezze, amire kiszemeltetett. Ügyelj rá, Istenem, védelmezd meg a kísértésektől, segítsd, támogasd, míg visszajön, azontúl majd én vigyázok reá.

— Gondolod, hogy nekivaló asszony leszek? — kérdezte váratlanul a szintén gondolataiba révedt Ilonától.

— Kinek? — hökkent meg Ilona.

— Miklósnak, — felelte a másik. — Tótfalusi Kis Miklósnak.

Ilona csodálkozásában összezsugorította a kezét.

— Hogyan? Hát megkérte a kezedet? Megegyeztetek? A mátkája vagy?

Székely Anna a fejét rázta.

— Nem, hiszen alig ismerjük egymást.

— Hát akkor miket beszélsz?

— Azt, hogy bár csak egyetlenegyszer találkoztunk a templom előtt és akkor is mindvégig az apámmal beszélt, én őt alaposan megnéztem és már akkor elhatároztam, hogy ő lesz az uram.

— Ő nem is tud róla?

— Nem hát.

— Dehiszen most elutazik, idegenbe, messzire és ki tudja, mennyi ideig marad el.

— Egyszer majd csak visszajön. Azt én kívárom. De más-hoz nem megyek.

— Ilyet! — álmélkodott Ilona. De Anna komoly maradt.

MIKLÓS másnap kibandukolt Kerezsdre Bethlen Miklós-hoz.

Abban az időben nehezen boldogult, akit nem vett valami hatalmas úr a szárnya alá. Szerencsére Miklós-nak is volt ilyen pártfogója, mégpedig igen kiváló ember, Erdély egyik leggazdagabb főura, Bethlen Miklós. Tömérdek marhája volt annak, földje, szőlője, malma és pénze, semmivel sem kevesebb, mint sokat szereplő rokonainak, Bethlen Gergely-nek és Bethlen Eleknek, csak hogy ő eljátszotta a dolgát Telekivel, a fejedelem le is csukatta, esztendőket ült éppen a fogarasi várban, néhány háznaira attól az iskolától, amelyben Tótfalusi tanított. Körülbelül tíz-tizenöt évvel volt idősebb Tótfalusinál és jól ismerte Hollandiát, mert fiatal korában ő is ott tanult. De másutt is megfordult, Bécsben, Párizsban, Londonban és sok híres helyen, világot járt, művelt férfi volt.

Bethlen Miklós szerette és becsülte Tótfalusit és nagyon megörült, amikor Miklós elmondta, hogy a püspök megbízásából kimegy Hollandiába.

— Ez már beszéd, — mondta Bethlen. — Hanem Topheussal vigyázz. Nehogy összekapj vele, mert bátor ember, aki mikor fiatalabb volt, még a fejedelmet is megleckéztette, ha az olyat csinált, ami nem tetszett neki, de mióta megöregedett, konok és nyakas és mindenkit coccejanussággal gyanúsít, aki nem a szájaíze szerint beszél. Pedig fiatal korában maga is coccejánus volt, mint minden rendes ember, de azóta lovat váltott és nemcsak megtagadta, de meggyűlölte, amit valaha vallott és hirdetett. Te ilyet ne tégy, öcsém soha. Mert az az igaz, amiért fiatal fejjel lelkesültünk. Én is hogy jöttem vissza Hollandiából, tömérdek szebbnél szebb tervvel. Eltökéltem, hogy fölforgatom Erdélyt, utakat és csatornákat

építettek, kereskedelmi társaságot szervezek, meg ilyesmiket, amiket Hollandiában láttam, hallottam. Mert ott minden alakulóban, mozgásban van, ott szinte a levegőből szívja magába az ember a kedvet, a vállalkozó szellemet. Magam adom el a gabonámat, magam árulom ki boromat, mézemet, viszkomat. Eredj hát, fiam s nézd meg azt a gyönyörű országot és ha teleszívtad magadat tudománnyal, ha megfigyelted, hol tartanak a hollandusok iparban és kereskedésben, hozzád haza, amit tanultál s próbáld meg te is, mint én annakidején, Hollandiát csinálni Erdélyből. A fehérréppel azonban légy óvatos, mert ahol sok a diák, ott sok a cafat és sok a nyavalya. Nehogy valami betegséget szedj föl odakint.

— Dolgod végeztével pedig ne késlekedj, hanem gyere haza, — mondta végezetül Bethlen. — Minek is maradnál kint tovább? Szegény embernek mindenütt nehéz, különösen ha idegenben van. Ezt majd megtapasztalod. Mert ott csak az számít, akinek pénze van. Ott nem lesznek ismerőseid, barátaid, ott magadra léssz utalva, ott nem segít rajtad senki sem, mert arrafelé nem úgy van ám, mint idehaza, a mi szegény hazánkban, hol gyakorta a nemesember is betér az szegény paraszt házába s nem szégyenli túrót és kenyeret kérni tőle, ott bizony az parasztember pénz nélkül semmit sem ad, de ha te adsz neki, nagy térd- és főhajtasok között elveszi. Na menj békével. Isten velünk.

Tótfalusi másnap elutazott.

ÚTLEVELEBEN ez állt: *Küldetésének tárgya: kegyes üzletkötés.* Az utat szekéren kezdte, vízen folytatta, társaskocsin végezte. Sokat nem látott, mert sietett és semmin sem csodálkozott, még Hollandián sem. Sűrűn jártak ki oda erdélyiek, hallott róla eleget. Tudta, hogy merő víztócsa, csatorna, meg malom; a városai meg olyanok, mint Kolozsvár, vagy Enyed, csak számosabbak és szaporábbak.

Leydába igyekezett, Mihály öccséhez, akinek megjelentette levélben, melyik nap érkezik. Hanem az úton összeakadt egy pappal, akivel együtt utazott egy társaskocsin, egy kövér kereskedőpár s néhány fehérekendős begina társaságában. A

pappal kedélyesen elbeszélgetett latinul s a kedvéért a társaskocsin maradt, noha azt írta öccsének, hogy vízi úton érkezik Leydába. Hanem a pap azt mondta, hogy nem érdemes alkalmatosságot cserélni, hiszen ez a kocsi is Leydába tart és előbb érkezik oda, mint a hajó. Így hát a társaskocsiban maradt, mely kedélyesen döcögött a holland lapályon, tetején s a kasban az utasok poggyászaival.

Hajnaltájt érkeztek Leydába. Esett az eső. A kocsi megállt a *Remény*hez címzett fogadó előtt. Miközben a pap a fogadó portásával tárgyalt s a kocsis leszedte a kocsi tetejéről Miklós holmiját, az behúzódott egy kapu alá, onnan számolta, megvan-e mindene. Szemközt csatornát látott, az utca üres volt, az ablaktáblák zárva, még mindenki aludt. A szomszéd ház előtt egy öregasszony a lépcsőt söpörte. A házban egy pék lakott, mint a pinceablakon kiáradó meleg, friss kenyérszag sejtette. Később a péket is megpillantotta, fehér sipkával a fején, amint kezét összekulcsolva a hasán, kiállt a küszöbre s onnan nézte az esőt. Még mondott is valamit a seprő nyelére támaszkodó öregasszonynak.

A pap közben elmagyarázta a portásnak, útitársára mutatva, hogy az nem szobát akar, hanem csak arra kéri, őrizze meg a poggyászát, amiért még a nap folyamán elküld valakit, mert ő magánszemélynél száll meg. A portás beleegyezett. Akkor a pap azt kérdezte tőle, merre van az az utca, ahol útitársa barátja lakik.

— Itt van a közelben, a harmadik utca balkéz felől.

Miklós megköszönte a papnak meg a portásnak a szíveségüket. A pap visszaült a társaskocsiba, a kocsis megfújta a trombitáját s a kocsi csakhamar eltűnt a szeme elől.

Miklós pedig elindult a jelzett irányba, amíg megtalálta a házat, amelyben az öccse lakott. Ketten bérelték a kis szobát, de csak Mihály lakótársát találta odahaza, aki azt mondta, hogy Mihály lement a hajóállomáshoz, ott lesi érkezését. A lakótárs gyorsan magára kapta a ruháját és leszaladt Mihályért.

No de volt is öröm, mikor a diák visszajött s a két rokon összeölelkezett.

— Azt írtad, hajóval jössz!

— Úgy szándékoztam, de másként lett.

— Én meg azt hittem, hogy eladtak valahol, mert nem ismered a nyelvet, — mondotta Mihály.

Újra összeölelkeztek, aztán Miklós eltolta magától öccsét és nézte. Hogy megférfiásodott, mióta elkerült!

— Hány éves vagy? — kérdezte tőle.

— Huszonegy, — mondotta Mihály.

— Teringettét! — álmélkodott Miklós. — Tizenhét voltál, amikor utoljára láttalak.

Aztán kezdődött a faggatás: Hogy van anyám? Hát anyád? Hát Ilona?

— Megvannak mind, — felelte Miklós. Aztán ő kérdezett: — Hát ti hogy éltek idekinn? Milyen az iskolád?

— Tízen vagyunk erdélyiek a teológián. De nem mind tartunk össze. Én a középsorúakhoz húzok és Ábel is — mondta szobatársára mutatva. — Mert vannak ám itt nemesúrfiak is. Igaz, Ábel?

— Vannak hát, — mondta az. — A Bánfi Bertalan, meg a Karácsonyi. Van aki dörgölődik hozzájuk, mint a brassói fegyverműves fia, de mi nem olyanok vagyunk, igaz-e, Mihály?

— Igaz hát.

— Hát szegény diákok vannak-e?

— Kettő a Bánfi költségén él, ő hozta magával őket, hogy kiszolgálják. Szállásukról is ő gondoskodik. Csakhogy ő a főházban lakik, azok meg egy kamarában hátul az udvarban. Ketten alusznak egy ágyban. Pedig a Vas Isti lunátikus és holdtöltekor mászkál éjszaka.

— A fenét! — mondta Miklós.

— De az még semmi, — vette át a szót most Mihály. — Egy nap a Bocsa — mármint a társa — arra ébred, hogy Isti költögeti. Rányitja a szemét, a szoba csupa hold, de Isti nem mászkál, hanem az ágy szélén ül és sóhajtozik. »Mi a, te? Mért nem alszol?« mondja Marci neki. »Jaj végem van! Jaj mindjárt meghalok!« nyög az Isti. »Lenyeltem a csizmahú-zót.« »Bolond vagy te«, — mondja Marci neki, »vagy álmodtál.« »Hát hiszen ez az. Álmomban nyeltem le« — mondogatja Isti és fogja a hasát. »Jaj, menten átfúrja a belemet, jaj,

nyomban meghalok!» »Ne bolondozz már te«, kiált rá Marci mérgesen. »Mikor volt utoljára kezedben a csizmahúzó?« »Az este ott volt a földön a csizmám mellett.« »S most nincs ott?« »Nincs hát, mondom, hogy lenyeltem«, jajveszékelt Isti. »Jaj a hasam!« »Verje meg az Isten a bolond fejedet!« káromkodik Marci s ugrik ki gatyában az ágyból. Csúnya hideg volt, szí-szegett is, mikor csupasz lába a padlatot érte. Kapkodja a lábát, mintha parázson táncolna és keresi a csizmát. Az megvan, de a csizmahúzó nincs sehol. »Egyen meg a fene, mit csináltál vele?« De az egyre csak amagáét mondogatja: »Végem van, meghalok!« Marci néz jobbra, néz balra, de nem látja a csizmahúzót. Csak nem nyelte le? gondolja, hiszen akkora, hogy le se megy a torkán! Azzal elnyúl a földön s az ágy alá! Hát ott volt a csizmahúzó. A marha odahajította az ágy alá! Bemászik egészen, nagykeservesen előhossa s odavágja Istinek. »Itt van, edd meg. Hogy nyúznának meg az ördögök!«

Mégis csak gyerekek még ezek, gondolta Tótfalusi.

— Hatan tartunk össze, — folytatta Mihály és elszámálta ujjain. — Szakál, Stromf, Bollinger, Palotás, Szőke meg én.

— Hát Marcit meg Istit mért nem veszitek be magatok közé?

— Följebb hordják azok az orrukat, mint a kisu-
raik. Azok még csak eljönnének közénk, de ezek a Krisztus ked-
véért se tennék. Kényesebbek a rangra, mint az uraik. Cse-
lédek azok.

— Milyenek a tanáraitok?

— Pompásak! — lelendezett Mihály. — Különösen a
vén Losonius, aki a héber és a káld nyelvet tanítja. Reisenius
is nagy tudós, de rosszul tanít, velünk nem törődik, csak a
tudományával. Netscherus a legszigorúbb. Ő adja elő az egy-
házjogot.

Mihályból csak úgy ömlött a szó, de Ábelből is, aki min-
denbe belecsacsogott, kiegészítve, vagy helyreigazítva a Mi-
hálytól mondottakat. Elmondták, hogy nincs saját otthonuk,
mint a nagy nemzetek fiainak — a magyarországiaknak sincs
— vendéglőben jönnek össze, amikor összejönnek, mint pél-

dául ma is. — Oda kell majd mennünk, — mondotta Mihály, — mert annyit beszéltem rólad a fiúknak, hogy no!

— Szakálról tudok, — mondta Tótfalusi. — A püspök nagyon dicsérte.

— Azt nem csodálom, — mondotta Mihály. — Majd meglátod, hogy ismeri az a bibliát.

Addig beszélgettek, fecsegték, észre sem vették, hogy repül az idő. Még jó, hogy Mihálynak eszébe jutott, hogy enniök kellene.

— Itt hat óra tájt estebédelnék az emberek, — mondotta.

Ábel már előbb elszaladt a fogadóba és elhozta onnan Miklós holmiját.

Mikor megjött, elindultak hármasan abba a kocsmába, melybe Mihály és Ábel járt szokott.

Az eső nem állt el, sőt reggel óta mégjobban nekieredt. Miklós nem bánta, illet a városhoz. Vizes volt az úgyis a sok csatornától s most még hozzá ez az eső! A víz garagolyva csöpögött a csúcsos házak éleiről és bádogereszeiről.

Mihályt sem zavarta az eső. Lépten-nyomon megállt, mutatott.

Keskeny, rövid, kanyargó utcák, kétoldalt a *grachtok*kal, színes házak, kiugró emeletükkel, kacér padláskáikkal, sok virág, majdnem minden ablakban, furcsa kis boltok — az egyikken török fej a cégér, a másikon korona. »Itt heringet árulnak«, magyarázta Mihály »és ha friss szállítmány érkezik, kitűzik a lobogót.« A csatornákat hársfák szegélyezték, csöpögött róluk a víz.

— Van ám itt rengeteg látnivaló. Hanem ráérsz velek.

— Hollandusul tudsz-e már? — kérdezte Miklós az öccsét.

— Hogyne tudnék! — mondta Mihály. — Olyan az, mintha a németnek tekernék a nyakát. Nem nehéz. Te is hamar megtanulod majd. — És tréfásan ragozni kezdett: — Ik zal, gij zult, hij zal, wij zullen, gij zult, zij zullen. Értetted?

— Hogyne értettem volna? Csak azt nem hiszem, hogy a hollandusok is olyan magyar szájjal ragoznak, mint te.

Mihály nem hagyta letorkolni magát, hanem csak ejtegetett tovább:

— Ik ben, gij zijt, hij is, wij zijn, gij zijt, zij zijn. Sür-

gősen meg, kell tanulnod hollandul, — mondotta, márcsak a *freulék* és a *juffrouvok* miatt is.

— Mi a csuda? — mondotta Tótfalusi. — Hát te ilyen kakaska vagy?

— Mi diákok mind szorgalmasan kakaskodunk, — mondta Ábel. — Nem bűn az.

Egyszerre csak megállt.

— Megérkeztünk, — mondta Mihály.

Nem volt valami előkelő helyiség, de — magyarázta Mihály, — becsületes porciókat adnak. Az ablakban két nagy hordó fordította a fenekét az utcának, bent a megcsapolt oldaluk előtt kiszolgáló legény szorgoskodott. Miklós nem érezte a szokásos borszagot.

— Errefelé jobbra sört isznak, mert a bor drága és savanyú, a sör viszont jó. Van világos, meg sötét, édes meg keserű, porter meg gyömbér.

— Nagyon ismerős vagy itt, látom már, — mondotta Miklós.

Mihály körülnézett és fontoskodva összehúzta a homlokát.

— Megint elfoglalták az asztalunkat! — kiáltotta haragosan.

Leültek egy asztalhoz az ajtó közelében. A felszolgáló lány étekkártyát hozott. Mihály átvette, majd tréfásan átnyújtotta Miklósnak.

— Parancsolj.

Az megnézte a kártyát, majd visszatolta Mihálynak.

— Nem értem, mi áll rajt, — mondotta. — Még nem tudok hollandusul.

— Hát akkor majd én rendelem meg a vacsorát, — mondta Mihály és mondott valamit a felszolgáló lánynak. Aztán a csaposlegénnyel tárgyalt és sört hozatott. Jóízűen megvacsoráztak s utána kiléptek az utcára. Alig tettek pár lépést, Mihály elkiáltotta magát:

— Állj!

Szakál és Palotás jött szembe velük. Mihály bemutatta Miklósnak barátait. Szakál himlőhelyes, hosszúhajú, lompos külsejű fiú volt, élénk, szúrós tekintetű.

— Sokat hallottam rólad Mihálytól, — mondotta Szakál.
— Régóta kívántam ismeretségedet.

— Én is tudok rólad, — felelte Miklós. — Püspökünk mint legjobb tanítványát emlegetett.

Tótfalusi előre ballagott Szakállal. Az a professzorokról beszélt neki. Miklós érdeklődéssel hallgatta. Ő ugyan nem akar vizsgázni, de szívesen meghallgatja egyiket-másikat.

A másik három diák mögöttük bandukolt. A nagytemplom körül imbolyogtak, a belváros sikátoraiban. A három diák hangos viháncolással fordult meg minden nőszemély után s aztán körülményesen megvitatták, érdemes volt-e.

A három diák beérte őket.

— Gyerünk a zsinatba, — mondta tréfásan Mihály. — Ideje.

Egy kocsmá hátsó ivószobája volt az erdélyi diákok találkozó helye. Mire odaértek, már ott találták a többieket.

A fiúk nagy tisztelettel fogadták Miklóst, aki elhatározta volt, hogy él az alkalommal és néhány mondatban közli a társasággal, miért jött ki Hollandiába és hogy számít a támogatásukra. Előbb azonban hírekkel traktálta a diákokat, akiket természetesen minden hazai újság érdekelt. Persze főként olyan személyekről beszélt, akiket mind ismertek, országos személyiségekről. Így aztán akaratlanul is a politikára fordult a szó.

— Miért futott ki Erdélyből Béldi Pál? — kérdezték.

— Nem kár azért a gonosz emberért, — morogta Palotás.

— A többi jobb talán? Az Aporok, a Csákyk, a Bánfiak? — mondta Szőke Ábel.

— Az a hiba, hogy gyöngé a fejedelem, — morogta Bollinger.

— Meg hogy szereti a bort, — kapott a szón Stromf. — Amikor kapatos, mindent aláír. Egyszer még a saját fejét üttetik el vele.

Tótfalusi kezdte kényelmetlenül érezni magát.

— Hagyjuk a fejedelem személyét, — mondta.

— Hagyjátok Áchábot, — szólt gúnyosan Stromf. — A fejedelmekkel majd az utánunk jövők végeznek. Mi még erőlenek vagunk.

Tótfalusi Stromfra pillantott.

— A fejedelem se volt mindig fejedelem. Most Apafinak hívják, de kevésen múlt, hogy nem Bánfi, vagy Béldi ül a helyén.

Tótfalusi tiltakozóan emelte fel a kezét, de Stromf nem hagyta magát.

— Ej, — mondta türelmetlenül. — Egyik eb, a másik kutya. Bánfi Dénesnek a gazdagságát irigyelték, azért akarták elveszejteni. Azt beszélik, a fejedelem nem is tudta, mi készül Bánfi ellen. Részeg volt, mikor rávették, hogy írja alá az ítéletét s a haját tépte, mikor kijózanodva megtudta, mit csináltak vele. Szalajtotta is a futárt utána, de az későn érkezett. Hanem azért elvette Gyalut az osztzkodásnál. Naláczi Batiszt kapta, Csáky Szokolyt, Kornis Libátont, Teleki Gyergyaszeget.

— Sokszor nem is a zsákmányért öldösik egymást, hanem merő gyűlölködésből, — mondotta Palotás. — Ezért kellett Béldinek is menekülnie.

— Ki elől? — kérdezte Szőke.

— Sose igyál többet komám, mint amennyit elbírsz, ha nem akarod, hogy Béldi Pál sorsára juss, — mondotta Palotás. — Az úgy volt, hogy hármasban boroztak a palotán: a fejedelem, Naláczi meg Béldi Pál. Mind a hárman ittasak voltak. A fejedelem egyre méltóságosabb, amikor iszik, Naláczi egyre bolondosabb, Béldi meg egyre mogorvább. Hát az történt, hogy Naláczi merő bohóckodásból letérdelt a fejedelem elé és csókolgatni kezdte a köpenyit. Béldi Pál ezen úgy elútálkozott, hogy rájászólt: »Vén eb, ne pitizz!« s a Naláczi kopasz fejire köpött.

— Honnan tudod? — kérdezte Bollinger. — Talán nem is igaz.

— Én azt nem kutatom, — vonogatta vállát Palotás. — Beszélük.

— Kocsmabeszédek ezek, — mondta Tótfalusi. — A helyhez illenek talán, de hozzánk nem, akik az asztal körül ülünk! — Magában pedig ezt gondolta: »Ha ezt tudná a püspök! Nyilván fel sem tételezi, különben az ilyen beszédek meghallgatásától is óvott volna, nemcsak a cocceiana teoló-

giától, szociánusoktól, árminosoktól és egyéb eltévelyedésektől.»

Csak Mihály vonta ki magát a vitából. Ő itt házigazdának tekintette magát, szíveskedett, töltögetett. Ahogy azonban Miklósról pillantott, észrevette, hogy az elkedvetlenedett. Erre, hogy megjavítsa a hangulatot, felkapott egy kancsót az asztalról, felugrott a padra és nagyhangosan szónokolni kezdett:

— Tisztelt és szeretett bátyámuram, Tótfalusi Kis Miklós! Isten küldött téged Hollandiába. Isten éltesen és tartson meg jóegészségben.

Erre mind felugráltak és ittak Tótfalusira. Itt volt hát az alkalom, hogy Tótfalusi is elmondja, amit olyan szépen kispekulált. Úgy gondolta, hogy a püspök méltatásával fogja kezdeni, emlékeztetve hallgatóit, milyen bátran és keményen harcolt, hogy kivegye Ghillányi özvegyéből azt a nagy összeget, amit az ura az egyházra hagyott és amit az asszony vonakodott kiadni. (Nem kell okvetlenül megemlítenie, hogy Ghillányi özvegye a fejedelem nővére.) A püspök azonban a sarkára állt, felment a fejedelem tanácsába s ott patáliát csapott. Kijelentette, hogy még a föld is ki fogja vetni Ghillányinét, ha a sírba száll az ura után, amennyiben nem teljesíti az ura akaratát. Az özvegy megszeppent, (talán a fejedelem is ráripakodott) s kiadta az örökséget; egész vagyon volt. Tizenötezer forint készpénz, tizenötezer forint értékű gyöngyök, rubintok és drága köntösök, három falu, egy kolozsvári és egy fehérvári ház és sok egyéb. Ennek az örökségnek a terhére kívánja most az egyház kinyomtatni a bibliát. A költség megvan rá s őt azért küldték ki, hogy alkudja ki az árát itt, Hollandiában s aztán maradjon künn, hogy a nyomtatásban hiba ne legyen stb. De most semmi kedvet nem érzett magában mindezt elmondani s arra kérni őket, hogy segítsék a munkájában, hanem röviden és igen szárazon megköszönte a fogadtatást és fáradságára való hivatkozással kérte a társaságot, engedjék őt haza.

A hangulat megsavanyodott. A diákok marasztalták ugyan Tótfalusit, de nem túlságosan, inkább maguk is felcihelődtek és a szállására kísérték. Tótfalusi elől ment Szakállal, a többiek mögöttük ballagtak. A gyanútlan Szakál szüntelen beszélt

Tótfalusinak a belgiumi állapotokról, de Tótfalusi nem igen figyelt rá, csak imitt-amott ümmögetett.

A kocsmától pár lépésnyire Palotás hátramaradt Stromfal.

— Te, ez megorrolt valamiért, — morogta Palotás.

— Én is azt tartom, — felelte Stromf. — Nem tetszetünk neki.

— De a Pilátusát, akkor minek jött közénk? Öreg legény már, megavasodott. Akkor lássam újra, amikor a hátam közepét!

MÁSNAP, mikor felkeltek, Tótfalusi megkérte Mihályt, hogy kalauzolja el az Elzevir fivérek boltjába. A bolt előtt azt mondta Mihálynak, várja meg kint, amíg ő odabenn végez. Azzal bement.

Egy szőke férfihez igazították. Miklós magyarázni kezdte az ügyét. A férfi azonban félbeszakította, hogy neki nincs rendelkezési joga, ő csak egyszerű alkalmazott. Minden szóért kár, amit rápazarol, az ügyét Amsterdamban kell előterjeszteni. Tótfalusi megköszönte a felvilágosítást és távozott.

Mihály a túloldalon valami lánnyal incselkedett. Mikor észrevette Miklóst, otthagyta.

— Hát ez ki volt? — kérdezte Miklós az elsiető lány után pillantva.

— Ismerősöm, — rejtélyeskedett Mihály. — Ugye csinos? Jer, szellőztessük ki a fejünket. Az enyém még most is kábult az esti italozástól.

Cél nélkül kószáltak egy széles utcán, elhaladtak a mázsáló ház és a vajcsarnok mellett, átmentek egy boltozott hídon. Mihály mutogatott, magyarázott. Miklós nagyokat hallgatott. Mihály ránézett. Ez megorrolt tegnap, jutott az eszébe. Lám még mindig felhős a homloka!

— Pedig ha tudnád, milyen derék, jóra való fiúk, — folytatta hangosan a gondolatát. — És milyen nehéz a helyzetük. Hazulról hozott pénzük már régen elfogyott és hiába sürgetik a stipendiumukat, nemhogy pénzt kapnának, még csak nem is válaszolnak nekik. Egy darabig méltatlankodnak, mér-

gelődnek és amikor rájönnek, hogy hiábavaló, munkát vállalnak a kikötőben, a piacon, zsákokat cipelnek, miegyebet, ami akad.

— Szakál is? — kérdezte Miklós.

— Zsákot nem hord, mert neki szerencséje volt, felvették az Indiai Társasághoz levelezőnek. De ő is küszködik. Jobbágy árvája, nincs a széles világon senkije.

S azzal újra rákezdett a fiúk dicséretére.

— Nehogy azt hidd róluk, hogy elhagyják a studiumot. Vizsgázik idejében mindahány.

Miklós erre is csak hümmögött.

Észre sem vették, hogy lekerültek egy kisebbfajta kikötőhöz. Hajót is láttak, de nem volt igazi hajó, hanem csak afféle dereglye. Palló kötötte össze a szárazzall, hordták rája a zsákokat és kosarakat.

— Ez miféle hajó? — kérdezte Miklós.

— Az amsterdami helyihajó.

— Mit visz?

— Holmit meg embert.

— Kérdezd csak meg, hogy mikor indul.

Mihály felment a pallón.

— Délután, — hozta hírül.

— Akkor még elmehetek vele.

— Hová? — hűledezett Mihály.

— Hát Amsterdamba, — mondotta Miklós.

— Hogyan? Miért? Mikor határoztad el magad? — faggatta Mihály.

— Most, az imént, — mondotta Miklós s mintha elmúlt volna úgy a rosszkedve, mint a szótlansága, barátságosan Mihályba karolt és elmagyarázta neki, hogy ő Elzevirékkal akarja nyomtatni a bibliát. Emiatt azonban Amsterdamba kell utaznia, mert ennek a megbeszélésére az Elzevirék itteni alkalmazottai nem illetékesek. És ha ez már így van, inkább megy most, amikor még nincs más dolga, vagyis mielőtt megkezdődnek a teológián az előadások. Mihálynak ebbe bele kellett nyugodnia és már csak abban reménykedett, hogy legalább az utazás pillanatáig együtt maradnak. De ebben a várakozásában is csalódott, mert nem úgy lett. Mikor hazamen-

tek, Miklós összeszedte a cók-mókját s alig beszélt Mihálylyal, még azt sem hagyta, hogy Mihály segítsen a csomagolásban és lekísérje a kikötőbe.

— Magam is odatalálok, — mondta Mihálynak. — Mihelyt megérkezem, írok neked. — Aztán megölelte, megcsókolta, kiballagott a kikötőbe és felszállt a bárkára.

TÓTFALUSI a hajó korlátjának dőlve a tájékban gyönyörködött. Javítóműhelyek, raktárak, halászkunyhók, nyáriházak maradtak el mögötte a csatorna kétoldalán.

— Guys úr, Guys úr! — kiabált valaki Tótfalusi háta mögött.

Tótfalusi megfordult és majdnem leütötte a lábáról az illetőt. A férfi kalapját lengetve kiabált.

— Nem hallja, — mondta aztán szomorúan Tótfalusinak franciául. — Guys úrnak kiabáltam, amott van ni, de nem hallja. Három hajója járja a tengert, hét háza van, ő azonban, mióta az üzleti életből visszavonult, csak a tulipánjaival foglalkozik. Mihelyt felébred, rohan a kertjébe, rendszerint már napfelkelte előtt és késő estig a virágaiban gyönyörködik. De be sem mutatkoztam. Calzan a nevem. Svájci vagyok.

— Én meg Kis Miklós vagyok.

Calzan úr összehúzta a homlokát és nézte Tótfalusit.

— Ön nem perzsa, nem török, ön magyar.

— Úgy van, — mondta Tótfalusi, — azaz hogy erdélyi.

— Attól még lehetne szász is, vagy oláh. Ön azonban magyar.

— És honnan tudja ezt? — kérdezte Tótfalusi.

— A ruháján látom.

Tótfalusi végigtekintett magán. Mentében volt, csizmába szorított szűk pantallóban. Ünnepi viseletben volt, dehát aki útra kel, rendszerint a legjobb ruháját ölti fel.

Vannak emberek, akiknek mindig kell valaki, akivel csip-csup benyomásaikat és ötleteiket közölhetik. Ilyen volt ez az utas is. Tótfalusi viszont azok közé tartozott, akik utazás közben sem fordulnak ok nélkül máshoz. Ezért kissé megütődve nézte az idegent. De az nem ijedt meg a tekintetétől, mely

mintha azt kérdezné: hát te meg mit akarsz tőlem, hanem zavartalanul locsogott tovább.

— Szép viselet, — mondta, — nem olyan tarka, mint az oláhoké, egyszerűbb, komolyabb. Hanem errefelé már nem hordanak csizmát, még itt Hollandiában sem, ahol annyi a víz, mert tiszták az utak.

Tótfalusi szétnézett. Valóban ő volt az egyedüli csizmás a hajón.

— Na ugye? — mondta Calzan úr elfogva Tótfalusi tekintetét. — S hogy érzi magát Hollandiában? Ugye lapos vidék? — mutatott a tájra. — Csupa nyárfasor, csatorna, meg malom. Nem hasonlít Erdélyhez, igaz? Itt nincsenek gyergyói, meg csiki havasok.

Tótfalusi elcsodálkozott. Ki lehet ez az ember? — tűnődött. — Nem lehet más, mint mozgékony kupec! Láttam, hogy szeret beszélni s hogy viszonzza közlékenységét s hogy ne nézze medvének, (mert nyilván tudja, hogy Erdélyben medvék is vannak) elmesélte neki, miért jött ki Hollandiába. Elzevirékkal van dolga, mondotta, akikkel ki akarja nyomtatni a bibliát. Az idegen figyelmesen végighallgatta. Azt válaszolta:

— Én ugyan ezekhez a dolgokhoz nem értek, de azt előre megmondom magának, hogy Elzevirék nem veszik fel ezt a megrendelést. Csak egy könyvnyomtató van Amsterdamban, aki számításba jöhet, a Blaeu cég, az apa, meg a fia. — Látom, azon tűnődik, ki s mi vagyok.

— Valóban fúrja az oldalamat, — mondta Tótfalusi.

— Én egyik országból a másikba járok s a nemzetek egymás közötti érintkezését, együttműködését szorgalmazom. Utazásaim során sok mindenről értesülök, megtudom, hol mit terveznek, ki kinek az eszén akar túljárni és továbbadom értesüléseimet, hogy mindenütt szívesen lássanak. A közlékenység annyira természetem, hogy azokkal is közlékeny vagyok, akiknél nem veszem hasznát. Az voltam önnel is, merő önzetlenségből, mert mi dolgom lehet nekem az ön bibliáival? Én mással, fűszerrel, borssal, sáfránnyal, kávéval, teával és dohányossal foglalkozom. Azonban elvem mindenkinek szolgáltatára állni tehetségem szerint. Az ember sohasem tudhatja,

miből mi jön ki. Egyszóval, uram, én kereskedő vagyok, de nem olyan, aki egyhelyben ül és fonttal, lattal, rőffel mérícskél, nekem ilyen szerszámaim nincsenek, én nem ülök a pult mögött. Mit csinálók tehát? Igényeket, szükségleteket támasztok és elégiték ki. Vannak portékák, melyek csak a világ bizonyos tájain teremnek, de ott aztán olyan bőségesen, hogy csak érte kell menni, jut belőle mindenüvé. Nem én megyek értük, megmondom azt is, én csak a kikötőbe megyek, ahova hozzák őket. Ott már várnak engem a megbízóim és én beszámolok nekik arról, hogy ennek meg annak mi kell és mennyi ebből meg abból, Németalföldön, Svéciában, ahol éppen jártam. Most például Törökországból jövök. Azt kérdezhetné még ezek után tőlem, mivel veszem rá az embereket olyan újdonságok vásárlására, mint a tea, a kávé és főképp a dohány, minek élvezete első alkalommal éppen nem kellems. Lám, Thököly úr, akiről talán hallott, rosszul lett tőle, mikor a váradi basa rávette, hogy megízlelje. De ön bizonyára rájött már a titkomra. Nos hát, beszédem, uram. Addig ismétlem, hogy milyen kiváló a portékám, ami mellesleg igaz, mert az én teám, kávé és dohányom prima, hogy nem tudnak ellentállni. De arra is ügyelek, hogy buzgalmmal el ne utáltassam magam, tehát sohasem a portékám magasztalásával kezdem, hanem azzal, amiről felteszem, hogy hallgatóimat érdekli. Persze vigyáznom kell, hogy mellé ne fogjak, mert egyik embert ez foglalkoztatja, a másikat az, egyiket országos dolgok, a másikat a ki-kivel. Van, kit a nagy perszónák dolgá érdekel, teszem ki a brandenburgi választó új metressze, s ha ezt nagytitokzatosan közlöm vele, ő jelentős hunyorgatásokkal és ugyanolyan titokzatossággal adja tovább, miközben felveti a büszkeség, hogy milyen beavatott. Ha tudná szegény ördög, mennyivel érdekesebb dolgokat tudok én a brandenburgi választóról. Csakhogy ez nem mindenki számára érdekes. A beavatottság az utazgató ember fölénye a helybenülő fölött.

Az idegen Tótfalusi karjához kapott.

— Közeledünk, — mutatott a tájra. — Látja a tornyokat? A víz fölé emelkedő töltéseket, sáncokat? Íme, Amsterdam, a világ éléskamrája, kincstára, köldöke!

Tótfalusi azonban előbb az égre pillantott, csak aztán nézett körül. A csoda — a csatornákkal erezett, cölöpökön épült város — lassan felmerült köröskörül. Ezer zúre-zaja egyetlen nagy zengésbe olvadt.

Tótfalusi újra az égre pillantott.

— Istenem, vezérelj jó végre útam, — suttogetta és szívében megerősödve hangosan folytatta: — Lélek jöve belém és állata engem az én lábaimra.

— Mit mond? — kérdezte a svájci.

— Ezékiel 2 : 2 — felelte Tótfalusi.

A svájci rábámult, aztán észbekapott.

— Vagy úgy, — mondta. — Persze, a biblia. Azt hittem, hozzám szól. De hol fog ön lakni?

— Azt még nem tudom, — válaszolt Tótfalusi.

— Nem nagy probléma, — mondta a svájci. — Van Amsterdamban elég fogadó.

— Azt gondolom, — nevetett Tótfalusi, — csakhogy arra az én erszényemből nem telik.

— Várjon csak, — mondta a svájci. — Boldog leszek, ha a szolgálatára állhatok. Adok én önnek egy címet. Jan Pijnas özvegye, Mujder Straat, szemben a portugál zsidók templomával. A ház földszintjén borbélyüzlet van, arról megismeri. Az egy szegény asszony, aki abból él, hogy kiadja a szobáit. Persze nem akárkinek, mert tiszta és jóerkölcsű személy. Hanem ha rám hivatkozik, kap nála szobát, mert engem jól ismer és tudja, hogy csak rendes embernek adom meg a címét. Jan Pijnas özvegye, jegyezze meg. És sok szerencsét a bibliájához.

MIKOR Tótfalusi kiszállt a hajóból, megkérdezte, merre van a Mujder Straat és felkereste Jan Pijnas özvegyét. Az asszony értett franciául s minthogy Tótfalusi Calzan úrra hivatkozott, megmutatta neki a kiadó szobát. Tótfalusi meg volt vele elégedve. Ilyen csinos, tiszta, világos szobája, melynek ő lesz az egyedüli gazdája, még sohasem volt. S az ára sem volt magas. Az özvegy mindössze azt kötötte ki, hogy nem fogadhat nő látogatót, még a menyasszonyát sem, mert ezzel

már több lakója becsapta volt. Tótfalusi megnyugtatta, hogy ettől nem kell tartania.

Miután abban maradtak, hogy még aznap beköltözködik, Tótfalusi visszament a hajóállomáshoz és ott kiváltotta a viszszaahagyott holmiját. Miután azt letette a lakásán, elment Elzevirékhez. A nyomda egyik vezetője fogadta, de az hamar végzett vele.

— Hogy mit adunk ki, — mondotta, — azt magunk döntjük el, mert csak kevés könyvet nyomtatunk s azokat is kevés példányban. Mi kiadványaink kivételére és szépségére vagyunk büszkék. Azonkívül présünk sincs elég. Önnek tehát olyan firmához kell fordulnia, melynek több a prése és kisebb a becsvágya, mint nekünk.

»A fránya vigye azt a svájcit! Megmondta, hogy Elzevirékkel hiába próbálkozom«, bosszankodott Tótfalusi. »Nem is kísérletezek ezekután mással, hanem megyek egyenesen Blaeuékhöz.«

BLAEUÉK nyomdája a Blumengrachton volt, a pénzverde mögött. Az épületnek három kapuja volt. A két oldalsó tárva volt s ki-bejártak rajtuk a targoncás emberek és a megakart szekerek. A főkapu zárva volt. Tótfalusi hozzája verte a kopogtatót, mire kijött a kapus és azt mondta neki, hogy a nyomda hátul van az udvarban. Hosszú, földszintes épület volt s körülötte melléképületek: betűöntő, szerszámszín, raktárhelyiségek és könyvkötészet.

A nyomda meleg volt és ólomszagú. Közepén prések álltak, a falak mentén asztalok és szedőregálék. Ötven-hatvan ember nyüzsgött odabent. Volt, aki a prést forgatta, volt, aki a szedőszekrény előtt hajlongott, vagy ismeretlen micsodákat cipelt innen oda. Tótfalusi tanácstalanul állt az ajtóban, mert senki sem törődött vele. Végül azonban mégis észrevették.

Egy fiatalember hozzálépett és megkérdezte tőle, kit keres. Tótfalusi megmondta. A fiatalember erre megnevezte magát. Blaeu Pál volt, a tulajdonos fia. Erre Tótfalusi elkezdte mondani neki, hogy mit akar, de a fiatalember félbeszakította.

ép

sol
fes
dás
egkü
öre
kik

tul

kác
bán

Ma

vis

és

bar

Jel
kita

sze

Föl

— Ez az apámra tartozik, — mondotta — és annál most éppen van valaki, de nem marad soká.

Tótfalusi leült.

Testek hajlongtak a prések és szekrények fölött, munkások rohángáltak rámaikkal, hajókkal, levonatokkal. Az inasok festéket törtek, feleseltek a segédekkel, teljes volt a kavardás. Tótfalusi csak nézett és álmélkodott. Végre kicsapódott egy ajtó.

Két ember lépett ki rajta. Egy kicsi, potrohos lelkeskülső s egy pápaszemű, prófétaszakállas aggastyán. Az öreg megállt a küszöbön s két karját égnek emelve, magából kikelve orditozott:

— Mazel! Mazel!

Az első korrektor felemelkedett asztalkája mellől.

— Mit csinált, maga szerencsétlen? — sipította a nyomdatulajdonos.

A korrektor a főnök felé tartott.

— Összedobálták a sorokat, tönkresilányították a prédikációm! — méltatlankodott az aggastyán mellett álló megbántott szerző, aki panaszt emelni jött az öreg Blauehoz.

— Ha úgy van, akkor sem az én hibám, — kiabált vissza Mazel. — Hadd lám, mi az?

Az aggastyán berohant a szobájába s egy levonattal jött vissza.

— Itt van! — süvöltötte. A korrektor kikapta a kezéből és hosszan, figyelmesen szemlélte azt.

— Látom már, — mondta nyugodtan. — Az első levonatban nem volt hiba.

— Hát mi van itt? — kiabált a nyomdatulajdonos. — Jelentkezzen, aki ezt az oldalt tördelte. Elevenen megnyúzom, kitépem a belét!

Senki sem jelentkezett.

— Ilyesminek soha sincs gazdája, — morogta egy kövér szedő.

— Banda! — harsogta az öreg. — Poloskák! Svábbogarak! Földigiliszták!

A szedők és korrektorok morogtak.

— Nem fogják átvenni a könyvemet. A szemem közé nevetnek, ujjal mutatnak majd rám! — jajveszékelt a prédikáció szerzője.

— Maga hallgasson! — ripakodott rá az aggastyán. — Hát azt hiszi, hogy az én házamból kikerül ilyen szemét? Az egész prédikációt újrasedetem.

De ebbe már a fiatal Blaeu is beleavatkozott.

— Dehiszen csak a rossz oldalt kell...

— Téged ki kérdezett? — förmedt rá az öreg. — Úgy lesz, ahogy mondom! — És fuldokolni, hörögni kezdett. Fia ijedten hozzárohant és betuszkolta az irodába. Az ajtót behúzta maga mögött.

A nyomdában megindult a zsibongás. Valamennyi tipográfus egyszerre beszélt.

— Mindig így jár, ha felizgatja magát, — mondta Mazel.

— Én az öreget nem sajnálom, csak a fiát, — mondta az előbbi kövér szedő. — Oda van, ha az öregre rájön a roham.

— Maradjatok legalább csöndben! — szólalt meg egy mély hang.

Egy pillanatra csend lett. Valamennyien a főnöki iroda csukott ajtaját lesték. Végre kinyílt. A fiatal Blaeu jött ki.

— Jól van már, — mondta és látszott az arcán a megkönnyebbülés. — Fáradjon be, — fordult Tótfalusihoz.

— Jöhetek holnap is, ha nem érzi jól magát az édesapja, — indítványozta.

— Tessék csak, — unszolta a fiatal Blaeu. — Nincs semmi baj.

Az öreg a szoba közepén állt, sudáregyenesen és méltóság-teljesen, mintha nem is ő lett volna, aki pár pillanattal előbb elkékült arccal hörgött és fuldokolt.

— Tessék, — mondta szárazon, hellyel kínálva a látogatót.

Tótfalusi előadta óhaját. Az öreg baltenyerébe hajtotta a fejét és hallgatta. Időnként egy-egy kérdést tett.

— Kicsinyded formában? Magyar szöveg, latin betűk? Háromezer darab?

Néhány másodpercre lehúnyta a szemét.

— Árajánlatot akar? — kérdezte hirtelenül.

— Azt, — felelte Tótfalusi. — Tegyen ajánlatot, én azt elküldöm a megbízóimnak s ha elfogadják, feladom a rendelést.

Az öreg bólintott és újra behúnyta a szemét. Látszott, hogy számol magában.

— A hét elején, — szólalt meg végül, — megkapja a kalkulációt. Ne sűröghessen! — kiáltott rá Tótfalusira, akinek eszébe sem jutott sürgetni, — előbb nem lesz meg. És ne mulassza el érte jönni, mert én nem őrizgetem aztán magának. A kalkuláció ingyenes, a megrendelést azonban csak akkor veszem fel, ha leelőlegezi.

— Mindezt megírom majd haza, — mondta Tótfalusi.

— Jöjjön be kedden, háromfertyály tízre, — szolt az agastyán, s kezét nyújtotta.

— Rendszerben van? — kérdezte künn a fiatalabb cégtulajdonos.

— Azt hiszem, — mondta Tótfalusi.

— Miben maradtak?

— Keddre ígért kalkulációt.

— Akkor meg is lesz, — mondotta a fiatal Blaeu. — Apám soha nem ígér olyat, amit nem tud betartani. Azt pedig megmondhatom előre, hogy kedvezőbb ajánlatot, mint nálunk, nem kap sehol. Nem is tudom, van-e még egy firma Amsterdamban, amely vállal ilyen megbizatást. Azokat csak a pamflettek, a szatirák és más kisterjedelmű nyomtatványok érdeklik, az ilyesmi nem jár akkora munkával és felelősséggel, mint egy biblia. Tehát kedden. Legyen szerencsém.

Udvariasan meghajolt és előreengedte Tótfalusit.

DÉL LETT, mire a nyomdával végzett. Utána elindult megnézni a várost. Bolyongása közben egy szűk utcácskába tévedt, mely tele volt üzlettel. Ez az utca az újpiacra torkolt. Itt volt valamikor Amsterdam keleti kapuja, de a város terjeszkedett, átcsapott rajta s a kapu tornyai most úgy meredtek a tetők fölé, mint a süllyedő hajó árbocai egy háztenger felett.

Tótfalusi szétterpesztett lábbal állt a tér szélén és bá-

mészködött. Nézte a bódékat a piac közepén, a hangyák módjára sürgő embereket s egyszerre csak azt látta, hogy egy férfi tart feléje a tér túlsó oldaláról.

— Maga magyar? — kérdezte tőle a férfi magyarul.

— Magyar vagyok, — mondta Tótfalusi. — Maga is az, ugye?

— Nem, én hollandus vagyok.

— Hollandus? — csodálkozott Tótfalusi. — Hogy lehet az?

A hollandus felelet helyett újabb kérdést intézett Tótfalusihoz:

— Mióta van Amsterdamban?

— Tegnap óta.

— Mi járatban van itt?

— Üzleti ügyben.

A másik nem tett fel több kérdést, csak nézte Tótfalusit.

Aztán folytatta:

— Én itt születtem, Hollandiában, de a szüleim magyarok. Illetve csak voltak, mert már nem élnek.

— Ők hogy kerültek ide?

A hollandus habozni látszott, hogy válaszoljon-e a kérdésre. Aztán megszólalt.

— Idemenekültek Magyarországról, mikor kifosztották őket. Voltak vagy nyolcan. Öreganyám alól kihúzták a derék-aljat, feltörték a ládákat, összeszedték, amit találtak, lepedőket, törülközőket, cihákat, anyám ingeit és rokolyáit, mindent, amink csak volt, apámat meg fel akarták akasztani. Már a nyakára tették a kötelet. Hanem akkor megijedtek valami lármától és elmentek.

— Mifélék voltak?

A hollandus vállatvont.

— Mondhatnám, hogy svábok, vagy rácok, de minek hazudjak? Bizony, azok magyarok voltak.

— Magyarok? — csattant fel Tótfalusi.

— Bizony azok. Hajdúk, vagy szegénylegények, mit tudom én?

— Biztosan tudja, hogy azok magyarok voltak? — hüledezett Tótfalusi.

— Magyarul beszéltek, — mondta a másik.

— És kirabolták magukat?

— Elvittek mindent, amit csak találtak. Mondom, hogy fel akarták akasztani az apámat.

— Tán mert labanc volt.

— Dehogy volt labanc! Azt se tudta, mi az.

— Akkor hát nagyon el lehettek keseredve. Talán különben voltak, mert üldözték őket és félték, hogy a kend apja beárulja őket a pandúroknak, hogy arra jártak.

— Nagyon védi őket az úr, — mondta a férfi komoran és erősen szemügyre vette Tótfalusit.

— Hát hogyan védeném őket, hiszen a véreim.

A másik megint erősen megnézte, de nem akaszkodott a beszédébe, hanem mesélt tovább.

— Mentek akkor a szüleim előbb Varasdra, onnan meg Velencébe. Dolgoztak, takarékoskodtak, összekuporgatták az útiköltséget Hollandiába, mert itt már akkor is jobb volt a kereset. Én már itt láttam meg a napot.

— S mivel foglalkozik?

A hollandus erre nem válaszolt, csak nézte erősen Tótfalusit.

Végre megszólalt:

— Hivatalban vagyok.

Hogy hol, nem mondta, Tótfalusi meg nem akarta firtatni. Megint csak nézték egymást, aztán újra a hollandus kezdte:

— Tetszik a város?

— Tetszik, — mondta Tótfalusi.

— Nem csúnya, de bűdös. Csatornaszaga van. Most hova készült?

— Nézelődöm.

— Gyűjön, — mondta a hollandus.

Mentek tovább. A hollandus felhívta a figyelmét a nevezetesebb épületekre, bevitte egy templomba, ahova nemrég temették a csatában elpusztult híres-neves Ruyters tengernagyot. De nem vesztegeltek a templomban sokáig, mert hideg volt, mint a jégverem. Megnézték a tőzsdét is, amely előtt, mondotta a hollandus, olyan veszekedés van némelykor, mint

mikor a verebek megbolondulnak és mind egyszerre csivitel a fán. Aztán felmentek valami toronyba és a hollandus megmutatta a Mujder kikötőt.

Lejöttek a toronyból és kimentek a vásártérre, ahol vásár volt aznap, illetve *kermes*, mint a hollandus mondotta. Volt ott minden: mézeskalácsos, papagájos, kígyóbúvóló, medvétáncoltató, bolhaugráltató. Nézelődtek, bámészkodtak, aztán visszaballagtak a városba. A hollandus a szállásáig kísérte Tótfalusit.

— Engem Máténak hívnak, — mondta, mikor búcsúzkodtak, — de Matjenak írom a nevemet.

— Hol találom magát? — kérdezte Tótfalusi.

A holland nem válaszolt. A kalapja széléhez értette az ujját és elment.

TÓTFALUSI háziasszonya már nyugtalankodott.

— Hát mégsem veszett el kegyelmed, — mondta megkönnyebbülve, mikor Tótfalusi hazajött.

— Dehogy veszttem el. Nagyon is jól telt a napom. Elvégeztem a dolgomat, voltam egy templomban, felmáshztam egy toronyba és láttam a kermest.

»Mit mondjak még neki?« tünődött Tótfalusi. Eszébe jutott.

— A városházán nem kellett volna jelentkeznem?

— Minek? — kérdezte az asszony.

— Mert idegen vagyok.

— Tudnak azok mindent. Többet, mint gondolná. Más nem tetszik? — kérdezte még. — Jóéjszakát kívánok.

Mikor magára maradt, Tótfalusi kivett a szekrényből egy fehér lapokból összefűzött könyvet. A könyv üres volt. Maga elé tette és első lapjára szép, kigömbölyített betűkkel ezt pingálta:

DIÁRIUMOM HOLLANDIÁBAN

A két szó köré cifra vonalat kanyarított, aztán eltolta a könyvet magától és pillanatokig gyönyörködött művében. Alája ezt írta:

Örvendezz ifjú a te ifjúságodban és vidámitson meg tégedet a te szíved a te ifjúságodnak idejében és járj a te szívednek utaiban és szemednek látásaiban: de megtudjad, hogy mindezekért Isten téged ítéletre vonsszon.

Aztán még ezt:

Hollandiába jöttem 1680 esztendőben. Köszönöm az én édes Istenemnek és Jézusomnak, hogy idesegített. Fogadom erősen, hogy mindig a jó ösvényen maradok és nem hagyom magamat arról lecsábítani.

Azért, hogy egyelőre van miből, magadat el ne bízd. Idegenben röpi a pénz. Nem kell garasoskodnod, de fölöslegesen ne költskezz.

Ne ledérkedj, Tótfalusi Kis Miklós! Léha aszszonynéppel ne add le magadat.

Gondolkozz.

Hirtelen nem jutott eszébe több intelem. Port hintett az írásra, eltette a könyvét, aludni ment.

MÁSNAP vett egy holland-latin szótárt meg egy grammatikát és három éjjel, három nap a szobájában ült s a nyelvet tanulta. Negyedik nap elment a költségvetésért.

A fiatal Blaeu olyan barátságosan fogadta, mintha évek óta ismernék egymást. Elkísérte az iroda ajtajához, de ő maga künn maradt.

— Eljöttem, — kezdte Tótfalusi.

— Itt van, — mondta az öreg, átnyújtva Tótfalusinak a költségvetést.

Az beléjépillantott és elsápadt.

»Sok, sok«, gondolta. »Le kell alkudnom a felére. A negyedét kell kínálnom, hogy ő is engedjen s majd a középén megegyezünk.«

Csakhogy az öreg, mintha kitalálta volna a gondolatát, ráförmedt;

— Nehogy eszébe jusson, hogy sokallja és alkudozni kezdjen velem. Az itt nem szokás. Én becsületes kereskedő vagyok és a magam törvényes hasznánál nem kérek többet egy garassal sem. És írja meg haza, hogy helyezzék letétbe a költséget egy általam megjelölendő amsterdami pénzintézetben, mert máskép a munkát nem vállalom.

— Mért kiabált az apám? — fogta el odakünn a fiatal tulajdonos.

— Én nem tudom, — mondta Tótfalusi. — Mintha megharagudott volna rám.

A fiatal Blaeu tűnődve nézte Tótfalusit.

— Talán a ruhája izgatta fel, — mondotta némi hallgatás után. Tótfalusi álmélkodott.

— A ruhám? — kérdezte.

— Alighanem, — mondta a másik. — Nem azért, mert mi másként öltözködünk, hiszen mi annyiféle néppel kereskedünk, hogy semmiféle szokáson nem ütközünk meg. Hanem az ön öltözéke az apámat olyan időkre és állapotokra emlékezteti, amikre nem szívesen gondol. Apám ugyanis mesterlegényből lett nyomdatulajdonos és egyáltalán nem tekinti urnak magát, hanem egyszerű iparosnak.

Miklós hüledezve hallgatta. Egy árva szót sem értett az egészből. Miféle időkről, miféle állapotokról beszél ez neki? Azt már látta, hogy itt máshogy öltözködnek az emberek, mint az erdélyiek, de mit tehet ő erről? Az ő ruhája rendes magyar ünneplő ruha, amit az ember olyankor vesz fel, amikor diákokat vizsgáztat, vagy tisztújításra megy és természetesen, hogy ezt a legjobb ruháját öltötte magára, mikor útra kelt.

Vagy tán a kifeslett, foltozottfenekű hétköznapi ruhájában kellett volna kijönnie? Csak nézte-nézte a fiatal Blaeu-t s egyre dühösebb lett. Végül megfordult és kisietett az udvarra. Ott megállt, fújt egy nagyot és hosszan, keservesen káromkodott.

— Hogy a nyavalya törjön ki minden nyomorult bakszász polgárt és kereskedőt!

Aztán megfordult és nyugodt, csendes léptekkel visszament a nyomdába.

— Apjának igaza van, — mondta a fiatal Blaeu-nak. — De mit csináljak? Nincs más ruhám.

A fiatalember álmélkodva nézte.

— Nincs más ruhája?

— Nincs. Ez az egyetlen ruhám.

A fiatal Blaeu nem akart hinni a fülének.

— Csak nem akarja elhitetni velem, hogy ezzel az egy szál ruhával jött ki Hollandiába?

— Bizony én ezzel, — felelte Tótfalusi. — Minek hoztam volna magammal az elnyűtt ruháimat?

A fiatal Blaeu eltűnődött.

— Akkor itt kell ruhát csináltatnia.

Tótfalusi a fejét vakarta.

— Ha muszáj, — mondotta és azon tűnődött, vajjon mibe kerülhet itt a ruhacsináltatás.

— Szabót is ajánlhatok, — folytatta a fiatal Blaeu.

— De nem kér-e majd sokat? — kérdezte Tótfalusi.

— Az nem, mert szerény szabó. De lelkiismeretesen és gyorsan dolgozik. Schlujm Izsák a neve, a Breetstraaton lakik. Bárki odaigazítja, mert nyílt üzlete van.

MÁSFÉL óra múlva, a szabótól jövet, egy kis mellékutcába tévedt s ebben csodálatos felfedezést tett. Egy pirinyó helyiségben emberek ültek apró asztalkák mellett, némelyiknél többen, némelyiknél kevesebben, sőt volt olyan asztal is, amelynél egy férfi egyedül ült. Miklós megállt az üzlet ablaka előtt s két embert figyelt. Az egyik láthatólag rá akarta venni a másikat valamire. Hadonászott, mozgatta a száját, a másik meg makacsul hallgatott, mint aki ellenáll. Akkor az első kihúzott a zsebéből egy skatulyát, az asztalra tette, leemelte a fedelét s kivett a skatulyából egy ékkövet. Erre a másik nagyítóüveget csippentett a szemére és azon át vizsgálta az ékkövet. Hátul egy kályha állt s azon egy kanna, melyet egy vörösfezes arab melegített, aztán körbejárt vele és parányi csészékbe valami párolgó fekete italt töltögetett belőle. Nyílt az ajtó, kellemes illat csapta meg Tótfalusi orrát.

— Miféle hely ez? — kérdezte a távozótól.

— Kávécárdá, — felelte az.

— Hát az mi lehet? — álmélkodott Tótfalusi s csak nézte tovább, mi folyik odabent. Az ékkő visszakerült a skatulyába, de az már a másik zsebében volt. Tótfalusi hirtelen elhatározással bement a csárdába és leült amellé az asztal mellé, amelyet már az utcán kiszemelt. Az arab kávét szolgált fel neki. Tótfalusi nagyon kellemesnek találta az ízét. Akkor írószerszámot és papirost kért az arabtól, hogy elküldje az eklézsiának az ajánlatot.

Mikor ez megtörtént, hozzálátott, hogy megírja Mihálynak, miért kedvetlenítette el a diákgyűlés. De most nem volt kedve foglalkozni ezzel a dologgal. Elhatározta tehát, hogy inkább átmegy néhány napra Leydába és személyesen tárgyalja meg ezeket a dolgokat a diákifjakkal. Közben kinézett az ablakon. Künn havazni kezdett és fújt a szél, de idebenn kellemes jó meleg volt. Semmi kedve sem volt kimenni az utcára. Új papírt húzott elő és írta:

TÓTFALUSI LEVELE PÁRIZ PÁPAIHOZ

Régóta készülök írni neked, Ferim. Végre olyan kedvben és helyzetben vagyok, hogy szerét ejthetem. De hol kezdjem? Annyi mindent láttam, mióta úton vagyok! Hát csak a javát. Elindítottam, ami miatt jöttem s várom hazulról az utasításokat. Az ország, melyben tartózkodom, Hollandia, vagy Belgium, mert hol így, hol úgy hívják közönségesen, kedvemre való. Leydát különböző okokból, melyeket most nem fejtek ki neked, felcseréltem Amsterdammal. Egyik oka az, hogy itt fogják nyomni a bibliát. Még nem értem az itteniek beszédét, de máris az az érzésem, hogy otthon vagyok. Ennek az a főoka, hogy itt, mint Erdélyben, az emberek többnyire kálvinisták. Vannak persze egyéb hitűek is és sok a zsidó. (Minden hatodik-hetedik ember az.) Becsülik őket, mert tudományban és üzletben egyaránt jelesek. A katolikusok és a zsidók hivatalt nem viselhetnek, de minden foglalkozást szabadon űzhetnek és nincsenek korlátozva

keresetükben. Az emberek szabadsága itt valóban csodálni való. Az a különbség, ami nálunk tétetik ember és ember, főrangú és polgár, nemes és jobbágy között, itt ismeretlen. Vannak ugyan itt is főrendű személyek, bár én még egyet se láttam; külsejükről nem ismerni rájuk, mert itt mindenki egyformán öltözködik. Meg sem tudnád különböztetni, hogy ki úr, ki paraszt, mert paraszt itt nincsen, csak földjén élő s gazdálkodó. De annak is vannak könyvei, sőt füstölt képei is. Ennek pedig az az oka, hogy az eleik nem fegyverrel foglalták el a más földjét s tették szolgálkává annak lakóit, hanem a tengertől ragadták el azt s ma is a tengerrel harcolnak érette, töltéssel, gáttal, zsilippel, mert az örökösen acsarkodik. Azt tudod, ugye, hogy a házak itt cölöpökre építvék. Az emberek errefelé nem egymás ellen harcolnak, hanem a természettel küzdenek! És milyen eredményesen! Sehol olyan bőséget ma nem találsz, amilyen itt van és olyan biztonságot! Itt nem erőszakoskodnak senkivel, senkit nem csikarnak jogtalanul. A fejedelem — mert az, bár helytartónak hívják — Hága városában lakik, udvari népével és az idegen államok rezidenseivel és a nép előtt nem igen mutatja magát. A szabadság erős levegő s azt, aki nem szokta meg, elszédítheti. Vigyázni kell!

Miről írnak még? A Mujdergrachton lakom egy özvegyasszonynál, de ne gondolj semmi rosszat felőlem, negyvenéves asszony, igen ájtatos és tiszta. Egy svájci ajánlotta Leydából jövet a hajón.

Ird meg, édes Ferim, mi van odahaza s ha Kolozsvárott jársz, nézz az ügyem után, sürgessed, hogy válaszoljanak, mert szeretném, ha minél előbb megkezdhetnék a nyomtatást. Pataki és Dési urakat sokszor idézem, majd nekik is írok.

TÓTFALUSI néhány napra visszament még Leydába. Igen emlékezetesek voltak ezek a napok. Megmondta Mihálynak, mi kedvetlenítette el a diákgyűlésen és kifejtette ugyanazt Szakálnak is.

— Az a baj, — mondotta Szakál, — hogy a diákoknak van igazuk.

— A diákoknak? — fakadt ki Tótfalusi. — Akik nem átalldják gyalázni a felséges fejedelem személyét?

— Nem a méltóságát, — mondotta Szakál, — hanem a személyét. Ne feledd, Tótfalusi, hogy a mi gyöngye fejedelmünk nem az öreg Rákóczi, még csak nem is a fia, II. Rákóczi György, hanem egy szerencsétlen, nyavalyás részegeskedő.

— De mégis ő a fejedelem, — fakadt ki Tótfalusi, — és a fejedelmeket tisztelni kell.

— Minden bizonnyal, — mondotta Szakál, — ha megérdemlik. De a mi diákjaink papoknak készülnek. Halljad hát magad: A papnak nem az a feladata, hogy cukrozással rontsa a fejedelmeket, hanem, hogy feddje őket, amikor esztelenek és gonoszok. Mert többnyire azok. Gondolj arra, mit mondott Mikeás, mikor kedvező jóslásra kérték. Mikeás pedig mondá: »Él az Úr s én azt fogom mondani, amit az Úr mond nekem.« Ugye, tudod, hogy Ezékiel pofonütötte, a király pedig azt parancsolá: »Vessétek ezt tömlőcbe, míg megjövök.« Monda pedig Mikeás: »Ha pedig megjössz, nem az Úr szólott énáltalam!« Apafi személye közömbös nekem, mert ő, vagy Béldi, az nekem egy. Nem mint Apafi gonosz, hanem mint fejedelem és nem mint Apafi ártalmas, hanem mint fejedelem. Lám, hogy intette Sámuel az izráelitákat, mikor fejedelmet követeltek tőle: »Hagyjátok el«, mondotta. »Addig van jó dolgotok, míg bírák és próféták vezetnek benneteket. Fiaitokat elveszi, hogy szekere előtt fussanak, lányaitokat szakácsnéknak viszi, elveszi földjeiteket és szolgáinak adja, szölleiteket az embereinek.« A nép azonban nem hallgatott Sámuelre, hanem királyt akart. S tudjuk, mi lett a vége, minek mondjam neked? A jó pap nem hízeleg az uralkodónak, hanem megrója, ha vét, mint Topheus, amikor még fiatal volt, Apafit.

— Ez nagyon igaz, — mondta Tótfalusi. — De amit a

püspök megtehet, az holmi éretlen ifjagnak nem engedhető meg, mert az felháborító és tiszteletlen dolog.

— Ami felháborító, az a fejedelem életmódja, — mondotta Szakál. — Én nem láttam soha, sem őt, sem a környezetét, mert oda olyan igénytelen szegényembereket, amilyen én vagyok, be nem engednek. De mindenki tudja, hogy ott mi folyik. Mesélik, hogy jártak a fejedelemnél bizonyos bújdosó urak, hogy fontos tárgyalásokat folytassanak vele. Az egyik azt mondta erről az estéről: »A fejedelem már akkor kapatos volt, amikor összeült velünk. Akkor aztán kezdte töltögetni a kelyheket és lépten-nyomon köszöntgettük egymást s a fejedelem minden egyes alkalommal fenékig itta a kelyhét. Én rátettem a tenyeremet a pohárra, hogy ne töltögeszenek tovább, de a fejedelem únszolt bennünket. — No még egy kehelllyel, meg ilyeneket mondott. A végén nem forgott a nyelve. Aztán ökredezett.« A másik úr meg, aki velük volt, azt mondta, mikor elmentek haza: »No, én ennek a fejedelemnek nem egy ármádiát, de még egy disznófalkát se bíznék a kezére, mert elinná, vagy elkótyavetyélné.« Ide jutottak, Tótfalusi, Erdély állapottai.

-- Ezek afféle mendemondák, — tiltakozott Tótfalusi.
— Ki tudja, igazak-e?

— De mindenfelé beszélük, — mondta Szakál. — S már ez is elég. Ha csak a tizedrésze igaz, az is éppen elég. És ez a tizedrész elegendő ahhoz, hogy velünk, akik külföldre vettőtünk, megútáltassák Erdély állapotát. Ez a helyzet, Tótfalusi.

Tótfalusinak, aki soha nem látta Apafit és soha nem fordult meg a fejedelem házában, nem volt könnyű megcáfolni ezeket a történeteket. Mind csak azt mondta tehát, hogy ezek hitelt nem érdemlő kósza beszédek. De Szakál s akik vele voltak, csak szomorúan legyintettek, mint akik jobban tudják, mi igaz, mi nem igaz. Tótfalusi látta, hogy nem megy velük semmire, abbahagyta a céltalan vitát a diákokkal s másnap hazautazott.

A KOFAHAJÓ hajnalban indult és Tótfalusi pár óra múlva Amsterdamban volt. Postája nem volt, nem is lehetett, hanem egy férfi kereste, jelentette a háziasszonya.

— Kicsoda? — kérdezte Tótfalusi.

— Nem mondta meg a nevét.

— Mért keresett? — kérdezte Tótfalusi.

— Nem mondott semmit.

— Azt se, hogy mért jött, hogy mit akart?

— Nem mondta, — maradt szavánál az özvegy. — Pedig jódarabig itt volt. Leültettem a szobámban. Elkérdezte, hogy mit csinál az úr, sokat ül-e idehaza, mikor megy el, jár-e valaki hozzája, férfi vagy nő, meg ilyesmiket.

— És mit válaszolt neki?

— Azt, hogy az úr csak a minap költözködött hozzám és még nem ismerem a szokásait. De hogy nő nem jár hozzá, az bizonyos, mert kikötöttem és megfogadta, hogy nem tesz olyat.

Tótfalusi nem értette, mit akarhatott a látogatója.

— Sose törje az úr rajta a fejét, — mondta az özvegy.

— Majd visszajön, ha akart valamit.

— Igaz, — mondta Tótfalusi és többé nem gondolt a dologgal. A városba menet a nagytemplom szomszédságában a fiatal Blaeuba ütközött. Azon látszott, hogy siet, de megállt egy pillanatra Miklóssal.

— Hová, hová? — kérdezte Miklós.

— Annyi a dolgom, azt se tudom, hol a fejem. Nemcsak a nyomdában van ám énnékem tennivalóm. Amit ott csinállok, az a legkevesebb. Hanem a külső utak! Most például a malomból jövök, mert papírt rendeltem. Sok a munka, nyomtatjuk a kalendáriumot. Most pedig a város másik végébe megyek. Kísérjen el egy darabon, mert nem időzhetek.

Tótfalusi, nem lévén más dolga, vele ment.

Tótfalusi örült, hogy a fiatal Blaeu-val találkozott. Hiszen napok óta motoszkált valami a fejében.

Vajjon mit szól hozzá ez a szeretetreméltó fiatalember, ha elmondja neki?

Egy darabig hímezett-hámozott, megkereste a szükséges átmenetet aztán előjött vele.

— Mondja, tisztelt Blaeu úr, nem vagyok én már öreg ahhoz, hogy kitanuljam a tipográfus mesterséget?

A fiatal Blaeu csodálkozva nézett az arcába.

— Ki akarja tanulni a tipográfus mesterséget? Minek?

— Hát a biblia miatt. Mert az nekem igen kedves ügyem. Szeretném követni előállításának egész folyamatát, de úgy, hogy értem, mit miért csinálnak és bele is tudjak szólni a dologba. De attól tartok, hogy ehhez már kissé idős vagyok.

— Hány éves? — kérdezte a fiatal Blaeu.

— Harminc elmúltam.

— Hisz az a férfikor java. Ebben nincs hiba, — nyugtatta meg a fiatal Blaeu. — Hanem ezt a dolgot az apámmal kell megbeszélnie.

»Gyanítottam, hogy ezzel is az apádhoz küldesz«, gondolta magában Tótfalusi. Majd azt mondta:

— Hát akkor nem lesz a dologból semmi, mert én őhözám nem megyek.

— Miért nem? — kérdezte a fiatal Blaeu.

— Csak — mondta Tótfalusi.

Akárhogy sietett is a fiatal Blaeu, erre megállt és csodálkozva bámult Tótfalusira.

— Mért nem akar beszélni vele? Azért, mert kiabált magával? Nem kell azt úgy a szívére venni. Mindenki tudja róla, hogy indulatos és szeret kiabálni. Ezt még a munkásai se veszik tőle zokon, mert tudják, hogy beteg.

— Mondja el inkább ön neki a szándékomat és tudasson valahogy, hogy ő lehetségesnek tartja-e azt.

— Minek ez a körülményeskedés? — értetlenkedett a fiatal Blaeu. — Menjen be délután hozzám s beszélje meg vele személyesen.

Tótfalusi habozni látszott.

— Hát jó, — mondta végül. — De nem ma.

— Miért?

— Csak.

Különös ember — gondolta a fiatal Blaeu.

Tótfalusi újra megszólalt. — Megbízható az a szabó?

— Miféle szabó?

— Akit ajánlott.

— A Schlujm? Valami baja van vele talán?

— A hét végére ígerte a ruhát. Ebben nem megyek az apjához, mert csak újra megbosszantanám.

A fiatal Blæu elérékenyedett.

— Hát akkor jöjjön, amikor akar. Addig beszélek az apámmal és megmagyarázom neki, miről van szó.

A SZABÓ betartotta szavát. Tótfalusi öltönye elkészült — csukottmellényű, komoly, fekete polgári öltöny, rávasalt fehér gallérral.

Az öreg Blæu meglepő szívélyesen fogadta. Fogatlan szájjával mosolygott és azzal kezdte, hogy a fia már közölte vele, miben töri a fejét. Azt azonban elmulasztotta közölni vele a fia, hogy tulajdonképpen mi az, amit meg akar tanulni, mert a tipográfus mesterségnek igen sok ágazata van.

— A szakma — folytatta — olyan tevékenységeket egyesít magában, amelyeknek mindegyike egész embert kíván. A szedőnek nem kell önteni és vésni tudni, a vésőnek szedni, a korrektornak pedig egyikhez sem kell gyakorlatilag konyítani, de elméletben mindent kell, hogy tudjon. Azután a papír minősége, súlya, színe, nem szólva a minden üzleti tevékenységgel velejáró általános tudnivalókról, mint a kalkuláció, a könyvelés, az üzleti levelezés. Melyik ágát akarja hát ennek a bonyolult folyamatnak kitanulni?

— Annyit akarok tudni a nyomtatómesterségből, hogyha majd azt mondom egy nyomtatványra, ez szép s egy másikra, ez nem az, a kijelentésem ne legyen csak érzés és hozzávetőleges vélekedés, hanem ki tudjam fejteni szakmaszerűen is, hogy miért az, vagy miért nem az.

Az öreg gúnyosan felnevetett.

— Ön nem keveset óhajt, uram. Ez a legnehezebb. Megítélni egy nyomtatvány rangját, szakszerűen, ehhez mindazt tudnia kell, amit már elsoroltam, azonkívül, amit még nem említettem, hogy hogyan van a nyomtatvány tördelve, milyen a szedéstükör, egyenletesek-e a betűközök, milyenek maguk a betűk, tetszetősek, jól mélyítettek-e, szóval mindazt, ami a hozzá nem értőnek eszébe sem jut, csak a kellet-

len összhatást érzi, mert ha a betűközök nem egyenletesek s a tükör ferde, megfájdul a feje az olvasástól. De az se kevésbé fontos, hogyan van a könyv hajtogatva, fűzve, kötve, préselve, aranyozva. És mondhatnék még száz egyebet, amit mind el kell sajátítania, ha a szakmát ismerni akarja. Egyszóval el kell, hogy sajátítsa a mesterség minden csinját-bínját, elejétől végig.

— És ahhoz mennyi idő kell? — érdeklődött Tótfalusi.

— Ahhoz egy élet is kevés. De mondjuk hét esztendő.

Tótfalusi elgondolkozott.

— Hét esztendő — morogta. — És mivel kezdjem? Hogyan fogjak hozzá?

— Megmondom önnek, hogy mit csináljon, ha ki akarja tanulni a nyomdászatot, — mondotta. — Járjon be hozzánk, figyelje, mi történik a nyomdában és próbáljon részt venni a munkában, kezdve a legkönnyebbel, a legelején, fokról fokra feljebb haladva, amíg kitanulja a nyomdatechnika minden ágazatát.

— És mit kér ön azért, hogy ezt megengedi nekem?

Az öreg Blaeu elgondolkozott.

— Mit? Hát, mondjuk, egy félesztendőre kétszáz tallért.

Tótfalusi rémülten számolni kezdett magában. Rettentő pénz! De mit tegyek? Nem gondoltam rá, hogy tandíjat követel, mikor tanácsot jöttem kérni tőle, de igaza van. Alkudozzam vele? Akkor végleg elrontom a dolgomat. Ej mit! Majd lekoplalom.

— Állom, — mondotta.

— Szóval be óhajt járni hozzánk a nyomdába?

— Igen.

— Helyes. Majd utasítom az embereimet, hogy törődjenek magával. — S már fel is állt és behívta Mazelt.

— Tótfalusi úr beáll hozzánk, hogy kitanulja a tipográfiát. Törődjenek vele.

— Meglesz, — mondta Mazel.

Az öreg kezét nyújtotta Tótfalusinak, mintegy megpecsételve ezzel a megállapodást. Aztán kimentek Mazellel az irodából.

— Először végigsétálunk a nyomdán, hogy megismerje a

környezetet. Tíz sajtónk van, — mutatott Mazel a terem közepére, — mindegyiknek neve van: Vénusz, Mars, Cicero, Wilhelmine és így tovább. Azok ott a fal mellett szedőszekrények. Kezdjük ezzel, — mondotta egy szedőszekrényhez vezetve Tótfalusit, melynél egy őszeshajú, alacsonytermetű férfi szorgalmaskodott. Mazel bemutatta neki Tótfalusit.

— Mit csinál, Weisz? — kérdezte az öregtől.

— Ezt a sz...-t szedem — mutatta Weisz a kezében tartott írást. — Annak a szerencsétlennek a prédikációja, akinek a szövege a multkor összekavarodott. Az öreg megtartotta, amit ígért neki, eldobatta az egész szedést. Kezdhették előlről.

— Hát csak csinálja. Mi majd nézzük.

Weisz hol az írásba nézett, hol a szedőszekrénybe, melyből mókusügyességgel kapkodta ki a betűket s szaporázta egymáshoz őket.

— Kevés az *a*-nk — panaszkodott Mazelnek.

— Mindjárt öntetek, — mondotta Mazel s Tótfalusihoz fordult.

— Van betű, melyből sosincs elég. Ilyen az *a* meg az *o*.

— A magyarban nyilván az *e* az — mondta Tótfalusi. Egy darabig nézték a dolgot, aztán továbbmentek.

— Gyerünk a Wilhelmine-hez — indítványozta Mazel. Két munkás bajlódott a sajtóval. Az egyik a talyigát hajtó forgattyút forgatta, a másik a talyigába rakta a szedést. Tótfalusi figyelte őket.

— Erre vigyázni kell, mert ha az ív nincs jól punktúrázva, ha a szedés nem fekszik úgy, ahogy kell, akkor elcsúszik az oldal, ferde lesz.

Egy inas széjjeldörzsölte a festékréteget a szedésformán, a segéd megforgatta a forgattyút. A talyiga rászaladt a présre. Akkor a segéd elforgatta a csavaros forgattyút.

— Minden ívet kétszerre nyomunk; kétszer hajtjuk be a talyigát.

Továbbmentek egy másik nyomtatópréshez. Tótfalusi öthat embernek is bemutatkozott, de mikor a nyomdából eltávozott, már nem tudta, melyik ki volt. Mazelnek levonatot

hoztak. Maga mellé ültette Tótfalusit és megmagyarázta a jelek értelmét, amelyeket az ív szélére tett.

— Ez itt azt jelenti: ki kell dobni egy betűt, mert kétszer tette bele a szedő a szóba; itt meg lecsúszott egy betű egy sőrrel, feljebb kell vinni. Ez a kikezdés ferde, ezt ki kell egyenesíteni. Itt kimaradt egy betű. Ez, amit bekarikáztam, nyomdamaszat.

— Megvagyok, Wules — intett az asztalhoz egy szedőt. — Csinálja meg és húza le újra. — Tótfalusihoz fordult: — Utánam a szerző nézi át a levonatot és beleírja, ami időközben eszébe jutott. Hiába lármázunk, hogy ne dolgoztasson bennünket fölöslegesen, annyi újat ír bele, hogy el kell dobunk a régi szedést. Beszélhetünk neki, falrahányt borsó, mindig utóbb jut az eszébe, ami a legfontosabb.

»Akárcsak nekem«, gondolta Tótfalusi.

Mazel a teremre mutatott:

— Hát ilyen a nyomda. Itt minden egyformán fontos. A regálék, amikben a betűk vannak, a különféle betűk, a fraktúrák, korpuszok, antiquák, kurzívok, a latin, gót meg zsidó betűk. Amott, abban a ládában rozetták vannak, csillagok, angyalok, sárkányok és egyéb lapdíszek. Középen állnak a prések. De még nem vagyunk készen. Ha már benne vagyunk, megnézzük a műhelyt is.

Kimentek az udvarra és bementek a háziöntödébe. Komoly műhely volt az is, kemencével; egy inas kuporgott előtte és fűjtatóval élesztgette a tüzet. A tűzben acélpálcikák izzottak.

— Ezek a patricák, — mondta Mazel.

A suszterszéken egy betűöntő ült. Jobbkezeben kanál volt, a betűöntőfémet meregette vele az üstből, mely előtte állt. Balkezeben egy műszert tartott és kanállal öntötte beléje a betűfémet. Mikor ez megvolt, rázogatni kezdte a szerszámot, az anyag behatolt a matrica minden mélyedésébe s kihűlve megkeményedett. A munkás meghúzott egy rugót a szerszám fenekén, mire kipottyant a betű.

— Mennyit csinál egy nap? — érdeklődött Tótfalusi.

— Mennyi betűt öntesz ki naponta? — kérdezte a munkástól Mazel.

— Három-négyezret, — mondta a munkás.

Mazel lehajolt, felvett egy betűt és odanyújtotta Tótfalusinak.

— Ez z akar lenni, csakhogy felül is van farka, meg alul is. — Tótfalusi firtatva pillantott Mazelre.

— Ez a betű még nem kész. Amott, azon a gyalupadon szedik le róla a csingákat, a rátapadt ólomrészeket.

Átmentek a gyalupadhoz. Hosszú falécekre, rendfákra rakva, szignatúrájukkal felfelé fordított, a csingáktól már megtisztított betűk heverték ott. Minden egyes rendfa sorhosszúságnyi volt.

— Nagyon fontos, — magyarázta Mazel Tótfalusinak, — hogy minden betű hajszálnyira akkora legyen, mint a társai, se kisebb, se nagyobb, se vékonyabb, se vastagabb. Azért, ha a betűöntő kiöntötte a betűt, az mind idekerül ezekre a lécekre s ha már ötven-hatvan léce összegyűlt, a szaktárs hozzálát a szabatosításhoz.

A gyalupad mellett álló munkás megvárta, amíg a korrektor bevégezze a mondókáját, aztán berakta a két vasléccel összefogott betűsorokat — talpukkal fölfelé — a gyaluba, simára gyalulta a magasságeltéréseket, visszarakta a betűket a rendfába s utána fejükkel fölfelé fogta be őket a gyalupadba, most már fejrészüket súrolva le a sarokgyaluval. Aztán megint a rendfába kerültek a betűk s akkor az oldalukon ment végig a színelő s még a síkmutató szerszámmal is megvizsgálta a betűket, vajjon egyvonalban állnak-e valamennyien. A rossz betűket eldobta, a jókat meg hajóba rakta.

— Ez az, amit a nyomdában nem látni, pedig ez mindennek az alapja — a betű. Minden erre épül fel.

— Ez volt a legérdekesebb, amit eddig láttam, — mondta Tótfalusi.

TÓTFALUSI másnap már hét órakor bement a nyomdába. Az épület csendes volt, az udvar elhagyott. Nem is volt még senki más a nyomdában, csak a két inas. — Azok hatra jártak be, söpörni, takarítani. — Meg Weisz.

— Korán kelt ma, Kis uram.

— Nem olyan korán, mint maga, Weisz úr.

— Az más. Én rosszul alszom. Már háromkor-négykor fönn vagyok és forgolódom az ágyamban, várom, hogy világos legyen. Nem is bírom ki sokáig otthon, sietek ide, mint a ló az istállójába. Megszoktam. Most előbb megreggelizek, aztán megcsinálom annak a szerencsétlennek a prédikációját, nyomják ki és vigye.

Weisz szárított halat fölöstökömözött, papirosból. Megsózta és bicskára szúrta a falatokat, ahogy nálunk a szalonnát eszik.

Tótfalusin lebernyeg volt. Azért vette fel, mert reggel esett. Most levetette, aztán a szedőszekrény fölé hajolt.

— Mi csinál? — kérdezte tőle Weisz.

— Szedni tanulókat.

— Hozzá ne nyúljon a betűkhöz! Össze akarja kenni magát? Mért nem vett magára valami ócska gúnyát?

— Nincs más ruhám — mondta Tótfalusi. — Nem hoztam magammal ócska ruhát.

— Ebben a ruhában nem hagyom dolgozni — szólt erőlyesen Weisz. — Túró! Gyere ide.

Az egyik inas odaugrott Weiszhez.

— Ez a Zsiga, — mutatta be Weisz a fiút.

— Haas Zsigmond a nevem.

— Idehallgass, túró, — mondta Weisz a gyerekeknek. — Tudod-e, hol van a vörös Izsák boltja?

— Tudom hát. A zsidópiac fölött.

— Elkíséred oda ezt az urat, munkaruhát vesz magának. Te meg nyisd ki a szemed és vigyázz, hogy be ne csapja az Izsák. Tiszta új ruhát adjon neki.

Tótfalusi elindult a fiúval.

Kisideig szótlánul mendegéltek. Tótfalusi kezdte a beszélgetést.

— Mért hívnak téged túrónak?

A fiú vállat vont.

— Minden tanonc túró.

— Akkor én is túró vagyok, — nevetgélt Tótfalusi.

A fiú a fejét csóválta.

— Az úr nem túró, mert az úr fizet a nyomdásznak.

Csak az túró, akinek a nyomdász fizet. Akinek nincs pénze. Az úrnak meg van.

— Hát azt honnan tudod? — kérdezte Tótfalusi.

— Látni azt, — mondta a fiú. Megint hallgattak egy darabig.

— Aztán mennyit fizet neked a nyomdász? — érdeklődött Tótfalusi.

A fiú először nem válaszolt, aztán megszólalt:

— Keveset.

— Nem vagy nagyon beszédes gyerek, — ingerkedett vele Tótfalusi.

— Azelőtt többet beszéltem, — mondta a fiú, — hanem egy párszor szájonvágta érette. Pofa be — mondták. Azóta hallgatok.

— Hát ha nem akarsz beszélni, hallgass — mondta Tótfalusi.

A fiú nevetett.

— Szóval te túró vagy, — tréfálkozott Tótfalusi tovább. — Mit jelent az?

— Azt nem tudom — mondta a fiú. — Alighanem latinul van, vagy görögül. Így szólítják az inast odabent. Aki a betűket szedi, az kollektor, aki a préselőt kezeli, az impreszszor, aki olvas, az korrektor, aki az egészet irányítja, az faktor.

— Az nálatok kicsoda?

— Az nálunk nincs külön. Az a fiatal Blaeu úr.

Olyan jóízűen elbeszélgettek, hogy észre sem vették, már a piacon voltak. Megvették a ruhát a vörös Izsáknál, alig viselt, jó ruha volt. Visszamentek a nyomdába. Tótfalusi átöltözködött, Weisz meg levágott egy ollóval a prédikációból tíz vagy tizenöt sort és odaadta Tótfalusinak, hogy szedje ki, szép lassan, kényelmesen, akár egész nap eljátszhat vele.

Tótfalusi könyökgig feltúrta zubbonya ujját és neki látott.

Mikor visszajöttek, teljes volt a műhelyben a létszám, csak az az egy szedőszekrény volt szabad, amelynél ő dolgozott. Aki arra járt, meg-megállt, néha egész emberkaraj vette körül, kicsit nevetgéltek és meg-meglökték egymást s a betűk

keresgélésébe merült Tótfalusira mutattak, de nem rosszindulattal. Az mélyen a szekrény fölé hajolt, úgy szedte ki lassan, megfontoltan onnan a betűket. Néha percekig tartott, amíg egy-egy betűt meglelt. Mire a tizenöt sort kiszedte, beesteledett. Lassú munka volt, de hibátlan. A szedését lehúzták — nem volt benne egyetlen hiba sem. Mazel megmutatta a levonatot Weisznek. Kezdetnek jó eredmény volt.

AZ ELSŐ három-négy héten Tótfalusi csak szedéssel és kefelevonatolvasással foglalkozott. Utóbbit két nap múlva már majdnem olyan jól csinálta, akárcsak Mazel. A szedés lassabban ment, de azért abban is szépen haladt. De a harmadik hónap végéfelé, amikor már rég nem kellett a betűket keresgélne, mert már olyan pontosan tudta, melyik hol van, hogy behúnyt szemmel is megtalálta volna, több hibát csinált, mint az első napokban. Ez meghökkentette, de a nyomdászok azt mondták, ennek így kell lenni, ez természetes.

A nyomda egész személyzete segített Tótfalusinak. Amit nem tudott, azt megkérdezte. A nyomda két tulajdonosa a távolból figyelte, hogyan halad. Az öreg Blaeu volt a tankezületi főigazgató. Ő csak kéthetenként egyszer tisztelte meg a műhelyt látogatásával. Ilyenkor mindenben hibát talált és mindenkivel veszekedett, csak Tótfalusit hagyta békében. Megállt a hátamögött, nézte, mit csinál, aztán megjegyzés nélkül odébbállt, nem kötött bele. Az ifjabb Blaeu a tanfelügyelő volt. Ő hetenként kétszer-háromszor a műhelyben töltötte az egész napot, hosszan tanácskozott ezzel is, azzal is, Tótfalusival pedig különösen sokat foglalkozott. A fiatal Blaeu vesszőparipája a nyomtatványok szépsége volt. Hosszan és behatóan magyarázta Tótfalusinak, mitől lesz szép a könyv. Régi, szép könyveket hozott a gyűjteményéből, múltszázadbeli Aldinákat, a svájci Frobenius, az augsburgi Othmas Sylvan kiadványait és gyönyörködve lapozgatott bennük.

— Nézze, milyen szépek ezek a betűk! Nézze a szép, egyenletes betűközöket! Se túl messze egymástól, se túl közel egymáshoz. Ahogy a legszebb, ahogy a szemnek a legkellesebb. Figyelje meg a sortöréseket! A díszítményekről, a

címlapról és a papír minőségéről nem is beszélek! A csinnak, az ízlésnek, a mesterség megbecsülésének teteje ez! Itt mutatkozik meg, ki a szakma művésze!

Egy délután megint a tükör fontosságáról tartott előadást. Tótfalusi szedőszekrénye mellett álltak, Tótfalusi háttal a bejáratnak, az ifjabb Blaeu a bejáratnál szemben. Weisz öt-hat méternyire tőlük, már nem azt a bizonyos szemetet szedte, hanem a kalendáriumot. Tótfalusi az ifjabb Blaeut hallgatta, mint mondtuk és egyszerre csak észrevette, hogy az a fületvéig elvörösödik. Keze, melyben az Aldinát tartotta, lehangyatlott, a szemét lesütötte. Aztán, anélkül, hogy hátrafordult volna, otthagya Tótfalusit és besietett a szobájába. Tótfalusi nem tudta, mire vélje a dolgot. Megfordult és egy tizen-négy-tizenöt éves lányt pillantott meg Weisz szedőszekrénye mellett. A lánynak szép, fekete haja volt és koromfekete szeme. Éppen búcsúzkodott. Weisz megcsókolta. Az ajtóhoz érve visszanézett és rámosolygott Tótfalusira. Azután eltűnt.

— A kis húgom, — mondta Weisz Tótfalusinak. — Kalácsot hozott. Megkóstolja?

— Szívesen.

A kalács asztalkendőbe volt takarva. Weisz megtörölte a kendőben a bicskáját és kiadós karéjt szelt a kalácsból Tótfalusinak.

— Ilyen jó kalácsot még nem ettem, — mondta Tótfalusi.

Egy munkás ment el mellettük.

— Szólok már a fiatal főnök úrnak, hogy kijöhet, elment a Sári. Úgy fél tőle, mintha leharapná az orrát. Mihelyt beteszi a lábát a műhelybe, elbújik.

1681-BEN korán köszöntött be a tél. Már szeptemberben elbújt a nap, az ég állandóan borús volt, a nappalok nyirkosak. Október végén már fűteni kellett. Errefelé tűzeggel tüzeltek. Tartós, erős meleget adott. Bezzeg jól jött most Tótfalusinak a bunda, a kucsma, amit hazulról magával hozott. Korán járt be a nyomdába és az egész napot ott bent töltötte. Minden korrektort, impresszort, kollektort és tûrőt személy

szerint ismert már; megvolt a saját regáléja, azaz szedőszekrénye, de sűrűn átlátogatott a szomszédaihoz is, különösen Weiszhez. Övele barátkozott a legjobban össze a szedők közül. A szedését maga festékezte be, maga tette a talyigába, maga hajtotta, maga préselte le. Ebédelni a közeli kifőzdébe járt. Szerény hely volt, nőtlen nyomdászok és kikötőmunkások látogatták. Ebéd után visszasietett a nyomdába, sötétedés után sétálni ment, még ha esett is. Be szépek is voltak ezek az esős, őszi esték a kikötő környékén, kivált, ha köd volt! Milyen sejtelmesen szelte át a csukott ablaktáblák közül kicsurranó fénysugár a sötétet, milyen baljósan villogtak a téli kikötőben horgonyzó hajók viharlámpái! Hogy csapkodta a szél a ponyvákat, vitorlákat! Szeptember, október, november mögötte volt. Tótfalusi sokat tanult e három hónap alatt. Dehogy nevtették már ki a nyomdában!

Közeledett a karácsony és Tótfalusi abban a megtiszteltetésben részesült, hogy az öreg Blaeu meghívta magához. Ott laktak, ahol a nyomda volt, elől, az első emeleten. Tótfalusi pontos volt. Blaeu felesége egyszerű, kissé együgyű nő volt, vastag, kövér karja volt és vörös kezefeje. Tótfalusi egy darabig kettesben társalgott az öreggel a férfiszobában, amíg a fiatal Blaeu megérkezett. Akkor átmentek az ebédlőbe. Az öreg küzdelmes fiatalkoráról, vándoréveiről mesélt ebéd közben, mert, hogy most itt ül, ebben a szép, tágas és meleg lakásban feleségével és fiával és vendéget fogad, mindennek megadva a módját, ahogy kell és szokás, azt egyedül a szorgalmának köszönheti. Nem kellett ugyan nagy nehézségekkel megküzdenie, de szerencséje sem volt különleges. Lépésről lépésre küzdötte fel magát impresszorból vésnökké, vésnökből prefektussá, végül prefektusból nyomdatulajdonossá. Mindez — tette hozzá — Isten segítségével történt, aki nem kényeztette el, de el sem ejtette soha. — Így beszélt az öreg, keneteljesen és önérzetesen, ebéd előtt és asztalbontás után pedig, jó keresztényhez illően, imát mondott.

HARMADIK hónapja múlt, hogy Tótfalusi elküldte az ekléziának a nyomda ajánlatát, de választ mindezekig nem kapott. Hazulról csak anyjától jött levél, de az nem írt hivatalos dolgokról, hanem azon sopánkodott, hogy milyen egyedül van — a nővéréhez nincs sok köze, nagyon különbözik a természetük és hogy mennyire hiányzik neki Miklós. Nem is reméli, hogy még viszont látja valaha, folytatta szomorkásan merengve.

Mihály is írt, hosszan és kimerítően. Levele két részből állt. Az első a család és a háza dolgait tárgyalta. Ami a hazát illeti, írta, a helyzet elég zavaros otthon. Semmi kétsége, hogy B.-ék (értsd Béldiék) azért esküdtek össze a fejedelem ellen, mert az háborús kalandra készül. Csakhogy a szultán is benne lévén a kalandban, Béldiék nem tudták azt megakadályozni. Egyszóval, el lehetünk készülve a háborúra. Miklós ne csodálkozzék tehát, hogy még mindig nem kapott választ a nyomda ajánlatára. Az embereknek máson jár az eszük most.

A második rész leydai híreket tartalmazott, Mihály megírta, hogy megkezdődtek a kollégiumok és igen tanulságosak, Miklós sajnálhatja, hogy nem hallja őket. Ő két kurzust látogat szorgalmasan. Az egyiknek címe *De variis lectionibus Novi Testamenti*, kritikai előadások az Újtestamentum szövegéről. Ezt az előadást egy új professzor, Michaelis tartja és igen sokan hallgatják. Jó a Rosenius kurzusa is, *Prolegomena in Jeremiam*, bevezetés Jeremiás prófétába, nagyon alapos. Szakál ritkán jár be a fakultásra, az indiánusoknak levelez. Egyébként úgy tudja, Amsterdamba készül.

KARÁCSONY táján Szakál csakugyan megjelent Amsterdamban, nyilván az Indiai Társaság dolgában, mert csak egy napig maradt. Annak is csak az estéjét töltötték együtt. Kisétáltak a kikötő felé. — Olyan este volt, amilyent Tótfalusi szeretett, fújt a szél, csöpögött az eső, lámpások hunyorgtak a ködben. Tótfalusi az életéről beszélt, a nyomdasteremről, az öntödéről, a tipográfusokról, de észrevette, hogy Szakálnak máson jár az esze.

— Mihály azt írja rólad, hogy elhanyagolod a tanulmányaidat. Annyira igénybe vesznek az indusok?

— Az is, — mondta Szakál, — meg egyebek is — tette hozzá s aztán nagyot hallgatott.

— Az igazság az, — folytatta aztán, — hogy már nem érdekel a teológia. Rájöttem, hogy nem vagyok papnak való, nem arra születtem.

— Hát vajjon mire? — kötekedett Tótfalusi.

— Katonának.

— Haza akarsz menni Erdélybe katonának? — kérdezte megütözve Tótfalusi.

— Arról elkéstem, — mondta Szakál. — Ahhoz korábban kellett volna hozzákezdenem. Ha mint árvagyereket elvittek volna a törökök és betettek volna valami janicsáriskolába, akkor én ma spahi lennék. Ezt elszalasztottam. Nem lettem erdélyi török, csak erdélyi, ami nagy hiba. Így hát az, hogy én valaha visszamenjek Erdélybe, szóba sem jöhet. Viszont Hollandiát unom. Ha elmennék innen, Magyarországra mennék.

— Magyarországra? — botránkozott meg Tótfalusi. — Tán labancnak?

— Nem labancnak, — mondta Szakál, — csak bújdosó magyarnak.

— Bújdosónak? — szörnyülködött Tótfalusi.

— Annak. Rideglegénynek. De én a defter alatt többé nem nyögök. Szembeszállni velük: igen, vitézkedni s aprítani a törököt, az kedvemre való.

— Bújdosó akarsz lenni? Rideglegény, szegénylegény, haramia? Elfogni az úton és gyötörni, aki a kezedbe akad, mint azt a szegedi székálló legényt a bújdosók?

— Ismerem a történetet, — mondta Szakál. — Az a székálló legény török kém volt és Budára utazott. Az ilyen mészárosok viszik a postát ide-oda. Hát a bújdosók elfogták, elvették tőle a levelet, de nem bántották, mert Debrecenben már beszélt az érdekében a mészáros bíró, — mert azt tudod, ugye, hogy a mészárosoknak külön bírójuk van Szegeden — az meg a városbíróval, a városbíró meg mindjárt izent a bújdosóknak, hogy azt a székálló legényt eresszék haza. És azok

hazaeresztették. Szóval nem volt semmi förtelem, ahogy a törökösek terjesztik.

— Már engem is törökösnek nevezel, aki jó erdélyi magyar vagyok?

— Én nem nevezlek törökösnek téged, de én magam már csak magyarnak tartom magamat és nem erdélyinek.

Tótfalusinak az volt az érzése, hogy barátságuk és összetartozásuk megszakadt. Mintha egy idegen emberrel beszélt volna, akihez semmi köze. Egy darabig sétáltak az esőben.

Igyekeztek másról beszélni. Aztán Szakál elbúcsúzott.

TÓTFALUSI általában otthon töltötte estéit. Leveleket írt, naplójával foglalkozott, hollandul tanult. A naplóját hanyagul vezette. A vaskos könyvből alig két-három lap volt beírva, az is többnyire prózai bejegyzéseket tartalmazott: szállásért fizettem ennyit meg ennyit, szabónak ennyit s ilyenek; egy-két önmagának szánt emlékeztetés és sok-sok rajzocska: különböző formájú és nagyságú betűk.

Korrigálni, szedni már tudott. S mikor ezt nemcsak hitte, de be is bizonyította, megkérdezte a fiatal Blaeutól, hogy most mi következik. A fiatal Blaeu megint a szépen szedett és tördelt könyvekkel hozakodott elő, a tükörrel, a spáciumokkal, de mindez, mondotta, nemigen tanítható, mert itt minden az érzéken, az ízlésen múlik. — Amivel foglalkoznia kell és érdemes, az a betű. A betűt ugyan ma már általában nem a nyomdászok vésik, meg öntik, készen, mázsaszámra árulják itt, Párisban, Bécsben, Augsburgban, vagy Regensburgban és sok más városban, ahol van nyomdaipar. Azonban jó nyomtató erre nem bízza rá magát, mert mit csinál, ha hirtelen kifogy valamelyik betűje, ha *defektusa* van? Nem várhat hétszám a hiányzó betűre, hanem kivési és kiönti ő maga. Van aztán a dolognak egy művészi oldala is. Van nyomtató, aki nem szereti a más betűjét, aki csak a magáét kedveli. Mi, Blaeuk ilyenek vagyunk. Magam ugyan nem vagyok valami jeles betűvésző, nem eléggé biztos a kezem, a szemmértékem sem a legmegbízhatóbb, hanem apám első a szakmában. Persze azért ő sem tud mindenfajta betűt vésni, de amit csinál, azt meg lehet nézni. Szólok majd neki, hogy mutassa

meg, hogyan csinálja. Előbb azonban meg kell tanulnia betűket rajzolni.

Attól kezdve Tótfalusi naplóírás helyett betűket rajzolt a diáriumba. Kisebbecket, nagyobbakat, latin és gót betűket, őzlábú *m*-eket és *n*-eket, kerek *o*-kat, kuporgó *a*-kat, csigaszarvas *r*-eket, másállapotos *k*-kat és olyan jókedvű *z*-ket, mint a pázsiton ugrándoó csikók. De nemcsak rajzolt, hanem gondolkozott is. Bibliáját lapozgatva megállapította, hogy a nyomdászok nem vésnek magyar betűket. Lám, ezt se magyar betűkkel nyomták. Itt az eredete a következő naplóbejegyzésnek:

Könyveinket általában latin betűkkel nyomják (ha nem lengyel, vagy cseh betűkkel) és nem használnak hosszú magánhangzókat. Még nem tudom, leszek-e valaha nyomtatómester, de megfogadom, hogy ha az leszek, nem hagyom el a vonást az í-ről, ú-ról amikor nyújtottan ejtjük e hangokat.

EGY REGGEL az öreg Blaeu a fiára hagyta az irodát és átment az öntödébe Tótfalusival. Előző nap elrendelte, hogy fűtsék be éjszaka a kemencét. Zsiga, a túró, bentmaradt éjszakára. Ő izzította öt-hat óra hosszat a faszénporral megtöltött vasedénybe helyezett négy-öt centiméter hosszú acélrudacskákat. Aztán hagyta kialudni a tüzet. Reggelre meglángosodott az edény. A rudacskák már nem voltak forrók, nem égették össze a munkás kezét. Az öreg Blaeu kivett a fazékból egy acélrudat. Egyik végét simára csiszolta, aztán leült a szusterszékre s egy finom tűvel rájakarcolta a *p* betű tükörképét. Mikor ez megvolt, kivéste a betűt s utána finoman körülreszelte, hogy sima legyen. A másik túró, aki Zsigát reggel leváltotta, begyűjtött a kemencébe s mire az öreg Blaeu mind a tíz-tizenkét rudacskát kivéste, a kemence újra kivörösödött. A túró visszarakta a pálcikákat a vasfazékba és vörösre izzította azt. Mikor ezzel is megvolt, (akkor már délután három órára járt) egy langyos vízzel telt üstbe dobta a pálcikákat, hogy lehüljenek, aztán addig simítgatta őket tüzes vassal, míg megsárgultak, akkor megint beledobta őket az üstbe.

— Mára végeztünk, — mondta az öreg Blaeu. — A matrica holnapra marad.

Másnap megint átjöttek s az öreg Blaeu megmutatta Tótfalusinak a munka másik felét. A patricán a betű tükörképe volt. Hogy ólombetűket lehessen vele sokszorosítani, meg kellett csinálni a homorú matricát. A túró előkészítette a három centiméter széles, másfél centiméter vastag rézlapokat. Az öreg Blaeu beléjük kalapálta a patricákat. Tótfalusi nem győzte bámulni, milyen ügyesen csinálta. Mert ha kevésbbé ügyeskező, eltöri a kalapáccsal a vékony acélrudat, vagy ferdén veri bele a matricát. Az öreg előbb a rézlap bal felébe ütötte bele a patricát, egész könnyen, felületesen.

— Ez a próbaveret, — magyarázta Tótfalusinak.

Kivette a pálcát, megnézte, hogy a betű képe egyenes-e. Akkor ugyanazzal a tartással átment a rézlap jobbszélére a patricával s újra beleverte, de most már kellő mélységűre.

— Úgy kell verni, — magyarázta, — hogy minden betű egyforma mélyre menjen és derékszögben álljon a pálcika a matricára. Ha sikerült, a matrica mehet a betűöntőhöz.

A betűöntő ott állt az öreg mellett és nézte, hogy dolgozik. Mikor elkészült, átvette a rézlapokat s egy tűvel megmérte, mindenütt egyformán mély-e a matrica. Ahol mélyebb volt a kelleténél, lereszelte a lemez felső oldalát, ha nem volt elég mély, illetve ha nem lett volna elég mély, mert az volt, visszaadta volna az öreg Blaeunak a rézlapot, hogy verje bele újra a patricát.

— Ennyi az egész, — mondta az öreg Tótfalusinak. — Ezt kell gyakorolni, míg a szeme meg a keze biztos lesz.

MARCIUS elején Tótfalusi ágynak esett. Az idő nyirkos volt, nem vigyázott magára, megfázott. Egy reggel fel akart kelni, megszédült, gyöngének érezte magát, visszafeküdt. Az özvegy behozta a reggelijét s látván, hogy lakója szótlan, rosszkedvű, beteg, megtapogatta a homlokát. Lázasnak találta, hidegvizes borogatást rakott rá. Aztán mustármagos lábvizet csinált és piócákat akart Tótfalusi mellére rakni. De az nem hagyta, akárhogy erőszakoskodott is vele az özvegy. Az asszony iparkodott, buzgólkodott, tojáslevest fő-

zött, de nem született ápolónőnek, mert szégyellős volt. Tótfalusi másnap elküldte a doktorért. Az el is jött, diétát, kanalas orvosságot írt. Az asszony elhozta a medicinát s ügyelt rá, hogy a beteg minden második órában bevegje.

Az ágy fejénél álló asztalkán volt a bibliája. Utána nyúlt és találomra felütötte. A könyv Pálnak a korinthusiakhoz intézett levelére nyílt, ezekre a szavakra: *Ime, titkot mondok néktek. Mindnyájan ugyan nem aluszunk el, de mindnyájan elváltozunk.*

Visszalapozott pár oldallal s ott ezt találta: *Az Isten boldonsága bölcsebb az embereknél... Isten a világ bolondjait választotta ki magának, hogy megszégyenítse a bölcseket és a világ erőtleneit, hogy megszégyenítse az erőseket.*

A világ nemteleneit és megvetetteit választotta ki magának az Isten, a semmiket, hogy a valamiket megsemmisítse. Hogy ne dicsekedjék öelötte senki sem.

Negyedik napja ült otthon és a karosszékeiben kornyadozott, mikor az özvegy titokzatos arccal rányitott.

— Egy lány keresi, Tótfalusi úr, — mondta szemrehányó hangon, mintha Tótfalusi felborította volna a kettőjük közötti megállapodást. — Mit csináljak?

Tótfalusi csak nézte az asszonyt.

— Miféle lány? — kérdezte szórakozottan.

— Mit tudom én? — méltatlankodott az asszony. — Tőlem kérdi? Azt magának kell tudni.

— Én nem tudom, kicsoda, — mondta Tótfalusi. — De ha már itt van, eressze be.

Az asszonynak tátva maradt a szája.

— Eresszem be? Ám jó, én beeresztem, — folytatta baljós arckifejezéssel. — Maga lássa majd!

A látogató az a leányka volt, akit Tótfalusi a nyomdában látott. Weisz unokahúga, Sárka.

— Jónapot kívánok, — köszönt az ajtóban.

Tótfalusi szívét melegség öntötte el.

— Ez aztán a meglepetés, — kiáltotta. — Gyere beljebb. — A csitri pár lépéssel közeledett.

— Ül le, kisasszony, — kínálta hellyel Tótfalusi. — Mi is a neved?

— Koch Sári. — A leány illedelmesen leült a szék szé-
lére.

— Hogy jutott eszedbe engem meglátogatni?

Sárika lehajtott fejjel nézte a cipője hegyét és nem vála-
szolt.

— No felelj.

— Csak úgy, — mondta Sárika. Aztán elpirult és hozzá-
tette. — A mamuska küldött.

— Miféle mamuska?

— A Weisz mamuska. Ő nem tud eljönni, mert fáj a
lába. Ezt küldi magának.

És bontogatni kezdte, amit a kezében tartott. Tarka asz-
talkendőbe takart kalács volt.

— Tessék elfogyasztani.

Tótfalusi tört a kalácsból.

— Egyél te is, — kínálta a lányt. Az a fejét rázta.

— Nekem most nem kell.

— Ugyanolyan, mint amilyet Weisz bácsinak hoztál a
nyomdába nemrégiben, — mondta Tótfalusi. — Ismerem az
ízét. Csupa cukor, csupa mazsola.

Sárika elnevette magát.

— Maga olyan furcsán mondja a szavakat. Ugye maga
nem hollandus?

— Nem. Én erdélyi vagyok.

— Az messze van ide?

— Három hétig utaztam.

— Akkor messze van. Én sem vagyok hollandus. Apám
kölni, anyám bambergi. Én Kölnben születtem. Tíz évvel ez-
előtt költözködtünk ide. Weisz bácsi hívott bennünket, ő már
előbb ideköltözött. Azelőtt ő is Kölnben dolgozott.

— De az apád nem nyomdász, ugye?

Sárika a fejét rázta.

— Hát micsoda?

— A hitközség tartja. Tóraolvasó és hitoktató. Anyám
másfél évvel ezelőtt halt meg. Most csak ketten vagyunk.
Magának élnek a szülei?

— Apám már nem él, — mondta Tótfalusi. — Anyám Ko-
lözsvárt lakik a nővérénél. Kertje lenyúlik a Szamosig.

— Az micsoda?

— Folyó. A ház hátul van, a gazdasági épületek mögött. Az udvar igen nagy. Ott vannak az istállók, a színek, a disznó-ólak meg a baromfiudvar. Ezekkel az anyám bajlódik, különösen a lúdatokat kedveli. Ázott árpával kevert malátával híz-lalja a lúdfiakat, hamuzsírt, babért és sót is tesz bele. A lá-bukba meg jegyet karcol, hogy megkülönböztesse egyiket a másiktól. Van az udvarban mosókonyha is, meg két másik épület, az egyik az aszaló, az anyám ott csinálja a liktáriu-mokat, a másik az ecetház, ahol rózsavizet, rózsaoilajat, rózsabort, rózsaeacetet készít. Az aszaló előtt terül el a nagy vete-ményeskert az ágyásokkal. Ott nemcsak hagymát, fokhagy-mát, babot, lencsét, borsót, meg ilyesmiket ültetnek, van ott minden: spinát, endivia, körülötte meg rengeteg virág. De nem ám csak csillagvirág, bársonyvirág, kenyérbélű virág, hanem tömördek székfű, bazsalikom és rózsza, amit az anyám értékesít.

Ügyetlenül ráncigálta ide-oda a beszéd fonalát, hogy a kislánnyal való társalgás meg ne akadjon.

— Aztán Enyedre költöztem.

— Az hol van?

— Elég messze van onnan. De azért ünnepnapokra haza-látogattam.

Kopogtak. S még mielőtt Tótfalusi »tessék«-et mondott volna, gyanakodva és bizalmatlanul benyitott a háziasszony.

— Pijnasné, a háziasszonyom, — mondta Tótfalusi. — A jó, a derék Pijnasné.

— De jókedve van, Tótfalusi úr, hála Istennek, — szólt rá kissé epésen az özvegy.

— Az hát, mert jobban vagyok, — felelte a beteg.

— Tetszik egy kis kalács? — kínálta Sárika Pijnasnét.

— Köszönöm, lányom, köszönöm. Várj csak, mindjárt visszajövök, — mondta és kisietett.

Úgy látszik, elszégyelte magát a rossz, gyanakodó természet miatt, mert kisvártatva már más arckifejezéssel és egy tányér birsalmasajttal tért vissza.

— Tessék megpróbálni. Jobbat nem adhatok, nincs egyebem.

— Birssajt kaláccsal nem rossz, — tréfálkozott Tótfalusi. Most már hármásban eddegéltek, tréfálkoztak. Aztán Sárika felállt és búcsúzkodott. Tótfalusi megköszönte a beteglátogatást, tiszteltette Weisz mamát, reméli, hogy mielőbb lábra áll, Pijnasné pedig annyira ellágyult, hogy további látogatásokra hatalmazta fel Sárikát. De Tótfalusi helyreállította a statusquót.

— Arra semmi szükség, — mondotta. — Már nem vagyok beteg. Holnap bemegyek a nyomdába.

MASNAP még nem ment be, csak negyednap. Sorra kezelt mindenkivel, még Zsigával is, aki bocsánatot kért tőle, hogy a szedőszekrénye előtt találja. Nem tudta, hogy bejön. Tótfalusi megnyugtatta: használja csak tovább is a regáléját, ő mostanában nem szed, mert a háziöntödébe jár betűt vésni. Weisztől megkérdezte, meggyógyult-e a felesége lába. Weisz csak nézett. — A kalácsot is köszönöm, tette hozzá Tótfalusi, aztán bement az öreg Blaeu-hoz, s jódarabig odabenn maradt.

— Mi volt a lábaddal? — vette elő Weisz este a feleségét. — És hogy jutott eszedbe Tótfalusinak kalácsot sütni? — firtatta Weisz a dolgot tovább.

— Hagyjál békében, — mérgelődött Weisz mama. — Ha sütöttem, hát sütöttem.

Weisz ugyan semmiképpen sem látta be ennek az értelmét, vagy szükségességét és tovább akarta faggatni a nejét, de Weiszné nem volt hajlandó további magyarázatokba bocsátkozni, hanem kiment a szobából. Sárika ugyanis meglátogatta délelőtt és bevallotta neki, amit elkövetett: hogy amikor megtudta, hogy a Weisz bácsi barátja beteg, kalácsot süttött és azzal vitte el neki, hogy a mamuska küldi. Weiszné pofonlegyintette és csunyán lehordta, de megígérte Sárikának, hogy nem szól a dologról Weisz bácsinak.

TÓTFALUSI reggelenként éppen csak hogy bekukkantott a nyomdába, aztán mindjárt átment az öntödébe. Mire bement, a túró — nem a Zsiga, hanem Hanzi, a másik — már

kitisztította a vésőket, a suszterszék közelébe tolta a langyosvizes tálat a benne úszkáló rudacskákkal, melyeket a kemence tüze meglágyított és Miklós elmerülve karcolta és véste a maga betűit, a kerek o-kat, a kuporgó a-kat, az őzlábú m-eket és n-eket, a csigaszarvú r-eket, az összekulcsolt lábú x-eket.

De éppoly szívesen foglalkozott a betűkészítés többi mozzanatával, a matrica juszválásával, a beveréssel és a le-súrolással.

Maga öntötte ki a betűket is. Becsurgatta a betűfémeket a felöntőtölcsérbe és addig rázogatta a műszert, míg a fenekéből kipottyant a betű. Ha kisebbre sikerült, aranyfüst lemezekkel tömte ki a két törzsökdarab közötti űrt. Aranyfüsttel szabályozta, egyengette ki a betűmagasságot is. Gonddal, figyelemmel, minuciózusan dolgozott. A szeme éles volt, a keze biztos; betűi szépek és tiszták.

Nyolcra járt be, négyig (az ebédidő leszámításával) az öntödében volt, aztán átment a nyomdairodába. A firma üzleti ügyeit az öreg Blaeu maga intézte a fiával, egy könyvelővel és két levelezővel. A két Blaeu apránként avatta be Tótfalusit a nyomda vezetésének fortélyaiába. Megtanulta tőlük, hogyan kell tervezni, kalkulálni, levelezni, könyvelni. Ismerkedett a papírral is, bírja-e a prést, nem foszlik-e, nem szakad-e, mennyi a súlya, jó-e a színe? Később a malomba is őt küldte az öreg. Elment a könyvkötőhöz is és figyelte, hogyan vágják körül a könyvet, hogyan fűzik, enyvezik a hátát, húzzák a fedelet rá, hogyan préselik Nyomdabajárásának hatodik hónapjában nagyjából tudta, amit egy tipográfusnak tudnia kell.

Ekkoriban közölte Bethlen Miklós a püspök nevében Tótfalusival a zsinat határozatát. Az eklézsia, — írta Bethlen Miklós — drágálja a nyomda ajánlatát és ezért úgy határozott, hogy mégis csak otthon fogják kinyomtatni a bibliát, a vizsolyi biblia negyedik, Jansenius által nyomtatott kiadása alapján, melyen a püspök nem óhajt változtatásokat eszközölni. Tótfalusi azonban csak maradjon künn — izente a püspök Bethlennel — tanulja ki a tipográfiát és ha hazajön, hozzon betűket és patronokat.

De Bethlen Miklós nem írta meg Tótfalusinak, hogy az eklézsia akkor sem fogadta volna el Blaue-ék ajánlatát, ha az olcsóbb lett volna. Mégpedig azért nem, mert nem volt rá fedezet. A püspök ugyanis felajánlotta a hadviselés céljaira — Telekinek, vagy talán magának Apafinak — a biblia kinyomtatására szánt aranyakat. Ezért kellett a biblia külföldön való kinyomtatásáról lemondani.

Tótfalusit nagyon lesujtotta ez a levél. Hiszen eddig is szegyezte, hogy még mindig nem tudja, elfogadták-e otthon Blaue-ék ajánlatát. Egyszer-kétszer szabadkozott is az öreg Blaue előtt a válasz késése miatt, amire azonban az öreg csak legyintett. S amikor egy ízben ismét előhozakodott vele, hogy ő mennyire restelli magát a kolozsvári eklézsia nemtörődömsége miatt, az öreg Blaue ismét csak legyintett. Ő már el is felejtette az egészet, mondotta, nem érdekli. Számára úgyse komoly ez az üzlet, mert több gond jár vele, mint haszon.

Más is volt abban a levélben, ami nyugtalanította Tótfalusit. Azt írják, háború van. Hiszen akkor haza kellene sietnie, vitézkedni, harcolni.

De a püspök azt kívánja tőle, hogy maradjon künn és tanulja ki a tipográfiát. Ő megteszi, amit kívánnak tőle, engedelmeskedik. De meddig bírja vajjon? Az öreg Blaue azt mondta, hogy hét esztendeig is eltart, amíg kitanulja a mesterséget. Hát hogy bírja ő azzal a kevéske pénzzel, amivel rendelkezik, azt a rengeteg időt kihúzni? S közben fizetni a fél-évenkénti kétszáz tallérokat?

Mit tegyen? Töprengett, hosszan és keservesen vakarta a fejét. Kiborította az asztalra a bukszáját, megszámolta, mennyi pénze van. Az bizony alaposan leapadt már, jóllehet beosztással élt, keveset költött és minden garast a fogához vert. De voltak nagyobb kiadásai: a ruhacsináltatás (bár azt se a maga jószántából csináltatta, hanem szükségből), az ócska munkaruha, meg hát a koszt, mert bár olcsó vendéglőbe járt, az is szép összegre ment fel a több mint egy esztendő alatt, az ide-oda való utazgatások s végül az a kétszáz tallér, amit tandíjba fizetett. De volt annyi, hogy ha szerényen él, még egy félesztendeig kijön vele. Igaz, megírhatná a püspöknek, hogy ha az a kívánsága, hogy künn maradjon, hát gondoljon

arra is, hogy ő miből tartsa itt el magát és megírja neki, hogy legalább a tandíj költségét vállalja az eklézsia. De végül más-hogy határozott. Ő nem kér hazulról pénzt senkitől, hanem felmegy az öreg Blaeu-hoz és elmondja neki őszintén a helyzetét.

AZ ÖREG Blaeu szemrebbenés nélkül, nyugodtan meghallgatta, amit elmondott neki.

— Nekem bizony nagyon fáj, — mondta Tótfalusi — hogy elejtették a biblia itteni kinyomtatását. Nem a személyem, hanem a biblia miatt, mert így, Isten tudja, meddig maradnak otthon biblia híján az atyafiak.

— És magával hogy rendelkeztek? Haza kell mennie?

— Éppen nem, — felelte Tótfalusi. — A püspök azt izeni, maradjak kinn és tanuljam ki a tipográfiát.

— Hisz akkor nincs baj, — vigasztalta az öreg.

— Hej, dehogy nincs baj, tisztelt Blaeu uram! — fakadt ki Tótfalusi keservesen. — Hát hogy gondolják azok azt odahaza? Miből éljek én meg, amíg a mesterséget kitanulom? S miből fizessem önnek a kétszáz tallérokat?

Az öreg Blaeu egy darabig hallgatott.

— Én bizony nem látom, hol itt a baj, — mondotta végül. — Mert ami a tandíjat illeti, azt én kegyelmednek ezenel elengedem, hiszen máris sokkal többet tud, mint a legtöbb tipográfus. És ennekfolytán jobban is dolgozik. Így hát ami a megélhetését illeti, amiatt nem kell, hogy gyötörje magát, hiszen azzal a készséggel, amivel rendelkezik, már most is elszegődhetik bárhova. Csak próbálja meg. Kezeskedem róla, hogy felveszik.

— Hol próbáljam meg?

— Hát akár nálunk, — mondotta Blaeu. — Járjon be szépen, mint eddig, de most már nem mint tanuló, hanem mint alkalmazott.

Tótfalusit annyira meglepte ez az ajánlat, hogy szólni sem tudott.

— Nehogy azonban azt higgye, hogy emberségből tettem ezt az ajánlatot, látván, hogy szorult helyzetben van. Eszem-

ben sincs. Én önt nagyon használható embernek tartom, azért veszem ide. Hol itt, hol ott foglalkoztatom majd, ahogy jónak látom. Közben pedig tovább tökéletesítheti magát a tipográfiaiában.

Tótfalusi még mindig nem tudott szólni. Így hát némán megrázta az öreg kezét, ezzel adva tudomására, hogy elfogadja az ajánlatát.

EGY tavaszi estén Tótfalusi nem ment sétálni. Otthon maradt lelkét tisztítani. Ennek havonta legalább egyszer sorját ejtette. Előbb imádkozott, aztán két kezébe temette arcát és számot vetett önmagával.

TÓTFALUSI DIÁRIUMÁBÓL

Ma délután az öreg Blaeu megmutatta, hogyan kell mérleget csinálni. Ez késztet arra, hogy előkeressem diáriumomat és belevezessem lelki életem egyenlegét. Minthogy azonban Isternek számolok el, a mérlegnek csak egy rovata lesz: a tartozik. Istennél nekem nincs követelésem.

Egy pillanatra elszomorodtam, mikor ezt a könyvet felütöttem. Azt hittem, hogy pár hét alatt teleírom s lám, még majdnem üres. Alig van benne valami. Mégis azt mondom, jobb így. Mert nem azért üres, mintha semmi nem történt volna velem, amióta itt vagyok. Volt részem bőven benyomásban, tapasztalatban. Mulasztást akkor követtem volna el, ha nem szűröm meg tapasztalataimat, hanem csak élek a vakvilágban, ahogy éppen adódik, gondolattalanul. Ezzel azonban nem kell vádolnom magamat. A hazulról kapott leverő értesülések megbolygatták nyugalمامat, megingatták helyzetemet, megváltoztatták már-már kialakulófélben lévő munkámat. Arról értesültem, hogy odahaza háború folyik. Első felhevülésemben már elszántam magam rá, hogy mindent itt hagyok és hazamegyek, hiszen nekem most otthon

a helyem, a bajtársak között. De a püspök úgy rendelkezett, hogy maradjak idekint, folytassam tanulmányaimat. Arról azonban elfeledkezett intézkedni, hogy miből. Én ennek ellenére ittmaradok, ha a hazaiak úgy vélik, hogy itt a helyem. Azonnal felmentem a nyomdászhoz, Blaeu-hoz és feltártam előtte helyzetemet. Ő pedig elengedte a tandíjamat és elfogadott munkásnak. Nem szánalomból, hanem, mint mondotta, azért, mert használható embernek tart. Erre igen büszke vagyok.

Szedni, nyomtatni már tudok, most a betűvését gyakorolom. A betűvésés igen szép dolog és én nagyon szeretem csinálni. Véstem már magyar betűket is, sőt hosszú magánhangzókat és kettős hangokat is, miket más nyelven nem ismernek: tyéket, ellyeket, meg ennyeket. Próbáltam újítani is. Kivéstem a gyakrabban használt szavakat egy darabban, latinul az *e s t-et*, *i t a-t*, *s i c-et*, magyarul meg ilyesmiket: *előtt*, *után*. De rájöttem, hogy nincs semmi előnye, mert a szedő gyorsabban kapkodja ki külön a betűket, mintha a szavakat kellene megkeresnie.

A vésést a háziöntőben gyakorlom, az most a munkahelyem. Eddig a Hanzi fűtötte a kemencét, izzasztotta a rudacskákat, de fölszabadult, most Zsiga a tűróm. A nyomdába keveset járok és bár mindegyik tipográfussal, aki odaát van, jó viszonyt tartok, közelebből csak Weiszt és Mazelt ismerem. A többieket alig, ez bántja a lelkiismeretemet. Legálább a nevüket ideírom: Mijna, Lelie, Wibrand impresszorok, Hendriks, Köhne, Voss és Butterbrod szedők, Duprai, Toon, Enten, Maris, Mesdag szintén impresszorok, ezek a régebbiek, újabban került ide Pandel, Wirth, Plaes, Piet, Collnot és Ojens, valamint Karel, Pietr, Simon és Hugo, a négy tűró. Ojenst nem szívelem, mert rosszképű, elégedetlenkedik és a két Blaeu ellen uszítja a többieket. Oka nincs rá. Roszságából teszi.

Ma azt kérdezte tőlem a főnököm: »Tud-e sak-

kozni, Tótfalusi úr?» »Tudok« — feleltem. Az öreg arca felragyogott. »Akkor jöjjön fel néha esténként hozzám, mert nagyon szeretek sakkozni és nincs partnerem.« Már majdnem azt mondtam neki, hogy nekem, sajnos, ilyen henye dolgokra nincs időm, de meggondoltam magam és megígérttem neki, hogy teljesítem a kívánságát. Mért ne teljesíteném, ha ezzel örömet okozok neki?

AZ ÉV elején kellemes meglepetés érte Tótfalusit. Weiszék meghívták uzsonnára.

Tótfalusi titokban abban reménykedett, hogy Sárika is ott lesz, de csalódott. Weiszék egyedül voltak.

A halpiac közelében laktak, a Zandstraat egy öreg házának emeletén. A lakásnak ótestamentumi hangulata volt. Ezt a sok nehéz ezüsből vert gyertyatartó, kehely és más vallásos jellegű tárgy okozta. Az ebédlőben uzsonnára volt terítve. A két férfi helyet foglalt egy sárga pamlagon.

Miről beszélgettek? Hát elsősorban a nyomda dolgairól. Weisz elmesélte, hogyan került Blaeu-ékhoz. Egy Ganz nevű nyomdász ajánlotta oda. A tipográfusok ugyanis rendszerint tudnak egymásról, akárhol tünteti ki magát szorgalmával a szakmabeli, akármerre jeleskedik, híre megy. Az illetőt aztán hívják ide is, oda is. Ő is láthatott volna nagyobb világot, mert egyszer Krakkóban, egyszer Antwerpenben, sőt egyszer Párisban is kaphatott volna alkalmazást, de nem ment, mert nincsen benne nyughatatlanság, ő nem bolyongó ember, szeret maradni, ahol van. Nem a Blaeu-céghez ragaszkodik, megmondja azt is őszintén, hanem ehhez a lakáshoz. Mert kellemes otthona van. Az asszony rendben tartja, meg kell hagyni neki, szereti a bútorait, folyton törölgeti őket, hogy ragyogjanak. — Aztán újra a tipográfusok helyzetéről beszélt. Tipográfusokban nagy a kereslet. Ritkaság, hogy valaki úgy megmaradjon valahol, mint ő. Igaz, ehhez az is hozzájárult, hogy két sógora él Hollandiában — mesélte tovább. — Az egyik Haarlemben tevékenykedik, mint szabó, a felesége meg női szabász. Mindketten szépen keresnek. De ő se panasz-

kodhat, mert tisztességgel megélnék a keresetükből, nem szorulnak másra, sőt azt is megvallja, hogy még félre is tesznek.

Tótfalusi olyasfajta megjegyzést kockáztatott meg, hogy talán arra gyűjti a pénzt, hogy nyomdát vegyen.

— Á, — legyintett Weisz. — Annyit nem tud egy tipográfus manapság félretenni, ha mégoly jól keres is. Nem mondom, húsz-harminc évvel ezelőtt még elérhette, ha korán kezdett takarékoskodni és kitartó volt, szívós, mint Blaeu. Mert miből állt akkor a nyomdafelszerelés? Néhány mázsa betűből, meg a présből. A prés, meg a többi eszköz, a ráma, a sorjázó, a hajó fából volt. Akármelyik asztalos megcsinálta, a minta után. A betűket meg maga öntötte. Ennyiből állt minden holmija. Meg a festékesgolyóból. De ma már vasból van a prés, réz is van rajta, ezenkívül mi ma egy prés? Azzal el sem érdemes kezdeni. Ma már csak akkor keres a nyomtatómester, ha legkevesebb öt-hat préssel dolgozik és kétszerannyi emberrel. Hiába tartjuk egymásközt, hogy aki tipográfus, az tipográfus, egyre nagyobb lesz a különbség a gazda meg az alkalmazott között. Aztán meg itt van a céh. Az a mesterek szervezete és csak arra van gondja, hogy csökkentse a szakmában az elszaporodást. Erre irányul a numerus clausus, a kötelező mestermunka, meg a többi előírás és rendszabály. Valamennyi az előbbrejutást késlelteti. Hiába tűnik úgy, mintha mind csupa testvérek volnánk, akik ebben a szakmában vagyunk, valójában minden felsőbb réteg nyomja az alatta lévőket, a faktor az impresszorokat és kompresszorokat, azok a túrókat, legfelül pedig a patronok harcolnak egymással a megrendelésekért.

Így bölcselkedtek, meghányva-vetve, forgatva helyzetüket, míg Weiszné behozta a kávé — pompás illata volt, három héttel ezelőtt érkezett Nyugat-Indiából.

— Tessék asztalhoz ülni, Tósi úr, — hívta uzsonnázni a vendéget Weiszné.

— Szólítsd csak Kisnek, ha nem tudod a teljes nevét, — mondta Weisz.

— Értjük mi egymást így is — mosolygott Tótfalusi. Uzsonnához ültek.

Most hármasan társalogtak a megrakott asztal körül.

Weiszné megkérdezte Tótfalusitól, sokáig marad-e Hollandiában, hiszen, mint az urától hallotta, már kitanulta a tipográfiát. De Tótfalusi erre nem azt felelte, hogy haza készül, hanem azt válaszolta, hogy neki nem az volt a főcélja, amikor kijött Hollandiába, hogy a nyomtató mesterséget kitanulja, hanem hogy bibliát rendeljen és annak nyomtatását ellenőrizze, amihez persze a tipográfiához is érteni kell. Az eredeti és tulajdonképpeni mestersége a hittudomány.

Weisz bólogatott.

— Az nagy tudomány. Mi, zsidók, — folytatta, — kissé valamennyien hittudósok vagyunk, hiszen gyerekkorunk óta foglalkozunk a bibliával és akármilyen pályára megyünk azután, soha nem szakadunk el teljesen attól. Hanem ez persze kevés azért, mert az igazi bibliatudós mással nem foglalkozhatik, csak a szent könyvek értelmezésével, magyarázatával.

— Mint a sógorom, — mondta Weiszné. Így terelődött Kochra a beszéd. — Az, — folytatta Weiszné, — reggeltől kezdve, amikor az imaszíjat a homlokára és a karjára csatolja, és az imaköpenyét magára veszi, késő éjszakáig csak az Istennel foglalkozik. Talán éhen is halna, ha a Háni, aki főz rá, nem rángatná el a könyvei mellől, amikor az ételt az asztalra teszi.

— Már az másként nem megyen, — mondotta Weisz. — Aki erre is gondol, meg amarra is, az ne nyúljon a bibliához, mert abban nem lesz köszönet. Olyan sok az, mint a tenger vize. Egy ember nem tudja azt kihörpíteni és ha mégannyit tud is. Tudhat akármennyit, akkor is csak kanálnyi az.

Weiszné elvitte az üres kávésfindzsákat, aztán visszaült az asztalhoz.

— Tessék gyümölcsöt, Tósi... vagyis Kis úr.

A gyümölcsös kosár csábító dolgokat tartalmazott. Volt abban minden. Alma, körte, szőlő, mandula, dió, mogyoró, birsalmasajt, füge, datolya, narancs. Weisz a gyümölcsös kosárra pillantott s folytatta:

— Például, hogy a bibliánál maradjunk. Melyik fának a gyümölcsétől tiltotta el Ádámot az Isten?

— No azt mindenki tudja, — nevetgélt Weiszné.

— Várjál, asszony, te ne szólj bele. No, Tótfalusi úr?

— Hát az almafa gyümölcsétől, természetesen.

— Honnan veszi ezt?

Tótfalusi ránézett, aztán meghökkent. Csakugyan! Hol nevezi meg a biblia, melyik fa gyümölcsétől tiltotta el Isten az első emberpárt? A biblia csak annyit mond: »És parancsolá az Úristen az embernek, mondván: a kert minden fájáról bátran egyél, de a jó és gonosz tudásának fájáról, arról ne egyél.« És később az asszony mondja a kígyónak: »A kert fájának gyümölcséből ehetünk; de annak a fának gyümölcséből, mely a kertnek közepette van, azt mondá Isten, abból ne egyetek, azt meg ne illessétek, hogy meg ne haljatok.«

Tótfalusi kénytelen volt beismerni, hogy a bibliában valóban nincs szó almafáról. Érdekes. Mért gondoljuk hát, hogy a tiltott gyümölcs alma volt?

— Én nem is gondolom, — mosolygott Weisz, — mert tudom, hogy nem az volt.

— Hát micsoda? — kérdezte Tótfalusi.

Weisz újra mosolygott.

— A biblia nem mondja meg, hanem mi, zsidók, tudjuk. Az Évától leszakajtott gyümölcs, amely az emberiség vesztét okozta, füge volt. Az Írás csak azért nem nevezi meg, hogy meg ne útáltassa az emberekkel a fügét, ami vesztüket okozta vala. Így olvasta ezt a sógorom valamelyik könyvében. Tőle hallottam.

— Tessék parancsolni, — kínálgatta Weiszné Tótfalusit.

— Mit vegyek mármost, almát, vagy fügét? Melyiket szabad?

— Ezek nem itt termettek, mert hajón hozták őket nagymessziről, de mégsem a paradicsomban nőttek, hanem a holland gyarmatokon. Hazai gyümölcsünk hitvány, fanyar. De azért ez is holland gyümölcs, akármilyen messziről jön is, mert a mi hajónkon jött s ahol termett, ott is a mi lobogónkat fújja a szél, — büszkélkedett Weiszné második hazájával.

— Tessék egy kis aszalt szőlőt is, vagy egy kis mazsolát.

Kopogtak.

— Ki lehet az? — csodálkozott Weiszné.

— Ne találgassad, hanem nézd meg, — küldte Weisz az asszonyt.

Pörölés hallatszott az előszobából.

— Most kell jönni?

— Most lett vége a tánciskolának, — felelte egy üde hang.

— Nem igaz.

— Tessék megkérdezni a fiútól, aki idekísért.

— Majd még mit nem! Mehetsz is haza, nem maradt semmi.

— Jaj!

Sárika belépett a szobába.

— Hát te hogy kerülsz ide? — kérdezte Weisz a lánytól.

Sárika nevetett.

— Majd én megmondom, — mondta Weiszné. — Sári ijedten nézett az asszonyra, de az könyörtelenül folytatta: — Tudta, hogy vendéget várunk, de nem a vendég miatt jött fel (Sárika megnýugodott), hanem a jó dolgok miatt. Igaz?

Sárika nevetélt és bólintgatott.

— Na ülj le, hozom a kávédat, — sietett ki Weiszné a konyhába.

— A tánciskolából jössz? — kérdezte Weisz a lányt.

Sárika bólintott.

— Táncolni tanul, — magyarázta Weisz Tótfalusinak.

— Hetenként kétszer jár Meunier úrhoz a Vörös Ökör-be.

— Vasárnap nagy táncmulatság lesz — mondta Sárika. — Weisz bácsiék megígérték, hogy eljönnek. Jöjjön el maga is, — hívta Tótfalusit.

Az szabadkozott.

— Nem tud táncolni?

Tótfalusi zavarba jött. Mert hát ő bizony nem járt tánciskolába és nem ismerte az új táncokat, csak azokat, amiket a parasztok táncolnak otthon, a lassút, a tüzeset, meg a kopogóst. Arra hivatkozott, hogy ő már öreg legény, akihez nem illik a tánc. Amire Sárika nem azt felelte, hogy dehogy is öreg, hanem azt, hogy hát akkor nézze, hogyan táncolnak a többiek.

— Igaz, az is mulatság, — mondotta Tótfalusi és megígérte Sárikának, hogy elmegy a Vörös Ökör-be Weiszékkel. De Sárika nem érte be ezzel a bizonytalan ígérettel, ha-

nem aprólékosan elmagyarázta Tótfalusinak, hogy mi a teendője. Elég, ha nyolc óra tájban jelenik meg.

— Úgy lesz, — hagyta rá Tótfalusi.

Weisz később társasjátékot indítványozott. Ilyesmiket: azt a szót: hideg és meleg nem szabad kimondani. Aki vét ez ellen, zálogot ad. Csakhogy ez a játék túl könnyűnek bizonyult, Weisz meg nem tudott egyebet, csak efféle tipográfus játékokat. Tótfalusi erre azt kezdte mesélni, milyen különös a magyar nyelv, tele van e-betűvel, mégis lehet rajta úgy beszélni, hogy az ember egyetlen e-betűt sem ejt ki.

— Hogyan lehetséges ez? — csodálkozott Weisz.

— Lehetséges, — felelte Tótfalusi. De mindez nem nagyon érdekelte Sárikát. Annak egyszerre eszébe jutott, hogy várja az apja odahaza. Tótfalusi ajánlkozott, hogy hazakíséri. Hiába mondta Weiszné, hogy Sárikát nem kell kísérgetni, hazafut ő egyedül is, hisz nem laknak messze, két sarok az egész, Tótfalusi nem tágitott. Tánciskolás lány nem kóborolhat az estében egyedül — mondotta nagykomolyan és búcsúzkodott. Weiszné nyitva hagyta az előszoba ajtaját, hogy a lépcsőn letaláljanak. Csakhogy mire leértek, a huzat bevágta Weiszek ajtaját. Sötétben maradtak. Sárika Tótfalusiba kapaszkodott. Az magához ölelte s akaratlanul Sárika feszülő kis mellére tette a kezét. Így jutottak le a kapuhoz. Sárika hallgatott.

Szeles, holdfényes este volt.

A felhők örült iramban futkároztak az égen s mintha a hold is, sőt a közeli Jeromos-templom tornya is szaladt volna, de ellenkező irányban.

— Merre megyünk? — kérdezte Tótfalusi. Sárika jobbfelé mutatott.

— A második sarok utáni ház, — mondta s elindult.

Tótfalusi zavartan lépkedett Sárika jobboldalán. Az utca üres volt. Úgy találta, hogy Sárikáék háza elég messzire van.

— Mire húszig számolok, a saroknál leszünk — gondolta Sárika. — De nem is kell húszig számolnom, mert ő mindjárt magához húz és megcsókol. És én nem bánom, tegye. Akarom. — Olyan könnyen lépkedett, mintha nem lenne súlya. Nagyon meg volt elégedve magával.

Elérték a sarkot. Az utca fordult, újabb húsz lépés állt előttük a következő sarokig.

»Szörnyű helyzet«, töprengett Tótfalusi. — »Szórakoztatnom kellene, beszélgetni, mondani valamit. De mit mondjak neki?«

»Milyen furcsa ember ez«, gondolta Sárika. »Ha eszébe jut, kihagyja az *e* betűt és *o*-t vagy *a*-t mond helyette. Ilyet én is tudok. Ha akarom, csak *a*-kat ejtek. Akarjam, hogy akard? Akard magad! Ah! Ah! Ah! Marasztalj! Na? Hagysz?... Mafla alak!«

— Megjöttünk — állt meg egy kapu előtt. — Helyben vagyok. — Durcásan nézett Tótfalusira. Az levette kucsmáját.

— Jóéjszakát kívánok — mondotta.

Sári az ajkába harapott. Ennyi az egész? Hátravetette a fejét.

— Köszönöm, hogy hazakísért.

— Szívesen, máskor is — ügyetlenkedett Tótfalusi. Sárika elnevette magát és beszaladt a házba. Tótfalusi meg nagy, hosszú léptekkel hazament, Pijnas özvegyéhez, ahol lakott.

MEUNIER mester növendékei között a legbájosabb s egyben a legkacérabb leányka Koch Sári volt. De nem ő volt a legszebb. A legszebb a barátnője volt, Winhoek gyarmatáru nagykereskedő lánya, Helén. Helén bejelentette Sárinak, hogy a nagy táncmulatságra meghívta unokafivérét, Hilsun hadnagyot, az lesz az első táncosa. Sárika pedig nyilván azért hívta meg Tótfalusit, hogy henceghessen vele. Jó, Helénnek lesz egy kis hadnagya, de mit szól majd, ha megpillantja a társaságában levő meglelt, komoly magyart? A hadnagy megérkezett Helénnel és szüleivel. Sárika alaposan szemügyre vette, majd vállatvont, elfintorította az orrát. Hiszen ez még kölyök! Mennyivel különb ennél az ő Tótfalusija!

Kezdődött a tánc. Helén a hadnagyával táncolt. Sárikáért egymást ölték a fiúk. Lépten-nyomon lekérték s ő büszkén, hódító mosollyal libegett hol az egyik karján, hol a másikon és közben folyton az ajtót figyelte, jönnek-e már Weiszék

Tótfalusival. A zene elhallgatott, leállt a tánc. A párok fel és alá sétáltak a teremben. Sáríka egyszerre csak észrevette, hogy Helén róla beszél a hadnagynak. Mind a ketten erősen nézték. Akkor a hadnagy meghajtotta magát Helén előtt s elindult Sáríka felé, hogy a következő táncra felkérje. Nyilvánvaló volt, hogy Helén biztatta fel rá. »Csak azért, hogy még jobban irigyeljem tőle«, gondolta Sáríka, de nem mondott nemet. Mikor a tánc végetért, megállapodtak egymással a következőben. Helénen látszott, hogy pukkad, mert vörös volt és folyton legyezte magát. Úgy kell neki! Sáríka még oda-sandított a bejáratra, de már csak szokásból. Nem hiányzott már neki a magyar. Fejébe vette, hogy elhódítja Heléntől a kis hadnagyot és ez a szándéka minden egyébnél fontosabb volt most neki. Helénünk félóra mulva sügdösődni kezdett az anyjával. Aztán felkerekedtek és otthagyták a mulatságot. Helén zöld volt a méregtől és a felháborodástól. Az ajtóból egy utolsó tekintetet vetett Sáríkára és a hadnagyára, gyilkos, megsemmisítő tekintetet, melyre Sáríka azzal felelt, hogy felvonta a szemöldökét, mint aki csodálkozik. Weiszék kilenc óra tájban érkeztek meg, Tótfalusi nélkül. Az felküldte Zsigát hozzájuk még délután, hogy ne várjanak rá, mert ő nem jöhet, akadályozva van. A győzelmétől mámoros Sáríka nem nagyon bánta ezt.

TÓTFALUSI már akkor tudta, hogy nem vesz részt a mulatságon, amikor Sárikától elbúcsúzott. Sáríkára azonban sokat gondolt, mialatt a szobájában ült, bibliájával és naplójával. Naplójában mindennek persze nincs nyoma, úgyhogy ha valaki pusztán Tótfalusi naplója alapján próbálná megrajzolni annak amsterdami életét, az nyomát sem találja e kalandnak, mintha Sáríka, a kedves, bájos, hetyke, elbizakodott, taknyos kis Sáríka nem is létezett volna. Csak a két alábbi bejegyzés áll vele közvetett, de igen távoli vonatkozásban.

*Uzsonnán Weiszéknél. A Genézis első könyvéről
beszélgettünk. Éva nem almával kínálta
Ádámot, hanem fügével. (Rasi zsidó rabbi*

szerint). Rasi alkalmasint a következő vers alapján gondolt fügére: »És megnyílnak mindkettőjöknek szemei és észrevevék, hogy mezítelenek. Figefalevelet aggatának azért össze és körülkötőket csinálának belőle magoknak.«

A biblia kinyomtatásával kapcsolatban (melyre, hogy sor kerül-e egyáltalán, nem tudom), azt gondoltam ki: minden bibliaolvasó észreveszi, hogy a biblia verseiben egyes szavak másfajta betűkkel vannak nyomtatva, mint a többiek. Ezek a szavak nem azért vannak *kiemelve*, mintha fontosabbak volnának a többinél, hanem azért, mert ezek a fordító tollából származnak és nem szerepelnek a zsidó vagy görög eredetiben. Szó szerint fordítani nem lehet, a fordított szöveg mindig több, vagy kevesebb, mint az eredeti. Aki ezt tudja, az a kiemelt szónak nem ad nagyobb nyomatékot hanggal, vagy magában, mint a többinek. De aki nem tudja, az önkénytelenül megnyomja a kiemelt szót, mintha azon lenne a súly, mivel más esetben olyan szóra használunk más betűt, melyre külön nyomaték esik. Tehát én ha bibliát nyomnék, vagy nyomok, nem szedem más betűvel e pótló szavakat, nehogy nagyobb jelentőséget tulajdonítsanak nekik, mint amennyi megilleti őket.

Aztán ismét a tipográfiával kapcsolatos ötletek után egész külön ez:

*Procul recedant somnia
Et noctium phantasmagoria*

(Maradjatok el, lidércnyomásos álmok, vidám kísértetek.)

HAROM-NÉGY héttel ezután zajlott le az a botrány, melynek döntő szerepe volt Tótfalusi sorsának további alakulásában. Az eseménynél Tótfalusi nem volt jelen. Az öreg Blaeu elküldte a papírmalomba s a botrány azalatt zajlott le, míg oda volt. És jó, hogy nem volt ott, mert akkor talán ő jön

ki a sodrából, ő veszte el a fejét, nem a fiatal Blaeu. Az történt ugyanis, hogy Ojens csúnya megjegyzést tett Weisz húgára. Minden ok nélkül, merő komiszkodásból, rondaszájú emberek szokása szerint. Mire a fiatal Blaeu, ki történetesen a nyomdában tartózkodott, hirtelen Ojens torkának esett. Tán meg is fojtja, ha oda nem rohannak és ki nem szedik a kezéből. Ezzel kezdődött a história, de nem maradt ennyiben. Ojens dúlt-fúlt, hogy vele milyen hallatlan dolog történt: a főnök megütötte — s elégtételt követelt a sérelemért. Mikor Tótfalusi délfelé megjelent a nyomdában, Ojens már nem volt ott. Hét-nyolc társával együtt elvonult. A többiek benn voltak, Weisz a szedőszekrénye mellett állt és a fejét csóválta. Tótfalusinak el kellett mennie a könyvkötőhöz. Másnap reggel egy tipográfus se állt munkába, még Weisz se. Tótfalusi bement a fiatal Blaeu-höz, hogy megkérdezze tőle, mi van itt. (Az öreg Blaeu három nap óta beteg volt, a fiatal Blaeu egyedül vezette az üzemet.) Blaeu néhány szóval megmondta Tótfalusinak, mi történt, de nem részletezte az előzményeket. Csak annyit mondott, hogy megütött egy munkást és megkérdezte Tótfalusitól, be akar-e járni a történetek után, vagy azonosítja-e magát azzal, akit megütött, — mint a többiek.

S miután Tótfalusi azt felelte erre: bejárok, kiszedték és kinyomtatták, ami a legsürgősebb volt.

Három óra körül Tótfalusi átment abba a kocsmába, ahol enni szokott. Weisz már leste. Elmondta, hogy Sárika okozta a kavarodást, aminek következtében azonnal elküldte Haarlembe a sógorához, hiszen ez amúgy is szándékában állt. Aztán elmondta, hogy hogyan fejlődött tovább a dolog: arról, hogy az a hitvány Ojens a szájára merte venni a Sárika nevét, már senki sem beszél, mind azt sérelmezi, ami utána történt: hogy a fiatal Blaeu nekiugrott és megütötte. Mind azzal érvel, hogy tipográfust senki sem üthet meg büntetlenül, ha egyszer felszabadult, se faktor, se patron, még az Úristen sem. Ojens kijelentette, hogy addig nem áll munkába, míg elégtételt nem kap. És a többiekkel is megígértette, hogy kitartanak mellette, mert itt nem róla van szó, hanem a munkásság becsületéről.

Tótfalusi bólogatott, hümmögött, de nem nyilatkozott. Úgy váltak el egymástól, mint akik nem maradtak semmiben,

Miben is maradtak volna? Mi köze neki Ojenshez, akit különben is utál? Ő a fiatal Blaeu-nak ad igazat, mert helyesen, férfiasan viselkedett.

Reggel a szokott időben megjelent a munkahelyén. A tizenkét szedőszekrény közül csak háromnál szedtek, a tíz prés közül csak négyen nyomtattak. Így hát vésés, öntés és irodai munka helyett ezúttal is a nyomdában maradt, hogy elvégezze az elmaradtak munkáját.

Azonban délben, mikor a kocsmájába igyekezett, elfogta Haas Zsiga s egy másik kocsmába vitte, a lázongók közé. A sötét hátsó helyiségben ült Ojens, Voss, Maris, Wirth és Butterbrod az újak, Weisz, Mazel, Groeth és Stinke a régiek közül. Nem összeegyeztethetetlen érdekellentétek kirobbanása volt ez, de akármi volt is, munkások álltak szemben munkaadókkal. Tótfalusinak nyilatkoznia kellett, kikkel tart, hová húz.

Ő azonban előbb Ojenshez fordult és azt mondta neki:

— Tudom, mit kaptál, de háromszor annyit érdemeltél volna a mocskos szádért és ha ott lettem volna, lepedőben visznék haza. — Aztán tüntetően hátat fordított neki és megkérdezte, miért hivatták át és mit akarnak tőle. Azok Mazelt bízták meg, hogy közölje Tótfalusival a kívánságukat.

— Csak olyasmire kérjük — közölte Mazel — amit jó lelkiismerettel megtehet. Arra kérjük, közvetítsen köztünk és Blaeu-ék között. Közölje velük, hogy az Ojenst ért sérelmet valamennyiünk sérelmének tekintjük, mert a munkaadó nem bántalmazhatja a munkását büntetlenül. Mi tehát a nyomdába nem megyünk be, amíg a fiatal Blaeu Ojenst meg nem követi. Vállalja ezt?

— Vállalom, — mondta Tótfalusi — azért, hogy elsimuljon az ügy. Azonban hozzáteszem, hogy az Ojensről való véleményemet fenntartom.

Ojens már a zsebeit tapogatta, hogy kést rántson elő, de lefogták.

Tótfalusi egyenesen a nyomdába ment. Ott bevonult a fiatal Blaeu-val az irodába és közölte vele megbízatását. A fiatal Blaeu vakarta a fejét.

— Kár, hogy így elfajult a dolog. A fickó otrombán visel-

kedett, én pedig ostobán. A magam részéről akár meg is követném, hogy a béke helyreálljon, de sajnos már késő. Apámnak fülébe jutott a dolog és éktelen dühbe hozta. Verte az asztalt, kiabált: Nem jöttek be? Hát ne is jöjjenek! Menjenek! Olyan izgalomba jött, hogy féltem, rájön a roham.

— A dolog mégsem maradhat ennyiben, — ellenkezett Tótfalusi. — Nem Ojens miatt, érte nem kár, hanem Weisz, Mazel, meg a többiek! Majd én beszélek az apjával.

— A világeért se tegye, — ijedezett a fiatal Blaeu. — Önre is dühös.

— Rám? Miért?

— Mert résztvett a megbeszélésükön.

— Honnan tudta meg? — csodálkozott Tótfalusi.

— A fülébe jutott. Nyilván azok közül értesítette valaki, akikkel ön együtt ült.

— Hát akkor mi lesz?

— Végtelenül sajnálom, Tótfalusi úr — kezdte a fiatal Blaeu zavartan. — Apám határozott kívánságára arra kell kérnem önt, hogy ne jöjjön be többet a nyomdába. Higgye el, én sajnálom ezt a legjobban, de elsősorban mégis csak fiú vagyok. Apám egészsége nekem mindennél fontosabb.

Tótfalusi egy pillanatig hallgatott, aztán kezét fogott a fiatal Blaeu-val.

— Én is sajnálom, Blaeu úr. — Azzal meghajtotta magát és távozott. Mindenkre dühös volt, az öreg Blaeu-ra, a fiatal Blaeu-ra, Ojensre, Sárικάra, Weiszre, de legfőképpen saját-magára. Mi köze neki mindehhez? Mi lesz most? Azon vette észre magát, hogy a fogát csikorgatja. Ettől lehiggadt. Alszom rá egyet, aztán majd meglátom, gondolta.

Másnap délben bement a kocsmába, de csak Weiszt és Mazelt találta ott. Csodálkozott. Hol vannak a többiek? Weisz szégyenkezve bevallotta, hogy a nyomdában vannak. Meggondolták magukat, bementek. — Minden további nélkül? — kérdezte Tótfalusi. — Nem éppen minden további nélkül — felelte Mazel. Butterbrod este felkeresett és bejelentette, hogy megváltoztatták a határozatot s másnap bemennek, mert ők új emberek Amsterdamban, nem ismerik őket és nem akarnak kereset nélkül maradni esetleg hónapokig.

— Tovább, — mondta Tótfalusi.

— Nincs tovább — felelte Mazel.

— És maguk ketten mért nem mentek be?

— Mert nem tudtuk, hogy maga bemegy-e.

— Az én helyzetem más — mondta Tótfalusi. — Én nem gyerekkoromban kezdtem a tipográfiát, mint maguk, nem gyötörtek, mint inast esztendőök hosszat, amíg segédnek avatnak, hanem, mint meglett ember léptem kapcsolatba Blaeu-ék-kal, mikor bibliát akartam rendelni náluk és úgy lettem aztán végül tipográfus. Én csak félig vagyok munkás, nem úgy, mint maguk.

— Az mindegy, hogyan és miért lett munkás, de most az — mondták mind a ketten. — És minket csak az érdekel, visszamegy-e a nyomdába, vagy nem megy vissza.

— Nem megyek vissza.

A két nyomdász egymásra nézett.

— Nem megy vissza? Akkor mi sem megyünk.

— Maguk mehetnek — mondta Tótfalusi — nincs rá okuk, hogy kimaradjanak. Engem azonban az öreg kitiltott a nyomdából. Hiszen tudják, milyen indulatos. Rajtam töltötte ki a dühét.

A két ember megvetően legyintett.

— Nem komoly az eset. Az öreg hirtelen haragú, ismerheti már. Ordít, kiabál s utána elszégyelli magát. Ettől nyugodtan bejöhét.

— Megy az ördög! — mondta Tótfalusi. — Én nem komédiázom velük. Hanem maguk ezzel ne törődjenek, csinálják tovább a dolgukat, mint eddig. Isten velük — búcsúzott és felállt. Nem akarta elárulni, hogy tisztában van oktalan büszkesége következményeivel és hogy aggódva gondol arra, ami előtte áll.

AZ ÖREG Blaeu-val folytatott emlékezetes beszélgetés óta nehéz szabatosan meghatározni Tótfalusi társadalmi helyzetét. A munkások maguk közé számították, munkásnak, hiszen rendszeren bejárt a nyomdába, velük dolgozott, velük étkezett és velük együtt vette fel szombatokként munkájának

gyümölcsét, a hetibért. Munkaadói viszont, a fiatal Blaeu és főleg az öreg, akivel esténként sakkozni szokott, barátjuknak tekintették. Most aztán nem volt többé se ez, se az. Magára maradt az idegen világban, mint szabad, független ember. — Nyugtalanító fordulat. Hazasietett és megint kidöntötte az asztalra és megszámlálta a bukszájában őrzött aranyakat. Vagyona nem apadt le túlságosan az utolsó számadás óta, hiszen az utóbbi hónapokban majdnem kizárólagosan a keresetéből tartotta el magát. Most elhatározta, hogy még szerényebben él: nem jár többet vendéglőbe, hanem otthon étkezik. Hollandiában szerencsére olcsó a tej, a vaj, a túró és aztán ott az a sokféle sajt, zsíros és zsírtalan, kemény és puha, köztük az olcsó, kékszínű sajt, amelynek grunkaas a neve. Ha meg melegeit kíván, vesz magának a piacon egy darab kolbászt, vagy egy halat és Pijnasnéval kisütteti. Dühös volt Ojensre, dühös volt Sáríkára, de főként a Blaeu-kra. Vele ne játsszanak haragszomrádot, ne cicázzanak. Megfogadta, hogy többé feléjük se néz. Amíg a pénze tart, addig ittmarad s ha elfogy, lesz, ami lesz. Azon, hogy mit tegyen, még ráér töprengeni. Persze kár, hogy nem dolgozhatik most, amikor már kitanulta valamennyire a tipográfiát, de a nyakába venni a várost és sorra járni a nyomdákat, hogy nincs-e valahol üresedés, ettől viszolygott. Hiszen őt nem azért küldték ki ide, hogy hollandiai nyomdász legyen. Inkább a biblia-ismeretét mélyíti el, amíg nincs más dolga és van rá ideje. Például összehasonlítja a Károli-bibliát a héberrel, a göröggel, a Jeromos szövegével és a modern bibliafordításokkal, mert az volt a gyanúja, hogy a Jansenius-féle bibliában nemcsak a nyomdahiba sok, hanem van abban más hiba is. Persze ez rengeteg munkát kíván, olyan, mint a feneketlen kút, melynek, ha az ember csak a kávája fölé hajol, majd beleszédül.

Egyelőre tehát otthon ült és lapozgatta a bibliát. S már ezek a rajtaütésszerű vizsgálódások meggyőzték arról, mekkora feladat vár rá. Láta, hogy ha olvasható és hiteles szöveget akar az atyafiak kezébe adni, egyetlen lapját sem hagyhatja úgy, ahogyan Janseniusnál van, hanem kíméletlenül fel kell forgatnia az egész szöveget, annyi abban — tiszteletbeesület Károli Gáspárnak — a félreértés s más szöveghiba,

a tömérdek magyartalan, vagy elavult kifejezés, melyeket már senki sem ért. Valósággal lázba jött s elhatározta, hogy azonnal hozzálát a biblia kitisztogatásához. Naphosszat olvasgatott, jegyezgetett és közben rengeteg levelet írt. Írt az anyjának, írt a püspöknek, írt Bethlen Miklósnak és Páriz Pápai-nak.

TÓTFALUSI LEVELE PÁRIZ PÁPAIHOZ

Kedves Barátom, Feri!

Odakinn csikorgó hideg van, de én fel se veszem, olyan jó meleg a szobám. Errefelé tűzeggel fűtenek és a derék Pijnasné, a háziasszonyom, alaposan begyújtott a kályhába. Felhasználom hát a kedvező alkalmat és írok neked.

Nilván azt kérdezed mindenekelőtt, mért ül ez az ember hétköznapi délután odahaza, mért nincs a nyomdában, ahol ilyenkor lenni szokott. Hát azért nincs, barátom, mert kitették a szűrőmet onnan. Ennekfolytán újból a magam ura vagyok és ezidő-szerint a bibliát tisztogatom. Ez, barátom, óriási feladat és mióta megízleltem, nagyon rákaptam. Meg-tudtam például egyebek között, hogy Éva nem almá-val kínálta Adámot, hanem fügével és hogy Isten a hátsó felét fordította Mózes felé, mikor füstoszlop alakjában neki megmutatkozott. Mindezt egy zsidótól hallottam.

No, de elég a tréfából. Látom, hogy már furdal a kíváncsiság, hogy megtudd, mi történt velem. Nem akarlak az előzményekkel untatni, tehát csak annyit közlök veled, hogy a munkaadóm megütött egy munkást, s ezért néhány napig a többiek sem mentek be az üzembe. Végül azonban beadták a derekukat s a dolognak az lett a vége, hogy engem tettek ki, mert közvetíteni próbáltam a munkaadók és a munkások között.

Hallom, hogy morált tanítasz az enyedi kollégiumban, te boldog ember, és buzgón dolgozol latin-magyar szótáron. Készülj el vele mielőbb, hogy legyen mit publikálnom, ha mint nyomdász egyszer hazakerülök.

Addig pedig szeretettel öllelek

Miklós

Tótfalusi egy szóval sem túlzott, amikor azt írta Páriz Pápainak, hogy nagy örömet okoz neki a bibliával való foglalatzkodás. Mikor a levelet elküldte, nyakig benne volt a Genézisnek, Mózes első könyvének tisztogatásában, egybevetve Károli fordítását az összöveggel. Hogy miért a Genézissel kezdte, arról az olvasónak lehetnek bizonyos feltevései, én ezt a kérdést nem firtatom. Nem indokolja-e eléggé az *a principio*, ami azt jelenti: kezdj mindent a legelején. Azon sem akadhat fenn senki sem, hogy Tótfalusi alig egy héttel ígérete után meglátogatta Weisz barátját, aki nagyon megörült neki. Tótfalusi előbb a nyomdaizgalmak további fejleményeiről kérdezősködött, amire Weisz kissé restelkedve azt felelte, hogy ott minden úgy megy, mint azelőtt, egyedül Ojensnek mondott fel az öreg, amin az egyáltalán nem csodálkozott és már el is utazott a városból.

A többi eseményről egyébként már senki sem beszél, mindez el van temetve.

— Az helyes — mondta erre Tótfalusi és csak akkor hozakodott elő a saját dolgával. Elmondta Weisznek, amit az olvasó már tud, hozzátéve, hogy neki most olyasvalakire volna szüksége, aki jobban tud héberül, mint ő. Megvallja, Weisz sógorára gondolt, akiről hallotta, hogy nagyon járatos a bibliában. Ezért hát arra kéri Weiszt, mint régi szaktársát, kérdezze meg sógorát, hajlandó-e meghallgatni a mózesi könyvekre vonatkozó kétségeit. Amire Weisz azt felelte, hogy sógora nyilván készséggel meghallgatja őt.

Weisz már harmadnap értesítette, hogy sógora szombat délután a lakásán várja »az első csillag feljötte után«.

Tótfalusi nem volt tisztában vele, hogy mit jelent az utóbbi kikötés, de betartotta illedelmesen. Mikor sötétedni

kezdett, ablakába állt és leste a csillagot. S mikor az feljött, Miklós elment a megadott címre.

A hitoktató a Singelgracht egyik mellékutcájában lakott. Tótfalusinak jó ideig kellett zörgetnie az ajtaját, míg a süket házvezetőnő meghallotta és ajtót nyitott.

— Koch urat keresem.

— Hangosabban tessék beszélni, mert nem hallok jól — mondta a nénike.

— Koch urat keresem — ismételte Tótfalusi türelmesen.

— Koch urat — mondta a nénike. — Az itthon van. Arra tessék — mutatta s ő maga az ellenkező irányba hátrált, nyilván a szobája, vagy a konyha felé. Mielőtt azonban végleg eltűnt, visszaszólt: — Két dolgot nem bírok. A tengerzúgást és az ajtócsapkodást.

Tótfalusi csodálkozott rajta, hogy mért nem bírja, mikor nem hallja, hiszen süket, mint az ágyú. De ezzel a kérdéssel nem foglalkozott tovább.

A szobáról, melybe benyitott, akkor is kitalálta volna, hogy tudós ember lakik benne, ha nem pillantja meg mindjárt a tudóst is, aki egy nehéz könyvekkel megrakott asztal mellől emelkedett fel a látogató üdvözlésére. Kistermetű, keszeg emberke volt, kurta, vöröses szakállal. Modora szerény volt, majdnem alázatos. Tótfalusi nem ilyennek gondolta.

A szoba kicsi volt, kevés bútorral. Asztal, két nádszék, egy olvasópult, néhány könyvespolc: ez volt az egész. Tótfalusi helyet foglalt és elmondta Kochnak, mi hozta ide.

— Mint Weisz barátunk nyilván mondotta, magam is afféle tipográfus vagyok. Elmondom hát, hímezés-hámozás nélkül, mi az én keresztem, Koch úr. Imhol itt a mi bibliánk. Száz évvel ezelőtt tette át a nyelvünkre Károli Gáspár, a maga erejéből, egyesegyedül. Szép teljesítmény, ha nem is olyan nagyszerű, mint amit Luther a német nemzetnek, vagy Cramer az angolnak adott. Nyelve csúnyán előregedett, de három-négy nemzedékünk belőle tanult betűt, az ő szavával fohász-kodott Istenhez, én azt a szájukból ki nem vehetem. Ámbár a szavának se ártana, ha rendbeszednék és megjavítanák, mert vannak ott is hibák. De melyik bibliában nincsenek? Nemrég megvizsgálták a londoni bibliát, amit Field John nyomtatott.

Háromezerhatszáz hibát találtak benne. Bakel György angol bibliájában kevesebb hiba van. De a tízparancsolat hetedik pontjából elhagyta a *ne* szót és azt parancsoltatja Istennel: orozz, ahelyett, hogy ne orozz. Persze az ilyen hibák olyan szemetszűrők, hogy mindenki észreveszi s magától kijavítja, tehát nem olyan veszedelmesek, mint a lapulók. A mi bibliánk főcsúfsága értelmetlen betűrendszere. Nem akarom ezzel untatni, csak azt kérdem, miért kell *ph*-t tenni *f* helyett és *c*-vel írni a szó végén a *k*-t. Ezen mindenképpen változtatok; de ha már hozzányúlok a szöveghez, szükségesnek vélem Károlink félreértéseit, amennyiben észreveszem őket, kiigazítani. Ebből a célból összehasonlítottam a Genézis első fejezeteit az eredetivel — van nekem héber bibliám — de vajjon jó-e az? Hiszen meglehet, vannak abban is sajtóhibák, de a szöveg maga Isten tulajdon szava.

A kis ember figyelmesen hallgatta Tótfalusit, majd simogatni kezdte a szakállát. Úgy látszik, ez volt a szokása, ha gondolkozott. Végül megszólalt:

— A mi bibliánk valóban Isten sajátlagos szava — nem fordítás, nem tolmácsolás s ezért minden zsidó biblia hitelt érdemlő. Igazi tekintélye azonban csak a kézzel írt, farúdra tekert Tórának van, melyet a szentélyben őrzünk és csak ünnepi alkalmakkor vesszük elő, amikor is bársonyba öltöztetve s felcsengetyűzve, mint egy babát, hordozzuk körül a gyülekezetben. A tipográfia feltalálása előtt minden tehetősebb zsidónak saját, kézzel írt Tórája volt, melynek birtoklása nagy érdem Isten előtt és nagy tisztesség a hitsorsosok szemében. Ma ez egyre ritkább s csak a gyülekezeteknek van Tórájuk, a kisebbeknek egy, a nagyobbaknak több. Ezeket a magunkfajta tudósok másolják, szigorúan betartva a hagyományt. Nem írhatunk akármilyen tollal, akármilyen hártyára, hanem csak bizonyos fajtaival, bizonyos hártyára. A hártyának meg van szabva a szélessége, hossza, valamint az is, hány betű jöjjön a sorba. Meg van szabva a betű nagysága is. Mielőtt írni kezdünk, kezet mosunk, arra is ügyelünk, hogy ne kelljen írás közben kimennünk az árnyékszékre, hogy meg ne bántsuk az Istent. S még sok egyéb előírás van.

Tótfalusi megértően bólogatott.

— Nem is lehet másként.

Koch folytatta:

— Javítani, vakarni nem szabad. Nagyon-nagyon kell ügyelni. Lassan írni, de gondosan. Egy-egy sorral néha órák-hosszat elbíbelődünk.

Tótfalusi elgondolkozott.

— De mi történik, ha a másoló mégis hibát csinál?

Koch széttárta a karját.

— Az úgy marad. Ő vigyázott. S ha mégis ejtett hibát, azt Isten akarta úgy. A következő, aki belőle másol, már köteles átvenni a hibát s az ezentúl szervesen a szöveghez tartozik. Elfelejtettem ugyanis megmondani, a másolónak gondolkodni, vagy munkája közben fennakadnia ezen, vagy azon szigorúan tilos. Ezért gondolkozás nélkül átveszi a hamis, fordítva rajzolt, vagy kétszer írt betűt, mert most az a helyes. Minket ez nem zavar. Hiszen nem a betűn múlik a dolog, hanem az odaadáson. Minél több a hiba, annál nagyobb érdem helyesen érteni Isten szavát.

Tótfalusi nagyon elkedvetlenedett.

— A bibliának egyébként — folytatta Koch — három értelme van.

Tótfalusi úgy összerezzen, mintha kígyó csípte volna meg. Erről még nem hallott.

— Három értelme? — kérdezte.

— Bizony — bólogatott a kis Koch. — A legtöbb ember számára persze csak egy értelme van — mondta enyhe megvetéssel. — A szó szerint való. De az is nagyszerű. Például csak egyet: milyen aprólékos részletezéssel közvetíti Mózes Isten kívánságát, mikor a neki építendő hajlékról beszél. Amikor megszabja, milyen fából csinálják, milyen rúdtartókon hordozzák a szentélyt, milyen karikák legyenek a párkányzata alatt és a két oldalán, hány sing hosszú, hány sing széles, hány sing magas legyen, milyen legyen a teteje, meg az oldala, hogy az ember szinte csodálkozik. Pedig hát miért? Aki a szobához megy ruhát csináltatni, arról mértéket vesznek, aki hajlékot építtet, megmondja az építésznek, hány szobát akar és mekkorát, milyen ablakokat és milyen mellékhelyiségeket. Istennek is vannak igényei, sőt szeszélyei is. Hiszen éppen ez

a bizonyossága annak, hogy ő nem elvont ködkép, hanem eleven, személyes Isten. Mi, tehát pontosan eleget teszünk még a szeszélyeinek is s ezért mondjuk, hogy az oltár csak akkor igazi oltár, ha négyszögű és sittimfából készült, egy sing hosszú, egy sing széles és két sing magas. Ugyanilyen hűségesen teljesítjük az Isten egyéb szeszélyeit. Nem eszünk abból, ami előtte utálatos, tisztátalan barmot, semmiféle földön-csúszót, és nem kérdezzük, miért. Ennyit a szószerinti értelmezésről. Most jön a második, az allegorikus, amikor az oltár már nem közönséges oltár, hanem jelképes. A legmélyebb azonban a harmadik értelmezés. A mi betűink tudvalevőleg számok is. A szavaknak ennekfolytán nem csupán értelmük van, hanem összegük is. A harmadik értelmezés szerint az azonos összegű szavak azonos értékűek, azaz fölcserélhetők egymással.

Tótfalusi hitetlenkedve csóválta a fejét.

— De nem akárhogyan — folytatta Koch.

Tótfalusi sokáig ült a lassanként egészen elsötétedő kis szobában, szemben a vörösszakállas emberkével, akit egyre kevésbé látott, akinek egyre jobban belemosódtak a homályba a körvonalai. Koch meg a kabaláról áttért az imádkozásra, majd azt fejtegette, hogy a jó zsidó szemében az olvasás egyértelmű az imádkozással. Nem olvashat akárhogyan, csak tisztelettudó helyzetben. Az olvasónak mozogjon a szája, de még jobb, ha hajlongva olvas, előre-hátra mozgatja magát.

Tótfalusi megköszönte a kioktatást és engedélyt kért Kochtól, hogy máskor is felkereshesse. Aztán Koch beszólitotta a gazdasszonyát, aki kikísérte a látogatót.

— Nagy tudós, nagy tudós — motyogta és hozzátette: — a tengerzúgás és az ajtócsapkodás ugyanaz.

NINCS hibátlan szöveg — ezzel a lesújtó eredménnyel távozott Tótfalusi Kochtól. A zsidó másolók, akik megőrizték a kereszténységnek Isten szavát, babonás bárgyúságból bennehagyták botlásaikat és tollhibáikat. Lesújtó felfedezés! De Tótfalusit nem csüggesztette el, sőt ellenkezőleg! Kemény ember ő, aki nem ijed meg a saját árnyékától, tisztafejű és

rendszerető. Sehogyse tetszett neki a zsidó babonaság. Bennhagyják a szövegben бүдösödni a hibáikat, ahelyett, hogy kivetnék és eltisztítanák. Szentségnek tartják a saját írásukat, az ostobák! De annál jobb — gondolta. Nem kell hát a rabbinusi szöveg előtt sem térdelhajtani. Ott is volna elég gyömlálni való. Már ezután Károli szavát sem tisztelte annyira, bátrabban nyúlt hozzá; javította, magyarította. Persze mértékkel és óvatosan, ahogy régi, értékes tárgyakkal bánunk, mindegyiknek meghagyta tulajdon állagát és ízét.

Kochot még több ízben meglátogatta a következő hónapok során. Szívesen járt hozzá, bár mindig sokáig kellett dörömbölnie s a folyosón tipegnie-topognia, míg a süket Háni ajtót nyitott. Szerette Koch tudós szobáját, a vaskos, Konstantinápolyban és Veneciában nyomtatott héber salabaktereket, kivált mióta Koch egyszer elmesélte neki, hogy mikor Sárika kicsi volt, velük magasbította a székét, hogy az asztalt elérje. Rendszerint olyan kérdéssel kereste fel, amin a biblia olvasása közben fennakadt. Mostanában ugyanis főleg azzal töltötte idejét, hogy versről-versre, mondatról-mondatra összevetette a teremtés és az első emberpár történetét, úgy ahogy Mózesnél van s ahogy Károli tolmácsolja. És sok mindenen elcsodálkozott e tanulmányok során, pedig alaposan ismerte a bibliát. Utoljára azt ment megkérdezni Kochtól, hogyan értik a zsidók a Bóréisz ama verseit, ahol az Isten fiairól van szó. Angyalok-e azok — ama lázongó, gögös angyalok-é, akiket az Úr legyőzött és a pokolba taszított s akik azóta Sátán, Lucifer, Abbadona és más neveken ijesztgetik az emberiséget, avagy csupán óriások, akiket Isten azóta csöndesen elpusztított. De bárkik voltak, mindenesetre dacoltak Istennel s kijátszva őt, tudtán kívül, mintegy a háta mögött, érintkeztek, komáztak az emberi nemmel. A női nemet különösen kedvelték, mely, mint a biblia mondja, igen szép volt s az Isten fiai, az óriások »vevének magoknak feleségeket mindazok közül, kiket megkedvelnek vala«, mondja Károli és hogy: »azok gyermekeket szülnének nekik és ezek ama hatalmasok, kik kezdettől fogva híres-neves emberek valának«. Mi ez?

Amit Koch erre válaszolt, az nem elégítette ki Tótfalusit. Azt felelte ugyanis, hogy ő csak egyszerű hitoktató, aki csupán

első, szószerinti értelmében olvassa a Szentírást; többre az ő eszéből és tudásából nem futja. Ő tehát nem ért mást, nem képes egyebet felfedezni a mózesi szavak mögött, hanem megnyugszik abban, amit közönségesen jelentenek. Hogy kik voltak az Istenfiak, — megvallja — ő ezen soha nem gondolkodott. De az a véleménye, hogy nagy gonoszak lehettek és Isten azért pusztította el őket, mert talán kezdték nagyon szorongatni az embereket. Lehet, hogy királyok voltak.

EGY DÉLUTÁN Tótfalusi megint a Károli Genezisének tisztogatásával foglalkozott, amikor ismerős hang ütötte meg a fülét a szomszéd szobában. De nem maradt ideje kitalálni, ki lehet a látogató, mert Pijnasné már kopogtatott is és nagy örvendezve behozta Tótfalusihoz vendégét. Calzan úr volt.

Nagyon megörültek egymásnak.

— Ravi, cher ami! — szorongatta Calzan úr Tótfalusi kezét. Aztán elmondta, hogy Bécsből jön, de nagy kerülővel, mert útközben megállapodott Münchenben, Strassburgban és Párisban és most Rómába készül. Hármában beszélgettek egy darabig, azután Calzan úr megkérte Tótfalusit, kísérje el a szállására, mert estére a polgármesterhez hivatalos és még át kell öltözködnie.

Calzan a Vörös Ökör-ben lakott. Felmentek az emeletre. Ott egy nagy tábla lógott és azon a következő szavak: *Meunier úr tánciskolájába*. S miután Calzan úr arrafelé tartott, amerre a nyíl mutatott, elhaladtak a szálloda nagyterme mellett, mely most üres volt. Az asztalok és székek egymásra voltak borítva, az egyik sarokban hangszerek porosodtak. Valamivel odébb Calzan úr kulcsot húzott elő a nadrágzsebéből és kinyitotta a hatos számú szoba ajtaját. Ott lakott. Tömérdek láda volt a szobában, kosár, tarsoly, útigöngyöleg és más egyéb holmi.

— Van ezekben minden — mutatott a csomagokra — ami újság. Hozom-viszem. De magával mi van? Hadd hallom most már.

Kényelembe helyezkedtek a puha pamlagon és Tótfalusi előadta Calzan úrnak amsterdami pályája történetét. Minden

úgy történt, ahogy előre megmondta. Elzevirék szóba sem álltak vele, mire egyenesen Blaeu-ékhez ment, akikkel meg is egyezett, hanem a biblianyomás zátonyra jutott s ő ahelyett beállt hozzájuk kitanulni a tipográfiát.

— Hogy, hogy »beállt«? Hát tudták használni?

— Eleinte nem. Úgy jártam be, mint az iskolába. Tandíjat fizettem.

— Tandíjat? Mennyit?

— Kétszáz tallért egy félévre.

— *Quel coquin!* (Ó, a csirkefogó!) — méltatlankodott Calzan úr. — S aztán mi lett?

— Kitanultam a tipográfiát. Megtanultam szedni, nyomtatni, tördelni, korrigálni, betűt vésni s önteni.

— S most náluk dolgozik?

— Amíg össze nem vesztünk.

— Összevesztetek? Min és hogyan?

— Az úgy történt, hogy a tipográfusok összekülönböztek velük és engem kértek fel arra, hogy közvetítsek közöttük. Csakhogy az öreg Blaeu megorrolt rám emiatt és rámizent, hogy többé nem akar látni, be ne merjem tenni a lábamat a nyomdába. Szóval kiadta az utamat.

— *Ah, le salaud!* (Ó, hitvány!) — szörnyűködött Calzan.

— Nem olyan hitvány ember ő, mint gondolja, mert a második félévi tandíjat már nem fogadta el, amikor megtudta, hogy szegény vagyok, sőt ő fizetett nekem. Mert akkor már tudtam szedni, korrigálni, tördelni és valamennyire vésni is. És igen jóban voltunk egymással. Kétszer-háromszor hetenként nála töltöttem az estéimet. És közben szépen kitanultam a szakmát. Nem vagyok ugyan mindenben egyformán ügyes, de a betűk vésésében felveszem a versenyt bárkivel.

— Annyira ügyes?

— Szeretném, ha megnézné a betűimet — mondta Tótfalusi.

— Készségesen — felelte Calzan úr.

— Hát ön mit csinált ezalatt? — kérdezte tőle Tótfalusi.

— Még mindig sáfránnyal, gyömbérrel, dohánnyal kereskedik?

— Ördögöt. Abban aládában kanóc van, abban a másikkban gyújtózsínór, abban ott fustélyok, abban meg a gyutacsok. Ezek nem idénycikkek, uram, mint a füge vagy a datolya, mert kardot eleget kalapálni, golyóbist eleget önteni nem lehet. Ezek felettébb keresett portékák minden időben, de kivált mostanában. Nagy készülődések folynak, uram, mindenfelé. Háború lesz.

— Erdélyben már folyik — mondta Tótfalusi. — Azaz, hogy nem Erdélyben, hanem Magyarországon. Mert a fejedelem a szultán támogatásával hadba vonult Leopold ellen, hogy trónra segítse Thököly Imrét, a kuruc királyt.

— Tudom. De ez még csak olyan előháború, mert erre a vállalkozásra a francia király biztatta fel a törököt, hogy lekösse a császár haderejét.

— És azt miért?

— Azt én nem tudom. Talán azért, hogy a császár ne akadályozza a terveiben. Nyilván ő is háborúra készül és számomra csak az a fontos, mert nekem az az érdekem, hogy verekedjenek, hogy minél többet lövöldözzenek, minél több kartácsot és golyóbist fogyasszanak, mert én minden egyes kartácson és golyóbison keresek. Látom az arcán, hogy szörnyűlködik, de ebben önnek nincs igaza. Először is ők nem kérdik tőlem, hogy háborúskodjanak-e vagy sem, mert ők akkor is háborúskodnának, ha nem tőlem vennék a fegyvereket, tehát egészen közömbös, ki keres a háborún, én-e, vagy másvalaki.

Hirtelen kinézett az ablakon és észrevette, hogy ugyan csak eljárt az idő. Ezért azt ajánlotta Tótfalusinak, hogy találkozzanak másnap a kávécsárdában és hozza el magával a betűit.

A KÁVÉCSÁRDÁBAN Tótfalusi kivett egy kis zacskót a zsebéből és az asztalra pötyögtette a betűit. Calzan úr nagyítót nyomott a szemébe, azon át nézte, vizsgálta a pirinyó holmikat.

— Nagyon szép munka, nagyon finom munka — bólogatott. — Kölcsön adhatja nekem ezeket a betűket?

— Készséggel — felelte Tótfalusi. — De mit akar velük?

— Elviszem őket magammal, mintakollekciónak — magyarázta Calzan úr. — Az ön tehetségét gyümölcsöztetni kell. Este a polgármesternél voltam. Ő is hallotta már, hogy ön milyen szép betűket vés.

— A polgármester? Hát az hol hallotta?

— Azt már nem kérdeztem tőle, elég hogy tud róla. Most pedig ön felkísér engem a városházára és megvár, amíg végzek a főjegyzővel, akivel beszélnem kell, aztán beviszem a polgármesterhez.

— Minek? — kérdezte újra Tótfalusi.

— Ismerni kívánja önt — mondta Calzan úr.

S elindultak a városházára. Calzan bement a főjegyző-höz, Tótfalusi künn maradt. De a főjegyzői iroda olyan volt, mint valami átjáróház, mert hátul is nyílt ajtaja más irodákba. Valaki kijött a főjegyzőtől és nyitva hagyta a szoba ajtaját, úgyhogy Tótfalusi mindent látott és hallott, ami odabent történt. A főjegyzőt is megpillantotta — nyakigláb, szinte a nyegleségig divatosan öltözködő, felettébb szép férfi volt, akit Calzan úr minden áron rá akart venni valamire. A beszéd kihallatszott a folyosóra, de Tótfalusi nem figyelt rájuk, el volt merülve a gondolataiban. Calzan úr a főjegyző dolmánygombját fogta, csavargatta, úgy beszélt beléje, de az egyre csóválta a fejét: nem és nem. Végül Calzan úr elengedte a gombot, az ablak irányába szaladt vagy húsz lépést nagy indulatosan, aztán visszajött, megint megragadta a gombot és előlről kezdte az érvelést. Végül sikerült megállapodniok, mire kezét szorítottak. A főjegyző, aki addig állt, eltűnt a szoba háttérében — nyilván visszaült az asztala mögé — Calzan pedig a verejtéket törölgetve homlokáról, előkerült.

— Ez megizzasztott — mondotta. — Csudára megátalkodott. Gyerünk.

WITGEN MIKLÓS, Amsterdam polgármestere, aki már több mint húsz esztendeje állt a város élén, hófehér hajú, rokonszenves öreg úr, barátságosan szorongatta Tótfalusi kezét.

— Mindent tudok önről, csak azt nem, hogy mit csinál jelenleg, amióta nem dolgozik Blaeu-éknál.

— Jelenleg a bibliát tanulmányozom — felelte Tótfalusi és csak akkor jutott eszébe csudálkozni a polgármester kérdésén. Honnan tudja ő, hogy Blaeu-éknál dolgozott?

— Az nagyon szép foglalatosság — mondta a polgármester udvariasan.

— De nem nagyon jövedelmező — szólt Calzan úr. — Tótfalusi uram megmutatta nekem tegnap a betűit. Gyönyörű munka. Tekintse meg őket, polgármester uram.

— Hallottam én már azt, hogy Tótfalusi úr igen kiváló tipográfus — mondta a polgármester. — Node lássuk azokat a betűket.

Calzan úr a polgármester asztalára döntötte a betűket. Az két körme közé csiptette, hol az egyiket, hol a másikat és elismerőleg bólogatott.

— Önnek csodálatosan ügyes keze van, Tótfalusi uram. Miért nem gyümölcsözteti jobban a képességeit?

Tótfalusi tétova mozdulatot tett.

— Önnek nyomdát kellene nyitni, Tótfalusi úr, — javasolta a polgármester.

Tótfalusi zavarba jött.

— Miből uram? Nincs nekem arra tehetségem, nincs vagyonom.

— Én szívesen támogatom Tótfalusi urat, ha nyomdát akar alapítani — kapott a szón Calzan úr. — Üzletnek látom. Hozok én önnek rendelést, hogy csak győzzé.

— Ami pedig az engedélyt illeti — mondta a polgármester — az is megoldható. Társuljon egy hollandi tipográfussal és kérje annak a nevére az engedélyt. A többit bízza rám, én majd elintézem a céhvel, hogy ne legyenek nehézségei.

Tótfalusi habozni látszott.

— Soha nem gondoltam ilyesmire — mondotta vonakodva. — Mármost arra, hogy nyomdát alapítsak.

— Elég rosszul tette — förmedt rá Calzan úr. — Aki-nek tehetsége van valamire, az használja ki.

— Jól mondja, Calzan úr — helyeselt a polgármester.

Tótfalusi most már nem állta meg, hogy meg ne kér-

dezze a polgármestertől, honnan tud róla. A polgármester elmosolyodott.

— Honnan? Hát Matje jelentéseiből.

Tótfalusi hirtelen nem tudta, ki az.

— Matje?

— Magyarul, úgy tudom, Máténak hívják. A nyomozóm. Egy fél éve, hogy elhagyott. Németországba ment.

»Hát ezért kérdezősködött utánam a háziasszonyomtól«
-- gondolta Tótfalusi. — »Lám, lám!«

Egy darabig még üldögéltek. Aztán valami fontos látogató jött, mire elköszöntek.

Calzan már a folyosón kapacitálni kezdte Tótfalusit, hogy a polgármester nyilatkozata után nincs miért tétovázni, az úgy sima. Ha pedig pénzre van szüksége, mert hiszen az üzletalapításhoz fundus kell, gépek, szerszámok, nyersanyag, az pedig mind sok pénzbe kerül, azt ajánlotta Tótfalusinak, menjenek el együtt most mindjárt az amsterdami bankárához, aki a leydei Guys úr fia, ahol ő számlát nyit neki, hogy mindazt beszerezhesse, amire szüksége van.

— Én ezt nem fogadhatom el öntől, Calzan úr — tiltakozott Tótfalusi. — Mikor tudom én ezt önnek visszafizetni?

— Mikor? Mihelyt a nyomdája megindul. Az üzleti haszonból.

— S ha nem megy a nyomda?

— Attól ne féljen. Hiszen megmondtam az imént, hogy annyi rendeltést kap tőlem, általam, amennyit csak akar. Ezzel mindjárt tisztában voltam, mikor megmutatta a betűit. Sőt, megmondom azt is, már akkor, mikor mintakollekciót kértem öntől, arra gondoltam, hogy nyomdát nyitunk. Önnek csak tehetsége van, az üzlethez nem ért s mint mondja, vagyona sincs. Böcsássa hát rendelkezésemre a tehetségét, mert az mindennél fontosabb. A többi az én dolgom.

Tótfalusi fanyalgott, húzódozott, nem volt nagy kedve ehhez a vállalkozáshoz, hiszen ő egészen mást akar és nem ezért jött Hollandiába. De Calzan ragaszkodott az elképzeléséhez. Addig érvelt, erőszakoskodott, addig forgatta

Tótfalusi kabátgombját, szaladgált ide-oda, tíz lépést előre, tíz lépést vissza, míg Tótfalusi belefáradt az ellenkezésbe és engedett, vagyis hagyta, hogy Calzan felcipelje az ifjabb Guyshoz, ahol két óra hosszat tartó unalmas és aprólékos tárgyalás után, melynek során főleg Guys beszélt, annyi a-ra, b-re és c-re, a/1, a/2, b/1, b/2, stb-re aprózva fel a kölcsönös kötelezettségeket, hogy Tótfalusinak zúgott a feje. Végül megegyeztek a megállapodás körvonalaiiban. Hármában vacsoráztak és áldomást ittak a dologra. Késő éjszaka volt, amikor Tótfalusi végre hazakerült.

HARMADNAP egy városházi darabont kereste Tótfalusit. Levelet hozott, amelyben a polgármester meghívta Tótfalusit egy kerti ünnepélyre, melyet a híres-neves tudós, Leeuwenhoeck tiszteletére ad a hét végén, június 6-án.

— Hogyan kell ott megjelenni? — kérdezte Tótfalusi Calzantól, akinek ugyancsak kikézbcsítették a meghívót.

— Jöjjön úgy, ahogyan a hajón láttam, magyar ruhában. Abban igen deli — mondta a svájci.

A polgármester a nyári házában rendezte a kerti ünnepélyt.

A legszebb, a legmutatósabb ház volt a gazdag amsterdami polgárok nyaralónegyedében. A francia mintára tervezett kert alacsonyabban feküdt, mint az öntöttvaskaputól hat-hétszáz lépésnyire fekvő, vörös cseréppel borított nyárilak. Az épület előtt vízmedence volt, közepén az elmaradhatatlan szigonyos Neptun-szoborral és a vízsugarat lövelő tritonnal. Kétoldalt kínos szabályossággal nyírt dísfák és cserjék alkottak sétányokat, megszagatva lugaszerű bozótokkal. Oldalt az ágyásokban virágok ragyogtatták színeiket, ritka és drága virágok, iriszek, liliomok, tulipánok, duplaszegfűk, tubarózsák.

A főépület előtti kis téren gazdagon megrakott asztalok várták a vendégeket. Valamivel odébb fuvalások és hárfások szimfóniáztak.

Mikor Tótfalusi megérkezett, a meghívottaknak egy

része már a kertben kényeskedett. A házigazda oldalán az illusztris vendéggel, a feljáró legfelső fokán fogadta az érkezőket. Mindjárt be is mutatta vendégének Tótfalusit.

— Erdélyi barátom, Tótfalusi úr — mondta. Kezet-szorítottak.

— Bols nagyvállalkozónál, barátomnál, gyakran találkozom egy rokonszenves ifjúval, aki szintén erdélyi, — kedveskedett a professzor Tótfalusinak. — Czébének hívják.

— Az unokaöcsém — mondta Tótfalusi. — De mit keres ő... Hogyan méltóztatott mondani?

— Bolséknál — ismételte Leeuwenhoeck és elmosolyodott. — A házikisasszony miatt jár oda, akinek udvarol. És az a benyomásom, eredményesen.

— Ejnye, ejnye — csodálkozott Tótfalusi. — Erről nekem persze nem ír.

A kertben tartózkodó vendégek a szimfóniákat hallgatták, vagy andalogtak. A házigazda közben maga köré gyűjtötte azokat a meghívottakat, akiket méltónak tartott a rájuk váró megtiszteltetésre és bevonult velük a nagy Leeuwenhoeck társaságában a laboratóriumába.

A laboratórium a lakószobák fölött volt, a padláson és üvegből volt a mennyezete. A helyiségben több üvegszekrény állt, egy alkímista kemence és különböző nagyságú messzelátók és tükrök. A polgármester előzekenyen elmagyarázta vendégeinek céljukat és rendeltetésüket.

— Ezt a fénygyűjtő lencsét Spinóza csiszolta — mutatta a polgármester.

Amikor a zsbongás elcsendesedett, Leeuwenhoeck átvett a háta mögött álló inastól egy kis ládát és felnyitotta. A láda egy mikroszkópiumot tartalmazott, amely a tanár előírása alapján készült. Az összetolható mikroszkópium sima alapra volt erősítve, amely pontosan akkora volt, mint a láda feneke. Leeuwenhoeck kiemelte a ládából a lapot, egy asztalkára tette és felcsavarta a mikroszkópiumot. Az hengeralakú volt, a benne elhelyezett lencsét rézburkolat védte. Az alap és a szerszám között, mintegy harminc centiméternyire a szerszám alatt, üveglap volt elhelyezve, melyre a felcsavart henger merőlegesen állt. Leeuwenhoeck kifordította a mik-

roszkópium alól az üveglapot, vizet csöppentett rá, majd vízszacsavarta az üveget a mikroszkóp alá.

— Szíveskedjenek megtekinteni, mi van a vízcsöppben — mondta.

A vendégek egymásután a csöbe pillantottak, felkiáltva meglepetésükben. Megszámlálhatatlanul sok csudalény izgott-mozgott, tülekedett a vízcsöppben, tömérdek ázalag, mikroszkópikus delfin, cethal, víziborjú s más ily szörnyeteg. A műszer fölé hajoltak, hátraszökkentek s megint vissza a műszer fölé. Oly döbbenetes volt ez a látvány, hogy nem tudtak betelni vele. Hevesen beszéltek, vitáztak, izgatottan és észre sem vették, hogy a szolgák világot hoznak, mert sötétedik. Akkor a háziúr kérésére átfáradtak a szomszéd szobába, de éppen csak, hogy elütötték az éhőket, siettek vissza. Az inasok közben felnyitották az üvegmennyezetet és az égnek szegezték az állványra felszerelt mennyei ágyút, egy hengerformájú, lencsékkel megtöltött rézcsövet.

Kellemes, derűs nyári este volt. A csillagos ég pihegni látszott, mintha léleklzene. A társaság előbb szabadszemmel gyönyörködött a fenséges látványban. Egy asztronómus az ujjával mutatta a csillagképeket.

Aztán látcsővel nézték az eget, kis látcsövekkel, volt vagy húsz-harminc is kéznél — majd az égnek meresztett nagy látcsövön. Tótfalusi is sorra került. Előbb a holdat nézte, mely levesestányér nagyságúnak látszott a látcsőben, de bizony nem volt abban kutya, vagy hegedős, mint a babona hiszi, hanem csak hasadás, ránc, redő, dudor, meg bütők. Förtelmesen rücskös volt és halott sivatag. Tótfalusi nem is nézte tovább, mást akart látni. De ahogy elmozdította a csövet, annyi csillagot látott egyszerre, hogy nem tudta, melyiket csippentse ki. A számuk végtelen volt és mindegyik más színű. Volt köztük halvány, majdnem fehér, kékes meg lila csillogású s volt tüzesen izzó, mint a kárbunkulus. Tótfalusi hosszan szemlélte őket, aztán lassan körbe forgatta a csövet.

— Mit keres? — kérdezte valaki.

Tótfalusi levette a szemét a csőről és azt mondta:

— Istent.

Hirtelen csönd lett. Valaki elnevette magát. Pedig Tót-

falusi nem mondott ostobaságot, hanem a műszert korholta, amely nem mutatott mást, mint ami úgyis látható. Aztán folytatódott a csodák megvitatása. Mindenki hozzászólt, véleményyt mondott, nyilatkozott. A legérdekesebb kétségkívül Leeuwenhoeck megjegyzése volt. Ő az eget korántsem csodálja annyira — mondotta — mint a vízcsöppben nyüzsgő parányságokat. És nem azért — tette hozzá — mert azokat ő látta elsőnek. Amit a messzelátó mutat, hogy a csillagok nem mákszemnyi nagyságúak, hanem igen nagyok, talán akkorák, mint a föld, vagy annál is nagyobbak, azt eddig is tudtuk. Hiszen az ég igen nagy, valószínűleg határtalan, hát elférnek rajta. Hanem, hogy a vízcsöppben, ami a körmömön elfér, annyi állat él, nyüzsg, tülekedik és nem loccsan ki belőle, hanem benne marad, az már valóban csodálatos és azt mutatja, hogy nincs különbség nagy és kicsiny között, hogy ami nagy, az kicsiny, ami kicsiny, az nagy.

A vendégsereg derengésig vitázott, szórakozott ezen. Tótfalusi is csak reggelre vetődött haza. A polgármester ünnepe sike sikerült.

EBBEN az időben Tótfalusi sűrűbben írt a diáriumba, mint azelőtt. Életének külső eseményei is többet foglalkoztatták most. Mi azonban csak a fontosabb bejegyzéseit nyomtatjuk ide.

TÓTFALUSI DIÁRIUMÁBÓL

Calzan úr megint előkerült. Megkeresett, megtekintette a betűimet és rá akar venni, hogy tipográfus üzletet nyissak. De még nem határoztam el rá magamat. Összeismertetett a polgármesterrel, aki aztán meghívott a házába is, ahol igen tanulságos látványban részesített. Láttam üvegen át a vízcsöpp belsejét, egy másik üvegszerkezet meg lehozta az égről a csillagokat. Mind a kettő hidegen hagyott. A csillagok tömérdéksége inkább elszomorított. Ahogy a csövet forgattam, keresve, melyik csillagot vegyem

szemügyre, Calzan úr jutott eszembe, mikor a szálodai szobában a portékáját mutatta és kivett a ládából egy golyót, amelyről maga sem tudta még, vajjon sor kerül-e arra, hogy kilőjék s ha igen, a földbe fúródik-e, vagy keresztül üt-e valakit. Neki mindegy, akár így, akár úgy, mert ő mindenképpen keres a golyóbison. De annak nem mindegy, akit átüt a golyó, a Kis Pálnak, vagy Halász Lajosnak, mert azt csak egyetlen golyó érdekli, amelyik a sorsa, a többi mindegy neki. Engem a csillagokban az riaszt, hogy annyi sok. Mi közöm velek? S ugyanígy vagyok a vízcsöppben veszködő förtelmekkel is. Nem az én dolgaim ezek. Engem csak az a világ érdekel, amelyről nem tudom, kicsiny-e, nagy-e, de benne vagyok s nekem határtalan.

Később:

Ha könyvet írnék s szólna bár Krisztus kinszenvedéseiről, egy szemernyi bolondságot tennék belé, hogy időnek előtte meg ne dohosodjék.

Még lejjebb:

Harmadik éve élek megtartóztatásban. Mióta Hollandiában vagyok, nőhöz nem volt közöm.

HATODIK hónapja volt, hogy Tótfalusi utoljára kapott levelet hazulról. Nyáron a diákokat is hazahívták a háború miatt, úgyhogy tőlük sem értesült arról, hogy mi történik ott-hon. A diákok csak őszre szállingóztak vissza, elsőnek Mihály, kit anyja megváltott a katonáskodástól.

Apafi — mesélte — még tavaly kiment Erdélyből a se reggel és most mérkőznek a némettel valahol Magyarországon. Névleg ugyan ő az erdélyi hadak főgenerálisa, de Teleki Mihály uram intézkedik, rendelkezik a nevében. Ami bizony nagy baj, mert irigykedik, féltékenykedik Thökölyre, holott

az mérhetetlenül jelesebb férfiú nála és hadvezérnek is különb Teleki uramnál. A gonosz, semmitől vissza nem riadó Teleki Mihály el akarta emésztetni a kurucok főgenerálisát, a magyar nép reménycsillagát, de az idejében megneszelte a szándékát és karóba húzatta a szakácsot, akit Teleki felbérelt, hogy megmérgezze.

A törökök a váradi pasa vezérlete alatt gyors iramban nyomulnak előre Bécs irányában. Közben megszállták Debrecen, Szolnokot, Hatvant, az erdélyiek pedig Szatmárt és Füleket ostromolják.

Ősszel jönni kezdtek a levelek. Elsőnek anyja írt, de csupán a családról. Azt írta, hogy a télen nagyon beteg volt, Ilona ápolta a barátnéjával, Székely Annával. (»Hát az kicsoda?« tündött Miklós.) Anyja azt is megírta erről az Annuskáról, hogy közben elárvult és mivel fél egyedül abban a házban, amit az apja ráhagyott, megkérte őt, hogy költözködjön hozzá, hiszen Ilona úgyis férjhez megy hamarosan s helyet kell csinálni nekik. Így hát abban maradtak, hogy hozzáköltözik. (»Derék teremtés lehet«, gondolta Miklós.)

Egy héttel később Bethlentől jött levél. Darabos írás volt, csupa él, meg törés, mint Bethlen karaktere. Azzal kezdte, hogy meghalt a felesége, kit nagyon szeretett. Aztán arról írt, hogy ő is kinn van most a háborúban, sátorban alszik, nadrágját, mióta el van hazulról, még nem vetette le, mert éjjelre sem hányhatja le magáról a holmiját, olyan felelősségteljes a feladata. Sátorában szünetlen ég a gyertya, a sátra előtt pedig nyerges ló várja, hogy bármely pillanatban odaszáguldhasson rajta, ahol szükségeltetik. »Így élek most, a bús lármák és zajos bajtársak között is magánosan, mint a kiverő bika. De már nem sokáig, mert elhatároztam, hogy mihelyt hazakerülök a háborúból, újra megházasodom. Hiszen a biblia is azt mondja, nem jó magában élni az embernek. Kínálnak is nekem szebbnél szebb külsejű, tehetős és kellemetes leányokat, de én úgy határoztam, hogy a Rédei Julit veszem el, azt a kis árvaleányt, akit a feleségem nevelt s minden szépre-jóra megtanított. Igaz, hogy ő csak tizenhat éves, én meg már negyven is elmúltam, de annál jobb, legalább nem uralkodik el rajtam, hanem úgy néz majd fel

rám, mintha az apja volnék. Én meg ildomtudó, szerény aszszonnyá nevelem majd. Tudom, hogy szegény, megboldogult feleségem örül, ha lenéz ránk az égből, hiszen mindig biztatott, amíg élt, hogyha ő előttem halna meg, tüstént házasodjam meg újra, de árvaleányt vegyek el. Lehet, hogy éppen arra a kisleányra gondolt, akit kiszemeltem magamnak, mert a haldokló gyakran meglátja a jövőt. Én azt óhajtom, hogy e cselekedetem például szolgáljon mindenkinek s az árvák vigasztalódjanak vele.«

De legjobban a harmadik levél képesztette el Tótfalusit. Ezt a levelet Kolozsvári uram írta, Topheus püspök egykori szektáriusa. Az írás azzal kezdődött, hogy ő most Erdély berlini követe, de mielőtt elhagyta Erdélyt, a püspök meghagyta neki, közölje Tótfalusival, hagyjon fel a Károli szövegének piszkálgatásával, mert az úgy jó, ahogy van.

Tótfalusi nem tudta, mire vélje e kurta-furcsa üzenetet s ezért elküldte a levelet Mihálynak, hátha az meg tudja magyarázni neki. Mihály azt válaszolta, hogy az otthon járt diákok nyilván kifecsegték, mivel foglalkozik, amin a püspök felettébb felháborodott és cocceiánus szakadárnak nevezte Tótfalusit.

Azt azonban Mihály sem tudta, hogy a püspök időközben visszavette a Telekinek háborús célokra kölcsön adott aranyakat s hogy a nyomdaköltség megint együtt van, amiért is a zsinat újra úgy határozott, hogy mégis csak külföldön nyomtatja ki a bibliát. De a püspök közben megvonta bizalmát Tótfalusitól és Kolozsvárit bízta meg, hogy keressen külföldön nyomtatót.

ÖSSZEL az a hír terjedt el Amsterdamban, hogy Kara Musztafa török nagyvezér rettenetes erővel jelent meg Bécs alatt, a császár elmenekült, vége az osztrák birodalomnak. Pedig mire ez a hír Amsterdamba jutott, Szobieszki János lengyel király megjelent Bécs alatt, elzavarta a város alól a törököket s azok ész nélkül vonultak haza, a seregükben harcoló erdélyiekkel. De Tótfalusi erről még nem tudott, hanem folyton azokról a harcokról és haditettekről álmodozott, amik-

ből kimaradt. Mért kell neki külföldön idétlenkednie? Irigyledve gondolt hadba indult erdélyi barátaira, akik együtt vitézkednek a híres-nevezetes kuruc generális csapataival Magyarországon, hogy kiverjék onnan a németeket. Erről álmodozott — álmodozott és bosszankodott — szégyenkezve itteni állapotán.

Calzan úr felbukkanása új lehetőségeket csillogtatott meg Tótfalusi előtt, új kapcsolatokat teremtett, de mégis megkönnyebbült, amikor az elutazott és ő visszatérhetett a bibliájához. Újra úgy élt, mint Calzan úr felbukkanása előtt, de időnként eszébe jutott, amiben megállapodtak, a nyomda... Meg kellene, hogy látogassa Weiszt, tárgyaljon vele, esetleg Mazellel is, meg Guys úrral... De mindehhez nem volt igazában kedve.

Weiszről eszébe jutott Koch, akit egy idő óta elhanyagolt, pedig megint talált valamit a Börésiszben, amiről szeretne volna tudni, mit gondolnak róla a zsidók. Ezért egy nap újra beállított hozzá. Ezúttal nem kellett soká dörömbölnie, Háni tüstént ajtót nyitott. Azt mondta, hogy erős a zajlás és közölte vele, hogy Koch otthon van.

Az a kandalló előtt állt, melyben ropogott a tűz és a kezét dörzsölte. Az ablakon át látni lehetett a hulló hópelyheket.

— Megjött a lányom, — mondta boldogan. — Hazajött egy hétre látogatóba. Minek köszönhetem a szerencsét?

Helyet foglaltak az asztal körül. Tótfalusi egy fehérfürgönyös üvegajtóval ült szemben, Koch háttal az ajtónak.

— Valami nagyon meglepett a bibliában és szeretném tudni, hogyan értelmezik azt kegyelmetek. Ott, ahol arról van szó, hogy Mózes, aki megölt egy egyiptomi munkafelügyelőt, atyafiai bántalmazóját és emiatt elmenekült Egyiptomból, Isten utasítja, hogy menjen vissza Egyiptomba és hozza ki onnan a népét. Ámde akkor ezt olvassuk: »És az úton elejibe állja az Úr és meg akarja vala őt ölni.« (Mózes II. 4:24) Miért akarja Isten megölni Mózes?

Koch sokáig simogatta a szakállát, mielőtt megszólalt.

— Nem tudom. Ezt senki sem tudja. Én csak annyit mondhatok ehhez, hogy egyetlen jó zsidónak sem jut eszébe csodálkozni Jehován. Már a nagy Majmonidesz is helytelenül

gondolkozott, amikor minden áron meg akarta magyarázni Isten cselekedeteit, mi amsterdami zsidók pedig kizártuk kebelünkéből Spinoza Baruchot, bármily nagytudású ember volt is különben, mert megkísérelte megmagyarázni Isten cselekedeteit.

Tótfalusinak úgy rémlett, hogy már hallotta valahol ennek az embernek a nevét és megkérte Kochot, mondjon neki valami közelebbit Spinozáról.

— Csak azt tudom róla, hogy aztán írt egy könyvet, aminek az a címe: *Etika* és amit egyesek igen nagyjelentőségű könyvnek tartanak. De nem tudok nyilatkozni róla, mert én kiátkozott ember írását nem olvasom el.

Tótfalusi másnap megvette egy könyvkereskedőnél az *Etikát*. Tanulmányozni kezdte, azonban az első oldalaknál nem jutott tovább. Nehéznek, homályosnak találta.

— Ha Jehova minden cselekedete előre látható és kiszámítható volna, — folytatta Koch az előbbi témát — akkor Isten nem volna igazán Isten. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy Isten tudja a jövőt. Istennek egyáltalán több tulajdonsága van, mint amikről tudunk és nyilvánvalóan vannak olyan tulajdonságai is, amelyek számunkra érthetetlenek. Az érthetetlen indító okok csak néha-néha derengenek fel az érthetők mögött s mi borzongunk tőlük. Ilyesmit vélek látni az idézett versben is. De már a multkor megmondtam, hogy csak szerény hitoktató vagyok és hogy az én véleményem nem számít.

Tótfalusi érdeklődéssel hallgatta, amit a hitoktató előadott, csak hogy valami minduntalan elterelte a figyelmét, úgy, hogy végül már egyáltalán nem volt képes követni mélyenszántó fejtegetéseit. Gondolatai folyton ott jártak az üvegajtó mögött. Több szoba nincs a lakásban, tehát Sárika nyilván emögött az ajtó mögött tartózkodik. Vajjon itthon van-e? Nem hallott semmit. Koch tovább értekezett Isten titokzatosságairól, aki a világot is éppen olyan sejtelmesnek, kiszámíthatatlannak, előreláthatatlannak tervezte ki, amilyen ő maga. Nem tudhatjuk előre soha, mi történik a következő pillanatban velünk, jó vagy rossz, üdvös vagy káros, mert a jót néha rossznak, a rosszat jónak tekintjük.

Sötétedett. A kandallóban egyre élénkebben pattogott a tűz, egy-egy láng néha magasra csapott s a fénye ráesett az asztal vagy szék lábára, elnyúlt a padozaton, tükröződött a mennyezeten, de az asztal mellett ülő két férfi alakja árnyékban maradt. Egyszerre csak úgy tűnt Tótfalusinak, mintha lépéseket hallana a szomszéd szobában, mintha valaki ide-oda járna, mozogna az üvegajtó mögött. Odapillantott, aztán elkapta a fejét. Egy árnyék futott végig a függönyön, rezgett ide-oda, majd megállapodott. Egy leánytest körvonala vetődött a függönyre, mint egy árnyjáték. Miről beszél ez? — kapaszkodott Tótfalusi Koch szavaiba. Az Ábrahám megkísértéséről beszélt. Isten azzal tette próbára Ábrahám hitét, hogy vajjon feláldozza-e Izsákot. Ábrahám kész volt teljesíteni Jehova akaratát és Jehova beérte ennyivel. Mózes esetében azonban önmagát tette próbára Jehova. Meg tudom-e ölni Mózes? Ha igen, akkor nincs rá szükségem.

Tótfalusi megint az ajtóra sandított. A leánytest előre-hajlt. Lábát egy székre helyezte, harisnyát húzott.

— A kis sorsok nem ismerik e próbatételeket, — duruzsolta Koch. — Akitől Isten nem kíván nagyot, azt nem is teszi próbára, azt békében hagyja.

Tótfalusi újból az ajtóra pillantott és úgy megijedt, hogy a lélekzete is elállt. Lehullt a függöny! Sáríka meztelenül állt a tükör előtt. Csak az apja hátra ne forduljon! — Ám az nem is sejtette, hogy mi történik a háta mögött és feltartóztatlanul tovább fejtegette az elméjét foglalkoztató gondolatokat. Tótfalusi ismét az ajtóra nézett. A színjáték véget ért. Az ajtó újra le volt függönyözve.

Negyedóra mulva kopogtak. Sáríka lépett be a szobába, nagyon sok ruhában. Fekete bársonyszoknyában volt, bundában, a lábán csizma. Tótfalusi fölpattant.

— Mi az, Sáríka? — kérdezte Koch. — Elmégy hazulról?

— El kell mennem, papa, — mondta Sáríka. — Jóestét, Tótfalusi. Elkészültek?

— Már régen, — szólt Tótfalusi.

— Akkor elkísérhet, — indítványozta Sáríka.

Sáríka az úton megállás nélkül csacsogott. Elmesélte, hogy él Haarlemben: a nagynénje üzletében dolgozik, nagyon

jó sora van, sok a szabad ideje. Most három napig Amsterdamban marad. Tótfalusi ingerülten hallgatta. Mérhetetlenül dühös volt Sáríkára. Szegény apja nem is sejti, milyen elvetemült leánya van. Bizonyára egy kis szentnek tartja, holott míg ő Istenről, Ábrahámról és Mózesről elmélkedik, meztelesenül illegeti magát a tükör előtt.

Erősen havazott. Az utca fehér volt. Fehérek voltak a csatornák, a kiugró erkélyek. Tótfalusi Sáríkára pillantott. Az vidáman és ártatlanul csacsogott tovább, mintha nem is az a lány volna, aki olyan parázna módon viselkedett az imént. Egyszerre csak megállt.

— Megérkeztem, — mondotta és búcsúra nyújtotta a kezét.

Tótfalusi nem tudta túrtóztatni magát.

— Mire való volt ez? — kérdezte sötéten.

— Micsoda? — kérdezte Sárika.

— Amit csinált.

Sárika elmosolyodott.

— Hogy észrevegyen, — mondta.

Tótfalusi elvesztette a fejét. Elkapta Sárika vállát, behúzta a kapuba és vadul, szenvedélyesen csókolgatta a leányt. Sárika a melléhez simult, visszacsókolta. Aztán kitepte magát Tótfalusi karjaiból és felszaladt a lépcsőn.

TÓTFALUSI hazatántorgott. A lelke viharzott, el volt keseredve, szégyenkezett. Napokig ki sem mozdult a szobájából, a lelkével viaskodott, elmélkedett. Negyednap eszébe jutott, hogy Sárika már biztos visszament Haarlembe. Erre kimerészkedett hazulról, hogy kiszellőzze magát. Alig tett pár lépést, az utcán belebotlott a fiatal Blaeu-ba. Kínos találkozás! Azonban a fiatal Blaeu szemmel láthatólag nem tekintette annak, sőt mintha egyenesen örült volna a találkozásnak.

— Nagyon örülök, hogy végre látom, Tótfalusi úr, — mondta és olyan örömmel szorongatta Tótfalusi kezét, mintha el sem akarná engedni többé. — Apám minden nap emlegeti.

— Emleget, engem? — mondta Tótfalusi bika-komoran.

— Magát. Panaszkodik, hogy elhanyagolja, hogy nem jár fel hozzá.

— Micsoda? — horkant fel Tótfalusi. — Hát paprika-jancsinak tartanak maguk engem, vagy minek? Azt hiszik, a bolondjuk vagyok?

— Miért mond ilyet, Tótfalusi úr?

— Igaza van, rosszul beszéltem. A maga apja valódi bolond. Előbb kiutasít a nyomdájából, aztán panaszkodik, hogy elkerülöm!

— Ugyan, kedves Tótfalusi úr. Hiszen ön ismeri az apámat és tudja, hogy néha milyen heves, indulatos. Amit olyankor mond, azt nem kell komolyan venni. Ha tudná, mennyire megbánta már, hogy akkor úgy elragadtatta magát. Felejtse el.

— Dehogyan felejttem, — mondta Tótfalusi. — Maguk engem súlyosan megbántottak.

— Jóváteesszük mi azt, — felelte a fiatal Blaeu. — Nem is hiszi, hogy az apám mennyire megszerette magát és most mennyire nélkülözi... Szánja meg az öregurat. Jöjjön be holnap a nyomdába megint, mint azelőtt, mintha mi sem történt volna.

— Azt nem lehet, — mondta Tótfalusi.

— Miért nem? — erősködött Blaeu.

— Hát azért, mert ha maguknak nem volt szükségük rám, most már nekem nincs szükségem magukra. Az a szándékom, hogy nyomdát nyitok. Mondja meg ezt az apjának is.

— Én megmondom neki, ha kívánja, — mondta a fiatal Blaeu, — de ez nem változtat semmit a helyzeten. Attól, hogy nyomdát nyit, megbocsáthat az apámnak.

— No, nem tudom, mit fog szólni hozzá, — morogta Tótfalusi.

— Azt kipróbálhatjuk. Közlöm az apámmal az üzenetét, ha megígéri, hogy nem ellenkezik tovább és kibékül vele. Gondolja meg, hogy milyen öreg az apám. Ne legyen kegyetlen hozzá.

— Mondja meg neki, amit üzentem, a többi majd csak elvállik.

A fiatal Blaeu már másnap jelentkezett Tótfalusinál. Apja, mondotta, nem bánja, ha nyomdát nyit, sőt szerencsét

kiván hozzá és mindenben, amire szüksége van, a rendelkezésére áll.

Tótfalusi ezekután nem duzzogott tovább; felment az öreghez, aki két kezét nyújtotta és majdnem elsírta magát meghiúsultságában.

— No maga rossz ember, — dörmögte. — Ilyet csinál velem. Hónapokig elmarad, mert patáliáztam. Hát mi van? Hallom, nyomdát nyit.

Tótfalusi elnevette magát.

— Á, azt csak mérgemben mondtam.

— Nono — mondta az öreg Blaeu. — Igen jó gondolat. Csinálja meg. Ha prés kell, adok. Munkást is, ha kell.

— Mindez korai még, — felelte Tótfalusi és elmesélte, hogy a nyomda terve nem az ő fejében született meg, hanem egy Calzan nevű svájci fejében, aki most Itáliában jár és ki tudja, visszajön-e egyáltalán. Az öreg Blaeu azonban mindenkép helyeselte, hogy Tótfalusi önállósítani akarja magát.

Aztán barátságosan sakkozni kezdtek.

EGY DÉLELŐTT hordár kereste Tótfalusit. Előbb a lakásán, de nem volt odahaza. Háziasszonya nem tudta megmondani, hova ment, de azt ajánlotta a hordárnak, nézze meg, nincs-e Blaeu-ék nyomdájában. A hordár az öntödében találta Tótfalusit; frissen véselt görög betűket vert bele a rézlapanyákba.

— Egy úr kéreti, menjen be azonnal a Vörös Ökör-be. Tótfalusi mindjárt tudta, hogy Calzan úr hivatja.

Calzan úr már türelmetlenkedett. A bankárjától értesült, hogy Tótfalusi feléje sem nézett s oda volt a méltatlankodástól. Hát mivel töltötte az értékes idejét? Most itt van tele megrendeléssel és nincs nyomda. Ő azt hitte, számíthat Tótfalusira! Az csitította.

— A helyzet megváltozott, — magyarázta Calzannak. — De lássuk előbb azokat a rendeléseket.

— Rendelés bőven van és lesz, — mondta Calzan. — Azonban nem tudtam az árait és magam szabtam meg azokat. Nem tudom, eltaláltam-e. Van egy Bevilaqua nevű egyén

Flórenchen, aki nyomdát akar nyitni. Mutattam neki a maga betűit. Tetszetek neki. Kérdezte, mibe kerülnek. Azt mondtam, három darab egy tallér.

— Mennyi? — kérdezte Tótfalusi.

— Kevesli? — aggodalmaskodott Calzan.

— Sokallom, — mondta Tótfalusi.

— Sose sokallja, — legyintett Calzan. — Föladták a rendelést.

— Mennyire?

— Háromezer betűre. Aztán itt vannak a Mediciek. Azoknak víznyomatú okmánypapiros kell a címerükkel, felül némi szöveggel. Ezen akarják kiadni a legfelsőbb rendeleteket. Meg tudja csinálni? Mert én vállaltam.

— Meg hát. Mennyit kért érte?

— Öt darabért egy aranyat.

— És megadták?

— Meg. Kétezer darabot rendeltek. Végül itt van egy képesröplap, ezt nagyon sok példányban kell elkészítenie. Itt van hozzá a rajz.

Azon egy elbúsult kálvinistát látunk, amint az asztala előtt ülve küszködik magával, vajjon elhagyja-e hitét, miközben egy dragonyos katona ráemeli a fegyverét. Lejjebb ugyanezt a kálvinistát látjuk újra, amint a dragonyos fegyverétől megfélemlítve aláírja az egyházát megtagadó hitlevelet.

— Na most a szöveg, — mondotta Calzan. — A katona alá ez jön: *Így térítenek a dragonyosok.* A kálvinista alá: *Bűnbánó eretnek.* A puskacső mellé: *Ami minden érvnél ellenállhatatlanabb.*

— Ezt a rendelést ki adta fel? — érdeklődött Tótfalusi.

— Rómából hozom, többet nem mondhatok, legfeljebb annyit, hogy a Szentszék nem helyesli a francia király erőszakos térítőhadjáratát, aki dragonyosokkal kényszeríti be az eretnekeket az anyaszentegyházba. S ezt ugyanaz a Lajos teszi, aki kétségbevonja a pápa jogát, hogy kiket ültet a püspöki stallumokba és maga nevezi ki a püspököket. A pápa természetesen nem ismeri el ezeket a XIV. Lajos által kinevezett püspököket és nem erősíti meg őket hivatalukban, úgyhogy Lajosnak rövidesen nem lesz egyetlen felszentelt

püspöke sem. Lajos ezekkel a püspökökkel aláíratott egy nyilatkozatot, amelyben tagadják, hogy a pápa csalhatatlan, arra akarják szorítani, hogy maradjon az, ami eredetileg volt, a rómaiak főpásztora. A pápa viszont megfenyegette a francia királyt, hogy kiközösíti az egyházból, amire az, hogy hithűségét bebizonyítsa, dragonyosokat szállásoltat el a kálvinisták házaiba, akik addig verik, kínozzák a házigazdát és hozzátartozóit, amíg az kijelenti, hogy szánja-bánja eretnekségét.

— Hallatlan! — méltatlankodott Tótfalusi.

— De eredményes, — folytatta Calzan, — mert az eretnekek tizezrével térnek vissza az anyaszentegyházba. Mihelyt hallják, hogy jönnek a dragonyosok, rohannak a plébániára, elejét venni a beszállásolásnak. Ha ez így megy tovább, két-három éven belül nem lesz Franciaországban eretnek.

— Ökölbe szorul a kezem! — morogta Tótfalusi.

— A birodalomban is romlik a reformáltak helyzete — folytatta Calzan. — Vannak tartományok, ahol nem tűrik őket tovább, ki kell vándorolniuk. Azt is beszélik, hogy Lajos vissza akarja vonni a türelmi rendeletet.

— Akkor kiújul a vallásháború, — jósolta Tótfalusi.

— Azt nem hiszem, — mondta Calzan. — Az ellentétek ugyan kiélesedtek, de a hitszenvedély már nem az, ami volt. Bármily szenvedélyes ma a harc akörül, hogy melyik felekezetnek van igaza, én azt hiszem, ez a kérdés rövidesen mindekinek közömbös lesz.

— No azt már nem hiszem, — mondta Tótfalusi.

— *Qui vivra verra* (aki megéli, meglátja) — mondhatnám, — dehát ezt sajnos, egyikünk sem éri meg. De miért nem volt ön a bankárnál? Mért nem vett préseket, mért nem indította el a vállalkozást?

— Megváltozott a helyzetem, — mondta Tótfalusi. — Kibékültem Blaeu-ékkel.

— Hogy-hogy?

— Úgyhogy az öreg Blaeu megkövetett.

— Nos és?

— Azt mondta, ne vegyek semmit, ő mindennel ellát. Ami rendelést kapok, azt pedig megcsinálhatom nála is.

— Nála? Semmiért?

— Nem. Megfizetek érte, részeltetem.

Calzan úr a fejéhez kapott.

— *Mais c'est de la folie!* (De hisz ez őrültség!) Az az ember az erránál vezeti magát. Ki fogja használni, be fogja csapni!

— Nem olyan ember az — tiltakozott Tótfalusi. — Bolondnak bolond, de tisztességes.

— Hát nem elég az, hogy bolond? S ha megint kidobja magát, akkor mit csinál?

— Várjon, — mondta Tótfalusi. — Nyugodjék meg. Meddig marad itthon?

— Már megyek. Nem azért jöttem vissza Amsterdamba, hogy a szállodában üljek, van énnekem itt bőven elintézni valóm.

— Mikor lesz megint itthon?

— Estére.

— Jó, majd feljövök.

Aztán egyenesen bement a nyomdába, be az öreg Blaeuhoz. Az szívből örült, hogy Tótfalusi munkát kapott.

— Megcsinálja szépen odalent. Ott vannak a prések, ott vannak az emberek. Milyen munkája van?

Tótfalusi elmondta. Okmánylevelek, egy kisebb tanulmány, egy rézmetszetes rölap és több ezer betű.

Az öreg Blaeu hüledezett.

— Ennyi rendelése van? Hát azt itt nem lehet megcsinálni. Még ha minden présemet, minden emberemet odaadom, akkor se megy. Önnek csakugyan helyiséget kell bérelnie, préseket vennie, munkásokat szerződtetnie, mert feltételezhető, hogyha első próbára, látatlanban ennyi üzletet hozott az a svájci, később sem adja alább. Nagyon rátermett ember lehet.

— Össze kell, hogy ismerkedjenek, — ajánlotta Tótfalusi.

— Szívesen — mondta az öreg. — Hozza be holnap.

TÓTFALUSI este felment a Vörös Ökör-be, átadta Calzannak a meghívást, másnap pedig érte ment és elvitte a nyomdába. Calzan úr két órát töltött kettesben Blaeu-val.

Tótfalusi a fiatal főnökkel künn maradt. De nemcsak egyedül ők figyelték, hogy alkuszik a két ember odabenn, azt hallgatta a nyomda egész személyzete, annyira kiabáltak egymással. Az öreg Blaeu néha úgy ordított, hogy a fia ijedtében berohant, hogy szétválassza őket, aztán boldogan jelentette, hogy nincs semmi baj, tárgyalnak. Vagy két óra múlva az öreg kiszólt Tótfalusiért. Az bement. Calzan úr és Blaeu egymás kezét szorongatták. Az öreg Blaeu nagyon derűs volt és kijelentette Tótfalusinak, hogy Calzan úr kitűnő ember, jól járt vele.

Ők már mindent elintéztek egymással. Calzan úr eleinte Blaeu minden ajánlatában csapdát, kelepécét szimatolt — ami azt felettébb felháborította, de titokban tetszett neki, amíg végül maradéktalanul megértették egymást és közös igyekezettel megpróbálták az új vállalkozást megalapozni. Már ott feküdt az asztalon a költségvetés — hány prés kell, hány ember, hány impresszor, hány kompresszor, hány túró, mennyit tesz ki a bérük és minden egyéb. Bár kis híja, hogy újra ki nem tört a veszekedés, mert Calzan úr mindenáron meg akarta tekinteni azokat a sajtókat, amiket az öreg Blaeu úgyszólván ingyen kínált fel Tótfalusinak.

— Mit ért maga ahhoz? — förmedt a svájcira az öreg. — Nem akarja megtagadni a munkásaimat is?

De Calzan nem engedett, mire az öreg kivitte a nyomdába és megmutatta az Ámort, a Cicerót, a Corpust.

Bármily szívesen visszakozott volna Tótfalusi a vállalkozástól, most már nem lehetett. Calzan úr kezébe került s az többé nem engedte ki. El sem utazott addig, amíg mindent el nem rendezett. Megvette a gépeket és minden egyebet, amire egy nyomdának szüksége van.

Tótfalusi előbb úgy határozott, hogy Weiszt maga mellé veszi, mint társtulajdonost. Be is hívatta az irodába és megtette neki az ajánlatát. Weisz nem akart hinni a fülének. Hazarohant, hogy közölje az örömhírt a feleségével. Az örült neki, de csakhamar aggódni kezdett. Mi lesz, ha csődbe jut az üzlet, vagy a magyar meggondolja magát és hazautazik? Akkor ő itt áll, máról holnapra, esetleg tele adóssággal. Hát érdemes a bizonytalanért otthagyni a biztosat, a jó helyét Blaeu-nál,

ahol úgy megbecsülik? Egyszóval lebeszélte urát a kalandos vállalkozásról, úgyhogy Weisz másnap megköszönte Tótfalusinak, hogy gondolt rá, de ő, tette hozzá, azt nem vállalja, mert már nem elég fiatal ahhoz, hogy ilyen nagy vállalkozásba kezdjen, megszokta a helyét, miegymás.

Tótfalusit nagyon bántotta, hogy Weisz visszautasította az ajánlatát, de belenyugodott. Így hát ez az ügy is Calzan úrra maradt. Az el is intézte. Akivel megállapodott, pontosan az az ember volt, aki kellett.

MIKOR a nyomda kérdése eldőlt, Tótfalusi megírta haza a püspöknek, illetve az egyházi zsinatnak.

Megírta, hogy harmadik esztendeje van immár Hollandiában, de jelentéseire soha választ nem kapott, még azt se tudja, megkapták-e őket. Időközben kitanulta a nyomdász-mesterséget s a körülmények szerencsés alakulása következtében most nyomdát nyit Amsterdamban. Tudja, hogy ez a tanácsot nem érdekli, nem is kérkedésből, hetvenkedésből írja meg, hanem azért, hogy otthon megtudják, hogy ő feladatát nem téveszti szem elől s ezért, még mielőtt nyomdáját megnyitná, bejelenti, hogy ő azon gyarapodni nem akar, hanem minden más dologból eredő keresetét a biblia kinyomatására fordítja, mert őt azért küldték ide és ő anélkül nem megy haza.

Aztán Szakál következett. Neki is megírta, hogy nyomdát nyit és máris bőséges világi munkája van, de a legfontosabb munkája a biblia lesz. Kéri Szakált, hívja össze a leydei diákok közül az értelmesebbeket, ossza fel közöttük Károli bibliáját, vizsgálja ki, tudnak-e kellőképpen héberül s ha a szent nyelvben nem eléggé járatosak, akkor a Vulgatával, vagy a Jeromos szövegével ellenőrizték a Károliét.

Mert a Károli ki kell tisztítani. Nemcsak a sajtóhibák száma nagy abban, ami nem csoda, mert aki szedte, nem tudott magyarul, más fogyatékoságai is vagynak annak.

Szakál tüstént válaszolt.

A megbízatást visszautasította és meg is indokolta, miért. A következőket írta:

SZAKÁL LEVELE TÓTFALUSIHOZ

Kedves Barátom!

Felszólításodat sajnós, vissza kell utasítanom, mégpedig azért, mert azt fölöslegesnek, céltalannak tartom. Most, amikor az egész világon üldözik, nyomják a keresztyénséget, mire jó ez a te nagy buzgalmad és tevékenységed? Hiszen mire a bibliádat ki nyomtatod, már nem lesz senki, akinek kezébe add, mert ha a világ fordulása nem változik, addigra mindnyájan bálványokat imádó pápisták leszünk.

Nem betűre van szüksége a keresztyénségnek most, hanem fegyverre.

Elmondtam neked, mikor utoljára együtt voltunk, hogy megcsömörlöttem a teológiától és a lelkeszi hivatástól. Rájöttem, hogy nem erre születtem. Azt is elmondtam neked, hogyha kicsi koromban elhurcoltak volna a törökök és janicsár lettem volna, az lett volna igazán nekem való. Mert akkor én most nem a könyveket bújnam, hanem nyargalásznék a zöld gyepen.

Ezért volt az, hogy olyan keserűen szidtam a törököt, mint a róka, aki savanyúnak találja a szőlőt, — mert irigyeltem az erejüket és a hatalmukat. Pedig csak ők tudnak rajtunk is, keresztyéneken segíteni, mert nekik csak a marhánk kell, de a hitünket nem bántják, mint a pápisták.

Nyögünk alattok és mégis csak bennök reménykedhetünk.

Mert a hold a legnagyobb erejű plánéta,
Annak jele alatt jár a mely kométa,
Ritkán hibál annak a laurus bokréta.

Híresztelik, hogy immár Teleki uram is kimegy Erdélyből, hogy megsegítse az üldözött keresztyénséget odaát Magyarországon. Amde én, mint megmondám neked, nem bízom csélcsap, állhatatlan fejedelmünkben és nincs bizalmam Teleki uramban sem.

Ezzel szemben arra határoztam el magam, hogy Magyarországra megyek Thököly uram keze alá. A pórnéppel akarok harcolni a hitünkért és a magyarságunkért, mert a kettő az én szememben ugyanaz. Verekedni bátran és vitézül s ezzel talán elérem, amiről gyermekkoromban álmodoztam, lóval nyargalózni a harmatos, friss gyepen. Tudom, hogy rosszalni fogod elhatározásomat, de így parancsolja a lelkiismeretem, nem tehetek egyebet.

*A szükség ott veszi maga segítségit,
Ahol találhatja annak eleségit,
Hasztalan is abban vetni reménységit,
Kitől nem veheti terhe könnyebbségit.*

Szeretettel üdvözöl és minden jót kíván neked
Szakál

Miklóst nagyon felkavarta ez a levél. Igaz, Szakálnak igaza van. Mit ér a betű, ha nincs, aki a kezébe vegye majd. Tán csakugyan vitézkedni kellene neki is nyomdászkodás helyett? Dehát hogyan tegye? Most, amikor gúzsba van kötve a keze, amikor a sok írás évekre ideköti. Egyelőre tehát nem mozdulhat. De mi lesz a bibliával? Mert abból nem akart engedni. Ő azt kinyomtatja, ha addig él is. De honnan veszi a munkatársait? Ha Leydába utazik, hogy széjjelossza a bibliát, nem kerülheti el a Szakállal való találkozást és vele nem volt kedve vitázni. Mihálynak se írhatott, mert az hazament Erdélybe a nővére lakodalmára s csak a nyár végére jön vissza. Más megoldást választott tehát. Mihály utolsó levelében két kiváló magyar diákról tett említést — Kaposi Sámuelről és Szőnyi Istvánról — akik Utrechtben tanulnak. Elhatározta, hogy őket használja fel a biblia kitisztítására. Erre különösen Kaposit találta alkalmasnak, akiről Mihály azt írta, hogy igen járatos a héberben és egy magyar-héber szótáron dolgozik. Még egy oka volt rá, hogy elejtse a leydai diákokat. Azok, mint már első leydai látogatása során tapasztalta, mind Szakál hatása alatt állanak s nyilván ma is őt majmolják, őt követik, vagyis valamennyien királygyilkosok és kerekfejűek. De ebben az egyetemnek magának is része van nyilván, hiszen itt tanított annakidején Coccejus és a mai profesz-

szorok nagyrészt az ő hajdani tanítványaiból kerültek ki. S mivel, mint hallja, otthon már őt is coccejánusnak tartják, helyesebb, ha olyan diákokat vesz segítőtársakul maga mellé, akik Utrechtben tanulnak, azon az egyetemen, ahol Coccejus nagy ellenfele, Voetius működött s ahol ma is annak szellemében tanítanak.

A NYOMDA megnyitása egyre sürgősebb lett, ha eleget akart tenni a megrendeléseknek. De hol nyissa meg? Nem volt helyisége. Ezt a problémát is Calzan oldotta meg. Barátja, a városi főjegyző hívta fel a figyelmét a Sterck-házra. A házat Sterck posztó és selyemáru szállítmányozó építtette a Kalverstraaton öt évvel ezelőtt. Emeletes ház volt, téres padlással és pincével, raktárépületekkel az udvaron — ott lesz a nyomda — s a mögötte elterülő, messze lenyúló veteményeskert helyén lesz a betűöntő műhely. Sterck nem sokáig élvezte a házat, mert elvitte a hímlő és az özvegy nem tudta, mit kezdjen a raktárépületekkel, ő csak a házat akarta megtartani. E fiatal asszony a legelőkelőbb amsterdami patricius családok egyikéből származott. Apja a tartományi tanács elnöke volt és nyilván ország ügyvédje lett volna, nagy-penzionárius, ha meg nem hal. Lányát, Franciskát gonddal nevelte. Az amsterdamiak nem győzték bámulni szépségét, báját, modorát. Gazdag volt; megvetette a világ hívságait és nem járt el sehová, csak a templomába s a szegények meg az aggok hajlékába, akiket támogatott. A főjegyző még lánykorából ismerte, udvarolt is neki annakidején s mióta Franciska özvegysorra jutott, újra legyeskedni kezdett körülötte.

A ház eladásra vonatkozó tárgyalásokban Franciska természetesen nem vett részt. Az ügyletet ügyvédje és a főjegyző tárgyalta meg Tótfalusival, illetőleg annak érdekképviselőjével, Calzan úrral. A bérösszegben megegyeztek — bár Tótfalusi sokalta azt.

— Nem olyan sok, — mondta a svájci. — Ezer tallért számítson le belőle, az a főjegyző províziója.

— Azt hittem, hogy barátságból közvetíti az üzletet.

— Üzletben nincs barátság, — mondta a svájci. — A telek

olyan hatalmas és annyira megfelel arra a célra, amire fel akarjuk használni, hogy még a provízióval együtt sem sok, amibe kerül. Amellett a főjegyző még azt is megígérte, hogy rábeszéli az özvegyet, bocsásson a maga rendelkezésére néhány szobát a házában irodahelyiségnek. Esetleg egészen oda-költözködhetik.

Rövidesen elkerülhetetlenné vált, hogy Franciska és Tótfalusi találkozzanak. Calzan rábeszélte Tótfalusit, hogy erre az alkalomra rendeljen divatos, hímzett és csipkés francia öltözetet, mert manapság mindenki, aki tart magára, így öltözködik. Tótfalusi tehát ezüstbrokát zekét rendelt és térdnadrágot, bokáihoz simuló selyemharisnyát húzott, magas-sarkú, szalagos cipőbe bújt és a fodrásznál kibodoríttatta és berizsporoztatta a haját.

Franciska málnaszínű, mélyen kivágott selyemruhában, csodaszép szőke haját magasra tornyozva, gyöngysorral a nyakán fogadta vendégeit a nagyszalonban, férje életnagyságú arcképe alatt. Négyen voltak meghíva: a főjegyző, az ügyvéd, Calzan úr és Tótfalusi. A társalgás nagyvilági modorban indult, anélkül, hogy az alkalomra, mely jelenlétüket indokolta, bárki a leghalványabb célzást tette volna. Ily fesz-telen nagyvilági társalgás közben írták alá az érdekeltek, mintegy mellékesen, a megállapodást. Utána csokoládét szolgáltattak fel, pisztáciás és mandulás süteménnyel. Franciska kegyesen tudomásul vette, hogy másnap megkezdik az építkezési munkálatokat és hogy Tótfalusi a hónap végén beköltözködik a rendelkezésre bocsátott négyszobás földszinti lakásba.

A munkálatok fürgén haladtak. A raktárhelyiséget meg-nagyobbították, Blaeu-ék elküldték az átengedett préseket és az öntödévé átalakított fészkerben Tótfalusi irányítása mellett már kezdték önteni a betűket a munkásai.

Tótfalusi a hónap végén beköltözködött és tüstént felment Franciskához tiszteletét tenni. A beszélgetés során Franciska szinte mentegetve magát elmondta, mi vitte rá, hogy helyet adjon házában Tótfalusi nyomdavállalatának. Amíg férje élt, mondomta, nagy nyilvános életet folytattak, sűrűn hívtak vendégeket, mert férje foglalkozásával együtt járt, elvárták tőle. Azonban mióta özvegy lett, ez megszűnt. Most ritkán hív ven-

déget, a vasárnapok kivételével, amikor egy-két meghittebb ismerőst vendégül szokta látni ebédre, főleg egyházi személyeket. Egyébként csak a barátnői látogatják. Így hát nincs szüksége a földszinti helyiségekre, ahol Tótfalusi lakik s amelyek egyébként is irodahelyiségek voltak azelőtt. De ennek ellenére sem tűrne meg idegent a házában, ha nem hiányozna neki az udvarában az az állandó jövés-menés, iparkodás, nyüzsgés és elevenség, amihez férje életében szokva volt. Mikor a férje meghalt, az udvar elcsendesedett s ez a némaság, ez a csend kínoztta, nyugtalanította, a halálra emlékeztette. Most azonban, mióta az udvar újra hangos, nem gondol ilyesmire.

Tótfalusi önkéntelenül elmosolyodott és azt felelte, hogy kár volt magát ilyen gondolatoknak átengednie, hiszen egészséges és fiatal. Ha nagyobb gavallér, nyilván azt is hozzáteszi: és csinos, de Franciska már a fiatal jelző hallatára lángvörös lett és tiltakozóan emelte fel a kezét. Ennek látára Tótfalusi nyomban tárgyat változtatott és a nyomdájáról kezdett beszélni. Elmondta, hogy már vannak rendelései, de ezek aprólékos, mellékes munkálatok. Ő mást tekint a feladatának.

— Mégpedig? — kérdezte Franciska.

— Kinyomni anyanyelvemen a bibliát.

— Az nagyon szép feladat, — lelkenedett erre Franciska.

— Én buzgó bibliaolvasó vagyok, valamint a barátaim is, akik túlnyomórészt teológusok.

— Magam is az vagyok, — mondta Tótfalusi.

— Pompás, — örült Franciska. — Akkor lesz miről beszélnem. — És meghívta Tótfalusit vasárnapra, ebédre. Tótfalusinak nem volt rá semmi oka, hogy visszautasítsa a meghívást.

MASNAP egy munkása félrehúzta Tótfalusit.

— Tudja mit hallottam Johannától, a háziasszonyunk kis, fitos komornájától?

— No mit?

— Megtárgyalták magát.

- Nocsak! És mit határoztak?
- Johanna azt mondja, hogy az asszonya deftignak nevezte.
- *Deftig*? Mi az? *Tüchtig*? Életrevaló?
- Az is, egyéb is.
- Munkás? Szorgalmas, akkurátus?
- Az is. De más is. Vegye mind egybe.

TAVASZTÓL őszig, hajnaltól éjszakáig nyomtattak.

Tótfalusinak nyolc prése volt s vagy húsz munkása, mind kiváló szakmunkás.

Tótfalusi tovább is feljárogatott esténként az öreg Blaeu-hoz sakkozni. A fiatal Blaeu viszont sűrűn benézett a nyomdába, hogy lássa, megy-e a munka ott. Tótfalusi kénytelen volt visszaadni a fiatal Blaeu látogatásait. Egy nap bement régi munkahelyére. Ott sok változást tapasztalt. Sok prés és regálé előtt más állt, mint akikhez szokva volt. Weisz úgy tett, mintha nem venné észre, de Mazel vidáman elébe sietett és elkísérte a főnöki szoba ajtajáig. Blaeu elmondta neki, hogy Weisz nagyon a szívére vette, hogy megneheztelt rá. Megmondta a fiatal Blaeu-nak, hogy ő a maga részéről vállalta volna a rá nézve mindenképpen megtisztelő ajánlatot, dehát tétszik tudni, milyenek az asszonyok. Azelőtt azért szidott, hogy mafla, élhetetlen vagyok, most meg, mikor végre lett volna alkalmam rá, hogy megmutassam, mit érek, visszariadt.

De más bánata is volt Weisznek, amit Blaeu nem mondott el Tótfalusinak. Nevezetesen az, hogy Sárika Haarlemben belehabarodott valakibe, méghozzá másvallású valakibe, amit az egész familia nagyon a szívére vett. A haarlemi sógorasszony megírta a dolgot Weisznének, aki Haarlembe utazott Sárikáért, hogy hazahozza s elszakítsa attól a fiatalembertől, de erről Sárika hallani sem akart és Weiszné dolgavégezetlenül jött vissza. Azóta az egész család búsul, siránkozik. Kochnak nem merik megmondani, mi történt, mert kétségkívül kiátkozná Sarikát, aki ekkora szégyent hozott rá.

Tótfalusi úgy hallgatta mindezt, mint valami mesét. Mióta

nyomdatulajdonos lett és Franciska házában lakott, olyan messze került tőle mindaz, ami e helyzetet megelőzte, mintha nem is vele történt volna, hanem mással, olyasvalakivel, akihez ma neki már semmi köze. Most más csillagzat alatt élt: Franciská szelíd uralma alatt.

CALZAN úr Brüsszelbe utazott, onnan írta meg Tótfalusinak, hogy a francia király visszavonta a türelmi rendeletet. Minden kálvinista köteles földjének, házának, üzletének visszahagyásával két héten belül elhagyni az országot. Aki a parancsnak nem tesz eleget, gályapadra kerül.

A levelet szombaton kapta Tótfalusi s másnap, Franciska vasárnapi ebédjén közölte az egybegyűttekkel értesüléseit, amelyekről akkor még senki sem tudott Amsterdamban. A vendégek a főjegyző és az ügyvéd kivételével mindnyájan egyházi személyek voltak. A hírnek elképesztő hatása volt. Azonnal megvitatták az eseményt és annak előrelátható kihatásait. Számítani lehet rá, mondotta Brester, annak az amsterdami templomnak a főprédikátora, amelybe Franciska vasárnaponként járni szokott, hogy sokan lesznek, akik inkább lemondanak házukról és üzletükről, mint vallásukról és inkább a száműzetést választják, semhogy a katolikus egyházba visszatérjenek s ezért előreláthatólag rengeteg francia fogja elhagyni hazáját. Ezekről nekünk gondoskodni kell.

Brester indítványára a társaság ebéd után együtt maradt, hogy a legsürgősebb tennivalókat megbeszéljék. Megállapodtak, hogy segélybizottságot alakítanak. Franciska egy szekrénykéhez lépett, abból egy aranyakkal megtömött zsákocskát vett elő s letette az asztalra.

— Ez az én hozzájárulásom, — mondotta. — Rendelkeznék vele szabadon az urak. Ha aranyaim elfogytak, majd újakkal pótolom.

Brester felszólítására Tótfalusi is helyet foglalt a tanácskozó asztal mellett. Akadozva bár (tudjuk, hogy nehezen fejezte ki magát, most pedig még meg is volt illetődve), de formás beszédben megköszönte a megtiszteltetést, kijelentette, hogy készségesen vesz részt a segélybizottság munkála-

taiban, anyagilag is rendelkezésükre áll — s letette az asztalra a maga obulusát — de — tette hozzá — véleménye szerint többet kell tenni a menekültekért. Lesznek azok között sokan, akik összeegyeztethetetlennek fogják tekinteni önérzetükkel, hogy alamizsnát fogadjanak el. Ez különben is csak pillanatnyilag segítene rajtuk és nem oldaná meg a helyzetüket. A magam részéről azt javasolom, tegyük lehetővé a számukra, hogy ki-ki a saját szakmájában tevékenykedhessen tovább. Én készségesen alkalmazok a nyomdában francia tipográfusokat — amennyiben lesznek közöttük ilyenek. Kérem az urakat, hassanak oda, hogy a holland iparosok hasonlóképpen viselkedjenek.

Az asztal körül ülők helyeseltek, bólogattak. Franciska ragyogott. Büszke volt, hogy a lakója milyen okos.

PÁR HÉT mulva, sok viszontagság után, megérkeztek az első, országukból kiüldözött francia kálvinisták és egyre nőtt a számuk. Többnyire lelkészek voltak. De volt köztük más foglalkozású is, kereskedő, vállalkozó, iparos. Nagyon sokat szenvedtek, amíg kijutottak Franciaországból, de a házukba beszállásolt hittérítő dragonyosok durva bánásmódja ellenére sem gyalázták a királyt. Azt mondták, hogy Lajost megtevesztették a dragonyosok jelentései. Főparancsnokuk, Noailles herceg, elhitette vele, hogy elég átvonulniok a falvakon, ahogy megjelennek, már nincs semmi tennivalójuk. Languedoc-ban például már nincs kálvinista. Magában, Orthezben négyezer kálvinista tért vissza a katolikus hitre. A hollandok nem győzték bámulni e szerencsétlenek lojalitását. Hogy rajonganak a királyukért! Hát ha még a pápistákat hallották volna! *Ez a legnagyobb és legszebb dolog, ami valaha elhatározottat és végrehajtatott,* — írta Mme de Sévigné a türelmi rendelet visszavonásáról a lányának.

A segélybizottság megkezdte tevékenységét. Hivatalos helyiségük nem lévén, Franciska lakásán gyűltek össze egyszer-kétszer hetenként, hogy megbeszéljék a szükségeseket. A megbeszéléseken természetesen Tótfalusi is részt vett, valamint Franciska is. Mikor a megbeszélés véget ért és a meg-

hívtak távoztak, Brester fellengős papi szavakkal dicsérte a fiatal, szép, jólelkű özvegyet.

A Franciaországból kiüldözött kálvinisták nemhogy terhére lettek volna azoknak az országoknak, amelyek befogadták őket, ellenkezőleg: fellendítették kereskedelmüket, iparukat, szellemi életüket. A kiüldözöttek között sok volt a tollforgató, akik hevesen védték vallásukat. Felújultak a hitviták. Elhalmozták pamfletjeikkel és teológiai értekezéseikkel a könyvnyomtatókat. Amsterdam valamennyi nyomdája nekik dolgozott. Tótfalusi alig tudott eleget tenni a rendeléseknek, úgy elárasztották.

TÓTFALUSI tavasszal levelet kapott az anyjától. Az megírta, hogy Ilona húga férjhezment, három napig tartott a lakodalom, utána pedig átköltözött Székelyék házába, fiatal barátnőjéhez, Annához. Írt a Bécs alatt folyt harcokról is, amikben Mihály is részt vett, aki már háromnegyed éve otthon van, nem lehetett visszatartani, minden áron menni akart a német ellen. Eleinte jól álltak a dolgok, de a lengyelek megérkezésével megfordult a kocka, a törökök elvonultak Bécs alól és velük az erdélyiek is. A birodalmi seregek a sarkukban voltak és elárasztották egész Magyarországot. El se tud képzelni, fiam, mekkora a kavarodás. Mintha minden megmozdult volna, előre-hátra igyekszik, vándorol, mozog ide-oda, sokszor egymás mellett vonulnak a németek, az erdélyiek, a törökök, a tatárok a Dunától a Kárpátokig. Senki se tudja, mi lesz ennek a vége, főleg mi lesz velünk, erdélyiekkel. Azt beszélik, hogy a török eladott bennünket a császárnak. De ezt nem hiszem. Igaz ugyan, hogy nekünk, keresztyéneknek jobb lenne, ha megszabadulnánk a pogányoktól, de mi lesz akkor a hitünkkel? Azok türelmesebbek velünk, mint a pápisták.

Mihály már türelmetlenkedik, szeretne visszamenni Belgiumba, azt mondja, várja a menyasszonya. De hogy jut el odáig ezen a háborús világon át? Nővéremet nem tudom megnyugtani: azt mondja, ha most elmegy a fia, nem látja többet. Mit szólsz ehhez, fiam? Nehogy te is megházasodj oda-

künn! Végezd el, amiért kimentél és ha megvagy, gyere haza.

A másik levelet Calzan úr írta Brandenburgból. Ő is háborús újságokkal kezdte, beszámolt Bécs ostromáról, amelyet elveszettnek tekintett a világ, akkora erővel zárta körül a török. Akkor megjelent Szobieszki János a lengyeleivel és a Kopaszhegyről rohamra ment ellenük. A támadás hirtelen jött és készületlenül érte a törököket. Ész nélkül menekültek haza, nyomukban a birodalmi hadakkal.

Rendeléseket ezúttal nem küldött Calzan úr — Németországban sok jeles nyomda van — ezzel szemben egy érdekes hírt közölt Tótfalusival. Megismerkedett egy erdélyivel a brandenburgi fejedelmi udvarban, bizonyos Kolozsvári István erdélyi követtel, aki nagyon érdeklődött utána. Mondtam neki, hogy ismerem önt. Mit csinál? — kérdezte. — Bibliát nyomtat, — Erre felhúzta a szemöldökét. Bibliát? Hát nem kapta meg a levelemet, melyben megírtam neki, hogy hagyjon föl azzal? No már látom, hogy személyesen kell beszélnem vele. Így hát, írta Calzan úr, készüljön kegyelmed Kolozsvári uram közeli látogatására.

Tótfalusi éktelen dühbe jött. Mit akarnak tőle? Fogta magát és írt a püspöknek. Ezt a levelét megküldte másolatban Teleki Mihály kancellárnak is. Levele fennmaradt, de mi nem közöljük teljes egészében, annyira terjedelmes és fesztes, csak a lényegét. Mindenekelőtt szemére veti a püspöknek, illetve az eklézsiának, hogy mióta künn él Amsterdamban, háromszor változtatták meg a szándékukat. Őt azzal küldték ki Belgiumba, hogy szerezzen a bibliára könyvnyomtatót, aztán értesítették, hogy mégis otthon fogják kinyomtatni, most pedig azt hallja, hogy megint kiküldtek külföldre valakit, hogy nézzen nyomda után. Nem tudja, mire vélje, hogy mást bíztak meg ezzel, mikor eredetileg ő kapott megbízást arra, ami a biblia kinyomtatásával kapcsolatos. Nyilván azért van ez, folytatta, mert holmi éretlen diákok cocceianus hírbe keverték otthon és azt mesélték róla, hogy meghamisítja a bibliát, mint az a német tipográfusné, aki mikor éjjel az urával összeveszett, kiment a műhelybe s míg az ura aludt, úgy javította ki a bibliát, hogy ahol az azt mondja: az Isten az

asszony urának teremtetten a férfit, ezt rakta bele: az Isten az asszony bolondjának teremté. — Ebből a híresztelésből mindössze annyi igaz, hogy két utrechti diákkal, akiket e célra felfogadott, kivizsgálja és kitisztogatja a Károli szövegét, mielőtt hozzákezd a nyomtatásához. Mert azt úgy hagyni, mint a negyven évvel ezelőtt utoljára nyomtatott Janseniusban van, nem szabad. Tudom, hogy kegyelmetek nem könnyen látják be ezt, mint ahogy sokáig azt hittem magam is, hogy a bibliában minden szó szent és sérthetetlen, amíg össze nem hasonlítottam a Károli szövegét a Vulgatával, a Jeromos szövegével és a dortrechti zsinaton megtisztított, és itt kánonikusnak tekintett, hiba nélkül való holland bibliával. *Mikor megkaptam megbízását, írja egyik munkatársam, mert nem egyedül, a saját felelősségemre tisztogatom a bibliát, hanem hozzáértő férfiak odavonásával, még azt hittem, hogy nem lesz sok munkám vele. Most azonban, hogy nyakig benne vagyok, látom, mit vállaltam: mert ennek a bibliának egyetlen lapja sincs — úgymond — amelyen ne volna hiba.*

Ami mármost a hibákat illeti, azok különböző természetűek. Vannak közöttük hanyagságból származó elírások, pl. Hobája Habája helyett (Esdr. 2, 61), látta, hallotta helyett stb. Ezek könnyen kiigazítható, apró hibák. Nagyobb hiba a felesleges szófecsérlés, amikor például Károli kőfalrakó kőművesekről beszél, kövérre hizlalt marhákról és álnok csalárdaságról. Ha szokássá válna egymás mellé rakni a szövegfordítás lehetőségeinek különböző változatait, micsoda biblia lenne az? Márpedig Károli néhol három, néhol négy, sőt öt és hat szónak különböző fordítási lehetőségét teszi egymás mögé. Ahol azért tér el a szövegtől, mert magyarít, amikor pl. azt mondja: a Noé *dolga* pedig így volt, a latin szöveg *istae generationes Noachi* helyett, azt én is csak helyeslem. Vagy amikor azt mondja: az időnek forgásához hallgat vala. De mikor ilyeneket ír: az áldozatot, amellyel áldozik vala, azt nem hagyhatom meg, mert fölösleges és magyartalan. Azt is hibáztatom, hogy a Krónikák Könyvében húsvét ünnepéről és húsvéti bárányról beszél, holott ott pészachról van szó, ami nem húsvét. A zsidóknak nem volt és nincs húsvétjuk.

Kérem kegyelmeteket, helyezték újra belém azt a bizal-

mat, amelyet a rosszindulatú besúgókra hallgatva megvontak tőlem és bízzanak meg újra a biblia kinyomtatásával. Higgyék meg, józan és mértéktartó vagyok, az igazítgatásban nem lépem túl a megengedett határt. Ha közben más-hogy határozott volna a zsinat, nem perzsa törvények azok a határozatok, hogy ne lehetne őket megváltoztatni. Én arra törekszem, hogy a biblia népolvasmány legyen és azért olyan bibliát akarok kiadni, hogy azt a legszegényebb ember is megvehesse magának. Ilyen bibliát csinálni csak itt lehet, ahol olcsó a papír és jók a munkások. Ne dobják el kendek a tyúkot, mely aranyat tojhatik és adják meg nekem továbbra is azt a gyámolítást, amit kezdetben adtak.

Aztán Kolozsvárinak írt Brandenburgba, haragosan, tele epével. — *Vettem kegyelmed levelét és üzenetét és ha mindenáron nyomdász akar lenni, bár úgy tudom, e pillanatban brandenburgi követ, én szívesen alkalmazom. Akkor egyben utána nézhet annak is, amit csinálok, mert úgy látom, nincs kellőképpen tájékozva felőle. Addig Isten áldja meg kegyelmedet s kívánom, kerüljön minél később a mennyországba!*

Az utrechti diákoknak is írt, de egy szóval sem tett említést nekik a Kolozsvárral keletkezett kontroverziáról, csak a munkát sürgette és megkérdezte tőlük, van-e kedvük Amsterdamba jönni és segédkezni neki a biblia kinyomtatásában: kényelmükről gondoskodik és munkájukat tisztességgel megfizeti.

Mindezt megfontoltan, kihűlve, harag nélkül cselekedte immár. Egyáltalán nem állt szándékában engedelmeskedni a hazai instrukciónak. Mit értenek azok odahaza a biblianyomtatáshoz? Mennyi mindent kell ahhoz tudni, hogy a szöveg hibamentes legyen! Hogyan is tudnák, hiszen ő maga sem tudta, mikor idekerült. Itt tanulta ki, lassan, sok-sok utánjárással, támogatás és irányítás nélkül, csak a saját eszére és ösztönére hallgatva tapogatódzott, kísérletezett. Igaz, közben kitanulta a tipográfiát is és ha itt akar maradni, tisztességgel megél. De ő nem marad itt, hazamegy, beváltja, amit megfogadott. Hazamegy, de a kijavított, olcsó bibliával, amit kinyomat, még ha minden keresetét rá is kell költenie. Addig pedig önti a betűt, s gyűjti a papirost. Lásza meg a nemzet,

hogy egy szegénylegény felfogadása néha többet teszen, mint egy egész nemzet immel-ámmal való igyekezete.

Ezekben a napokban Leydából is levelet kapott. Mihály jelentette, hogy megérkezett s kérte, jöjjön át hozzá, mert ő most nem mehet Amsterdamba, nem engedi a menyasszonya. Tótfalusi tüstént átment Leydába, hogy viszontlássa Mihályt. Az megint nagyon megváltozott, megférriasodott. Előbb Ilona esküvőjéről számolt be, amelyen — mesélte — Bethlen Miklós is megjelent, a nála húsz évvel fiatalabb új feleségével.

Majd áttért az ország állapotának ismertetésére.

Olyan most odahaza, mesélte, mint mikor zajlik a jég és napokig kavarnak, forognak a felszabadult vizen a szürke jégtáblák, de már a napnak is van ereje s így rohamosan olvadnak s eltűnnek, a víz meg egyre dagad s végül kicsap a partjából és mindent elönt. Így vagyunk most a török várakkal odahaza. Egymás után adják meg magukat, csak Buda áll hevesen ellen, de nem kétséges, hogy a birodalmi seregek rövidesen azt is beveszik, mint a többi. A török ereje megtört, a német úgy megy be Magyarországba, mint a cipóba a kés. Fölfelé már túl vannak Kassán, Eperjesen, kelet felé már átlépték a Marost. Mi pedig nem tudjuk, mi lesz velünk. Apafinak halálhírért terjesztették, azt beszélték, hogy elesett Bécs alatt, de ez nem igaz. Otthon van és azon töri a fejét, hogyan tudna szépszerével szakítani a szultánnal, akinek arra még mindig van ereje, hogy vele elbánjon. Már fel is küldte Bethlen Miklóst Bécsbe, hogy tárgyaljon a császárral Erdély sorsáról, úgy halljuk, eredményesen. Teleki is császárpárti lett, mióta megutálta Thökölyt, pedig azelőtt ő szorgalmazta a legjobban a császár elleni hadjáratot.

— Hát arról tudsz-e, — kérdezte Miklós az öccsét, mikor már a politikával végeztek, — hogy engem most otthon cocceianusnak tartanak.

— Hallottam róla; úgy látszik azt vette rossz néven tőled a püspök, hogy már a Vulgátával sem éred be, hanem a zsidó bibliával hasonlítod össze a Károli szavát. A végén még zsidózó lesz, mondta dühösen a püspök, mint Dávid Ferenc.

A fejedelem meg azt mondta, hogy az ilyet ott kell a csatornába hajítani, ahol van, Amsterdamban.

— Csak beszéljenek, — vonogatta a vállát Tótfalusi. — Ha meglesz a bibliám, ha a kezükbe nyomom a szép betűkkel, jó papírra nyomott, gazdagon aranyozott bibliát, majd megváltozik a véleményük felőlem. Addig hadd méltatlankodjanak. Idáig nem jut el a szelük.

Aztán megint az otthoni közállapotokról mesélt Mihály. Micsoda ínség van mindenütt, milyen élelemhiány. A hadsereget táplálni kell, annak a tömérdek embernek, lónak semmi sem elég. És erre minden rámegegy, mert mit ér, hogy a németek megfizetik az élelmezést? A pénznek nincs most állapota. S hogy milyen nehéz a közlekedés, mindenfelé salvaguardiát kérnek, de az írást nem tisztelik.

— Szakállal mi van? — kérdezte Miklós.

— Szakál eltűnt, — mondta Mihály. — Azt mondják, Magyarországra ment, a kóborlókhoz csatlakozott.

Miklós hallgatott. Nem óhajtotta kifejtteni Mihálynak Szakálról való véleményét.

HENDRIKJE Faalis, az amsterdami főjegyző különös ember volt. Külsőleg is szembetűnő, a normálistól elütő, hosszú, nyakigláb férfiú, de éppoly különös volt, a normálistól elütő, az érzelmi világa is. Egyszerre volt érzelmes és józan, ábrándozó és haszonleső, mélázó és gyakorlati. Ő közvetített az udvar bérbeadása dolgában Calzan és Franciska között, mint láttuk, nem egészen önzetlenül, de azóta keservesen megbánta, hogy összeismertette Franciskát Tótfalusival és hozzájárult ahhoz, hogy a házába költözzék ez az átkozott erdélyi.

Említettük, hogy Hendrikünk — mi már csak így nevezzük — még lánykorából ismerte a szép Franciskát s talán el is vette volna, ha a gazdag Sterck meg nem előzi. Aztán mikor Franciska újra szabad lett, megint udvarolni kezdett neki s ki tudja, nem kerülnek-e ezúttal össze, ha közbe nem jön az udvar bérbeadása. Egymáshoz való viszonyukon ugyan ez sem változtatott. Franciska éppoly szívesen, bár kiérten fogadta Hendrik urat, hetenként egyszer, mint azelőtt.

Franciska férje halála után sem bocsátotta el a személyzetét, — a maláj szakácsot, a három szolgálót, a komornát és az inast, — nagy házat vezetett és mint tudjuk, minden vasárnap nagy ebédet adott. Ezekre az ebédekre Hendrik úr is hivatalos volt. Állandó vendégnek számított Tótfalusi is. A főjegyzőnek már ez sem tetszett. Hát még az, hogy vasárnaponként együtt mentek a gyülekezetbe és együtt jöttek haza! Ebben nincs semmi megrovandó, hibáztatni való, de a főjegyző nem nyugodott bele, hanem egyre gyanakvóbban figyelte, nincs-e közöttük valami. Mondanunk sem kell, hogy eredménytelenül. Tótfalusit kizárólag a nyomdája érdekelte, Franciskát pedig csak a jótékonykodás. Ez lehetetlenség — dohogott magában a főjegyző. — Szentek nincsenek. Azt még hajlandó volt elhinni, hogy Franciska magányosan él. De hogy Tótfalusi is, az sehogy sem ment a fejébe. Igyekezett is őt mindenképpen meggyanúsítani és mihelyt Franciskával négy szemközt maradt, Tótfalusira terelte a szót és különböző kérdésekkel gyötörte Franciskát. Tudja-e vajjon, hogyan él a lakója? Vagyis hogy tudja-e, ki a babája? Mert hogy van neki, az kétségtelen, hisz elvégre ő is csak férfi. A házba nem hozza, az valószínű, ilyen erkölcstelenségre nem vetemedik, de lehet, hogy szobát tart valahol a város másik végében neki.

Franciska mindezen csak mosolygott. Sokkal többet tudott Tótfalusiról, mint ahogy a főjegyző, vagy maga Tótfalusi gondolta. Szobájának kémlelő tükrében naphosszat figyelte az udvar életét, pontosan tudta, mit csinál Tótfalusi, az irodában van-e, a nyomdában, avagy az udvarban ellenőrzi-e a kimenő szállítmányokat, vagy veszi át az érkező papírost. Ha pedig kiment a házból, utána küldötte Johannát, hogy nézze meg, hova megy. Így hát mindent pontosan tudott Tótfalusiról és csak mosolygott a főjegyző naiv feltevésein. Nem, Tótfalusinak nincs senkije. Ha volna, már ő rég tudna róla.

Az, hogy Franciska nem tud semmit Tótfalusiról, csak fokozta a főjegyző gyanúját. Hiszen mondtuk: bonyolult lélek volt. Abból, hogy Franciska semmit sem tud róla, arra következtetett, hogy Tótfalusinak ezek szerint maga Fran-

ciska a barátnője, senki más. Egyelőre tehát nem külső útjaival foglalkozott, most az izgatta, van-e valami Tótfalusi és Franciska között. Féltékenysége csakhamar fékezhetetlen szenvedéllyé változott.

E szenvedély eleinte csak abban nyilvánult meg, hogy semmi másra nem tudott gondolni, mint Franciskára. Vajjon hol van, vajjon mit csinál most? kérdezte magától napjában százszor is. Nem jár-e tilosban? Ismerte Franciska időbeosztását. Tudta, mikor kel, mikor tér nyugovóra, mikor reggelizik, mikor ebédel, mikor ül vacsorához, melyik nap hova megy, mikor az árvákhoz, mikor az aggastyánokhoz, mikor a szülők otthonába, mikor az üldözött helvét válásúak segítő bizottságába, melynek Tótfalusi is tagja volt. Franciska egyetlen lépést sem tehetett, melyről a főjegyző ne tudott volna. De mit ért a szerencsétlen vele, mikor Tótfalusi ott lakott a házban, tehát nem kellett kívül találkozniok. Összejönnek-e egymással vajjon a vasárnapi kísérgetéseken és ebédeken kívül? S ha igen, mikor? Mihelyt ez a kérdés felmerült, a főjegyzőnek nem volt többé nyugta. Esténként Franciska háza körül ólálkodott, figyelte az ablakait. Azok majdnem mindig sötétek voltak. De ez semmit sem jelentett, mert Franciska háló- és öltözőszobájának ablaka az udvarra nyílt. Ha meg akart tudni valamit, nem maradt más hátra, mint megvesztegetni a személyzetet. Sokáig habozott, megtegye-e. A szenvedély azonban erősebb volt benne, mint a józan megfontolás szava és néhány nap múlva már azon töprengett, hogy kit vesztegessen meg. Végül Johanna mellett határozott. Egy látogatása után, amikor Johanna kikísérte, odasúgta neki, hogy keresse fel a hivatalában. S mikor a lány jelentkezett nála, leültette és csukott ajtó mögött megkérdezte tőle, hajlandó-e bizonyos dolgokat asszonyáról elmondani. Johanna habozott, mire a főjegyző letett az asztalra egy aranyat. Ettől a lány valamennyire felengedett.

— Mit óhajt tudni, főjegyző úr?

— Azt, hogy az a nyomdász feljár-e az asszonyodhoz és mikor? — mondta a főjegyző.

Johanna hallgatott. Akkor a főjegyző újra a zsebébe nyúlt és egy másik aranyat tett az első mellé.

— Feljárogat, — szólalt meg erre Johanna.

— Sűrűn? — kérdezte a főjegyző.

— Elég sűrűn, — mondta Johanna. — Minden nap.

— Milyen időben? — kérdezte a főjegyző.

Johanna hallgatott. A főjegyző letette a harmadik aranyat.

— Esténként, — szólt újra Johanna.

A főjegyző felszisszent.

— Esténként?

Johanna bólintott.

— És? — kezdte a főjegyző, mintha a torkát szorongatnák. — Mit mívelnek olyankor?

— Azt nem tudom, — felelte Johanna.

— Meg kell hogy tudjad.

Hosszadalmas tárgyalás következett. A főjegyző addig erősködött, hogy ő minden áron tudni akarja, mi történik esténként Franciska és Tótfalusi között, amíg Johanna rájött a módjára, hogyan tehetne eleget a főjegyző kívánságának, persze megfelelő anyagiak ellenében.

— A padlás padlójának egy részén át lelátni, — mondotta — abba a szobába, ahol esténként tartózkodni szoktak.

— Nahát, — mondta a főjegyző megkönnyebbülten.

Johanna erre megígérte, hogy elbújik a padláson és megjelenti a főjegyzőnek, hogy mit látott.

Harmadnap Johanna újból jelentkezett. A főjegyző már félhalott volt a türelmetlenségtől.

— Na mi van? — támadt a lányra.

Az hűségesen beszámolt mindarról, aminek tanúja volt. A főjegyző tátott szájjal, kidülledt szemmel hallgatta.

— Az nem lehet — mondotta. — Olyan nincs.

De Johanna kitartott állítása mellett. — Az volt, amit meséltem.

— Lehetetlen, — csóválta a fejét a főjegyző. — Ezt én csak akkor hiszem el, ha a saját szememmel látom.

Újabb alkudozás következett. A főjegyző — kerüljön bármibe, ő nem törődik vele — a saját szemével akart meggyőződni, hogy mi igaz abból, amit Johanna el akar hitetni vele. Johanna húzódozott. Hogyan képzei a főjegyző úr, hogy ő

egy férfit csempésszen a házba éjszaka és felvigye a padlásra? Mit kapna ő ezért, ha az asszonya rájönne! Még a helyét is elveszítené. Mire a főjegyző: Hogy nem Johanna járna a legrosszabbul, ha a csíny kitudódnék, hanem ő, mert ki hallott olyat, hogy egy főjegyző padláson bujkáljon. Világos, hogy az ügynek nem szabad kitudódnia, éppen miatta nem, mert semmi kedve sincs nevetségessé tenni magát. Tehát külön megfizeti Johannát azért, hogy a titkát megőrizze és mindent megtegyen, amit az éjszakai kaland titkossága megkövetel. Ez az előkészületek beható megtárgyalására, az elővigyázatossági intézkedések gondos meghányására-vetésére vezetett. Végül is abban maradtak, hogy a főjegyző másnap vacsora után ott lesz a ház előtt és várja Johannát. Az a kellő pillanatban érte jön, beviszi a házba s felviszi a padlásra. Így is történt. Tervüknek minden kedvezett.

Holdtalan, sötét éjszaka volt. A főjegyző köpenyével eltakarva arcát, a kapu előtt várakozott. Egyszerre csak érezte, hogy valaki megfogja a kezét és befelé húzza. Johanna volt. Lassan, óvatosan, tapogatózva ment a sötétben, míg lépcsőt nem érzett a lába alatt. Így a padlásra. Ott — szégyen ide, szégyen oda — hasrafeküdt és a résen át lekandikált az alanti szobába. Az még üres volt. A főjegyző csak egy asztalt látott maga alatt, de azon nem a kettesben elköltendő, meghitt vacsorához volt terítve, hanem könyvekkel és irományokkal volt megrakva.

Egyszerre csak nyílt az ajtó, s Franciska a szobába lépett és az asztalhoz ült. Pár pillanatig tenyerére támasztotta a homlokát, mint aki gondolkozik. Aztán sóhajtott és felvett egy könyvet.

A főjegyzőnek nagyot dobbant a szíve fenn a padláson, mikor megpillantotta belépni a szobába szerelmét. S mikor az, mint az alvajáró, átment a szobán, majd leült az asztalhoz, könyvet vett a kezébe, felnyitotta, lapozgatott benne s végül érthetetlen, rejtélyes szavakat kezdett mormolni maga elé, a főjegyző majd megőrült izgalmában és türelmetlenségében. Mit jelent ez? Minek a bevezetése? Izgalmában egészen elfeledkezett róla, hol van és kinyújtott hosszú lábával felrúgott egy ládát. Az nagy lármával legurult. Johanna az ajkára tette

az ujját. A szép olvasó felpillantott a mennyezetre, de mint-hogy a zajt semmi sem követte, visszatért a könyvéhez.

Látva, hogy a nő újra könyve után nyúl, a türelmetlen főjegyző nem bírta tovább túrtóztatni kíváncsiságát.

— Mit csinál? — kérdezte suttogva Johannától.

— Tanul — felelte az.

A főjegyző hitetlenkedve csóválta a fejét.

Egyszerre csak újra nyílt az ajtó. — Tótfalusi lépett be rajta szép, hímzett ruhájában. A küszöbön meghajtottta magát, Franciska felnézett, rámosolygott s egy mozdulattal felszólította, hogy lépjen közelebb és foglaljon helyet. Az leült és egymásba fonva ujjait, várakozó kifejezéssel nézte Franciskát.

— Olvasással kezdjük? — kérdezte.

— Kezdjük azzal, — mondta Franciska.

Tótfalusi felvett az asztalról egy könyvet, felnyitotta és átnyújtotta Franciskának.

Az olvasni kezdett belőle. Nem túlságosan folyamatosan, kissé akadozva, de elég hangosan, úgyhogy minden szavát érteni lehetett. De csak Tótfalusi értette, a főjegyző hiába hegyezte a fülét odafent, egy kukkot sem értett belőle.

— Milyen nyelven van ez? — kérdezte hűledezve Johannától.

— Tatárul, — mondta Johanna. (Johanna egy kalap alá vette a tatárt meg a magyart.)

A főjegyző a fejéhez kapott.

Franciska még olvasott egy darabig, aztán elmondta hollandul, hogy mit olvasott. Tótfalusi azonban nem érte be ezzel. Szavakat magoltatott, ígéket ragoztatott a boldogtalan Franciskával. Az mindenben engedelmeskedett neki.

Végül Tótfalusi felállt, meghajolt és visszavonult.

A főjegyző még nézte egy darabig a magára maradt, boldogtalan Franciskát, aztán feltápáskodott. Csak az utcán tért magához elképedéséből. A fejéhez kapott.

— Tatárul tanítja a szörnyeteg!... a gyalázatos! — Így őrzöngött egy darabig, végül széles mosolyra húzta a száját. — Bolond vagyok — kiáltott fel. — Mégis csak jobb így, mint amúgy!

TÓTFALUSI a biblia nyomtatását a Zsoltárok Könyvével, a Psaltériummal kezdte; azt maga szedte és nyomtatta ki. De közben megtervezte már a biblia címlapját is, a Jansenius-féle biblia mintájára. Be is rajzolta a diáriumába. Középre oszlopos portálét rajzolt, egy üres kőlap formájú fehér felülettel — abba jön majd a szöveg — fent pedig díszes oromzattal, középen az Isten zsidó betűkkel írt nevével. Lent ez áll majd a két oszlop között:

SZENT
BIBLIA
az-az
Istennek Ő és Új
TESTAMENTOMÁBAN
foglaltatott egész
SZENT ÍRÁS

magyar nyelvre fordíttatott

KÁROLI GÁSPÁR
által

*és mostan hatodszor e kis formában
kibocsáttatott a Belgiumi Akadémiákban
magyaroknak forgolódásuk által*

Nyomtattatva
AMSTELODAMBAN
M. TÓTFALUSI
KIS MIKLÓS

költségével

Most már ugyancsak igyekezett, hogy a nyomtatáshoz mielőbb hozzáfoghasson és nem szűnt meg sürgetni utrechti munkatársait.

Egy nap levelet kapott. Mihály jelentette Leydából, hogy Apafi berlini követe, Kolozsvári István odaérkezett és összehívta a diákokat. Tótfalusi felől faggatta őket, de azok nem

tudtak róla semmit sem mondani neki, alig látták. Ahelyett, hogy hozzám jött volna a marha, folytatta Mihály, aki ismerlek. Dehát én már nem vagyok diák. Így aztán dolgavégezetlenül Utrechtbe utazott, mert azt hallotta valakitől, hogy ott tanulnak a munkatársaid.

Azok megírták Miklósnak, hogy Kolozsvári felkereste és lehordta őket, hogy jöllehet az egyház pénzen és költségén időznie idekünn, mégsem átalották összeadni magukat Tótfalusival. Csakhogy mire ez a levél megérkezett, Kolozsvári is megjött. A nyomdában kereste fel Tótfalusit. Az bevezette az irodába.

— Minek köszönhetem a szerencsét? — kérdezte Kolozsváritól.

Az megmondta, mi járatban jött. Fölül akarja vizsgálni a Tótfalusi-féle bibliát.

— Azt nem hagyom, — ellenkezett Tótfalusi kereken. — Hanem ha dolgozni akar a nyomdamban kegyelmed, megismétlem ajánlatomat.

Kolozsvári úgy tett, mintha nem is hozzá intézte volna Tótfalusi az ajánlatot.

— Találok én más módot is arra, hogy betekintsek a kegyelmed munkájába — fenyegette. S elment az amsterdami püspökhöz. Annak előadta, hogy egy itteni magyar, akinek nyomdája van, ki akar adni egy önhatalmúlag átdolgozott eretnek bibliát s kéri a püspököt, hogy mint igazhitű kálvinista, akadályozza meg azt.

A püspök udvariasan tudomásul vette a panaszt, majd felkérte Kolozsvári uramat, foglalja írásba az elmondottakat, hogy ő azt a zsinat elé terjeszthesse. — Mi nem tudunk magyarul — mondotta — tehát nem áll módunkban rövid úton kivizsgálni a követ úr által emelt vádakat. Utána kell járni s ki kell hallgatni a könyvnyomtatót is, *ut audiatur altera pars*. (Hogy a másik fél is meghallgattassék.)

Kolozsvári uramnak erre nem volt mit válaszolnia. Nem tehetett egyebet, meghajtotta magát és visszament a szállodájába. Ott írásba foglalta a vádpontokat és másnap felvitte a püspöknek. Az átvette az írást és összehívta az egyházi konzíliumot.

És most látni kellett volna Franciska buzgólkodását! Ahogy Tótfalusi közölte vele, hogy egy honfitársa el akar járni a püspöknél ellene, sorra látogatta a püspök által összehívott zsinat tagjait, akiket egytől-egyig ismert és külön-külön meggyőzte őket a Tótfalusi ellen felhozott vádak alaptalanságáról. Politikai intrika ez, mondotta nekik, semmi köze a teológiához. Az az úr egyszerűen irigykedik Tótfalusira, ennyi az egész.

Február végén összeült a zsinat.

A tárgyalás nyilvános volt. Erre az alkalomra megnyitották a püspöki palota nagytermét. Az első padsorokat Franciska barátai foglalták el — az aggok házának, a szülők otthonának vezetősége, csupa tisztas holland polgár, — a többi padsorokat a nyomdászok és hozzátartozóik, Blaeuék és Tótfalusi alkalmazottai. A zsinat tagjai a zöld posztóval bevont asztal körül ültek, közöttük Brester tiszteletes és Franciska ebéd-társaságának több tagja, akik személyesen ismerték Tótfalusit. A püspök megnyitotta a tanácskozást, felszólította a Tótfalusi-ügy előadóját, olvassa fel a jelentését. Az azzal kezdődött, hogy Kolozsvári István nagyenyedi tanár, Erdélyország berlini követe, felkérte az amsterdami egyházi tanácsot, akadályozza meg a Tótfalusi Kis Miklós által átdolgozott és általa kinyomtatni szándékolt biblia előállítását és forgalombahozatalát, minthogy az, állítása szerint, hamisan tolmácsolja a Szentírás szövegét.

Ezután a püspök megkérdezte a jelenlévő Kolozsvári Istvántól, hogy a jelentés megfelel-e a valóságnak és hogy van-e ahhoz hozzátenni valója.

— Nincs — mondta Erdély követe.

— És önnek? — fordult a püspök Tótfalusihoz.

— Nekem van — felelte Tótfalusi. — Bárhogynem dönt is ügyemben a zsinat, itt, a nyilvánosság előtt ünnepélyesen kijelentem, hogy nem állt szándékomban a bibliát meghamisítani, hanem ellenkezőleg azt kitisztítani és jó papirosra, szép nyomással, olcsó áron forgalomba hozni hazámban, hogy a legszegényebb ember is megvásárolhassa és okulhasson belőle. Mindezt nem haszonlesésből cselekszem, hanem Isten szolgálatában és ha az egész világ ellenem fordul is, akkor sem

hagyom abba, amíg tagjaimat mozgatni tudom, mivel Isten engem e nagy feladatra szemelt ki és abban engem láthatólag támogat. Márpedig ha az Isten velünk, ki ellenünk? — mondotta.

A püspök itt félbeszakította az ülést és átvonult a zsinat tagjaival egy másik terembe, hogy határozzanak. A hallgatóság zsibongott. Tótfalusit körülvették ismerősei, bátorították, biztatták. Kolozsvárral, aki egy ablakmélyedésbe vonult vissza, senki sem törődött.

Végül a zsinat tagjai újra elfoglalták helyüket a zöld asztal körül, a püspök újólág megnyitotta a tanácskozást és felszólította az előadót, hogy olvassa fel a zsinat határozatát.

A határozat leszögezte, hogy a zsinat több ízben maga elé idézte Tótfalusi Kis Miklós helybeli könyvnyomtatót s kikérdezte a biblia körüli műveleteiről. Az elmondta, hogy a magyar biblia fordítása közel százesztendőssé immár, utoljára Jansenius nyomtatta ki negyven esztendeje. E bibliában kezdettől fogva sok hiba volt. Nemcsak nyomdahiba, de elírásokból s az eredeti szöveg félreértéséből származók is. A bibliát e hibáktól meg nem tisztítani és változatlanul újra nyomtatni Isten ellen való véték volna. Ezért ő, ki a biblia újrayomtatásának kérdésével eredetileg megbízott, a zsidó, görög és latin bibliaszövegek és a különböző újabb bibliafordítások, de különösen a dortrehti zsinat által jóváhagyott holland bibliafordítás figyelembevételével látott hozzá, nem egy magában, noha maga is képzett teológus, hanem két Utrechtben tanuló erdélyi diák belevonásával, a régi Károli-féle fordítás megtisztításához. A zsinat ennek alapján megállapítja, hogy Tótfalusi munkája nem kárhoztatást érdemel, hanem buzdítást és elismerést, mert dicséretes s Istennek tetsző cselekedet. A jelentés véget ért. A hallgatóság ujjongott.

Akkor Kolozsvári István lépett elő és meg kell hagyni, szépen, méltóságteljesen viselkedett. Mindenekelőtt megköszönte a zsinatnak, hogy panaszát kivizsgálta és azzal foglalkozott. Azután kijelentette, hogy a zsinat határozatát tudomásul veszi. Majd Tótfalusihoz fordult, ünnepélyesen kezelt fogott vele s kijelentette, hogy haladéktalanul értesíti a zsi-

nat határozatáról a fejedelmet és a püspököt, aztán újabb meghajlással a zsinat felé, eltávozott.

Tótfalusi Franciska és a főjegyző társaságában hagyta el a termet.

A főjegyző társaságában? Hogyan?

Mondottuk már, hogy a főjegyző különös ember volt. Mikor a padláson meggyőződött róla, hogy Franciskának és Tótfalusinak nincs köze egymáshoz, annak eleinte igen örült. Egyenesen felvidult ettől a meglepő felfedezéstől. De egyszerre csak újra szomorkodni kezdett s mégjobban lógatta a fejét, mint annakelőtte. Mert igaz ugyan, hogy nincs közük egymáshoz és estéli időtöltésük nemcsak hogy nem kifogásolható, hanem egyenesen épületes: de itt van éppen a hiba. Mert ez a mostani kapcsolatuk, állapítá meg a főjegyző, ránézve sokkal reménytelenebb, mintha múltó szeszély és szenvedély volna Franciska részéről. Mert ez lelki, intellektuális, plátói vonzalom, mélyebb, többgyökerű, mint minden testi viszony! Mi itt a teendő? — törte a fejét — s végül arra az eredményre jutott, hogy okosabb, ha belép ebbe a plátói köztársaságba és úgy Franciskának, mint Tótfalusinak barátja marad. Hozzá is látott Tótfalusi meghódításához, akinek viszont semmi oka nem volt arra, hogy a nyegle és piperkőc, de művelt és jómodorú főjegyző közeledését visszautasítsa. Az most minden este benézett üzletzáráskor Tótfalusihoz és szép időben, rossz időben egyaránt, elkísérte sétáin a grachtok és csatornák mentén. Szórakoztatta, tréfálkozott vele, mindenképpen kellemes társalgónak bizonyult, akit Tótfalusi rövidesen úgy megszekített és megkedvelt, hogy végül már hiányzott neki, ha egy nap elmaradt.

Az utrechti diákokat, akiket Kolozsvári annyira megfélemlített, hogy már vissza akarták adni megbízásukat, Tótfalusi azonnal értesítette a zsinat határozatáról és felszólította őket, jöjjenek Amsterdamba, mert hozzá akar fogni a biblia kinyomtatásához. Azok átjöttek s a munka megindult. Az ívek egymás után kerültek ki a prés alól, hónapokon át; Tótfalusi lankadatlan éberséggel őrködött a nyomás tisztasága, szépsége, hibátlansága fölött. Reggeltől estig a bibliával foglalkozott. Az ívek egyre szaporodtak; a példányok is. Tótfalusi

lusi csak a háromezerötszázadik példány után állította le a nyomást. Az elkészült példányokat könyvkötőhöz küldte, aki bőrbe kötötte őket és megaranyozta a szélüket. Kötetlen példánya alig maradt. A könyvek kötése és aranyozása volt a legköltségesebb. Négy könyvkötő-mestert foglalkoztatott és heti száz forintot fizetett ki csak a kötésre. Mihelyt voltak példányai, küldött haza mintának. De nem a püspöknek küldte, akire haragudott, hanem egyet Teleki Mihálynak, egyet pedig Bethlen Miklósnak.

Ezekben a hónapokban nem is maradt másra ideje. Egyszer mégis bement a fiatal Blaeuhoz, akivel valami közönlivalója volt és mikor a nyomdán átment, megpillantotta Weiszt, aki őt megint nem akarta észrevenni és igen levertnek látszott. Mintha máról holnapra megöregedett volna. A nyomdában elmondták Tótfalusinak Weisz hirtelen összeroppanásának magyarázatát. Az a keresztény fiatalember, akibe Sárika Haarlemben belehabaradott s aki elcsábította, közben maga is beleszeretett Sárikába, feleségül akarja venni és ki akarja vinni Nyugat-Indiába. Sárika hazajött a családjának bejelenteni, hogy férjhez megy. De azok ahelyett, hogy örültek volna, hogy a csábítója feleségül veszi, szitkokkal halmozták el. Koch, Sárika apja egész nap odahaza gubbaszt, egy kis padkán üldögél harisnyában és gyászolja a lányát.

EGY SZÉP téli napon — Tótfalusi belgiumi tartózkodásának hatodik telén — megint jelentkezett a polgármester darabontja Tótfalusinál. Azzal jött, hogy menjen fel a városházára.

— Mi történhetett? — törte a fejét Tótfalusi.

Egy pillanatig sem várakoztatták. Az ajtók sorra nyíltak előtte. A polgármester azonnal fogadta, kezét szorongatta, székkal kínálta. Hallott a Kolozsvári uram feljelentéséről, mondotta és már arra gondolt, hogy hatalmi szóval veti a vádat vissza, mint illetéktelen izgágaságot. Dehát erre nem volt szükség, miután a zsinat neki adott igazat. Aztán megkérdezte Tótfalusitól, megy-e a nyomdája, ami megint csak udvarlás volt, mert a polgármester mindenről tudott, olyan poli-

ciája volt, de láthatóan örvendett annak, hogy Tótfalusinak jól megy a sora. A polgármester öreg ember volt és szerette a szót szaporítani. Tótfalusi már egy negyedórája ült, két tenyerével a térdén, az asztal előtt és még mindig nem tudta, miért hivatta.

A polgármesternek azonban, úgy látszik, nem volt sürgős a dolga, mert egyre újabb köveket hullatott a beszélgetés folyamába s Tótfalusinak türelmesen ki kellett várnia, amíg az ily módon felidézett kavargás lecsillapodik és elül. A polgármester utasította a darabontját, hogy egyelőre senkit be ne engedjen; ha jönne valaki, ültesse le, de még jobban teszi, ha elküldi és azt mondja neki, hogy odabent fontos tanácskozás folyik. Aztán borovicskát hozatott, majd megkérdezte Tótfalusit, tud-e arról, hogy ő író, sőt van kinyomtatva könyve is, ez ni, mutatta, a *Nord en Oest Tartarie* című utleírás, utazásainak története, mert sok országot bejárt szárazon és vízen az 1676. esztendőben. Aztán a távoli országokról mesélt. Az utazás azzal kezdődött, hogy az egyesült provinciák (értsd Hollandia) elküldték üzletet kötni a szultánhoz. Egy álló esztendőt töltött Konstancinápolyban. Genovában szállt hajóra és olyan tengert látott, mely egészen más, mint az, amely Hollandia partjait mossa. Az is szeles, viharos néha, de ha verőfényes az ég, úgy csillámlik, mint a smaragd. És az a sok sziget az Égei-tengeren, amelyek között Odysseus bolyongott valaha! Egyik szebb, mint a másik s néhol oly közel esnek egymáshoz, hogy a kiáltás áthallatszik egyikről a másikra. S Konstancinápoly! Az a sok minaret, ciprusos temető, meg a fátyolos, bugyogós asszonyok, meg a bazárok! Csoda!

Tótfalusi türelmesen hallgatta, bár nem tudta, hogy miért meséli a polgármester mindezeket. De az nem hagyta zavartatni magát, tovább mesélt.

— Hat hónapig tartott, amíg megállapodtam a portával abban, hogy mit csereberéljünk. Akkor hazajöhettem volna, hanem én kiterveztem egy szép, nagy utazást. Előbb Kolhisba mentem, mint Jázon annakidején az aranygyapjúért. Mert nem is hazugság ám az aranygyapjú históriája, valóban van ott arany és úgy gyűjtik szemcsékként, hogy birkabőrt he-

lyeznek a víz medrébe. A víz átrohan felette, de az általa hordott arany szemcsék fennakadnak a gyapjában. Így gyűjtik az ottani pásztorok az aranyat. Onnan csuda magas, hóborított hegyek közé jutottam. Ott van ugyanis az Ararát, amelyen Noé bárkája fennakadt. Nagy s hatalmas ország van arra, az örmény birodalom. De nekem ez még mindig nem volt elég, én csak mentem tovább, a hegyekben, kanyargó ösvényeken, hol kapaszkodva, hol leereszkedve s újra kapaszkodva, mert hegylánc hegyláncot követ ott, amíg eljutottam Georgiába. Ott is nagy hős nemzet lakik, a grúzok. Volt nekik is egy Dávid királyuk, nagy s bátor király, mint a bibliai, aki ott sokat építkezett. Trónját a szépséges Tamara királynő örökölte. Sok híve volt és ellensége a szép királynőnek, hív és lázadó főurak, megannyi tigrisbőrös lovag.

A polgármester egy pillanatra elhallgatott.

— Igen, szép ország az a Georgia! Nagyrészt hegyes, szép legelőkkel és lankákkal. (Olyan lehet, mint Erdély, gondolta Tótfalusi.) Vagy kétszáz évvel ezelőtt — folytatta a polgármester — ez a szép ország három részre szakadt. Egyik királya felosztotta az országot fiai között, de azt egyik sem tudta megtartani. A három tartomány — Kártli, Kahet és Imeret — máig sem egyesült. Két rész a perzsák, egy rész az oroszok fennhatósága alá került.

A polgármester megint elhallgatott.

— 1661-ben, tehát röviddel utazásom előtt, Kartli királyának fia lett a király Imeretben: bizonyos Ardsil, rendkívül művelt és nagytehetségű, nagyraihivatott férfiú. Azonban alighogy elfoglalta trónját, a pártos főurak egy régi haragosával, bizonyos Azlám basával az élükön összefogtak ellene és perzsa segítséggel kizavarták az országból. Ardsil három ízben is megkísérelte visszafoglalni országát, de egy évnél tovább sosem uralkodott. A pártos főurak továbbra is fondorkodtak ellene és nem nyugodtak, amíg ki nem űzték hazájából. (Aláírcsak a mi erdélyi főuraink, gondolta Tótfalusi és eszébe jutott, ami szegény Kemény Jánossal történt, meg hogyan ármánykodott Apafi ellen Bánfi Dénes és Béli Pál, amíg le nem számolt velük.)

— Ardsil király — folytatta a polgármester — jelenleg

Moszkában él. Onnan kaptam tőle az alábbi levelet. A levelet természetesen nem ő maga írta — király csak királlyal levelezhet — hanem az írnoka. A levél így szól — mondta a polgármester és feltette a pápaszemét.

Tisztelt barátom, Amsterdam polgármestere!

Te a könyvnyomtatók városának polgármestere vagy, azért írom neked ezt a levelet. Ennekem nyomdára van szükségem. Préseim már vannak, de betűim nincsenek, mert itt nem tudnak olyan betűt vésni, amilyen nekem kell, grúz betűket. Azért fordulok hozzád, hogy keress nekem Amsterdamban olyan betűvéső mestert, aki a levelemhez csatolt minta után ki tudja vésni és ki tudja önteni őket. A munkáját természetesen tisztességesen megfizetem. Vállald el, kérlek ezt a megbízatást, melyért fogadd hálás érzületemet. Szívességedtől elvárom, hogy nem késlekedel és nem halogatsz azt, ami az Isten dicsőségét szolgálja. Az Úr adjon számodra sikert.

E levél iratott Moszkvában, december 17-én, a Teremtés után 7905-ben.

És alatta más írással: *Ėn, Ardsil, a király üzenem ezt.*

— S itt vannak a mellékletek — mondta a polgármester és két papirost húzott elő. Mind a kettő betűmintákat tartalmazott némi szöveg kíséretében.

— A grúzok kétféle írást használnak. Van egy liturgikus írásuk, szögletes, az örmények írására emlékeztető betűkkel, amivel a szentbeszédeket írják és egy demotikus katonai írásuk, a pali íráshoz hasonló kurzív betűkkel. A király az utóbbi írásból is küldött mintát. Mert az a gyanúm, hogy nemcsak vallásos szöveget akar kinyomtatni, hanem Rusztaveli époszát is, a Tigrisbőrös lovagot, melyet mint mondotta, felettébb nagyra tart.

Tótfalusi elmélyedve szemlélte a rajzokat.

— Meg tudja csinálni? — aggodalmaskodott a polgármester.

- Miért ne? — mondta Tótfalusi.
— Szóval megírhatom a királynak, hogy vállalja.
— Megírhatja.
— Nagyszerű! — ujjongott a polgármester. — A többit bízza rám.

Tótfalusi átvette a polgármestertől a betűmintákat és két napig játszogatott velük. Előbb felnagyította, majd külön-külön lerajzolta a betűket és egyiket sem hagyta meg úgy, amilyen eredetileg volt, mindegyiken igazított, változtatott, volt amelyiknek a szárát vette rövidebbre, volt amelyiknek a nyakát görbítette meg jobban. Egymáshoz hangolta, összhangba hozta egymással az írásjeleket. Aztán átment a polgármesterhez és megmutatta neki a munkáját. Nem lesz-e baj abból, hogy a betűkön igazított.

- Nem gondolom — vélte a polgármester.
— Kivéssem őket? — kérdezte Tótfalusi.
— Mindenesetre — mondta a polgármester — és öntse ki a betűket. Elküldöm neki mutatóba.

Tótfalusi megcsinálta, majd elvitte a betűket a polgármesternek. Az elküldte őket Moszkvába.

Közben a nyomda is szakadatlanul dolgozott. A nyolc prés közül hat már csak magyar szöveget nyomtatott. Elhatározta, hogy kis formátumban is kihozza a Szentírást. Úgy belejött a könyvnyomtatásba, hogy már semmit sem sokalt. Hány bibliája lehetett krudában? Ötszáz vagy ezer darab? Már nem is számolta, csak hagyta, hogy nyomják tovább. Nap mint nap szekéren hozták a papirost s vitték a raktárba a kinyomtatott íveket. Akkor kezdte csak számbavenni, hogy hány bibliája van. — Kevés, — mondta s nyomtatta tovább. Meg sem álltak többé negyedfél ezerig. Akkor külön kezdte nyomtatni az Újtestamentumot és a zsoltárokat. Ezekben a hónapokban más munkát nem is igen vállalt.

Hanem akkor megjött Calzan úr Rómából és olyan rendelést hozott, amit Tótfalusinak semmiképpen sem állt módjában visszautasítani. Megint a Vatikánnal kötött üzletet. A pápa egy Budavár felszabadítását ünneplő munkához rendelt nála betűket.

Alig készült el ezzel, Calzan úr Firenzéből hozott rendelést. A firenzei fejedelem betűt óhajtott vésetni Tótfalusival, olyan mennyiségben, hogy, mint kiszámította, a rendelés tizenkétezer tallért tett ki. Mikor ezt leszállította, a firenzei herceg embere, aki eljött a betűkért, azt az ajánlatot tette Tótfalusinak, hogy adja el a nyomdáját, és álljon be a fejedelemhez nyomdavezetőnek. Tótfalusi azonban visszautasította az ajánlatot.

Majd azzal az ajánlattal lepte meg Calzan úr, hogy menjen át vele Angliába. Egy ottani főrend kíván betűt vésetni. Ez az út azonban nem jól sikerült. Alig érték partot Chesterben, letartóztatták őket, mint gyanús idegeneket, mint kémeket. A sheriff külön-külön cellában őriztette őket. Arra a kérdésre, hogy mi járatban van, Tótfalusi azt felelte, hogy ő magyar teológus, ki Hollandiából jön, ahol a protestáns felekezetek helyzetét tanulmányozta s ebből a célból jött át Angliába is. Délután megjelent a börtönben egy anglikán pap, kikérdezte hittudományból, görög és latin szövegeket olvasgatott vele, majd eltávozott. Másnap ünnepélyes bocsánatkérések közepette szabadon engedték Tótfalusit, aki ész nélkül sietett vissza Hollandiába. Calzan úr csak két hét múlva került vissza, mérgesen, bosszúsan.

— Mikor a sheriff személyi adataim iránt kérdezősködött, ostobaságomban megvallottam, hogy pápista vagyok. Elképzelheti hát, hogyan kezeltek. Tán még ma is ott ülnék, ha nem sikerül száz fonttal megvesztegetnem a sheriffet. Pedig ha közlöm vele, hogy mi járatban jöttem... — Nem kellett hogy folytassa a mondatot, Tótfalusi igen jól tudta, hogy fegyvert akart eladni, de annyira nem érdekelte a politika, hogy meg se kérdezte Calzantól, milyen célra s kinek...

Tótfalusi naplójában is nyoma van ennek a kirándulásnak. Distichont írt róla, a következőt:

*Anglica terra vale fueras mihi carcer et Orcus;
Angelicam quo te dicere jure queam?*

(Isten veled, Anglia földje, számomra alvilági börtön,
Hogy angyalnak nevezzelek, ezután ne kívánd tőlem azt.)

TÓTFALUSI DIÁRIUMÁBÓL

A flórenciai nagyherceg egy egész hónapnál tovább jártatott énutánam gazdag *conditio* ígéréssel avégre, hogy ott *discipulusokat* tanítani és *fusoria officinát* állítván megmutogatnám, miképpen kell élni az eszközökkel, amelyeket tőlem szerzettenek volt. De mivel hazakészülök, nem megyek.

Csuda dolog az, hogy most egész Itáliában nincsen jó tipográfia s hogy az az ország, ahonnan a *Romana* és *Italica* betűnevezetek jönnek, most énám szorult. Ez csak nagy glória és nemcsak nekem, de nemzetemnek is.

A VILÁGON egy személy volt csupán, aki előtt nem volt Franciskának titka: Wetzler Valéria, Wetzler doktor lánya, egy harmincéves, kövér leány, az aggok házának egyik régensasszonya.

Ő maga himlőhelyes volt, ferdeorrú és megvetette önmagát, mint testi lényt, de Franciskáért rajongott s minden idegszálával vele érzett. Valéria érezte s tudta Franciska minden rezzenetét. Nem kellett annak beszélni, panaszkodni, Valéria látta, mi van vele. Megfigyelte érzelmének keletkezését, erősödését, kiteljesedését.

— Senkinek sincs haszna belőle, ha elhervadsz, ha özvegy maradsz, — mondta Franciskának. — Mért nem mégysz férjhez? Te teheted.

— Nem akarok, — mondotta Franciska.

— Nem udvarlódát, a főjegyzőt gondolom, hanem a másikat.

— Az ilyesmiről nem beszél velem.

— Nem hát, mert nem merészeli. Hogy is merészné, hiszen hányt-vetett, idevert ember, te meg a város egyik első asszonya vagy. Talán csak azért nem szól, mert attól fél, hogy visszavetted a kínálkozását. Szégyenkező, szemérmes embernek látszik, ezt nem hibáztatására mondom, hanem érdemére. Az ilyenek lesznek a legjobb férjek. De maguk nem kezdik el, mert bátortalanok. Biztatni kellene.

— Én azt nem tudom, — szólt Franciska.

— A büszkeséged tart vissza, tudom. Ő szemérmes, szégyenlős, te meg tartózkodó s gőgös vagy. A napok meg múlnak s te csak emészted, gyötröd magad s tán ő is. Mire jó ez, mondd? Minek a hiábavaló emészkedés? Nyilatkozatok meg egymás előtt.

— Én el nem kezdem. Én azt nem tudom, — ismételte Franciska.

— Majd én elindítom, — indítványozta Valéria. Franciska megijedt.

— Nem akarom. Halálra szégyelném magam.

— Megbízatsz bennem. Úgy csinálom, hogy ki se fogom ejteni a nevedet. Nyugodtan rámbízhatod magad.

Valéria haladéktalanul cselekedett. Meghívta Tótfalusit, meguzsonnáztatta, majd beszélgetésbe keveredett vele, azaz kereken megkérdezte, mért él magányosan. Fogadalomból?

— Nem, — szólt Tótfalusi.

— Hát akkor miért?

— Csak, — tért ki a felelet alól.

— Nem jól teszi, — mondta Valéria.

Tótfalusi erre nem válaszolt.

— Nekem nincs magával semmi érdekem, hát hihet nekem. De tudok valakit, aki igen magának való. Hatvanezer tallérja van.

Valéria állta a szavát, nem említett nevet. Igaz, hogy nem is volt szükség arra. Nem lehetett félreértés közöttük. Tótfalusira igen nagy benyomást tett Valéria ajánlata, mert tudta, hogy nem a saját kezdeményezéséből tette azt. Úgy érezte, nem volna ildomos, ha erre nem ad kimerítő választ. Elmondta hát, amit itt még senki nem tud, hogy bármily jól megy is a nyomdája, ő nem marad Hollandiában. Nem azért jött ide, hogy vagyont szerezzen, belgussá legyen és megházasodjék, csak azért jött, hogy elvégezze, amit a fejébe vett, kinyomja a maga bibliáját, aztán a könyveket szekérre rakja és hazaviszi őket Transsylvániába. Ennek a feladatának a nehezebb része már mögötte van, most csak azt várja, hogy ami még folyamatban van, lebonyolódjék, aztán indul haza.

Mindezt olyan higgadtan, de határozottan mondotta el, mint akinek a terve, szándéka, elhatározása visszavonhatatlan. Valéria látta, hogy itt minden rábeszélés, érvelés hiábavaló. Nem is erőltette a dolgot tovább. Még aznap elmesélte Franciskának, mit mondott Tótfalusi. Annak egy arcizma sem rezdült.

— Látod, — mondotta, — tudtam én, hogy ilyesvalami van. Ha nem megy, hát nem megy. Mit tegyek?

EGY NAP újra hívatta a polgármester Tótfalusit. Közölte vele, hogy az orosz nagykövethél pénz várja, amelyet az személyesen óhajt átadni neki.

Tótfalusi erre átrándult Hágába. Az orosz nagykövet átadta Tótfalusinak a száműzött Ardsil grúz király levelét.

A fejedelem meglegedését és elismerését fejezte ki Tótfalusinak és többszáz aranyat küldött neki.

A követ bocsánatot kért, hogy el kell mennie hazulról, de annyira örül a szerencsének, hogy megismerkedett vele, hogy kéri, kísérje el oda, ahova mennie kell, hogy a hintóban legalább beszélgethessenek. Azt is megmondta, kit kell meglátogatnia. Huyghens urat, nem a híres tudóst — folytatta, hanem az apját, aki hosszú éveken át a helytartó első titkára volt. Már hetvennyolc éves és több mint tíz éve visszavonult a nyilvános élettől, de látogatókat sűrűn fogad s egyetlen külföldi diplomata se mulasztja el, ha Hágában jár, hogy nálá tiszteletét tegye, mert bármily visszavonultan él is, jobban ismeri a világ állapotát és azzal kapcsolatban a holland udvar terveit és szándékait, mint bárki más. A helytartó maga, mesélte a követ az üveges hintóban, — mert Tótfalusi elfogadta a meghívást — komoly, mogorva ember, nem társaságkedvelő. Egyetlen szenvedélye a vadászat; ilyenkor tárgyal a nagy kérdésekről minisztereivel, sőt a külföldi követekkel is, — erdészlakokban és vadlesen a szabad ég alatt. Ezek a megbeszélések titokzatosak s titkosak. A helytartónak ugyanis mostanában tömérdek külföldi vendége van. Alig megy el az egyik, már várja s fogadja az utána jövőt. Csak nemrég járt nálá Savoyai Jenő s a napokban átjött hozzá Churchill, az

angol királyné főkamaraása és a királyi gárda generálisa. Múlatságosan hazug ember és híres bajkavaró. Most is nyilván valami rosszban töri a fejét, azért jött Hágába. — Aztán Churchill jellemzésével szórakoztatta Tótfalusit. A tábornok körülbelül harminchét éves, mondotta, előkelő családból származik, de nem volt vagyona és a nőkből élt. Előbb Portland hercegnő, a jelenlegi király elődjének kedvese tartotta ki, majd más udvari hölgyek pénzelték. Mikor már nem volt szüksége az udvari hölgyek támogatására, megházasodott és közmelegletésre nem valami gazdag örökösnőt vett el, hanem egy szép, de vagyontalan leányt. De, mint látni fogja, ezzel is jól járt. Először is a felesége imádja s ahányszor Churchill külföldre utazik, naponta felmegy a toronyba s figyeli a környéket, az utat, amelyen hazavárja, s csak akkor jön le a toronyból, amikor már sötétedni kezd és semmit se lát, de másnap újra felmegy és tovább kémleli az utat. Hallott már ilyet? Mire jó ez a szerelmes türelmetlenség? Hisz majd csak hazajön az ura. S ha nem jön haza húsvétra, megjön pünkösdre, igaz? De nemcsak azért szerencsés a házassága, mert a felesége annyira szereti, hanem azért is, mivel Jakab király kisebbik leánya, Anna hercegnő épp úgy szereti Churchillné, mint az az urát. Gyűrűkkel, diadémokkal s más ékszerekkel halmozza el, az ékszerészek meg a királyi papának nyújtják be a számláikat, aki e szenvedélyes barátságon sűrűn bosszankodik. Azt elfelejtettem közölni önnek, hogy Churchill nővére Károly király kedvese volt és fia van a királytól. Amint látja, szoros kötelékek fűzik a királyi családhoz.

Az öregúr, akihez mentek, a város határában lakott. Mikor a csinos nyárilakhoz értek, egész sor üveghintót pillantottak meg a ház előtt.

— Lám, lám, — mondta a követ. — Nem leszünk egyedül.

A társaság a szalonban ült, a háziúr körül. Valamennyiük előtt kis asztalka állt, — egy-egy üveg vörösborral s egy tele pohárral, melyből időnként hörpintgettek. A fővendég, Churchill, a kandalló előtt állt és valamiről mesélt. Az érkezők mondat közepén szakították félbe, mire udvariisan elhallgatott és megvárta, míg a követ, aki a jelenlévők mindegyikét

ismerte, bemutatja Tótfalusit a háziúrnak, neki, az angol követnek és a társaság többi tagjának. Megvárta, míg helyet foglalnak és csak aztán folytatta a történetet.

Tótfalusi feszülten figyelt, de eleinte nem sokat értett belőle. Churchill tisztán és folyamatosan beszélt, az angol udvaroncok választékos nyelvén és modorában, de sűrűn használt olyan szavakat, amiket Tótfalusi nem értett. Később rájött, hogy azok trágár, illetlen kifejezések, mint maga a történet is, melyet előadott.

Eleinte abból is csak annyit értett, hogy Churchill valami East mamáról mesél és csak lassan jött rá, hogy az angol király anyósát, a közelmúltban elhunyt modenai Este-családból származó hercegnőt nevezi így, Eastnek ejtvén angolosan az Este nevet.

— Ez az éltes és jámbor hölgy, — folytatta Churchill — pár hónappal a halála előtt Lorettoba zárandokolt és hő könyvekkel és fohászzkodásokkal arra kérte a Szűzanyát, hogy eszközölje ki a legfelsőbb helyen, hogy lánya fiúörököst szüljön az urának. A Szűzanya megunta hallgatni a rimázkodást, megjelent East mamának és megígérte neki, hogy kívánsága teljesülni fog. East mama kevéssel ez esemény után megtért őseihez, de arra még maradt ideje, hogy e fontos értesülést ne csupán a lányával és a vejével közölje, hanem Petre páterrel, az angol jezsuiták generálisával is. Képzeltetik, milyen papi volt ez a papoknak. Pár hétig másról sem prédikáltak, mint a csodáról. S mit tesz Isten? Rövidesen széltebenhosszában újságolták, hogy a királyné teherbe esett. Képzeltetik a ribilliót! A jezsuiták nem győzték magasztalni a loretói Máriát, aki ilyen gyorsan és lelkiismeretesen elvégezte, amit vállalt.

— Én ezt nem hiszem — mondta az angol követ.

— Az, hogy ön mit hisz és mit nem hisz, kedvesem, az nem érdekes — intette le nyeglén Churchill a követet. — Az az érdekes, hogy mit beszélnek Londonban. Ott ugyanis mindenki meg van győződve arról, hogy ezt a történetet elejétől végéig a jezsuiták találták ki; hogy nem másállapotos, de ha eljön az ideje, le fog betegedni annak rendje és módja szerint, hogy megszülje a trónörökös.

— Nem értem! — ismételte az angol követ. — Hogyan képzeled ezt?

— Úgy, hogy a jezsuiták becsempésznek a szülőszobába egy újszülött gyermeket. S hogy az újszülött fiú lesz s nem leány, az oly kétségtelen, hogy a kávéházakban s más helyeken, ahol fogadásokat kötnek, húsz guineával fogadják meg a fiút egy ellen.

— Ezek szerint tehát az angol királynak nem kell többé amiatt nyugtalankodnia, hogy protestáns leányára marad a trónja, — jegyezte meg a háziúr.

— A kérdés nem olyan egyszerű — mondotta Churchill. — Neki azzal az eshetőséggel is számolnia kell, hogy idő előtt hal meg, amikor a fia még kiskorú s ez esetben megtörténhetik, hogy a zsenge gyermek anglikán hitű nevelők befolyása alá kerül, elhagyja a hitét, melyben született és ezzel a nagy munka, — amelyet Jakab élete főfeladatának tekint, visszavezetni a megtévesztett angol nemzetet az anyaszentegyházba, — abbamarad. Ezért üldözi a király fokozott buzgalommal a protestánsokat, mióta utódra számít. Most már csak az maradhat meg a helyén felelős állásban, aki pápista hitre tér. A minap kiadott valami hirdetményt, amit a papok — püspökeik utasítására — vonakodtak kihirdetni vasárnap, mire a király hat rebellis püspököt, köztük a canterbury érseket, a Towerbe záratott.

— Ilyen zsarnok az angol király? — kérdezte a házigazda.

— Ez a márvány, — kopogtatta meg Churchill a kandelabót — nem hidegebb és keményebb, mint a király szíve. Alattvalói gyűlölik. *Tenez* — mondotta. — Cornwall bányavidék lakói, kik szénfejtésből élnek, szilaj, kemény, istentelen emberek, mindamellet, mikor híre ment, hogy a király a Towerbe csukatta a püspököket, Trelawneyt, letették a csákányt és most ez a fenyegető szövegű dal járja Cornwallban — s Churchill dudolni kezdte:

*And shall Trelawney die, and shall Trelawney die?
Then twenty thousand under grund will know the reason why*

(*És ha Trelawneyt bármi bántódás éri,
Húszezer bányász tudja, miért.*)

Itt újra félbeszakították Churchillt. Az angol követség futára, aki sürgönyt hozott a követnek.

A követ felbontotta, majd felállt és ünnepélyes hangon bejelentette:

— Uralkodónknak fia született.

— Hogyan? — kiáltott fel meglepetve Churchill. — Én a királyné kamarása vagyok s tőle magától tudom, hogy csak egy hónap múlva várta a lebetegedését.

— Ügylátszik, elszámította magát, — mondta szárazon a követ és az asztalkán álló pohár után nyúlt: — Hail, hail! A walesi herceg egészségére.

A társaság valamennyi tagja felállt. Összekoccintották a poharaikat.

— A helytartó közli önnel, Churchill úr, hogy Hollandia valamennyi templomában hálaimát mondanak ez örömdetes esemény alkalmából. Holnap hódoló küldöttség indul Londonba. De ha ön előbb óhajtaná látni kisurát, a walesi herceget, rendelkezésére áll a helytartó magánbárkája s még az éjszaka átvitorlázhat Angliába.

— Tüstént utazom — mondotta Churchill.

Mindnyájan búcsúzkodtak a házigazdától: az angol követ, Churchill, a többi vendég. Csak az orosz követ maradt és Tótfalusi.

— Nem tudom, mit gondoljak e családi eseményről — szólalt meg az orosz követ.

— Hogy ön mit gondol, kedves barátom, — mondta a háziúr, utánozva Churchillt — az nem érdekes. Az az érdekes, hogy az angolok mit gondolnak erről.

De nem folytatta e számára érdektelen eseménynek taglalását, hanem Tótfalusival kezdett társalogni. A követ ekkor szükségesnek tartotta felvilágosítani a háziurát arról, hogy a vendég, akit magával hozott, nem közönséges tipográfus, hanem a betűvetés művészetében első az egész világon. Mire Tótfalusi elmesélte a házigazdának, hogy ő csak véletlenül lett tipográfus, eredetileg azért jött Hollandiába, hogy nyomdát keressen a magyar biblia kinyomtatására, de végül azt is maga nyomtatta ki. A bibliáról áttértek a könyvekre s a háziúr botjára támaszkodva felemelkedett s bevitte vendégeit a

könyvtárszobába, hogy megmutassa a könyveit. Szép és remek kötésű könyvei voltak. Az öregúr kihúzott egy antilopbőrbe kötött kötetet.

— A saját költeményeim — mondotta.

Tótfalusi lapozgatni kezdte a könyvet. Huyghens kivette a kezéből és egy költeményre mutatott.

— Ez a legjobb. Az alvás ellen írtam, mert álmatlanságban szenvedek. Minek aludni? — kérdem benne. Csak rövidítjük vele az életet.

Tótfalusi elbűvölőnek találta az öreg urat, akinek ilyen szép könyvtára van s aki magas kora ellenére olyan eleven. Elmondatta Tótfalusival, hogy jutott eszébe áttérni a teológiáról a tipográfiára, meséltette hollandiai élményeiről, tapasztalatairól, észre se vették, hogy rájuk esteledik. Végül is az orosz követ szakította félbe a beszélgetést azzal, hogy sajnos, indulniok kell.

— Mit szól az öregúrhoz? — kérdezte a kocsiban Tótfalusitól. — Ugye, milyen friss, milyen eleven?

— Elbűvölő — mondta Tótfalusi.

— Hát Churchill hogy tetszett?

— Nyeglének tartom, de mulatságos előadó.

— Igen. Csak szeret blöffölni és elhíttetni magáról, hogy a naivitásig jóhiszemű. Mindez elcsépett, otromba diplomata-szokás.

— Miért jött Hágába? — kérdezte Tótfalusi. — Nyilván azért, hogy hármas szövetséget hozzon létre Ausztria, Anglia és Hollandia között Franciaország ellen. A pillanat alkalmas erre, minthogy Ausztriának nincs már oka félnie a szultántól és ha az angol király csakugyan olyan önérzetes, amilyennek mondják, neki is érdekében áll, ha mégoly fanatikus pápista is, Lajost gyengíteni.

— S ön hiszi ezt a maszlagot? — vont a vállát a követ.

— Minden holland tudja, hogy mit keres Churchill Hágában.

— Megvallom, én nem tudom — mondta Tótfalusi.

— Nos hát: az angol nép izenetét hozta. Azt, hogy minden angol, akár méltóságot visel, akár közrend, akár az anglikán egyház híve, akár pápista, akár presbiteriánus, egyforma lelkesedéssel várja a helytartót s ha átkel a csatornán és le-

mondásra kényszeríti a zsarnokot, egységesen mögéje sorakozik.

— S a hálaadó imák? A hódoló küldöttségek? — csodálkozott Tótfalusi.

A követ vállatvont. — Nem kell komolyan venni — mondotta.

Megérkeztek Tótfalusi szállásához. Tótfalusi megköszönte a követnek, hogy hazahozta, az pedig megígértette vele, hogy meglátogatja, ha dolga lesz Hágában.

AMSTERDAMBAN szomorú levél várta Tótfalusit. Fekete pecsét volt rajta, idegen kéz írta: Székely Anna. Az állt benne, hogy Tótfalusi anyja meghalt és már el is temették. Holmiját és mindent, amit visszahagyott, — írta Anna — gondosan megőrzi és egyáltalán mindent úgy hagy a három szobában, melyben az elhunyt lakott, ahogy van, míg Tótfalusi hazajön.

Tótfalusit lesújtotta ez a szomorú hír. Furdalta a lelkiismeret, mért nem ment haza, hogy legalább még egyszer lássa, hogy elbúcsúzzon tőle. Dehát hogy mehetett volna, mikor annyi dolga volt. Pedig új munkát már hónapok óta nem vállalt. Még szerencse, hogy ott volt mellette az az Anna, vigasztalgatta magát, aki gondozta, ápolta s akit úgy szeretett. Éppen most halt meg szegény, mikor végre hazamehetne, amikor már nagyjából elvégezte, amit elvállalt, sőt a grúz betűk kiöntéséért járó pénzt is megkapta már, aminek megérkezését meg kellett, hogy várja. Különben hogy kapta volna meg? Most mehetne, de most már nem sűrgetik.

KÖZBEN Calzan úr újra jelentkezett. Megint Angliából jött, ahol ezúttal nem volt kalandja, nem tartóztatták fel Dower és London között. Elégedettnek látszott, mint aki jó eredménnyel dolgozott és Tótfalusinak is nagy rendelést hozott.

— Ezt a szöveget, — mondotta — már kiadtam Schipperéknek, Athiaséknak, Elzeviréknek és Blaeuéknek, de ez mind nem elég. Nincs az egész városban annyi prés, hogy annyit

tudna nyomni belőle, amennyi nekem kellene. Magától tízezer példányra számítok. Győzi-e?

Tótfalusi munkásai három napig dolgoztak felváltva, hogy a röpirat a kívánt időre készen legyen. Blaeueék egy csomó nyomdászt kölcsönadtak. El is készült időben. Calzan úr átvette a nyomtatványokat és elvitorlázott Angliába velük.

A hajóút viharos volt. »Lám, az Isten is pápista«, mondotta a kapitány Calzan úrnak, aki mellette állt a kormányhídon. »Meghosszabbította egy nappal a zsarnok uralmát.«

Calzan úr leászott a kötéllepcsőn a parancsnoki hídról és a korláthoz támaszkodva nézte a tengert.

Az merő tajték volt és vad hullámokat vert a hajó körül. A vihar egyre erősödött, egyre nagyobb dühvel tépte a vitorlákat, tördelte az árbocokat. Egyszerre csak kiáltás hallatszott a parancsnoki híd felől:

— Mindenki a vízbe! Süllyedünk!

Calzan habozás nélkül a tengerbe vetette magát. Mikor kiszáratva felbukkant, egy flandriai lovat látott maga mellett, hátán egy katona ült, vértben és sisakban, kezében lándzsa volt. Calzan a ló sörényébe kapaszkodott, mire a lovas lándzsájával feléje bökött. A következő pillanatban örvénybe kerültek, mely mind a hármukat magával rántotta. Új hullámhegy csapott át az elődjén s mire eloszlott, az örvény, a kavargás elcsendesült.

TÓTFALUSI őszintén megsiratta Calzant, mikor haláláról — több mint egy hét múlva — értesült. Szegény Calzan úr, miért akart mindenáron amaz elsők között lenni, akiket odaát annyira várnak. Nyilván megvölt rá az oka. De hiába volt meg. Neki nem adatott meg, hogy ezúttal megpillantsa Kent fehér partjait. De bármennyire sajnálta is Tótfalusi Calzan urat, annak halála szabadabbá, függetlenebbé tette. Calzan úr félig-meddig üzlettársa volt, azonban nem lévén örököse, Tótfalusinak nem volt kivel elszámolnia. Ez mégjobban megerősítette abban a szándékában, hogy eladja a nyomdáját és hazamegy. Immár nem volt kényszerítő oka, hogy maradjon. De sok mindent el kellett még intéznie, mielőtt

elhagyja Belgiumot. Egyelőre azonban senkivel sem tudott tárgyalni. A nagy politikai események miatt mindenki elhanyagolta a saját dolgait.

NEM AKARJA átvenni a nyomdámát? — kérdezte Tótfalusi Blaeu úrtól, csak úgy mellékesen, a sakktábla felett.

— Mit? — kérdezte az öreg.

— A nyomdámát — ismételte Tótfalusi és megigazított a táblán egy sakkfigurát.

— Azzal húzzon, ha hozzányúlt! — förmedt rá az öreg. — Mért akarja eladni? Csődbe jutott?

— Dehogy jutottam. Annyi munkám van, hogy alig győzöm.

— Hát akkor miért?

— Haza akarok menni Erdélybe.

— Elment az esze?

S az öreg Blaeu magyarázni kezdte Tótfalusinak, hogy mi várja odahaza. Egész Kelet-Európa haditerület. Főleg Magyarország. Ő tudja, mert most csináltatták meg vele a térképét. Város már egyáltalán nincs ott, Buda is elpusztult, csak fönn meg lenn, az ország két szélén maradt egy-kettő. De másutt még a falvak is elnéptelenedtek. És ez lesz Erdély sorsa is rövidesen. Kinek van ott szüksége magára?

— Vagy ki tudja? — felelte Tótfalusi. — Talán éppen hogy igen. Nem lehet azt előre megmondani.

Az öreg Blaeu újra megpróbálta lebeszélni a hazautazásról, de hasztalan. Tótfalusi hajthatatlan maradt. Akkor alkudozni kezdtek a nyomdára. Tótfalusi azt akarta, hogy az öreg mindent vegyen át: papírt, könyveket, matricákat, stempliket, betűket.

Az öreg akadékoskodott.

— A papír, a könyvek, az mind csak lom és szemét. Mi nek az nekem? Préseit se használhatom, van énnekem elég. Hanem a betűit átveszem, mert azok szépek.

— Maga tanított betűt vésni — mondta mogorván Tótfalusi.

— Én csak mutattam — felelte az öreg. — A kivitel a maga érdeme.

Végre sikerült megegyezniök.

— De mi lesz velem? — kesergett az öreg Blaeu, mikor felálltak a sakktábla mellől. — Kivel sakkozok, ha elmegy Erdélybe?

— Az még messze van — felelte Tótfalusi. — Abba még egy év is beletelik, amíg a dolgaimat lebonyolítom. Addig pedig még sok partit lejátszhatunk.

Az öreg Blaeunak tulajdonképpen nem volt szüksége fiókvállalatra, ő igazán csak szívegyéből vette át Tótfalusi nyomdáját. Hanem aztán elgondolkozott. Igaz, hogy őt nem érdekli más, mint a kartográfia, de az már feltűnt neki, mennyi francia röpiratot nyomtatnak mostanában Hollandiában. Es nemcsak Lajos ellen intézett gúnyiratokat, hanem tudományos értekezéseket is, a föld és a hold viszonyáról és az árapályról, a Saturnus gyűrűiről, a vad népekről, hogy azok milyen jólelkűek és ilyesmiket. S az emberek ugyanazzal az cdaadással olvassák ezeket a népszerű tudományos értekezéseket, mint azelőtt a hitvitázó írásokat. Mert annak már vége van. Egyre kevesebben forgatják a bibliát. Erre majd figyelmeztetni is fogja Tótfalusit. Vannak, akik egyáltalán idejétmúlt szörszálhasogatásnak tekintik a teológiát. A hittani okoskodások, mondják ezek, minden eszességük dacára, képtelenségek és babonaságok. Minek ilyesmivel butítani az embereket? Akkor már jobb, ha a Saturnus gyűrűit számlálják és álmélkodnak a vad népek romlatlanságán és jóindulatán. Ilyesmiket kellene Tótfalusinak nyomtatni, nem bibliát. Dehát ő hazamegy, mert süket és bolond, hazamegy, hogy felajánlja nemzetének tudását és képességeit, mert ez a kötelessége, mert őt nem érdekli semmi más a világon, csak a nemzete. Mit kezdjen vele, ha ilyen nyakas? Át fogja adni a nyomdát fiának, nyomtassa az a népszerű tudományt.

Tótfalusit azonban egyelőre nem érdekelte a népszerű tudomány, csak a biblia. El is határozta, hogy minden mást itthagya, a préseit, a betűit, a papírkészletét, a régálékát s csak a bibliáit viszi haza. No meg egypár hajót, sorjázót, rámat, néhány prést és festékes golyót mutatóba, ami nem fog-

lal el sok helyet. Persze mindez még csak tervezgetés volt egyelőre, de egy új esemény még közelebb hozta a hazautazás gondolatát. Ez az esemény egy pénzküldemény volt, amelyet Kolozsvári István juttatott el hozzá egy igen fellengős levél kíséretében. A pénzt az erdélyi országgyűlés küldi hazajövelele költségeire, így szólt a kísérőlevél, azonban volt fullánkja is. »Már csak azért is jöjjön kelmed minél előbb haza«, — írta Kolozsvári Tótfalusinak — »mert azt hallom, hogy Debrecenben is készül egy biblia, méghozzá mái nyelven«. Ez volt a fullánk. De a levél mellett ott volt kétszáz arany, kézzelfogható bizonyítéka, hogy odahaza elismerik. Lám, milyen az élet, gondolta Tótfalusi. Egy félévvel ezelőtt még csalónak tartottak, aki meghamisította a bibliát, most meg úgy odavannak értem, hogy még útiköltséget is küldenek, csak menjek haza. Utóbbi megalázónak tartotta. Nem olyan koldus ő, hogy ne tudna hazamenni a magáéból. S már le is ült, hogy megírja Kolozsvárinak, visszaküldi a pénzt, neki nincs szüksége rá.

Köszönöm igen, írta neki, az én édes nemzetemnek jó affekcióját, de én erre nem szorultam, nekem Isten eleget adott, amiből, ha kell, hazamehetek és bánnám, ha ezzel a pénzzel köteles szolgává akarnak tenni, holott én önként és a magam szabadságában akarom szolgálni nemzetemet.

Aztán eszébe jutott, hogy hazája elszégyelné magát, ha visszautasítaná a hazajövetelére küldött összeget. Így hát összetépte a Kolozsvárinak írt levelet. Elhatározta, hogy megtartja a pénzt, de közcélra fordítja.

Napokig törte a fejét, mit kezdjen vele. Előbb azt határozta, hogy az elüldözött francia kálvinisták segélybizottságának ajándékozza, melynek tagja volt. Aztán úgy határozott, hogy a magáéból kikerekíti az összeget, beteszi egy bankba és úgy rendelkezik, hogy a Leydában tanuló diákok élvezzék a kamatait. Ezzel az ötlettel úgy meg volt elégedve, hogy nyomban átment Leydába és Mihálylyal összehívatta az ott tanuló diákokat.

Azok össze is gyűltek, bár nem tudták, miről lesz szó, azt Mihály meglepetésnek szánta, hogy annál jobban örüljenek neki. Miklós senkit sem ismert közülük, azok sem tudták,

hogy ő kicsoda. Olyan szerényen foglaltak helyet, mintha a kollégiumi padokban ülnének, szegényes és kopott gúnyában. Látszott rajtuk, hogy örökké éhesek, mert néha hónapokig zsákolnak a kikötőben, ha késik a hazulról várt stipendium. Tótfalusi elgondolkozva szemlélte a diákokat, azok meg őt bámulták. Ki lehet ez? És mit akar velünk? — kérdezte a tekintetük. Illedelmesen várták, mi következik. Végre Tótfalusi megszólalt. Azzal kezdte, hogy bemutatkozott.

— Tótfalusi Kis Miklós amsterdami könyvnyomtató vagyok. De nem voltam mindig az, hanem szegény, magárahagyott diák, mint ti. Engem azért küldtek Hollandiába Erdélyből, hogy kinyomtassam a bibliát, amit el is végeztem. Dehát nem erről akarok beszélni most. Pénzt hoztam, fiúk!

A beesett arcú, éhező diákok szeme felcsillant az ígéret hallatára. Egyik-másiknak tátva maradt a szája, úgy figyelt.

— Hazaküldtem mutatóba a bibliámat és bár otthon azt híresztelték rólam, hogy önkényesen igazítom, javítom a szövegét, ami természetesen nem igaz, mert én csak azon változtattam, amit úgy hagyni semmiképpen nem lehetett, mégis, mondom, úgy elálmétkodtak rajta, hogy elhallgattak az irigyeim, sőt még útiköltséget is küldtek nekem, abban a hitben, hogy idekint nyomorban vagyok. Én azonban ezt a pénzt nem óhajtom magamra fordítani, hanem elhatároztam, hogy közcélra adom, mégpedig olyan formán, hogy a magam pénzéből kiegészítve, leteszem az összeget egy bankba és itt visszahagyom, hogy élvezhessétek a kamatait.

A lázasan figyelő diákok arcán árnyék suhant át. Bankba teszi! Évi kamatok!

A kezdet valahogy többet sejtetett, nagyobb várakozásokat ébresztett bennük, mint ez a kissé hivatalosan hangzó, rideg bejelentés. Várakozóan néztek Tótfalusira, mintha azt kérdeznék: no most mi jön? De az nem mondott többet, hanem elhallgatott.

Percekig tartó hallgatás következett.

— Hát szóljatok hozzá. Helyeslitek szándékomat? — szólalt meg Miklós.

A fiúk összenéztek. Biztatták, bökdösték egymást. Végre a legelszántabb, a leghatározottabb megszólalt.

— Köszönöm tanulótársaim nevében is a nagylelkű aján-
dékot, — mondta és már el is hallgatott.

— Nem arra szólítottalak fel benneteket, hogy hálálkod-
jatok, hanem, hogy helyeslitek-e a javaslatomat — mondotta
Tótfalusi.

A diákok megint összesúgtak-búgtak. Végül egy cingár
fiú felnyújtotta az ujját, majd mikor Tótfalusi megadta a
szót neki, így kezdte:

— Nekem nincs ellenvetésem, hanem úgy hallom, hogy
a holland bankokban kisebb most a kamat, mint azelőtt volt
és abból is sokat levonnak kezelési költség címén. Ha most azt
a keveset is elosztjuk többfelé, akkor egyre-egyre vajmi ke-
vés jut.

Miklós bólintott.

— Mondjátok csak tovább — biztatta a diákokat. — Lám,
ez a cingár is milyen okosan beszélt. Lehet, hogy helytelen
a javaslatom. Ha az, ajánljatok jobbat. Még nem adtam be a
bankba a pénzt. Itt van a zsebemben.

A diákok megint élénkebben kezdtek figyelni. Most egy
barnahajú fiú jelentkezett.

— Azt is el kell dönteni, — mondotta — kik között osz-
szák fel a kamatokat. Az előttem szólónak mindenesetre igaza
van abban, hogy a kamat összege nem sokat tesz ki majd és
ha sok ember közt osztják szét, egyre-egyre vajmi kevés jut.
Így hát csak annak kellene adni, aki tényleg rászorult, hogy
segélyezzék, nem mindenkinek. Mert aki nem szorult rá, minék
annak az a kevés?

Tótfalusi csak nézte, hallgatta s nem szólt. Megvárta,
míg leül. Aztán végignézett a diákokon. Kevés van ezek kö-
zött, — gondolta — akinek nem jön jól az a pénz, akármilyen
kevés jut is egyre-egyre. De hogy egész éven át várjanak
arra a kis pénzre? Elhatározta, hogy nem bíraltatja velük a
tervét tovább, hanem mint rosszat, magától elveti. Hirtelen
megértette, mi kell ezeknek az éhes diákoknak, mit vár-
tak tőle, mikor azt mondta nekik: »Pénzt hoztam, fiúk!« s
mért ülnek itt ilyen csalódott ábrázattal. Gyorssegély kell
ezeknek, nem kamat.

— Idehallgassatok, fiúk — mondta hirtelen s kitette szép

holland bankjegyekkel megtömött tárcáját maga elé. — Mást gondoltam. Mondja be ki-ki, mennyi pénzre van szüksége hirtelenében, szívesen kölcsönzök neki. Majd ha módja lesz rá, visszafizeti.

A diákokat nagyon meglepte a nem várt fordulat. Látott rajtuk, hogy zavarban vannak. Volt, akinek a szeme felragyogott, volt, akinek kialudt a tekintete, volt, aki elvörösödött, mint akit pofonütöttek, volt, aki megilletődött, csendesen hallgatott. Pár percig csend volt, majd kitört a zsidóság. Most mindegyik egyszerre beszélt, Tótfalusival, vagy egymással.

— Ezt nem fogadhatjuk el! — kiabáltak néhányan. — Nem vagyunk koldúsok.

— Fogadjátok el nyugodtan — csitította őket. — Nem akartam senkit megalázni. Azért mondtam mindjárt, hogy majd visszafizetitek.

— Arról nem tudunk kezeskedni — mondta egy heveskedő. — Hátha még akkor sem áll módunkban majd, mikor papok leszünk?

— Feleséggel és három gyerekkel — gúnyolta a heveskedőt az egyik diák.

— Igenis azzal! — vágott az vissza. — Azt hiszitek, olyan könnyű egy lelkésznek feleségét ruházni és három éhes gyereket jóllakolni? Gondoljuk meg előbb, mit vállalunk.

— Nincs itt semmi meggondolni való — mondta Tótfalusi. — Aki tudja, visszafizeti majd, én nem emlékeztetek rá senkit, ígérem nektek. No, rendben vagyunk?

A diákok még egy kis ideig ellenkeztek, de Tótfalusi tárcája olyan lenyűgözően kínáltatta magát, hogy nem tudtak ellenállni a kísértésnek. Egyre többen hajlottak arra, hogy igénybe vegyék a Tótfalusi pénzét. Persze nevetségesen szerények voltak és fogadkoztak, hogy mihelyt módjukban lesz, visszafizetik. Tótfalusi oda se hallgatott, meg volt illetőde és valósággal rájuk kényszerítte a bankjegyeit.

HANEM most már komolyan hozzá kellett fogjon az útikészületekhez. Mindenekelőtt meg kell mondja Franciskának, hogy hazautazik. Egy délután meglátogatta és néhány előkészítő mondat után kimondta:

— Fel kell mondjam a nyomdát és a lakást, megyek haza Erdélybe.

— Tudom — mondta Franciska.

— Honnan? — hökkent meg Tótfalusi.

Franciska nem felelt, Tótfalusi meg pipacsvörös lett. Eszébe jutott, hogy hiszen maga izente meg Franciskának a barátnőjével, Valériával, hogy nem veheti el, mert nem marad itt, hazautazik.

Franciska elfordult, az ablakhoz lépett és kinézett az udvarra. Talán azt nézte, milyen üres lesz, milyen elhagyatott, ha bezárják a nyomdát, mert Tótfalusi hazautazott. Sokáig nézett ki az ablakon, háttal Tótfalusinak, rángatódzó ajakkal és ujjával valamit rajzolt az üvegre. Mikor megfordult, Tótfalusi már nem volt a szobában. Halkan, ildomosan eltávozott.

MOST MÁR aztán komolyodtak az előkészületek. Tótfalusi mindenekelőtt leltárba vette, mije van. Aztán, a leltár alapján eldöntötte, mit hagy itt s mit visz haza. Szinte elrémült, mikor látta, hogy mennyi mindene van. Csak bibliából több mint kétezer darab kötött példánya, háromezeröttszáz fűzött, aztán négyezerkétszáz darab Újtestamentum s ugyanennyi zsoltár. Ehhez jönnek még a nyomdászerek, pár prés, matricák, stemplik. Számolgatni kezdett: legalább hét szekerre való. S ha még hozzáveszi azokat a deák, hollandus, francia és angol könyveket, amiket apránként vásárolt, az is egy egész könyvtárt tesz ki. Végül úgy határozott, hogy kilenc darab szállítószekeret csináltat a saját tervei szerint s ládákat a könyveknek, nehogy megrongálódjanak, úgy visz mindent ponyva alatt. Azonkívül minden egyes ládát megszámoz és jegyzéket vesz róluk, hogy tudja, melyikben mi van. A hazamenetel szép, lenge szándéka egyre vaskosabb lett, ahogy közeledett. Kiszámította, mibe kerülnek

a ládák, a szekerek, az igáslovak, a kocsisok, szóval az egész fuvar. Fegyveres kísérő emberekre is szüksége volt, a sok értékes holmi védelmére. Ezt a polgármesterrel kellett megbeszélnie, Witgen Miklóssal, aki néhány nappal ezelőtt jött haza a londoni koronázási ünnepélyről, amelyen Amsterdam város képviselőjében vett részt. A polgármester még tele volt a látottakkal, miknek szemtanúja volt s minden látogatóját azok előadásával szórakoztatta: hogy történt a dolog. A lordok fedett fővel álltak a festett terem egyik sarkában, az alsóházi tagok a másikban fedetlen fejfel, de azokat is bárszonyban, meg hermelinben és várták a felségeket. Akkor megnyílt hátul egy ajtó, azon belépett Orániai Vilmos és a felesége, Mária. Mert bár Mária, az angol korona tulajdonképpen örököse idejében kijelentette, hogy ő nem kíván uralkodni s átengedte férjének jogait, az angol rendek mindkettőjüket megkoronázták a címertan ábrándos pompájával, harsonákat fújva, vörössárkányos és lilomos zászlókat lengtetve elavult hagyományaik szerint. Még a pénzükön is ketten szerepelnek, mint uralkodók, Vilmos és Mária. — S előhúzott egy pennyt a zsebéből, hogy lássák, nem hazudik. Csak ezután kérdezte meg Tótfalusit, hogy mi járatban jött. Az elmondta, hogy felszámolja a nyomdáját és hazautazik, de fegyveres emberekre van szüksége, mert egész szekérsorral megy. Igaz, hogy e szekereken nem olyan portéka lesz, ami ingerli a haramiákat, csak bibliák, de azoknak is nagy az értékük és számára igen becsesek.

A polgármester elgondolkozott. Aztán azt mondta, hogy ő szívesen ad fegyveres embereket Tótfalusinak, akik el kísérik a szállítmányát a holland határig. De ott vissza kell fordulniok. Hanem ha Tótfalusi előre megmondja neki, hogy mely tartományokon utazik át, akkor idejében értesíti a szomszédos tartomány kormányzatát, hogy a határon váltsák le a holland kísérő embereket a saját fegyvereseikkel. Később pedig ő maga gondoskodik arról, hogy ugyanez történjék, valahányszor határhoz érkezik. Tótfalusi megköszönte a polgármester segítségét és tanácsát és hozzátette, azon lesz, hogy lehetőleg református területen maradjon, ahol számíthat a hatóságok támogatására, ha bejelenti, hogy csupa biblia

van a szekerein. Valameddig csak eljutok így, — tette hozzá — aztán az Isten majd tovább segít.

Már az egész városban beszélték, hogy Tótfalusi felszámol s hazautazik, de ez nem befolyásolta az üzemmenetet. Tótfalusi már nem törődött vele, de a munka folyt tovább, a fiatal Blaeu vezetése alatt.

VÉGÜL elkészültek a szekerek s egy májusi reggel jelentkeztek Tótfalusi irodájában az odarendelt kocsisok. Kinyitották a nagykaput, a szekerek behajtottak az udvarra s a kocsisok kezdték felrakni a könyves ládákat. Három napig rakták a szekereket, amíg minden felkerült rájuk. A sok biblia, meg zsoltár, meg egyéb könyv, a szerszámok, eszközök, stemplik és matricák. Akkor felhúzták a szekerekre a ponyvát. Az is eltartott egy darabig. Végre a negyedik napon megmozdultak a vitorláhajókra emlékeztető szekerek. Lassan, imbolyogva elhagyták az udvart és felsorakoztak a ház előtt. Alig voltak kinn az udvarból, két öregasszony söprögetni kezdett s olyan szaporán, hogy egy félóra múlva tökéletesen eltűnt a szekértábor minden nyoma, a szalma, a pelyva, a papírfoszladékok.

Bent ezalatt folyt a búcsúzkodás. Franciska átengedte Tótfalusinak a szalonját, aki ott fogadta a vendégeit. Többször látogatója volt, hiszen tíz évet töltött Amsterdamban és rengeteg emberrel került kapcsolatba e hosszú idő alatt. Eljött a polgármester, eljött a főjegyző, eljött az öreg Blaeu és a fiatal, aztán az Elzevir, a Schippe és Athias nyomdavállalatok igazgatói, a kálvinistákat támogató egyesület vezetősége, Brester esperessel, ott voltak az aggodalmaskodók s a szülőnők otthonának régensasszonyai, ott volt Wetzler Valéria s a nyomda összes faktora, kompresszorai és tipográfusai. A vendégekkel többnyire Franciska foglalkozott, mert Tótfalusi lépten-nyomon leszaladt a ház elé, ellenőrizni a szekereit. Ezalatt fönn Johanna és Franciska másik két komornája édespálinkával és aprósüteménnyel kínálgatta a vendégeket. Tótfalusi elbúcsúzott Franciskától, majd visszavonult szobájába, átöltözködött, kucsmát nyomott

a fejébe és csendesesen elsompolygott. Csak Franciska vette észre a kémlelőtükörből, hogy elhagyta a házat és intett Johannának, szaladjon utána, nézze meg, mit csinál. Johanna elmesélte később, hogy folyt le a dolog. Tótfalusi beült az üveghintóba, kiadta a parancsot: gyerünk, mire megmozdult a kocsisor. Előbb az első kocsi, aztán a második, utána a harmadik... De ennél Johanna sosem jutott tovább, mert Franciska itt már zokogott.

Közben a többiek is rájöttek, hogy Tótfalusi elment a szekereivel. Erre ők is búcsúzkodni kezdtek. Lassan mindenki távozott, s a végén csak a főjegyző maradt. Végül ő is felállott, hogy búcsút vegyen, de nem azt mondta, amit ilyenkor szokás (hiszen tudjuk, milyen kiszámíthatatlan, habókás ember volt), hanem ezt, magyarul:

*Térdet-fejet neki hajték,
Min ő csak elmosolyodék.*

Franciska csak nézte. Sokszor hallotta Tótfalusitól Balassi Bálintnak ezt a két szép sorát, mellyel kedvesének hódolt. Tótfalusi sokszor elmondta neki elejétől végig az egész költeményt.

— Hol hallotta ezt?

— Tótfalusitól. Séta közben hallottam tőle s megjegyeztem.

— Mit tud még magyarul?

— Ilyesmiket: válják egészségére, — Istennek ajánlom, — jóreggelt, jónapot.

S nevetve Franciskára nézett, de nagyon megijedt. Annak csurogtak a könnyei.

— Engem is tanítgatott — zokogta. — Hónapokon át. — Azzal felállt, egy szekrénykéhez lépett és onnan kivett egy könyvet, Tótfalusi aranyos bibliáját.

— Majd olvasgatom — mondotta — s majd megnézem a magunk bibliájában, mit jelent, amit nem értek. De mindenesetre többet tudok magyarul, mint maga. Már egész szépen elbeszélgettünk Tótfalusival. S most itt állok a tudásommal... Kivel beszéljek magyarul?

A főjegyző, aki e pillanatban sokért nem adta volna, ha

azzal lepi meg Franciskát, hogy magyarul folytatja a beszélgetést, kivette Franciska kezéből a bibliát, felütötte és olvasni kezdte.

»És monda az ember« — próbálta. — Nem megy — adta vissza a könyvet. Franciska elvette tőle és folytatta.

És monda az ember: ez már csontomból való csont és testemből való test és asszonyembernek neveztessek... Vá-lának pedig ketten mezítelenek, az ember és az ő felesége. A könyv kihullott Franciska kezéből.

— Maga ezt érti? — álmélkodott a főjegyző.

Franciska bólintott.

Mikor a főjegyző újra tiszteletét tette Franciskánál, az-zal a kéréssel lepte meg a fiatal özvegyet, hogy olvassák együtt a magyar bibliát. Franciska kissé habozott, aztán bele-egyezett.

— Egyszer egy héten — mondotta. — Ötől hatig.

Hozzá is kezdtek, de nem volt köszönet benne, mert a főjegyző rosszul, szórakozottan olvasott és minduntalan elfelejtette, miről van szó, mert folyton csak Franciskában gyönyörködött. De azért szorgalmasan tovább olvasgattak, minden hétfőn ötől hatig. Gyönyörű tavasz volt abban az esztendőben, langy zefirekkel, jázmin- és orgonaillattal, bá-rányfelhők bodorodtak az égen. Lehetetlenség volt bibliát olvasni ilyen időben. Az történt, amit az olasz poéta mondott a másik Franciskáról, Francisca da Rimiről:

*Szemet ez gyakran szememen felejtett
S arcunk az olvasásba belesápadt.
De főleg egy pont lett, amely megejtett.*

*Szent mosolyáról olvasván a vágynak,
Amely csak csókra szomjazik bolondul
S ez, aki tőlem többet el se válhat,*

*Ajkon csókoltt remegve izgalomtul
— — — — —
S aznap többet nem olvasánk azontul.*

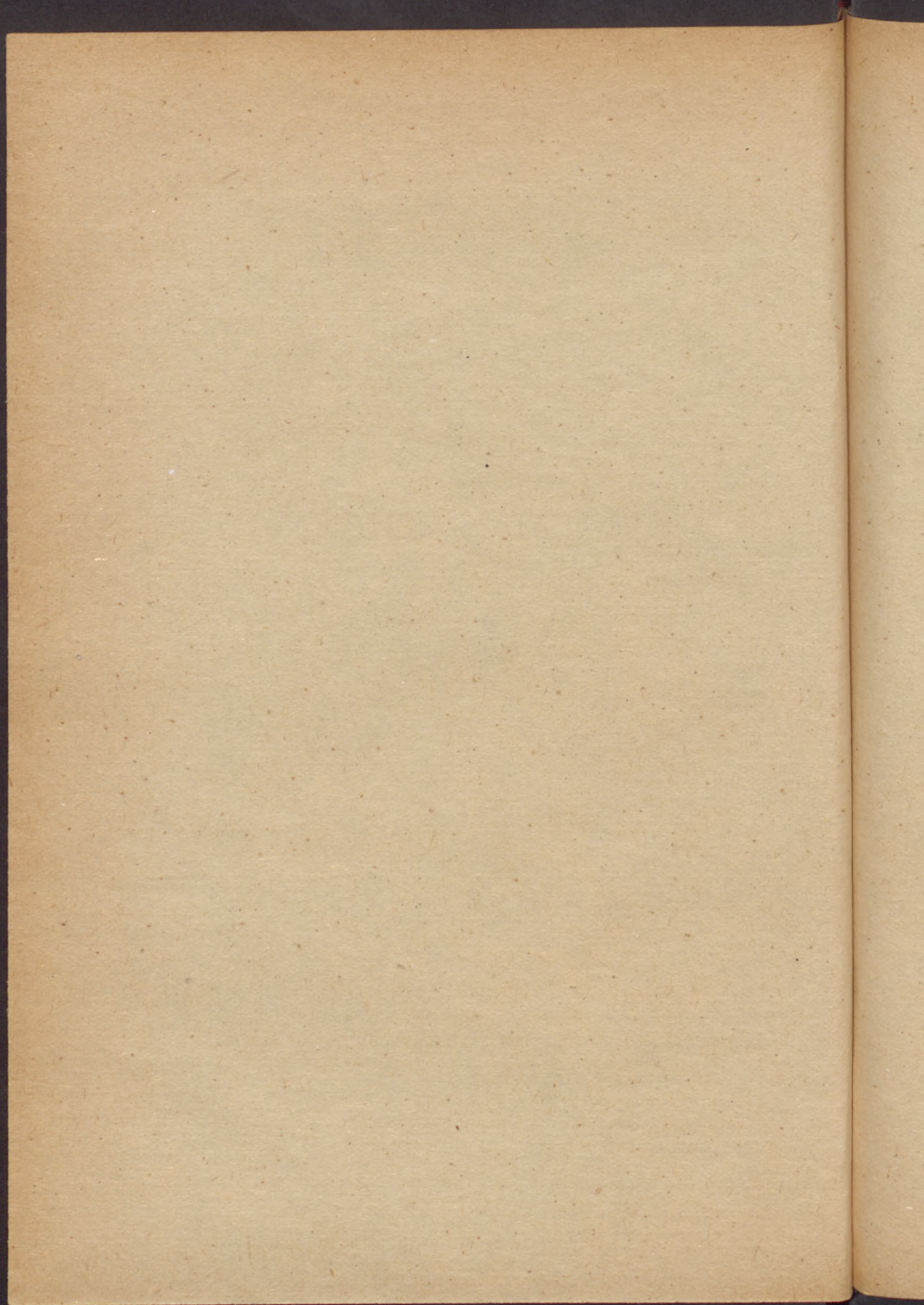
A főjegyző annyira elbódult e csóktól, úgy meghatódott, úgy elérzékenyedett, hogy térdreesett Franciska előtt, fejét az ölébe fúrta és zokogott. Franciska csitítani próbálta, de a

főjegyző csak annál jobban sírt boldogságában, sirt, mint a gyerek. Egész testét rázta a sírás, leszállt a lábába s úgy megremegtette azt, hogy felrúgta Franciska hímzőasztalkáját. Az asztalfiók kinyílt s minden, ami benne volt — fonál- és selyemgombolyag, varrótűk és horgolótűk, ollócskák — egyszóval minden Franciska lábához esett.

TÓTFALUSI ERDÉLYBEN

HÉT TELJES hónapig járt országról országra Tótfalusi a szekereivel, míg Erdélybe hazajutott. Micsoda kínos, micsoda gyötrelmes, testet-lelket megviselő hányódtatás! Ha ezt előre tudja, tán neki se vág. Míg a belga lapályon imbolgyotak, a hársfákkal és szelmalmokkal szegélyezett csatornák között, ahol falu falut, város várost követ s ahol minden nap jávítják, foltozzák, szinte felmossák az utat, addig minden jól ment. Hanem alig kerültek ki Hollandiából, mintha más világba vetődtek volna. A huszonöt fegyveresnek, aki a határig kísérte a szekereket, vissza kellett fordulni. Más mundérba öltözött, más urat szolgáló lovaskatonák váltották le őket, de csak tizenöten voltak. Most ezek kísérték a szekereket három napig, aztán megint új határ következett. Ott lemaradtak, mert ott megint új fegyveresek várták a szekereket, de már csak tízen. A következő határon hat ember várta őket, végül már csak három. S egyre fáradtságosabb, egyre veszélyesebb lett az utazás, egyre rosszabbak az utak, egyre néptelenebb a táj, nyugtalanítóbb és bizonytalannabb. Néha fegyveres seregek tűntek fel a látóhatár szélén, harcbanvonuló csapatok. Nyugatnak tartottak, Mainzot, Wormsot, a franciáktól megszállott Rajnavidéket felszabadítani. Mikor észrevették a karavánt, kiszakadt belőlük egy kis lovascsapat és elébük vágatott. A hadnagyuk megállíttatta a karavánt a katonáival, Tótfalusinak meg ki kellett bújni a hintájából és elmagyarázni a hadnagynak, kicsoda-micsoda, honnan jön, hova megy és mi van a szekereken. Előszedte az irományait, a birodalmi salvaguardiát és kétségbeesetten magyarázkodott. Volt olyan hadnagy, aki beérte ennyivel, volt olyan, aki leszedette a szekerekről a ponyvákat, felnyit-

tatta a ládákat és Tótfalusinak, visszafajtván indulatát, türelmesen ki kellett várnia, míg a katonák átvizsgálják a ládákat. Persze, nem találtak semmi gyanúsát, de összehányták a könyveit. Akkor az őrző elvonult, ő meg nagyokat káromkodva, órákhosszat rakosgathatta vissza a ládába a könyveket. Aztán fel kellett, hogy rakják a nehéz ládákat a szekerekre s rájuk húzni megint a ponyvát! Volt olyan őrző is, aki nem tudta, mit tegyen és katonáit a szekerek mellett hagyva, magával vitte Tótfalusit a kapitányhoz. Ott előlről kezdődött a kihallgatás. Az is szigorúan kifaggatta, kicsoda-micsoda, honnan jön, merre tart, mi van a szekereken és Tótfalusinak megint elő kellett szedni a salvaguardiákat és ajánlóleveleket, köztük az amsterdami polgármesterét, aki általánosan ismert és nagyrabecsült, kiváló erkölcsű, nagyhitelű nyomdamesternek nyilvánította őt a fellengős latin nyelvű ajánlólevélben (melyet a főjegyző fogalmazott) s amelyben mint személyes ismerőst ajánlja minden magas hatóságok jóindulatába, akivel csak dolga akad. Ezek a keserves kihallgatások egyébként rendszerint vidáman végződtek. A kapitány meginvitálta asztalához és ez nagyon jól esett Tótfalusinak, mint az utazás unalmát élénkítő kaland. Rendszerint nagy ebéd volt a tábornok körül; a katonák között volt mindenféle, még literátus ember is, aki Horatiust és Ariostót idézte és Opitz Márton verseit magasztalta. Sőt hittudós is akadt néha a vendégek között, holmi tábori pap, aki a hollandiai állapotok felől érdeklődött, de persze még a dortrecht zsinatnál tartott s afelől faggatta Tótfalusit, vajjon összebékültek-e már a coccejánusok Voetius követőivel, vagy továbbra is folyik-e még közöttük a veszekedés.

Ezek az ebédek voltak az utazás fénypontjai. Felfrissítették, amikor már egészen eltompult, elcsüggedt, kétségbeesett. Minél messzebbre kerültek a Rajnától, annál rosszabbak lettek az utak, annál ritkábbak a városok. Félnapig kellett néha baktatniok, amíg eljutottak egyik falutól a másikhoz. És micsoda utakon! Hol kőbe botlott a kerék, hol lyukba zuhant, hol lesüppedtek, hol felemelkedtek a szekerek, hol kaptatókon vergődtek fel s a domb másik oldalán megint le kellett ereszkedniök, hol egy lápot, ingoványt kellett kike-

rülniök, hol egy kiáradt folyó állta útjukat, hol zápor érte őket utól s mikor elállt, kerékagyig gázoltak a szekerek a latyakban. El is akadtak lépten-nyomon. Hol egyik szekérrel volt baj, hol a másikkal. Hol a tengely törött el, hol egy kerék esett ki. Akkor el kellett küldeni egy lovasat a legközelebbi faluba a kovácsért, aki vagy jött, vagy nem. Néha csak a segédjét küldte, vagy még azt se, hagyják őt békében. Néha úgy elsüppedtek a szekerek a sárban, hogy tizenöt ember ereje is alig volt elég kihúzni őket onnan, olyan nehezek voltak a könyvek. Nem maradt más hátra, le kellett szedni róluk a ponyvát és lerakni a ládákat. Ahányan voltak, mind nekigyürköztek és csak úgy csorgott az arcukról az izzadság. Káromkodtak, szidták az istent, de végre mégis csak kihúzták a sárból a szekereket. Tótfalusi nem győzte korholni magát, hogy ilyesmire vállalkozott, hogy ennyi könyvvel cipekedik, hogy szinte megrokkban belé. S hát még hogy szidták a kocsisok, meg a kísérő katonák! Még ha kincseket vinne, de ezekkel a hitvány nyomtatványokkal gyötri őket, amiknek semmi értékük sincs. De azért lelkiismeretesen fölrakták a ládákat, ráhúzták a szekérre a ponyvát, megszorították s mentek tovább. Mindig Tótfalusi győzedelmeskedett, morogtak, káromkodtak, de megtették, amit követelt. Ha már nagyon morogtak, megmagyarázta nekik, hogy nem is olyan csekély értékű, sőt fölöttébb nagy kincs, amit szállítanak. Nem bolond ő távolról sem, ne higgyék. Amit ők úgy lebecsülnek, pénzben számítva is legkevesebb negyvenezer forint.

A tájék sivár volt. Sehol egy fa, sehol egy erdő, még egy kútágast, még egy gólyát se látott sehol. Unalmas vidék volt. Tótfalusi számolgatott. Öt forintért fogja árulni az aranyos bibliát. Más tíz-tizenkét forintot elkérne érte. A kötetlen zsoltáros könyvet papi személynek hatvan pénzért adja, világi embernek hatvanhatért. Szorzott, osztott, számolgatott s mindig azt hozta ki, hogy negyvenezer forint ára könyvvel megy haza. Akkor újra ordítózni kezdtek az emberei, megállt a menet, a kocsisok leugráltak, káromkodtak, kiabáltak, mert megint eltört egy tengely, vagy egy kerék, megint le kellett bontani a ponyvát, leszedni a könyveket, elküldeni egy lovasembert a legközelebbi faluba, hogy hoz-

zon kovácsot. Tótfalusi türelmetlenkedett. Volt úgy, hogy két napig vesztegeltek a mezőn s nem mehettek tovább. Egyszerűen megrekedtek, nem tudtak mozdulni s naphosszat ott álltak az Isten szabad ege alatt. De nagynehezen, tömerek kínlódás után mégis eljutottak Lipcsébe. Az nagy tipográfus város volt. Ott egy hétre megállapodtak és Tótfalusi sorra látogatta a nagy könyvárusokat és nyomtató mestereket. Azok, mikor elmondta nekik, hogy Nyomtatás Hollandiában volt üzlete, szívesen fogadták, sőt még a házukba is meghívták. Azon azonban ugyancsak elálmélkodtak, mikor elmondta, hogy magyar bibliát nyomtatott s most e bibliákat szállítja haza. Ijesztgették, hogy nagy a közbizonytalanság, rosszak az utak, hisz arról már meggyőződhetett s beljebb még rosszabbak s a közbiztonság még bátortalanabb. S csak csóválták a fejüket. Ők nem hiszik, mondták, hogy e sok szekérrel és könyvvvel hazajut. Végül azt tanácsolták Tótfalusinak, hagyja náluk a könyvei egy részét, ők azt beraktározzák és megőrzik neki s majd akkor küldjön értük, ha már a többivel szerencsésen hazajutott. Azt tanácsolták továbbá, hogy ne kelet felé vegye útját, hanem kanyarodjék föl északnak és Lengyelországon keresztül próbáljon hazajutni Erdélybe. Itt, Lipcsében van a lengyeleknek emberük, menjen föl hozzá s kérjen tőle átutazási engedélyt, salvaguardiát. Tótfalusi megfogadta a tanácsot, fölment és megszerezte az engedélyt.

MÁR ERŐSEN bent voltak az őszben, ropogott az avar a lovak lába alatt. Ötödik napja járták Lengyelországot. Itt nem dúlt háború, az utak jobbak voltak, persze, nem olyan jók, mint Hollandiában, de jobbak, mint a birodalomban. Egyszerre csak fegyveres csapat tűnt fel a látóhatáron. Észreveszik a karavánt, kiválik belőle hat lovas és feléjük vágtat. Tótfalusi kihajol s megállítja a menetet, mert úgy látja, katonák. Azok voltak. S kezdődik, amit már megszokott. A katonák elállják az utat, a hadnagyuk tiszteleg, aztán feladja Tótfalusinak a szokásos kérdéseket, honnan jönnek, hova tartanak és mit visznek a szekereken. Tótfalusi mindenre megfelel. Akkor azt kérdi a katona, van-e engedélye lengyel

területen utazni. Tótfalusi odanyújtja a hadnagynak az engedélyt, amit a lipcsei konzultól kapott.

Az belenéz és csóválja a fejét.

— Ez nem elég — mondja.

— Miért nem? — kérdi Tótfalusi.

A hadnagy egy széles mozdulattal a tájakra mutat.

— Ami földet, erdőt, mezőt, falvat lát kegyelmed az ég aljáig s azon túl, az mind Goluhovszki herceg birtoka. Nagyobb, mint egy kisebb német fejedeleme. A herceg pedig csak azt engedi át a birtokán, akit akar. Árust meg csak akkor, ha vámot fizet.

Tótfalusi bólintott, mint aki tudomásul veszi a helyzetet és megnyugszik benne.

— Mi van a szekereken? — folytatta a hadnagy.

— Könyvek — szólt Tótfalusi. — Bibliák.

— Mind a négy szekéren? — kérdezte gyanakodva a katona.

— Az utolsó szekéren némi szerszám is van, prések, matricák, stemprik, — sorolta Tótfalusi — de túlnyomó részt abban is könyvek vannak. A másik három meg csak az.

A hadnagy hitetlenkedett, gyanakodott s Tótfalusi látta az arcán, hogy tüstént ráparancsol a katonákra, szedjék le a ponyvát a szekerekről s vizsgálják meg, mi van alattuk. Hogy ezt megelőzze, elővette a jegyzékeit.

— Higyje el, hadnagy úr, úgy van, ahogy mondom. Nincs ezeken a szekereken egyéb, csak szerszám és könyvek. Bibliák.

A hadnagy intett a katonáinak, akik már leugrottak a lovukról, hogy a szekerek átvizsgálásához hozzákezdjenek, várjanak kissé.

Kivette Tótfalusi kezéből a jegyzéket és beléje tekintett. Előbb az elsőbe, aztán felnézett.

— A többiben is az van, ami ebben?

— Mindben ugyanaz van — mondta Tótfalusi.

A hadnagy arca elkomorodott.

— Katonák, — mondotta — vegyétek körül a szekereket. — Majd Tótfalusihoz fordult: — A holmiját elkobozom.

— Miért? — hüledezett Tótfalusi.

— Mert ezek meghamisított, átdolgozott, eretnek bibliák. Gyerünk! — intézkedett.

A katonák beterelték a karavánt egy dűlőútra s az élére álltak, hogy irányítsák a kocsisokat. Tótfalusi meg csak állt, mint aki nem mer hinni a fülének. Nem tudta, ébren van-e, vagy álmodik. A hadnagy azzal vádolta, amivel Topheus püspök, meg Kolozsvári István egy esztendővel ezelőtt: hogy ő erőszakosan megváltoztatta a Szentírást, kiforgatta, meghamisította. Mert ezzel vádolták, de azóta kiderült, hogy az otthoniakat megfélemsztették és hogy ő nemcsak nem hibázott, hanem elismerést érdemel. A kancellár személyesen vitte az ország elé a bibliáját s mutogatta, büszkélkedett vele. Mit akart ez tőlem? Nem értett az egészből semmit. Azt hitte, megőrült, vagy álmodik. Mire magához tért meglepetéséből és felpillantott, már nem látta a szekereit. Egyedül maradt a hintájával az országúton. Most mit csináljon? Viszsaült a hintóba s rákiáltott a bakon türelmesen pipázó kocsisra:

— Hajts a legközelebbi faluba. Hajts, ahogy csak tudsz, ne kíméld a lovakat. S állj meg a főbíró háza előtt.

Jobb nem jutott eszébe, mint jelenteni a hatóságoknak, hogy mi történt vele. Valami érthetetlen, rejtélyes dolog. Ő nem ellenkezett senkivel, el volt rá szánva, hogy ha vámot kérnek, megfizeti, de hogy a bibliáját kifogásolják, még hozzá az országút közepén — s még hozzá egy tudatlan katonára — ez nem ment a fejébe. Mert az olyan rejtélyes, olyan érthetetlen, hogy örülhet, ha elhiszik neki. Szerencséjére nem maradt ideje őrjöngeni, mert félóra alatt benn voltak a legközelebbi városban. Nagyobbacska mezőváros volt. A kocsis egyenesen a városházára hajtott. Tótfalusi felrohant a lépcsőn. Szerencséjére a sztaroszta benn volt és nyomban fogadta.

A sztaroszta, méltóságteljes külsejű, szakállas férfi részvevő ábrázattal hallgatta Tótfalusi panaszát.

Az mindenekelőtt megnevezte magát, mint Amsterdamból érkező tipográfus, sőt még a polgármester levelét is előhuzta, — de a sztaroszta udvariasan félretolta, hogy nincs szüksége irományokra, ő elhiszi — s hogy könyves szeke-

rekkel haladt Erdélyország felé az országúton, amikor egyszerre csak fegyveres katonák fogták körül.

— Volt átutazási engedélye? — kérdezte a sztarosztja.

— Persze, hogy volt — mondta Tótfalusi. — De a hadnagy nem ismerte el.

A sztarosztja bólogatott.

— Sajnos, ez itt így van. Ez a nagy terület, ez az egész határ, sőt ez a városka is, melynek a sztarosztája vagyok, ez mind Goluhovszki herceg uradalmához tartozik. A Goluhovszkiak pedig igen nagy urak. Csak azt engedik át, akit akarnak, a kereskedőktől pedig vámot követelnek.

— Mindezt már a hadnagy is közölte velem — szolt Tótfalusi. — Nem ez a panaszom. Én készségesen megfizetem volna a vámot, ha mégannyit követel is.

— Akkor nem értem — mondta a sztarosztja. — Hát mi a panasza?

— Hogy elkobozta a könyveimet.

— Miféle könyveket?

— A bibliáimat.

— És milyen címen kobozta el a könyveit?

— Azt mondta, hogy hamis, kijavított, eretnek bibliák.

— Megvizsgálta őket?

— Dehogyan vizsgálta. Hiszen éppen ezt nem értem. Már attól félttem, hogy nem hiszi el, hogy könyveket viszek s ki nyitattja a ládáimat. Erre megkértem, hogy álljon el a szándékától s érje be a jegyzékeimmal, amikből kitűnik, hogy minden egyes ládában mi van. A hadnagy belement. De alig hogy a kezébe vette az első jegyzéket, elborult az arca és azt kérdezte: »Minden ládában ugyanaz van?« Mondom neki, hogy megnyugtassam, ugyanaz. Erre kiadta a parancsot katonáinak, hogy hajtsák el a szekereimet, mert elkobozza az egész szállítmányt.

— Nem értem, nem értem — csóválta a fejét a sztarosztja.

-- Tessék csak ideadni azt a jegyzéket.

Tótfalusi odanyújtotta a sztarosztának. Az belepillantott az első jegyzékbe. Aztán rámutatott egy szóra:

— Most már értem — mondta és hangosan olvasta a jegyzék első sorát: Arianus bibliák.

— Micsoda? — horkant föl Tótfalusi.

— Arianus bibliák — ismételte a sztarosza.

Tótfalusi mögéje lépett és a jegyzékbe nézett.

— Nem az áll ott, hanem aranyos — világosította fel. — Bekötött, aranyösszegélyű bibliák.

— Az lehet, — mondta a sztarosza — de nyilván úgy olvasta, ahogy én, lengyelesen. Nálunk pedig az unitáriusokat, akik tagadják Krisztus isteni voltát, arianusoknak nevezik. Ügylátszik, azt hitte, hogy kegyelmed ilyen ariánusoknak való hamis, eretnek bibliákat szállít.

Tótfalusi a fejéhez kapott.

— Hát most mit csináljak? — kérdezte kétségbeesetten. A sztarosza csóváltatta a fejét, bólogatott.

— Nehéz eset, nehéz eset. Nyilván átadják az egész szálitmányt a teológusoknak, hogy vizsgálják ki, arianus-e a biblia, mert akkor elégetik. Ámde amíg ezek rájönnek, hogy az a biblia milyen, ariánus-e vagy nem az, abba két-három év is beletelik. Hiszen még a nyelvét sem értik, mert, mint mondja, magyar bibliák.

— Két-három esztendőbe? Azt én nem tudom kívárni — tördelte a kezét Tótfalusi. — Legalább tanácsot adjon, kedves uram, kihez forduljak, mihez kezdjek, mit tegyek?

A sztarosza sokáig gondolkozott. Végre megszólalt.

— Az tanácsolnám, — kezdte — hogy vigye a panaszát a király elé, mert bár a Goluhovszkiak igen gőgösek és sokszor még a királynak sem engedelmeskednek, ez a mostani herceg szelídebb, mint az elődei és igen tiszteli a királyunkat, Szobieszki Jánost, különösen az utóbbi győzelme óta, amikor elzavarta Bécs alól a törököt. De kérdés, vajjon elébe engedik-e.

— Hogyan engednének? — sopánkodott Tótfalusi. — Rám se köpnek. Elkergetnek, mint egy tolakodó legyet.

A sztarosza csak bólogatott.

— Akkor azt ajánlom kegyelmednek, üljön vissza a hintójába és siessen lóhalálában haza. Van követük a lengyel király körül, ugye? Hát akkor írasson a fejedelmükkel, vagy a kancellárral, hogy kegyelmed félreértés áldozata, nem unitárius bibliát akart Lengyelországon keresztül hazacsem-

pészni, hanem rendes bibliát szállított, tehát adják ki minden további vizsgálat nélkül a tulajdonát. Azt hiszem, ez a legrövidebb eljárás és a leghatályosabb.

— S vajjon mennyi időbe telik?

— Hát amíg ide-oda mennek a levelek, két-három esztendő erre is rámegy.

Tótfalusi ettől úgy megdöbbsent, hogy megköszönni is elfelejtette a sztarosza tanácsát, csak elrohant.

— Vágj a lovak közé, — kiáltott a kocsisnak — s fordulj Erdélynek! Látni se kívánom ezt a bolond országot!

Meg sem állapodtak, amíg Lengyelország mögöttük nem maradt. A hét végén átlépték a határt, a másik hét elején lejutottak Kassára.

TÓTFALUSI járt már Kassán, de nem ismert rá sehogyan. Német katonák strázsáltak a kapuk előtt, német muskétások őrizték a bástyákat, a falai úgy meg voltak rakva ágyúkkal, vargamoszarakkal és más csatakigyókkal, mintha támadástól tartanának. Tótfalusi benyújtotta az útlevelét, mire leeresztették az árok fölé a hidat. Így bejutott a városba. Császári tisztek flangáltak az utcán és udvarolgattak a frajláknak. E nagy élénkség ellenére olyan volt a város, mintha kihalt volna. Minden házban gyászoltak valakit. Három hete sincs, — mesélte a szállodás halkán Tótfalusinak — hogy Caraffa abbahagyta a protestánsüldözést. Alig néhány napja, hogy lebontották a vérpadot, ahol a közönség szemeláttára faggatták és kínozták Caraffa hóhérai az áldozataikat. Spanyolcsizmával meg hüvelykszorítóval kényszerítették őket, hogy egymást feladják.

Tótfalusi megnézte a teret és felzaklatott képzelete szinte látni vélte a kevéssel azelőtt lebontott vérpadot, szinte hallotta a megkínzottak jajgatását és halálhörgését. Vissza ment a szállodába, ahol a kocsiját hagyta, de mikor belépett az étterembe és megpillantotta az asztalok körül a császári tiszteket és német frajláikat, úgy elutálkozott, hogy elment az étvágya. Elhatározta, sétál egyet előbb s valami fuvaroscsapszékből ebédel.

Elindult vaktában, nem nézte, merre s hova jut, csak el ennek a vériszamos piacnak a közeléből! Így jutott ki a palota-épületek közül ama szerényebb utcák egyikébe, amelyekben már nem kőből voltak rakva a házak, hanem fehérre, vagy kékre meszelt zsupfedeles fakalyibák voltak. De itt is lépten-nyomon labancokkal találkozott, civillel alig.

— Hova lettek innen az emberek? — fogott el az utcán egy töpörödött anyókát.

— Megszöktek, elmenekültek a németek jöttére, — mondta az anyóka. — Csak néhányan maradtunk itthon, akiket már nem érdemes hajszolni, nyúzni, olyan vénnek és erőtlennek vagyunk. A legények elmentek, mert féltek, hogy katonának viszik őket, a lányok meg az erőszakoskodás elől menekültek. Elment mindenki, akinek a kurucokkal dolga volt, a felelősségrevonás elől és igazuk volt, hiszen hallhatta az úr, mit művelt a német a piacon azokkal, akiket megkaparintott. De elment az is, akinek nem volt rá oka, elment mert muszáj volt. Kellett a házuk a német katonaságnak. Az én kis házamban is benn ül három darab, én meg mint a cselédjük szolgálom őket. De aki fiatalabb és büszkébb, az nem szívesen szolgál kényszervendéget. Hárman is a kezembe nyomták a kapukulcsukat: »Itt van, öreganyám, vigyázzon a házra, amíg visszajövünk.«

Tótfalusi elsörnyülködött. Milyen lett a világ! Egy szép nap megszállja a várost egy szedett-vedett labancsereg és bekvártélyoz: a tisztek a palotába, a közemberek a kunyhóba s akinek nem tetszik, fogja a cókmókját — még jó, ha engedik — és szedje a lábát, amerre a szeme lát. Eszébe jutott az a hollandiai Máté, aki elmondta neki, hogy verték fel éjjel a szüleit holmi bújdosók. Azt mondta, hogy apja nem vétett semmit ellenük, ártatlanul kellett világgá mennie a nagyanyóval meg a feleségével. De még ha nem is vétett a bújdosók ellen, — pedig ezt nem hiszem, lehetett annak valami vaj a fején — akkor is csak olyan eset volt az övé, mint amikor valakinek kő esik a fejére és agyonüti. De ebben a városban százakat meg százakat kergettek világgá, dobszóval kihirdetett rendeletre, hivatalosan!

Szomorú őszi nap volt, illett ahhoz a szomorúsághoz, ami

Kassára nehezedett. Azon töprengett, hogy mihez kezd, ha hazamegy. Mit szólnak, ha biblia nélkül érkezik haza, üres kézzel, szegényen, aki másra szorul. De illik-e a saját baján keseregnie, mikor amerre néz, nyomorúság az egész világ? Hát mért legyen neki jobb sora, mint a hajlékukból kiüldözött, mindenükből kiforgatott, mindenüktől megfosztott atyjaiainak? Azoknak is elvették mindenét, az övét is elvették. Most ez a rend.

Így töprengett, kesergett és bandukolt a megkínzott város külvárosában, amikor egyszerre csak ismerőst pillantott meg a túloldalon, Szakált. Parasztgúnyában igaz, de Szakál volt. Az is ráismert és intett neki. Tótfalusi átment hozzá.

— Ne szólj egy szót se, — súgta Szakál. — Gyere utánam.

Tótfalusi követte a parasztgúnyába öltözött Szakált. Jódarabig mentek. Egyszerre Szakál balra fordult és bement egy házba. Tótfalusi utána, a ház udvarába. Az udvarban egy kopott viskó volt, nyilván Szakál búvóhelye.

— Na most beszélhetsz, — mondta Szakál.

— Te beszélj, — biztató Tótfalusi.

— Nem mondták neked, hogy elmentem Hollandiából?

— De mondták — felelte Tótfalusi.

— Akkor hát tudod. Azt tettem, amit tenni akartam, Thököly kurucaival harcoltam Kassa alatt, de kevesen voltak és nem volt elég fegyverünk sem. A németek szétverték bennünket. Akkor mentünk Kálló alá, Tokaj alá, de ott se volt maradásunk. Kiszorultunk Magyarországból, mennünk kellett Lengyelbe.

— Lengyelbe? — mondta Tótfalusi.

— Oda. Ott bújdosunk, amíg újra össze nem szed bennünket valaki, hogy folytassuk a harcot, amit elkezdettünk. Amíg újra felszólít Thököly.

— Az aligha kezdi újra, mert megvasalva vitték el Váradról a törökök.

— De hallottuk, hogy azóta kiengedték, — mondta Szakál. — Tán éppen azért, hogy újra összeszedjen bennünket, tehát lehet, hogy újra közénk jó, ő, vagy másvalaki, aki hivatott rá. Valaki.

— Gyalázat, amit a császáriak csináltak Kassával.

Szakál csak legyintett. — Majd visszaadjuk a kölcsönt, ha mi leszünk fönt. — S te hogy kerülsz ide? Otthagytad Hollandiát?

— Ott, — mondta Tótfalusi. Elmondta, hogy elvégezte a feladatát, kinyomtatta a bibliát, aztán szekérre rakatta őket s elindult Erdélybe.

— Te még nagyobb bolond vagy, mint én, Tótfalusi, — korholta erre Szakál. — Bibliás szekerekkel mászkálsz a háború kellős közepén. A nyomdáddal mi lett?

— A nyomdám eladtam, pedig nagy nyomda volt s keresetem, munkám elégséges. Voltak jó tipográfusaim, nyomtattunk mi mindent, deákul, hollandul, franciául, angolul, ahogy jött. De kivált a betűk vésésével kerestem sok pénzt. Izentek nekem olyanok is, akiknek hírét sem hallottam. Kaukázusi betűket véstem, Firenzébe hívtak nyomdavezetőnek. Hanem ez engem nem csábított. Én hazavágyódtam s csak nyomtam a bibliát, hogy meglegyen s hazamehessek árusítani, terjeszteni az Úr szavát.

— Az Úr szavát, az Úr szavát, — morogta Szakál. — No mondd tovább.

— Végre annyira voltam, hogy elkészült a bibliám. Volt teljes Szent Bibliám, Újtestamentumom meg Zsoltáros könyvem. A bibliák egy részét bőrbe köttem, megaranyoztatam, a többit fűzve hagytam, hogy majd otthon köttetem. Ez mind időbe tellett, úgyhogy jócskán elhúzódott a dolog. Na de aztán mégis csak kifordultak a szekerek az udvarból s gyérünk.

— Nem féltél, hogy kirabolnak?

— Hollandiában nem tartottam semmitől, hiszen tudod, milyen biztonság van ott s milyen jók az utak. Volt fegyveres kíséretem is. Nem is volt bántódásunk, még a Birodalomban sem, csak a szekereim akadtak el lépten-nyomon, de elzötykölődtünk valahogy Lipcséig. Ott beláttam, hogy ekkora karavánnal nem jutok el Erdélybe, hát beraktározattam öt szekérre való bibliát, aztán folytattam az utat tovább.

— Szóval csökkent az ige, — mondta Szakál. — Tiszta haszon. Még mindig elég bibliád maradt.

— Nem maradt abból egy darab sem, — fakadt ki Tótfalusi keservesen.

— Hogy-hogy? — kérdezte Szakál.

— Mert elvették tőlem, — válaszolta Tótfalusi s elmesélte lengyelországi kalandjait.

Szakál olyan jól mulatott, hogy majd leesett a székről.

— Lám, így jár, aki bibliát terjeszt! S tettél valamit, hogy visszaszerezd a könyveidet?

— Mit tehettem volna? Elmentem a legközelebbi város sztarosztájához és elmondtam neki a bajomat. Kértem, adjon tanácsot. De nem mondott semmi okosat. Várjam ki, amíg kiderül, hogy nem unitárius a bibliám? Abba beleöszülök.

Szakál hallgatva nézte Tótfalusit.

— Nagy a veszteséged? — kérdezte végre.

— Gondolhatod, — mondta Tótfalusi. — Minden pénzemet, amit kerestem, ezekre a bibliákra költöttem.

— Mennyit?

— Harminc-negyvenezer forintot. Ami pénzem volt, az mind benne van. Koldusszegényen megyek haza.

Szakálnak melege lett. Izgett-mozgott a széken, még a kucsmát is levette a fejéről s letette az asztalra maga elé.

— Hej de megvert a sorsom engemet veled! — sóhajtozott. — Látom már, nekem kell visszaszereznem a könyveidet. Pedig a legszívesebben a tűzbe hajítanám őket, ahány bibliát csak nyomtattál! S miféle katonák vették el tőled?

— A Goluhovszki herceg emberei.

Erre a névre Szakál arca elkomorodott.

— Hun tudod kívárni, míg értesítelek? — kérdezte. — Itt, Kassán?

— Nem, — mondta Tótfalusi. — Ez a város igen szomorú. Inkább lemegyek Tótfaluba, ahol születtem. Ott vannak ismerőseim.

— Hun van az?

— Nagybánya mellett.

— Hát eredj s várd ki, amíg értesítelek.

Tótfalusi nem nagyon értette, miről akarja Szakál értesíteni. Most ő kezdte kérdezgetni Szakált.

— S te mi csinálsz Lengyelben?

— Az Isten igéjét hirdetem, — mondta Szakál tréfásan. — Nyitogatom a népek szemét. Cselekedetekkel. Sok lengyel harcolt ám velünk Kassa, Kálló, Tokaj és más városok alatt, úgy hogy mi már nem úgy nevezzük magunk között egymást: magyar, lengyel, vagy tót, hanem komázó cimbora, mert mi mind egy valláson vagyunk, a szegénység vallásán, ha tudni akarod. És ez most már így marad, akár itt vagyunk Magyarországon, akár odaát, mert egyet akarunk, az igazságot. S mivel kárvallott vagy, meg kell hogy segítsünk, bár a te ügyed igazán nem az én ügyem. De mit csináljak veled? Egyszóval menj oda, ahova akarsz, Tótfaluba és várd meg az üzenetemet. S most menj az utadra.

Tótfalusi elhagyta a házat és visszaballagott oda, ahol megszállt. Tűnődve, lassan ballagott. Lám, mi lett Szakálból. Minél többet gondolkozott a sorsán, annál jobban irigyelte. Most annak él, amire született. Ott jött rá, Hollandiában, az idegenben, hogy mire. De megtalálta és ez a fő.

Még aznap elhagyta Kassát és tovább utazott. Majdnem három hónapot töltött Tótfaluban a rokonainál. Dologtalanul, mint szívesen látott vendég, de azért nagyon várta már, hogy izen-e neki Szakál. Így történt, hogy egy reggel, ahogy kinéz az ablakon, látja, hogy szekerek jönnek az úton. A szekerek megálltak. Két ember kopogott a kapun. Megnevezték magukat. Az egyik úgy mutatkozott be: Bajusz Gáspár vagyok, a másikat Szőnyi Istvánnak hívták.

— Elhoztuk a bibliákat, — jelentkeztek. — Most elki-sérjük egy darabon, amíg biztos helyre kerül. Hol akar meg-állni velük?

— Debrecenben, — mondta Tótfalusi.

DEBRECENBEN vásár volt. Egy sátoztábor volt a piac. Árultak ott mindent. Csizmát, ködmönt, gúnyát, élelmet, mindenfajta szalonnát és kolbászt, abáltat, paprikásat, füstöltet. De mindez nem érdekelte Tótfalusit. Csak azt nézte, hol árulnak könyvet, főként hol árulják azt az újonnan megmagyarosított bibliát, amiről Kolozsvári írt annakidején neki. Sikerült is végül a vásár egyik sarkában egy hosszúszakállas

könyvárust felfedeznie, de az csak kalendáriumokat, meg afféle mesés történeteket árult: Árgyilus királyfit, Tündér Ilonát. Bibliája nem volt neki, se új, se másmilyen.

— Már negyven éve nem árulnak bibliát a piacokon — mondta. — Elfogyott. Akinek meg van, az úgy őrzi, mint a szemevilágát.

— Nohisz akkor itt lesz keletjük az én bibliáimnak.

Bement a városházára és megkereste a városbíró. Kövér, zsíros ember volt.

— Mi köll? — kérdezte Tótfalusitól. Az megnevezte magát, hogy könyvárus és engedélyt kér az árusításra.

— Azt lehet, ha a helypénzt megfizeti, — mondta a városbíró egykedvűen.

Tótfalusi nem habozott sokáig. Lehúzta egy szekérről a ponyvát s miközben a kocsis asztalt kerített, a piacra vitetett egy láda könyvet s kirakodott. Az emberek eleinte messziről nézték, hogy mit rak ki, aztán közelebb jöttek s Tótfalusi biztatására nézegetni kezdték a könyveket.

— Tekintsék meg bátorsággal, — unszolta őket Tótfalusi. — Ez az Isten ígéje, amit árulok, a Szent Biblia. Van belőle kötött, meg fűzött, kicsinyded alakú s nagyobb. Ez meg zsoltáros könyv.

Az emberek nézték, bámulták az árut, volt olyan is, akin látszott, hogy kívánja. Egy asszony el is kezdte az alkudozást.

— Ez mennyibe van? — kérdezte a zsoltáros könyvre.

— Ez tíz susták, vagyis húsz garas, mert aranyos kötésű. De van itt fűzött is, az csak hetvenöt pénz.

— Hatvanért nem adja? — próbálkozott az asszony alkudni.

— Annak hetvenöt pénz az ára.

— Hatvan pénzt megadnék érte, — alkudott az asszony.

— Nem adhatom olcsóbban, — mondta Tótfalusi.

Az asszony csalódott arcot vágott.

— Hatvanhétért sem?

— Hetvenért sem. — Annak hetvenöt pénz az ára, se több, se kevesebb.

Az asszony hátrább vonult. Akkor egy öregember lépett az asztalhoz s kezdett válogatni a kirakott könyvek között.

Ezt a biblia érdekelte kivált. Fel is vett egy szép, aranyos Új-testamentumot s megkérdezte a könyvárustól, mibe kerül.

— Ez két forint, — mondta Tótfalusi.

Az öreg elképedt.

— Tömérdék pénz az, árus uram.

— Nem olyan tömérdék. Eddig három forint volt az ára, de én kibővítettem s olyan olcsóvá tettem a bibliát, mint Salamon király az ezüstöt Jeruzsálemben.

Az öreg erre nem tudott mit felelni, hát csak azt mondta:

— Lehet, hogy olcsóbb, mint másnál, de nekünk a két forint is tömérdék pénz. Nem azt mondom én, hogy sok egy bibliáért, csak azt, hogy nekem sok.

Egy asszony is válogatott és alkudozott, végül is azt mondta, hogy előbb megveszi, amit okvetlenül muszáj, aztán visszajön. De Tótfalusi nem látta többet. Ellenben észrevette, hogy egy öreg paraszt, aki a zsoltáros könyvek közt turkált, egy zsoltáros könyvet a nyakán függő tarisznyába csúsztatott. Tótfalusi átalotta, hogy rájakiáltson és visszakövetelje tőle az áruját. Az meg rásandított, hogy észrevette-e, hogy mit csinált s mikor látta, hogy nem szól, odébsomfordált.

Tótfalusi még egy darabig kínálgatta az áruját, egy-két darab bibliát és zsoltáros könyvet nagy keservesen, hosszas alkudozások után el is adott, de mikor estefelé egyre kevesebben álltak meg a sátra előtt, mert a vásár már a végére járt, visszarakta a bibliát s megállapította, hogy annyi haszna sem volt a vásárból, mint amennyit a helypénzért fizetett. Nem is maradt Debrecenben tovább, csak még egy napot. Délben fölment megint a városbíróhoz, mert azt gondolta, illik, hogy elbúcsúzzék tőle, mielőtt elutazik.

A lakásán kereste fel, mert másnap, vasárnap lévén, nem volt hivatal. A nagy, kővér ember a szoba közepén ült egy karosszékekben és csibukozott. Ahhoz lusta volt, hogy fölkeljen és úgy tisztelje meg látogatóját, csak integetett neki nagy barátságosan.

— No hogy ment a vásár, tipográfus uram?

— Nem ment az sehogy, — panaszkodott Tótfalusi. — Még a helypénzt se kerestem meg.

A városbíró sajnálkozó képet vágott.

— Hát bizony, — mondta, — könyvet nehéz eladni. Nem igen telik nekünk ilyesmire, szegények vagyunk.

A vásáron is ezt mondogatták a népek. De hogy ez a zsíros, kövér paraszt is a szegénységgel hozakodik elő, az nagyon fölbosszantotta Tótfalusit. Mert a vásáron látta azokon a szegény parasztokon, akik körülállták az asztalát, hogy ők bizony megvennék azt a bibliát, ha tehetnék. Egyik-másiknak még a szája mozgásán is látszott, mennyire kívánja. De azoknak el kellett higgye, hogy előbb ködmönt, csizmát, edényt kell vásárolniok s csak abból vehetnek könyvet, ami pénzük megmarad s lám mégis milyen kedvesen biztatták, hogy ne féljen, visszagyűnnek még egyszer — de ez a zsíros paraszt, aki nyilván csak a gyomrát szereti s mindennap úgy kel fel az asztal mellől, hogy csaknem szétreped, ez meri neki azt mondani, hogy nem telik könyvre? Olyan méreg fogta el, hogy nem is maradt tovább, indult kifelé s még aznap tovább vonult Debrecenből a szekereivel.

Még a város határában jártak, amikor megpillantotta azt az öreg parasztot, aki a vásáron ellopott tőle egy zsoldáros könyvet. Az árok partján üldögélt és a zsoldáros könyvében gyönyörködött, betűzgette, forgatta. Az öreg észrevette a közeledő szekereket, felállt és hevesen integetett. Tótfalusi megállította a karavánt. Az öreg a zsoldáros könyvvel a kezében feléje tartott s megállt a hintó előtt.

— Megvan ám! — dicsekedett, s derűs, sima arccal felmutatta a zsoldáros könyvet, amit a tarsolyába csúsztatott.

Tótfalusi hamarjában nem tudta, mit válaszoljon neki.

— Itt van la! — ismételte az öreg büszkén, elégedetten s mutatta a könyvet Tótfalusinak.

— Ha ott van, ott van, — hagyta rá Tótfalusi.

— Bizony most már az enyém, — mondta az öreg, megbiccentette a kalapját és visszaballagott az árok partjára. Tótfalusi meg kiszólt a kocsisoknak: mehetünk tovább.

Debrecen tornyai elmaradtak mögöttük s a szekerek újra napokig imbolyogtak, zötykölődtek a rossz, köves, Erdély felé vezető országúton. Megesett, hogy kátyúba jutottak s le kellett szállítani embereit, hogy kiemeljék a kátyúból a szekereket, megint eltört az egyik szekérnek a tengelye, be kellett

küldeni a legközelebbi faluba kovácsmesterért, megint le kellett rakni a könyveket, folytatódott a megszokott nyomorúság, még jó, hogy portyázó labancokba nem ütköztek. A hosszú utazásnak az a része volt talán a legnehezebben elviselhető, a legkeservesebb, amikor egyre jobban közeledtek útjuk végcéljához, Kolozsvárhoz s az még olyan távolinak látszott, hogy már azt hitte, sose jutnak el odáig. Tótfalusi alig tudta türelmetlenségében türtőztetni magát, hajszolta a fuvarosokat. De hiába hirtelenkedett, azok olyan közömbösen ültek fenn a bakon, mintha nem is emberek volnának, hanem holmi ködmönbe bújtatott fafigurák.

— Mire az a nagy igyekezet, tekintetes úr? — szólta hátra az egyik a pipája mögül. — Előbb úgyse érünk be, mint amikor beérünk.

S a szekerek csak döcögtek tovább.

Egy hajnalban kibújtak a ködből Kolozsvár tornyai.

— Megjöttünk, — szólta hátra a menet éléről a kocsis.

Csakugyan megjöttek Kolozsvárra, abba a városba, ahonnan tizedfél esztendővel előbb elindult Hollandiába. Az eső zuhogott.

TÓTFALUSI toporzékolt izgalmaiban és türelmetlenségében, amikor a ládákkal megrakott, beázott ponyvájú társzekerek megálltak a város nyugati kapuja előtt. Akkor hirtelen elébük került egy négylovas batár s megállt az őrház előtt. Tótfalusi káromkodva mászott ki üveghintájából, de aki a batárral jött — egy jezsuita — ebben is megelőzte és patogó szavakkal sürgette, noszogatta a benne ülő feketebársonyba öltözött úrfiúcskákat: kifelé, kifelé! Azok kimásztak a leeresztett kocsilépcsőn a batár elé. Tótfalusi csak álmélkodott. Mert ahogy számolta — hat, nyolc, tíz, tizenkettő — sehogy sem ment a fejébe, hogyan értek el abban a kocsiban. A fiúcskák hangos csiviteléssel szaladtak a zuhogó esőben az őrház eresze alá, ott várták ki, amíg a páter bent intézi dolgukat az őrház parancsnokával.

Tótfalusi szétnézett. Az őrház előtt fekete-sárga silbak állt, a silbak előtt feltűzött szuronyú katona. Megszólította.

— Ezek élém kerültek. Most várhatom, amíg készek lesznek.

A katona izes erdélyi magyarsággal felelt:

— Akkor is ővelük végeztek volna előbb, ha nem előzik meg kegyelmedet.

— Miért?

A katona vállat vont.

— Mert most ők az urak itt.

— A jezsuiták? Kolozsvárt? — álmélkodott Tótfalusi.

— Bizony, hogy igen, — mondta a katona. — Vannak benn a városban más csuklyások meg kámzsások is immár, dömések, pálosok, kolduló ferencesek, meg más szerzetek, de ezeknek van a legnagyobb hatalmuk. Templomot is kaptak, meg visszakapták a rendházukat. Oda viszi ez a pap ezeket a csókafiókákat.

— Ez mind papnak megy?

— Nem mind. Csak akit kiválogatnak; a legeszesebbek, a legalkalmasabbak.

Tótfalusi a hangos kis csoportra pillantott.

— Ezek magyar gyerekek?

— Nem lehet tudni, mert még egymás között is csak deákul szabad csivitolniok.

Hanem a páter már ki is jött és visszakergette a hintóba a gyerekereget. Aztán maga is bemászott a kocsiba s az utazó batár behajtott a kapun.

— No ezzel legalább gyorsan végeztek, — örvendezett Tótfalusi és indult az őrszoba felé.

— Mondtam, hogy ők az urak, — morgott a katona. — Ezekkel nem csinálnak teketóriát.

De Tótfalusival is előzékenyen bántak odabent. Mihelyt felmutatta a salvaguardiát, az őrház hadnagya kezét nyújtotta.

— Már vártuk kegyelmedet, — mondotta. — Azt ajánlom, tessék itthagyni a szekereket a város alatt, én majd kiadom a parancsot, hogy senki se bántsa a holmiját, amíg kegyelmed megtudja odabent, hova irányítsa őket. Addig a kocsisait is elengedheti.

Tótfalusi megköszönte a szívességét, aztán megkérdezte

a kint álló katonától, van-e a városban fuvarosoknak való fogadó, ahol megszállhatnak és kipihenhetik magukat.

— Hogyne volna, — felelte a katona s megmagyarázta Tótfalusinak, hogy merre van. Erre az lerendelte a szekerekről a kocsisait és meghagyta nekik, menjenek oda, egyenek, igyanak, aludjanak, amíg értük nem izen. Azzal visszaült a hintájába. Végre megérkezett.

TÓTFALUSI a nagynénjéhez, Czebénéhez hajtatott. Úgy határozott, hogy az első napokban, amíg nincs saját szállása, majd nála ellakik. Annak ugyan megírta, hogy elindult hazafelé, de hogy mikor érkezik meg, azt nem tudta megjelenten. Így hát váratlanul érkezett. Czebéné, aki nagyon megöszült közben, örömében elsírta magát. Miklósnak gyanús volt ez a nagy meghatottság. Túl hevesen zokogott és túlságosan sokáig. Próbálta csillapítani, de Czebéné csak tovább zokogott.

— Hát nem tudod, — kérdezte — mi történt Mihálylyal? Miklós megijedt.

— Nem. Mikor utoljára láttam, az indulásom előtt, úgy volt, hogy a család beleegyezik a házasságába. Még kért is, hogy várjam meg, míg megesküsznek, mert aztán kimennek Indiába. Még azzal is elbűszkélkedett, hogy ott majd ő vezeti az apósa ültetvényeit. Történt valami?

— Meghaltak szegények, — sírta Czebéné. — Egy hete vettem a halálhíruket.

— Mindketten elpusztultak? — rémüldözött Tótfalusi. S miként?

— A levélben csak annyi áll, hogy néhány nappal azután, hogy megérkeztek Nyugat-Indiába, fellázdattak a cukornádültetvényeken dolgozó malájok. Lehetett volna velük tárgyalni, alkudozni, de szegény fiam járatlan volt az efféle ügyekben s minden áron meg akarta mutatni a feleségének meg az apósának, hogy ő milyen kemény legény, milyen erős keze van. De arra már nem volt ideje, mert a malájok körülférták a házat, ahol laktak és közel-távol nem volt a környéken kívülük más fehér. Amíg bírták, védekeztek, kilövéldöz-

tek az ablakokon, majd az oszlopok mögül, de elfogyott a puskaporuk. A malájok mindkettőjüket megölték.

Rettenetes, gondolta Miklós, hogy némely embernek mit rendelt a sorsa! Lám Mihálynak meg a feleségének is! Miért kellett ilyen kegyetlenül elpusztulniok azok kezétől, akikkel soha nem volt dolguk, akikkel semmi bajuk se volt?

MASNAP Pataki professzort kereste fel, akivel hosszasan tanakodott.

— Legjobb volna, ha négyesben ülnénk össze Dézsi Mártonnal és Páriz Pápaival, de azokat előbb értesíteni kell. Meg kell hogy védj az érdekeidet. Mindenekelőtt kérj kihallgatást Teleki Mihálytól. Mióta megkapta a bibliát, megváltozott az irántad való érzülete és ennek következtében a püspöké is, aki mindig az uralkodó véleményt követi. Így hát a helyzeted kedvező. Használd ki a helyzetedet és úgy szabd meg a feltételeidet, hogy később ne legyen okod megbánni, hogy valamiről megfeledkeztél. Eleinte a kedvedben járnak majd, élj hát ezzel az előnnyel s ne add oda mindenhez magad.

Abban maradtak, hogy Pataki üzen Dézsi Mártonnak és Páriz Pápainak. Azok bejöttek Enyedről s megkezdődött a négyesben való nagy tanácskozás. Dézsi Márton elmondta, hogy a kancellár — ő legalább is azt hallotta, — a kolozsvári nyomdák főigazgatójának akarja megtenni Tótfalusit.

Tótfalusi nem nagyon kapott ezen az ajánlaton. Ő azt képzelte — mondta barátainak, — hogy neki saját nyomdája lesz, ahol olyan könyveket nyomtat majd, amilyeneket akar. Már el is gondolta magában, hogy milyeneket. Nemcsak bibliát és zsoltárokat, mondotta, mert tudja ő jól, hogy abból nem élne meg, hanem egyebeket is. Tankönyveket, szótárakat, népnek való olvasmányt, amit ponyván árúsítanak, és kalendáriumot.

— Én azt gondolom, — ragadta magához a szót Pataki professzor, — hogy azt még korai megbeszélni, miket nyomtass, bibliát-e, vagy tankönyvet és kalendáriumot. Mindenekelőtt látogasd meg a kancellárt és beszélj vele, mégpedig olyan értelemben, hogy az ő akaratával se ellenkezzél és a

magad szándékát is keresztülvigyed. Aztán majd kiderül, mi a helyes, mi az okos. Egyelőre inkább abban állapodjunk meg, hogy mit kérj a hazajövedeledért, mert az nem kétséges, hogy nagy áldozatot hoztál, mikor otthagytad Belgiumot. Tehát addig kérj, amíg friss vagy idehaza, mert most még megadják.

— De mit kérjek? — tűnődött Tótfalusi.

A három jóbarát összedugta a fejét és hosszasan tanácskozott. Végre is oda lyukadtak ki, hogy akár önálló lesz Tótfalusi, akár az erdélyi nyomdák fődirektora, ragaszkodjék ahhoz, hogy ne tekintsék közönséges tipográfusnak, hanem tógás embernek, aki magánúton bár, odakint is folytatta teológiai tanulmányait s ennekfolytán az Isten házában a papok padjában van a helye.

— Ami a teológiai tanulmányaimat illeti, — mondta erre Tótfalusi, — azokat tényleg folytattam és többet tanultam kint, különösen az elején, mint amennyire itt szükségem lesz. Így hát ami a teológiai tudományomat illeti, abban a versenyt bármelyik erdélyi teológussal felveszem. De mért kívánjátok, hogy közöttetek üljek a gyülekezetben, a papoknak kijelölt helyen?

— Hej barátom, igen hasznos kívánság az és igen nagy kiváltság. El ne állj tőle sehogy. Mert ha Erdélyben érvényesülni akarsz, akkor mindenhol a papokkal együtt kell mutatkoznod, a magánéletben is, nyilvánosan is. Mert az nem elég, ha ellátogatsz hozzájuk és meghívnak névnapra, disznótorra, meg ahogy itt szokás, hanem kell hogy a templomban is együtt üljetek.

— Nem ellenkezem, ha mindnyájan úgy gondoljátok, bár én nem szeretem a közösködést. Hollandiában is csak azzal barátkoztam, aki megfelelt nekem és ha megfelelt, én bizony nem néztem, pap-e, vagy munkásember, sőt inkább munkásemberékkal barátkoztam, mint papokkal, hiszen közöttük éltem, eleinte magam is mint munkás, később meg mint a patrónusuk. Egyébként semmi kifogásom nincsen nekem a papok ellen és sem emberkerülő, sem embergyűlölő nem vagyok, de általában meg szoktam nézni, kivel barátkozom.

— Hát pedig itt azt ne nagyon nézzed, komám, — mondta erre Pataki, — mert itt nem lehet válogatni az emberek között, hanem úgy kell venni őket, ahogy a barackot árulják a piacon. Ott sem engedi meg neked a kofa, hogy tapogassad a barackot és csak a legszebbjét szedjed ki a kosarából, hanem rádförmed, hogy úgy szedd, ahogy jön. Hát így barátkozz a kolozsvári papokkal is. Van azok között is egykettő, aki érdemes ember, de a legtöbbje bizony olyan, mint az éretlen, vagy poshadt gyümölcs. Itt van például Cseri tiszteletes uram, annak abban áll a főbüszkesége, hogy egyúttal megeszik egy tepsis rétest, de a káposztásból kettővel is elfogyaszt. Csepregi Turkovics Mihály tiszteletes uram a rossz szájáról híres, mert akire ő megharagszik, arra olyankor talál ki, hogy az embernek égnek áll a haja. Hogy az ellensége hazudós, csaló, még a saját édesanyját is meggyalázta és más ilyeneket, hogy még gondolni is rossz. Aztán itt van Szabó Pál tiszteletes uram, az szelíd, béketűrő ember, csak a felesége pukkancs és akire megharagszik, azt a tekintetével meg tudná ölni, az ura meg annyira papucs, hogy ha az aszszony nem állhat valakit, annak nyomban ő is az ellensége lesz. Ráspoli Dániel tisztességtudó, jó ember. Szóval van köztük mindenféle, jó és gonosz, kellemes és kibíratatlan, de neked minden rossz tulajdonságuktól el kell tekintened, különben kimarnak Kolozsvárról, különösen ha észreveszik, hogy el akarod különbözni magadat, mert az aztán olyan bűn, amit semmi szín alatt meg nem bocsátanak.

— Azt is követeld meg, hogy az egyháztól kapj lakást és hogy se a személyed, se a legényeid után ne kelljen adót fizetned.

Aztán abban maradtak, hogy ennyi egyelőre elég, de e pontok egyikeből se engedjen, ha boldogulni akar.

ANNA már első este értesült arról, hogy Miklós hazajött.

Másnap Miklós meglátogatta. Czebéné megizente, mikor jönnek, úgyhogy Annát a látogatás nem érte váratlanul. Készült rá. Kivágott fekete selyemruhában volt, hátul kontyba

tűzött hajjal. Miklós nagyon elcsodálkozott, mikor észrevette, hogy az a lánc van a nyakában, amelyet anyja viselt.

Czebéne odasúgta Miklósnak: — Pár nappal a halála előtt ajándékozta neki anyád.

Nagyjából olyan volt, amilyennek Miklós képzelte, ahogy halványan emlékezett rája. Szép, barna szeme volt és mély, kellemes hangja. Miklósnak különösen az tetszett, ahogy beszélt. Halkan, de határozottan. Anna megmutatta Miklósnak azt a pár szobát, amelyeket anyja használni szokott s végül abban a szobában maradtak, amelyben meghalt. Anna mindent a helyén hagyott, mindazokat a tárgyakat, amiket Miklós olyan jól ismert és amikhez anyja annyira ragaszkodott. Miklós megilletődve nézte a jól ismert, rég nem látott bútorokat és kedves apróságokat, amelyek visszaidézték a gyermekkorát. Anna mozdulatlanul állt a küszöbön, hogy ne zavarja révedezésében. Végre Miklós magára eszmélt és Annához fordult. Visszamentek Anna szobájába. S ott hármasan folyt a beszélgetés, főként Miklós anyjáról és annak utolsó napjairól. Aztán Miklós felemelkedett. Anna a kertajtóig kísérte a vendégeit. Miklós mélázni látszott, amit Czebéne természetesnek talált az anyja hajlékában tett látogatás után. Miklós elgondolkozva, hallgatva lépkedett az oldalán. Czebéne a szemesarkából figyelte. Nem látszott szomorúnak, csak mint aki tűnődik valamin. Egyszer el is mosolyodott.

NÉHÁNY nap múlva a kancellár szekretáriusa látogatta meg Tótfalusit és közölte vele, hogy Teleki Mihály önagysága hallotta, hogy megérkezett. Már hívatta is volna, de annyi a dolga, hogy kéreti Tótfalusit, várja ki türelemmel, amíg maga elé eresztheti és kimerítőbben értekezhet vele. Addig is látogassa meg a püspököt s a többi egyházi személyeket, izeni a kancellár, mutassa meg és kedveltesse meg magát, nyerje meg jóindulatukat. Ő a jövő hét elején összehívhatja az egyházi tanácsot, ott elmondhatja a kívánságait. A kancellárnak az a szándéka vele — mondta a szekretárius — hogy rábízza a kolozsvári nyomdák központi igazgatását.

— Erről már értesültem, — szólt Tótfalusi s megkérte

a titkárt, hogy mondja meg őnagyságának, hogy ő saját nyomdát szeretne alapítani Kolozsvárott, de ha őnagyságának más a szándéka vele, abban is megnyugszik alázatosan.

— Nem hiszem, hogy ragaszkodik hozzá, ha kegyelmed más szándékkal jött haza, — folytatta a szekretárius, — ő nem akar kegyelmedre hivatalt erőszakolni, az egész dolog csak azért jutott eszébe, mert három-négy nyomdánk is van Kolozsvárt, de egyik sem megfelelő. Azért gondolt őnagysága arra, hogy összesíteni kellene azokat egy jó nyomdavezető keze alatt.

— Hát nem jobb, ha három-négy nyomda helyett csak egy nyomdája lesz Kolozsvárnak, de jó? — mondta Tótfalusi. — Annak a három nyomdának bizonyára csak a prései érnek valamit, bár azt hiszem, azok se sokat, a betűk meg biztos olyan kopottak már, hogy bízvást össze lehet őket önteni. Majd én öntök az anyagból új betűt.

A szekretárius bólogatott.

Délután a püspököt látogatta meg Tótfalusi. Ugyancsak megijedt, amikor megpillantotta. Mióta nem látta, nagyon megsárgult és nagyon összeesett. A püspök egy karosszékekben ült és halk, siránkozó hangon mentegette magát, hogy hitelt adott Tótfalusi rágalmozóinak. A bibliája mindennél jobb és ékebben szóló cáfolat. Aztán megkérdezte Tótfalusit, itthon akar-e maradni most már és mihez akar kezdeni. Az néhány szóval előadta a püspöknek a terveit. A püspök helyeslően bólogatott. Azután országos dolgokra fordult a szó. A püspök körülményesen elmesélte Tótfalusinak, milyen rossz állapotban van a fejedelem. Mióta meghalt a fejedelemasszony, — mondta a püspök, — azóta már egyáltalán nincs semmi akarat. Hiszen igaz, hogy azelőtt is mindig hitvány, tedd ide, tedd oda ember volt, akit a megboldogult Bornemissza Anna komandérozott s az most annyira hiányzik neki, mintha a lelkét vesztette volna el. Pedig nem éltek zavartalan egyetértésben, mert a fejedelem néha úgy megharagudott a feleségére, amikor az ellenkezett vele, és úgy megverte néha, hogy alig lehetett kitépni a kezei közül s ilyenkor úgy kiabált, sikoltzott a fejedelemasszony, hogy az egész palota összeszaladt. De akármennyit verte, mégis mindig az történt, amit a

fejedelemasszony akart. Hanem most! Aki marakodni látta őket, ugyancsak csodálkozik, hogy a fejedelem mennyire bánkodik a felesége után. Hat hétig senkihez nem szólt, csak ment egyik teremből a másikba és csóválta a fejét, mint aki nem ér fel ésszel valamit. Nem is igen evett. Már-már azt hittük, hogy végkép komor lett, amikor egy nap azt kezdte mondani, hozzanak asszonyt neki. Még meg is nevezte, hogy kit. De mivel az férjes asszony volt és főrangú személy, nem teljesíthették a kívánságát. Ami pedig a státus-ügyeket illeti, most már végként úgy megy minden, ahogy Teleki uram rendeli. Voltál-e már nála?

— Még nem, — mondta Tótfalusi. — Jelentkeztem, de nem volt ideje rám.

— Vigyázz minden szavadra, ha beszélsz vele, — figyelmeztette a püspök. — Mert ő a legálnokabb és legkártyékosabb személy ebben a szegény, szerencsétlen Erdélyországban, úgy tekintsd. No, áldjon meg az Isten s vigyázz, hogy mit csinálsz.

TÓTFALUSI másnap Bethlen Miklóst kívánta meglátogatni, de a látogatás elmaradt a gyászeset miatt.

Lovas futár jött ugyanis Fogarásból, a lova sügyig habos volt, szájából csakúgy csurgott a nyál, úgy vágatott, úgy verte a gazdája az úton, akinek szintén véreseket voltak a szeméi és jobbra-balra dült a fáradságtól a nyeregben. Azzal a hírrel jött, hogy meghalt a fejedelem. Az emberek összevevődtek a hírről a piacon, a templomban megkondult a gyászharang. Mindenki a fejedelmet gyászolta s az élet rövidségén s az emberi test romlandóságán morfondírozott, melytől még a fejedelmek sem mentesek. Egyszerre lárma hallatszott: Utat, utat! — Katonák jöttek a palota felől, közrefogva egy nyusztprémes, mentés és süveges, őszszakállú férfiút.

— Teleki Mihály uram, — hallotta Tótfalusi mindenfelől és az emberek leemelték a süvegüket. De az rá sem nézett senkire, hanem elvágatott a kíséretével, nyilván Fogarásba. Tótfalusi csak egy pillanatra látta. Inkább alacsonytermetű volt, mint magas, vastag, borvirágos orra a bajsza fölé ko-

nyult, az meg beleolvadt sárga szakállába. Szúrósan, keményen nézett maga elé.

No, elmarad az audiencia, gondolta Tótfalusi. Ugyanolyan idők és állapotok kezdődnek itt most, mint Hollandiában az angol forradalom hónapjaiban, amikor mindenkit csak a politika érdekelt. Bethlenhez is hiába mennék ki, ő is nyilván útban van már Fogaras felé.

MIKOR aztán egy héttel Apafi temetése után azt hallotta, hogy Bethlen Miklós megjött, beült az üveghintájába és kivitette magát Kerezsdre.

Bethlen öreg komornyikja fogadta, aki ismerte Miklóst.

— A nagyságos úr a pincében van, — mondta, — és a pincemesterrel veszekszik, aki elrontotta az idei borát, nem jól kezelte, nem füstölte ki idejében kénnel a hordókat, egy szóval kárt okozott. Azt korholja, szidja már vagy egy órája. De már csak abbahagyja, gondolom, hát bevezetem kegyelmedet a dolgozószobába, várja meg ottan.

Tótfalusi jól ismerte ezt a szobát: a nehéz arabs szőnyeg a padlón, Bethlen íróasztalát, amely mindig tele volt irományokkal, mert sokat írt és dolgozott; a nehéz diófából készült, szép kis almáriumot, melyben a könyveit tartotta, értékes, ritka könyveket, amiket külföldi útjairól hozott haza; minden nagyértékű volt ebben a szobában, szép és rendkívüli s komoly, tiszteletet parancsoló. Miklós az ablakhoz állt s kinézett az udvarra. Láttá feljönni Bethlent a pincéből a pincemesterrel. Még mindig mérgesnek látszott, szidta, korholta, az meg lesütött szemmel alázatoskodott körülötte, mint a vétkes kutya.

Bethlen belépett a szobába és mihelyt megpillantotta Tótfalusit, nyomban felderült.

— Mi az, hát megjöttél? — harsogta. — E gazfickót piromgattam éppen, mert ötszáz forint kárt csinált nekem a nyavalyás. Hát megjöttél, öcsém!

— Meg, nagyságos uram, — mondta Tótfalusi.

— No, örülök neki. Hát foglalj helyet.

Hellyel, burnóttal kínálta, maga is leült s társalogni

kezdték. Bethlen előbb a fejedelem temetéséről beszélt, aki váratlanul halt meg, de jobb neki, mert mióta a felesége meghalt, nem sokat ért már, amit csinált. Akárki ment hozzá kérdezni vagy kérni valamit, annak csak azt mondta: lássa kegyelmed Teleki uramat. Mert mindent ráhagyott. Halála hírére mind Fogarasba siettünk, ott volt az egész ország — (*mind és ország* alatt persze csak a nagyurakat értette), — aztán átmentünk Alkerekére, a birtokára, mert ott temették el a családi kriptába. Mondjál már magadról valamit. Hogy éltél odakint? Keservesen, ugye?

— Nem mondhatom, nagyságos uram, sőt igenis jól. Olyan jól kerestem, hogy szinte fölvetett a pénz.

— Mi a fene! — csodálkozott Bethlen. — Hát megvesztél, hogy otthagytad ezt a jó keresetet?

— Engedelmességből jöttem haza, nagyságos uram, hogy használjak az országnak.

— Azt én tudom, — mondta Bethlen, — hiszen magam írtam meg neked. Mi azért hivatunk haza, mert azt hittük, hogy nyomorogsz odakint. Útiköltséget is azért küldtünk.

— Azt nem kellett volna, — szólt Tótfalusi. — El is osztogattam a leydai diákok között.

— Én is Leydában tanultam, de előbb Utrechtben — vette át Bethlen a szót, (türelmetlen ember volt, nem hagyott mást sokáig beszélni). — Mikor is volt? — gondolkozott el. — Idestova harminc esztendeje. Akkor ott voltak a jobb professzorok. Hallgattam én ott mindent, teológiát, fizikát, geometriát, két nyelvmester járt hozzám, meg egy, aki vívni, egy másik, aki voltizsálni tanított. Csempalózni is kezdtem tanulni, de nem sok lett belőle, csak húsz tallér károm, mert csak a kótákat tanultam meg, de az a sok német, francia s az ördög tudja miféle tánc nem ment a fejembe. Csak vertem a kóták után azt a hitvány virginát, de nem volt annak se íze, se bűze. Egy özvegyasszonynál laktam, két másik főúri ifjúval. Belőlünk élt az egész család. Megtanítottuk őket magyarosan főzni, petrezselyemmel, paprikával, káposztával, murokkal. Ha meg más kosztra vágyódtunk, elmentünk a holland vendéglőbe s ettük a halat. Jófélék vannak ott. Stockfish, sprotni, platajc, hiszen tudod. A vajuk is finom és ren-

geteg sajtjuk van. Hanem a vaját valami szörnyű, fekete posztóhoz hasonló, szederjés kenyérre kenik, úgy hívják regenbrod és csudamód szeretik, de én nem szerettem, még a szolgám se ette meg, olyan savanyú volt. S mikor átiratkoztam Leydába a lakótársammal, odaköltözött a kedvünkért az egész család, olyan jól megvoltunk velük. Ott is voltak akkor nagy, híres professzorok, de köztük is Coccejus volt a legnagyobb hírű, mindenki őt hallgatta, olyan disputás, agyafúrt esze volt annak. Én ott már nem vettem fel annyi kollégiumot, mint azelőtt, inkább a tűzegtűz mellett üldögéltem oda-haza s olvastam. Utazni is sokat utaztam ide-oda. Voltam Amsterdamban, sőt átmentem Angliába is. Ott most nagy dolgok folynak. De akkor még Károly volt a király, finom, tekintélyes uralkodó. A palotájába is meghivatott, még most is látom, hogy állott a tűz előtt, kalappal a fején, méltóságosan, s körülötte a hercegei. Én féltérdre ereszkedtem, franciául köszöntém s vártam, hogy levonja a kesztyűt a jobbkezeről, hogy csókra nyújtsa, de ő nem azt tette, hanem felsemelt, megölelt s kegyesen tudakozódott tőlem az erdélyi dolgok felől. Node nem a magam dolgait akarom fölmelegíteni. Mondd te, hogy veled mi volt.

S nagykegyesen átengedte pár percre a szót Tótfalusinak. Az, tudván, hogy nem tarthatja magánál sokáig, — hiszen ismerte a patrónusát — sietve elmondta, hogy eleinte másnak dolgozott, aztán önállósította magát és akkor már szép pénzt keresett, különösen a betűivel.

— S mire költötted azt a sok pénzt? — faggatta Bethlen.

— Papírra. Abból a pénzből nyomtattam ki a bibliát.

— Szóval az most a vagyonod.

— Az, nagyságos uram.

— Sok pénz van benne?

— Negyvenezer forint.

Bethlen csettintett.

— És hány bibliád van?

— Van vagy háromezer darab, mindenfajta, kötött, kötetlen, kicsi, nagy.

— S azt mind itt akarod eladni, Erdélyben?

— Úgy gondoltam, — mondta Tótfalusi.

Bethlen a fejét csóválta.

— Tudom, hogy nem lesz könnyű dolog, — folytatta Tótfalusi, — de lassan csak elfogy majd.

— Abban kételkedem, — mondotta Bethlen, — mert nagyon megváltoztak az emberek. Mikor én fiatal voltam, még minden valamire való ember betéve tudta a bibliát, még azt is tudta, mi hol van, ha idézett belőle. Engem például, ha álmomból keltettek fel, akkor is kivágtam erre vagy arra a mondásra: Szent Pál: A korinthusiakhoz II:23. Vagy: Lukács XXVIII:29. Ma kérdezheted, mi honnan való, még a pap is töri rajta a fejét. Azért azt ajánlom neked, hogy ne csak bibliát nyomtass és árulj, hanem egyebet is.

— Én is úgy gondoltam, nagyságos uram. Szótárt, népek való írásokat.

— S kalendáriumot, — emelte fel ujját Bethlen. — Olyat, ami bevált, mint a lőcsei.

— Csinálok én azt is, amelyet Hollandban láttam. Benne lesznek a vasárnapok, meg mi a teendője a gazdának ősszel s tavasszal, mikor kell megkapálni a burgonyát.

— Mert még elfelejti, — gúnyolta Bethlen Tótfalusit. — S van rajtam kívül támogatód?

— Azt hiszem, Teleki uram jó szívvel van irántam, — szólt Tótfalusi.

Bethlen összeráncolta a homlokát.

— Teleki uram nagy protekció, — beszélt igen komolyan, — kivált ha ügyesen bánsz vele. Hízelegj neki, mert azt szereti, de nagyon vigyázz, hogy észre ne vegye, mert amilyen hiú, olyan okos. Pénzt ne nagyon kérj tőle, mert fukar, csak erkölcsi támogatást. Ne vedd nagyon igénybe az országot se, az eklézsiához se fordulj, ha nem muszáj. Aki nem szorul másra, azt jobban megbecsülik. No, isten veled, fiam. Örülök, hogy meglátogattál és gyere ki máskor is.

Alig ért be Miklós a városba, látja, hogy a téren állodgálnak az emberek.

Odaintett a hintájához egy atyafit.

— Történt valami? — kérdezte tőle.

— Meghalt a püspök.

Tótfalusinak könnyű szökött a szemébe. Igaz, hogy utolsó

időben cserben hagyta a püspöke, hitelt adott rágalmazóinak, de hiába! Csak szerette, mint az első mesterét.

Harmadnap temették. Ott, a temetőben mondta neki a kancellár szekretáriusa, hogy másnap menjen be a kancelláriába, ekkor és ekkor, föl van írva Teleki uramhoz audienciára. Miklós úgy megijedt, hogy a szívverése is elállt.

A palota előtt kettős őrség állt fegyverben. Az udvarban is fegyveres embereket látott mindenfelé. Egy szolga megmutatta neki, melyik lépcsőn kell felmenni Teleki uramhoz. Egy előszobába ért, amelyben pad volt s azon nyolc-tíz csinosan öltözött ifjú üldögélt. Egyikük felpattant és elébe sietett.

— A kancellár uramhoz? — kérdezte.

— Igen, — mondta Tótfalusi.

— Van a kancellár úr önagyságának tudomása a látogatásról?

— Van. Ő hivatott.

— Szabad a nevét?

— Tótfalusi Kis Miklós vagyok.

— Köszönöm, — mondta az ifjú és bement, majd visszajött — és jelentette Tótfalusinak, hogy a kancellár várja.

Tótfalusinak erősen dobogott a szíve, mikor benyitott. Első benyomása a szoba közepén álló Telekiről az volt, hogy öreg és csunya. De ezt nyomon követte egy második, erősebb benyomás, hogy súlyos, nyomasztó, félelmetes egyén. A kancellár majdnem egy teljes percig nézte szótlanul Tótfalusit, aki mélyen meghajtotta magát, s aztán fölegyenesedett.

— Ülle, — kezdte Teleki. — Jelentették, hogy visszatartottad a nyomdafelügyeletet és nem akarsz közösködni senkivel. Hát mit akarsz? Van pénzed officinára?

— Van, nagyságos uram, — mondta Tótfalusi.

— Ajjó. A pénz mindig jó. Ne titkold, dörgöld az atyafiak orra alá. Ne kisebbítsd magad.

Tótfalusi meghajolt.

— Ne kérj senkitől semmit, amíg csak teheted, inkább szűkölködj és nélkülözz, de magadban. A többi majd el-
egyengetem. Ezzel tartozom neked, mert félreismertelek. Bevádoltak nekem, hogy eretnek vagy, textuscsavaró, de láttam a munkádból, hogy hazudtak. Különben kis híján, hogy

megint nem mondtam le neked ezt az audienciát, mert útra készülök. Az a бүдös Thököly rámtört Moldovából a kuruc-
caival, de hadat gyűjtöttem ellene és visszapofozom a hegyek
mögé. Magam vezetem ellene a hadat. Láttad odakünn azt a
sok fegyverest a palota udvarán? Má gyülekeznek. Estére
indulok velük. Te azalatt nézz szét, ismerkedj, egyengesd a
dolgaidat, a többi majd elvállik, ha hazajöttem.

Kocogtak. Az előbbi szöke fiú jött be.

— Nagyságos uram, lenn állnak az udvaron a fegyveres-
sek és zúgnak. Kegyeskedjék szólani hozzájuk.

— Jól van, — mondta Teleki. — Állj oda, — mutatta
Tótfalusinak a helyét, — amíg beszélek velek.

A fiú kinyitotta az udvarra nyíló nagyablakot. Hangos
vivátozás követte. Teleki az ablakhoz lépett és erős, határo-
zott hangon elkezdé:

— Jó vitézek, erdélyiek, eljött az ideje, hogy a mi felsé-
ges császárunk megtudja, kik vagyunk s lássa vitézségünket,
mellyel ama zsarnok Thököly ellen harcolunk, ki, ha nem
győzünk, maga alá hajtja még az utódainkat is. Soha a német
a töröknek Erdélyt nem engedi, levén Magyarországon nagy
ármádiája, mely ide is utánuk jön s kiveri Erdélyből a törö-
köt. Hogy pedig énrám senki ne mondja, ország generálisa
létemre elbújtam, ím ezt a fehér szakállamat ide kegyelme-
tek közben hoztam s kész vagyok itt is meghalni.

Hatalmas ováció fogadta e szavakat. Az udvar percekig
harsogott. Teleki hátralépett.

— Tedd be az ablakot, — mondta a fiúnak.

Tótfalusi elnézte a kancellárt, aki nem átalotta odavetni
a kesztyűt a szultánnak és hűbéresének, Thökölynek és sze-
mélyesen vezeti az ellenük induló sereget.

Teleki visszaült az asztal mögé, kis ideig komoran hall-
gatott, aztán elkezdte.

— Hallottad, mit mondtam? Ezek lent most azt mondo-
gatják egymásnak, milyen kutya rettenthetetlen ember ez a
Teleki. Ugye te is annak tartasz, mert jól beszéltem, úgy
ahogy kellett. Pedig tudd meg, hogy nem a bátorság beszélt
belőlem, fiam; hanem a félelem. Nézel, ugye? Hát jegyezd
meg: még nem volt oly ember ezen a világon, aki annyira

tudná mi az, félni, mint én. Az egész életem állandó jaj, mi lesz. Gyerekkoromban az apámtól reszkettem, később a né-
némtől, Bornemissza Annától (attól ma is félek, ha vele álmo-
dom), meg a fejedelemtől, meg Bánfi Dénestől, Béldi Páltól,
Bethlen Jánostól, mindenkitől félttem, akivel csak dolgom volt,
mindenkitől, akit beárultam a fejedelemnek, hogy veresse
vasba, vétesse fejét. Félttem a szultántól, hogy selyemzsinórt
küld és mégjobban félttem a császártól. Minden éjszaka húsz-
szor is felriadtam, minden kis neszre, minden kapirgálásra,
jaj, mi az? Értem jönnek, visznek el, riadoztam.

A kancellár a fiókjában kaparászott.

— Ne ez a piz (ötszáz forint volt), küldj érte bibliát, majd
szétosztom a szolgálaim között. Miről is beszéltem? Már tudom.
A félelemről. Hogy félttem én a lotharingiai hercegtől, holott
magam üzentem meg neki, hogy jöjjön Erdélybe. De nem
ajánlott kondíciót, én meg nem mertem biztonságot kívánni,
rábízta magam. Akkor mentünk a fejedelemmel Radnótról
Szebenbe. Két paripát küldtem a hercegnek ajándékba elébb,
de az megharagudott rám s ágyúval jött Szeben alá, hova a
fejedelemmel menekültem előle. Bent meg lázongtak a sze-
beniek, hogy mi a fenének jöttünk beléjük, ők bizony nem
áldozzák fel érettünk magukat. Na de ez a dolog rendbejött,
a német ármádia nem tudott bejönni, künn sanyarodott a
mezőn, minden nap százával hullottak el a herceg emberei.
Akkor izent, menjek a fejedelemmel és urakkal Fogarasba s
adjam át neki Szebent. Mit tehettem, engedtem. Nagy jajga-
tással kijövének onnan Fogarasba, a német pedig beszállt Sze-
benbe, Kolozsvárra s más helyekre is s többé nem ment ki
onnan, ahova beült. De hát még Caraffától hogy félttem, hogy
a térdem is reszketett. Mikor bejött Szebenbe, izent Fogarasba
a fejedelemnek, hogy küldjön engem hozzája. Soha úgy nem
félttem életemben. Előbb megírtam a testamentumomat, bú-
csúztam mind a fejedelemtől, mind a fejedelemasszonytól, fe-
leségemtől és gyermekeimtől, mint akit nem látnak többé.
Most az egyszer megesel a jégén, vén számár — gondolám. —
Ez most meghúzza a szakállunkat. Pedig az igen nagy reveren-
ciával fogadott, elém jött hintájával, kiszállt belőle s így kö-
szönt: »*Gratus adventus excellentissime domine generalis*«.

(Hozta isten, generális uram.) Ettől fölbátorodtam, mert addig olyan voltam, mint az agyonütött s beülvén Caraffa hintájába, teljesen visszanyertem a szabad eszemet. Már akkor én kondicionáltam. Vitt magával Caraffa ebédre akkor, amitől megint megijedtem, hogy tán megétem, megitat. De abból se lett baj. Hanem ebéd után fölmentem a szobámba és késő este felüzen értem, hogy tüstént menjek le hozzá. No, Teleki Mihály, gondoltam, most megholsz. De azért lementem hozzá. Akkor négy óra hosszat tanácskozott velem s azt követelte, esküdjünk föl a császárnak, hogy elszakadunk a portától. Arra kezdtem megint a kondíciót, de csak meg kellett esküdnöm végül, a fejedelemnek is. S most menyek a szultánra, meg Thökölyre a sereggel. Ha meggyüttem, tovább beszélünk. Addig sűrőgj, kedveltesd meg magad. Áldjon meg az isten, fiam.

EKKOR látta Tótfalusi először és utoljára Teleki Mihályt, mert a kancellár még akkor éjszaka kiment fegyvereseivel Kolozsvárból, néhány nap múlva megütközött Thökölyvel és ebben a csatában elesett. Tótfalusi később sokat törte a fejét, mért bánt vele a kancellár olyan emberségesen s főként mért fedte fel előtte oly nyíltan magát. Végül is arra a meggyőződésre jutott, hogy a kancellár érezte a veszét.

Tölcsvárnál várta Thökölyt, de az jó hadviselő létere nem ment olyan szoros helyre, hanem kietlen ösvényeken hozta be a kurucait Moldvából Erdélybe, olyan utakon, ahol lovas ember még nem járt soha, gyalogos sem igen. Lovai térdükön ereszkedtek le a rossz hegyi utakon a lapályra. Mikor Teleki megtudta, hogy Thököly benn van Erdélyben a kurucaival, elébük ment Zernyestre. Ott csaptak össze. Thököly igazi hadvezér volt, páratlan stratégia. A hadserege is különb volt, mint Telekié. Hogy is tudta volna annak sebtében összeszedett, rosszul és hiányosan felszerelt kis hadserege feltartóztatni a kurucokat, a számtalan csatát vítt, zsíroshajú, napégette harcosokat, akik a nagy nemzeti megmozdulás heteiben számra náluknál háromszorosan, sőt ötszörösen nagyobb labancseregeket szalasztottak meg, oszlattak szét s akiknek

olyan hírük volt, hogy a labancnak már erre a pusztára: kuruc, inába szállt a bátorsága. Nem csoda tehát, hogy amikor hangos hűj-hűjozással rávetették magukat az erdélyiekre, azok már az első támadásra megtántorodtak. Soraik felbomlottak, elhajigálták fustélyaikat s más fegyverüket (némelyiknek csak vasvillája volt), s mindenki arra menekült, amerre tudott. De nem tudtak kijutni a völgyből, mert a kurucok elállták a kijáratát. Irtózatos mészárlás kezdődött, a csatasíkon egymás hegyén-hátán heverték a futtukban legázolt menekülők. Teleki veresége teljes volt, a kurucok győzelme maradéktalan. Teleki Mihály fekete mentében volt, mert a fejedelmet gyászolta, vagy talán csak azért nem volt fényes mentében, hogy föl ne ismerjék. Fekete lova azonban megbotlott egy gabonaasztagban és ledobta Telekit. Ottmaradt fekvve az asztag alatt s a kurucok lovai agyontaposták. Mikor rájuk esteledett s a csata véget ért, Thököly megparancsolta a belső embereinek, hogy járják végig a csatateret és tudják meg, mi lett Teleki Mihálylyal, látta-e, tud-e róla valaki. Találtak is egy gabonaasztag alatt egy összetaposott és vérbefagyott tetemet, akiről csak a zsebében talált dolgaiból állapították meg, hogy nem lehet más, mint Teleki Mihály, az erdélyi csapatok vezére, Thököly Imre legádázabb ellensége és egykori csaknem-apósa, Thököly intézkedett, hogy a szinte fölismerhetetlen holttestet mossák meg, adjanak rá inget, harisnyát, aztán zsákba varratta és hazaküldte a feleségének.

Nehéz idők következtek Erdélyre e csata után. A kurucok után bejöttek az országba a tatárok, egész Kolozsvárig, de csak a külvárosokat fosztogatták, mert nem voltak akkora számban, hogy a városba is be tudjanak törni. Az urak egy része átállt Thökölyhez, aki össze is hívta az országgyűlést és ott erdélyi fejedelemmé választatta magát. Hanem arra megszállták Erdélyt a németek és Thököly kénytelen volt Törökországba menekülni a kurucaival.

Világos, hogy ezekben a zavaros időkben Tótfalusi ügye egy lépést sem haladt előre. Nagyobb gondja volt most az országnak, mint az, hogy vele mit kezdjenek, hova tegyék. Hollandiai tapasztalatai alapján igen jól tudta, hogy ilyen zavaros időkben a legjobb kívárni, mi lesz. De azért nem

szűnt meg terveket szőni barátaival, Páriz Pápaival és Pataki professzorral arról, hogy mihez kezd, ha megjavulnak a viszonyok, ha visszajönnek a nyugalmasabb idők és neki újra nyomdája lesz, vagy esetleg több nyomdával is rendelkezik. Székely Annához is el-ellátogatott, aki mindig igen szívesen fogadta s akit egyre jobban megkedvelt.

Ráment egy félesztendő is, míg a vihar kitombolta magát és Erdély helyzete valahogy kialakult. Akkor Tótfalusi is hozzákezdett utánajárni a dolgainak és végül nagy keservesen elérte, hogy az új püspök, Simó Gedeon összehívta az egyházi konzisztóriumot. Annak kellett eldönteni, hogy vele mit kezdenek.

Pár nappal a konzisztórium ülés előtt felment a kancelláriára, megkérni Bethlen Miklóst, hogy támogassa a dolgáiban. Ugyanabban a szobában találta, ahol pár héttel előbb Teleki fogadta. Nem tudni, ki tette oda, magától ült-e Teleki asztalához az ország gondjával-bajával; de senki sem csodálkozott rajta, mert mindenki tudta, milyen eszes politikus.

Tótfalusi bement hozzá. Bethlen Miklós ezzel fogadta:

— Mondd el, mit akarsz tőlem, de rövid légy, mert nincs időm. A nyomdáról van szó?

— Arról, — mondta Tótfalusi. — A héten összeül a zsinat.

— Már megmondtam a multkor, hogy mit csinálj. Pénzt ne kérj, mert nincs nekik. Tőlem se, mert az a vén lator, aki előttem ült ennél az asztalnál, mindent elherdált, amit behoztak. A kincstár üres.

— Nem pénzt akarok én.

— Hát mit akarsz?

— Azt akarom, hogy ne közönséges tipográfusként kezeljenek, hanem mint teológust, vagyis mint tógás embert, az nekem kijár és hogy az első sorban üljek a templomban, a papok padjában.

— Ha ez a legnagyobb kívánságod, azt teljesíteni fogják, mert nem kerül pénzbe, hát mért ne tegyék. Mindenki tudja, hogy az elődöm támogatott és én is támogatlak. De mért ezzel a hiúsággal kezded, hogy hol ülsz majd a templomban, a papok között-e, vagy külön?

— A barátaim figyelmeztettek, hogy ezt kérjem legelőbb

és ragaszkodjam hozzá a tekintélyem miatt, különben lenézek majd.

— Eh, lári-fári, — legyintett Bethlen Miklós, aki nagyon megvetette az alsóbbrendű emberek hivalkodását. — Miért volna különb a pap, mint a nyomdász? — mondotta. — Egy jó mesterember többet ér, többet használ az országnak, mint a prédikátorok.

— Én is azt tartom, — mondta Tótfalusi, — de mégisincs becsülete, ha nem tekintik tógás embernek és nem ül az első sorban a papok között.

— Sokat érsz majd vele, — mondta Bethlen Miklós. — Azzal törődj inkább, hogy legyen elég kereseted. Mondottam már, hogy itt a bibliáidból meg nem élsz.

— Lesz nekem más munkám is, nagyságos uram.

— Azt ajánlom, — folytatta Bethlen, — házasodjál meg minél előbb. Nem jó magányosan élni. Lássad én is megházasodtam újra, alig egy évvel feleségem halála után. Olyan lányt vegyél el, akinek földje, háza van, hogy a sajátodban lakj, a magad búzájából süttesd a kenyeredet és tartsatok tehenet, disznót, baromfit.

— Gondoltam már rá, nagyságos uram.

— No lám! S kit akarsz elvenni?

— Egy árvalányt. Székely Anna a neve.

— Csak nem a Székely András lányát?

— De azt — mondta Tótfalusi.

Bethlen bólintott.

— Azt ismerem. Mit kapsz vele?

— Egy fél házat, valami kis földet és váraljai malmot. Igaz, hogy utóbbi Apor István megtámadta, hogy az őt illeti bizonyos szolgálatok miatt, amiket Anna apjának tett annak idején. Mikor az öreg meghalt, igen fenyegetődzött, hogy elpörli.

— Ezzel az Annával jól jársz, — mondta Bethlen. — Ügy hallom, igen derék. De most eredj fiam, mert rengeteg okmány hever az asztalomon. El kell kvártélyozzam Scherffenberg generális labancait s ki kell számítanom, mennyibe kerül minden szál katona és minden darab ló élelme, mert állítólag megfizetik. Látod ezt a sok írást? Egyik felén van a

gazda meg a falu neve, a másik felén meg a katonáé, akit beszállásolnak hozzá. S vagy ötszáz árkusnyi ilyen papír fekszik előttem, amit nem bízhatok senkire, mert nem csinálnák meg lelkiismeretesen, a németeket meg nem akarom magamra haragítani, nehogy excessusokra ragadtassák magukat. Ha valami nem menne a zsinaton simán, értesíts, hogy rájuk-reccsentsek.

Tótfalusi megköszönte Bethlen jóakarátát és eltávozott.

TÓTFALUSI barátai, Dézsi Márton, Pataki és Páriz Pápai kíséretében jelent meg a zsinaton. Egy kerek asztal körül foglaltak helyet, az emelvénytől jobbra. Azon egy zöld posztóval leborított hosszú asztal állott, kalamárisokkal és pennákkal. Miközben a püspök bevonult az egyházi tanács tagjaival és a tiszteletes urak méltóságteljes komolysággal elhelyezkedtek jobbra és balra a középén trónoló püspöktől, Tótfalusi igyekezett kitalálni a külsejükből, melyik kicsoda. Névszerint már valamennyiről tudott és hallott és most megpróbálta megállapítani a kilétüket. A nagyétkű Cserit rögtön megismerte duplatokájáról és rengő, hatalmas potroháról, fölismerte Csepregi Turkovics Mihályt epés pofájáról és hosszú orráról. Aki mellett ül, az Szabó Pál, súgta a fülébe Páriz Pápai.

— Ennyi az egész papság Kolozsvárt? — kérdezte Tótfalusi Páriz Pápaitól.

— Dehogy, — felelte az. — Ez csak az eleje. Vannak itt még sokan. Például a szamosközi meg a hóstáti templomok prédikátorai, de azokat nem hívták föl ide.

— Csitt, — szólt rájuk Pataki. — Már kezdik.

Valóban, a püspök pár kenetes szóval megnyitotta az ülést és Tótfalusihoz fordulva kifejezte abbeli reményét, hogy hosszú tanulmányútról hazaérkezve, immár minden külföldön szerzett tudását és ismeretét a kicsinyded Erdély gyarapítására és fejlesztésére fordítja. E bevezetés után fejszólította Tótfalusit, álljon elébük és adja elő közelebbi terveit és szándékait.

Tótfalusi felemelkedett és kiállt az emelvény elé.

Azzal kezdte, hogy bár hivatalos küldetésben ment ki Belgiumba, körülményei ott úgy alakultak, hogy nyomdát nyitott és a maga ura lett. Nyomdája jól ment, különösen a betűvéséssel keresett sokat. Nem túloz, ha azt állítja, hogy néha targoncán vitték a szállására a pénzt. Volt olyan megrendelője is, akitől egymagától tízezer forintot kapott. Ő azonban mindezt otthagyta. Nem azért jött haza, mert szűkölködött, hiszen, mint elmondotta, irigylésreméltó helyzete volt odakint, hanem — hogy a püspök úr önagysága szavával éljen — tehetségével hazáját szolgálja.

— Vivát! — mondták csöndes méltósággal a prédikátorok. Aztán mikor ez is elhangzott, Németi Sámuel tiszteletes üdvözölte a konzisztórium nevében Tótfalusit.

— Örömmel látunk közöttünk, kedves öcsém és kívánjuk, hogy most már végképpen itthon maradj. Ebben a szándékodban azonban csak akkor hiszünk majd, ha megházasodsz és családot alapítasz. Mert a legényembernek nincs ültő helye, az mindig a legszívesebben elcsavarogna, sehol sincs maradása hosszabb ideig, mert hajtja a türelmetlenség, a kíváncsiság.

Erre ismét Tótfalusi vette magához a szót, megköszönve a szíves fogadtatást és megnyugtatta az egyházi tanácsot afelől, hogy őbenne már nincs nyugtalanság és kíváncsiság, mert azalatt a tíz esztendő alatt, amit a hazától távol töltött, annyit látott és tapasztalt, hogy abból már a haláláig elég. Aztán rátért a bibliáira. Előadta, mennyi költséggel és fáradtsággal hozta haza Belgiumban nyomtatott könyveit. S akkor bejött egy fiú, akit Tótfalusi erre a célra fogadott fel, egy csomó aranyos bibliával és szétosztogatta őket az emelvényen trónoló tiszteletesek között, mindegyik elé az asztalra téve egy-egy darabot. Akkor újra a püspök beszélt. Megköszönte az asztal mellett ülő többi tiszteletes nevében az ajándékba kapott szép bibliákat, majd azt kérdezte Tótfalusitól, elválná-e a kolozsvári nyomdák igazgatását.

— Azt én semmiképpen nem vállalom, mert énnekem az a célom, hogy saját officinám legyen. Prést ugyan keveset hoztam magammal, inkább csak mintának, hogy lássák, milyenek a kintiek, de minden jó mesterember csinál ilyet nekem minta után. Betűm sincs sok, megvallom, de majd csi-

nálok sculptóriát és fusóriát és annyi betűt vések, öntök, amennyire szükségem lesz.

— Dehiszen van nekünk Kalasvárt nyomdánk, méghozzá kettő is — vetette közbe Németi Sámuel. — Azokkal mi legyen?

— Én majd megmondom, — mondta Tótfalusi. — Mert énnekem az az ajánlatom, tegyék a betűiket énhozzám, mert egy nyomda, ha az tökéletes, többet ér, mint két hiányos és hibás. Én följánlom az eklézsiának a préseimet és betűimet, noha azok bizonytalán különbek annál, mint amiket kapok. De én azt nem nézem, mert, amint már mondtam, én nem a magam hasznát keresem, hanem a haza javát.

Kijelentését helyeslő bólogatással fogadták, csak Sárospataki uram arca borult el, olyan hirtelen és annyira, hogy még Tótfalusinak is feltűnt, de nem maradt ideje, hogy eltűnődjön rajta, vajjon mi komorította el annyira s olyan hirtelen.

— És még milyen támogatást vár tőlünk, Tótfalusi uram? — tette fel a kérdést a püspök. — Mondja meg nyíltan, egyenesen, szívesen segítjük, amiben tudjuk.

Erre Tótfalusi elsorolta kívánságait. Kijelentette, hogy anyagi támogatást nem kér az ekléziától, csak azt kívánja, hogy rangban, méltóságban adják meg neki, ami őt megilleti, mert ő nemcsak hogy nem tud kevesebbet a honi egyházi személyeknél, sőt talán felül is mulja tudásban egyik-másikat, mert ő külföldön is folytatta tanulmányait. Azonkívül, hogy odakünn hébert és arameust tanult, tud németül, franciául, angolul, hollandul, sőt még a román és török nyelvekbe is bele-szagolt. Ezért az a kívánsága, hogy a gyülekezetben a papok között üljön, ha pedig megházasodik, a felesége a papnék padjában.

A zsinat ezt méltányos kívánságnak tartotta és helyben-hagyta, valamint azt is, amit utána kért: hogy tudniillik az egyház adjon neki lakást és nyomdája felállítására alkalmas telket, vagy helyiséget és mentse fel személyét, lakását, valamint legényeit és inasait az adózás alól.

Ezzel az ülés hivatalosan véget is ért, mire Tótfalusi újra megköszönte a püspök jóindulatát és bemutatkozott a zsinat

tagjainak. Mielőtt szétoszlottak, a püspök az egész társaságot a lakására invitálta esti kvaterkázásra. Tótfalusi a barátaival távozott.

— Ez jól végződött, — mondta Pataki.

— Jól, hagyta rá Tótfalusi. — Csak azt nem tudom, mért vágott olyan keserves arcot Sárospataki uram, mikor azt indítványoztam, hogy olvasszuk be a két nyomdát az enyémbe.

— Ő vezette eddig az egyiket. Ötszáz forintot vettél ki a szájából a szavaddal, — világosítá fel Pataki.

— Azt nem tudtam, — szólt Tótfalusi, — és sajnálom, hogy megkárosítottam, de majd rajta leszek, hogy jóvátegyem.

A püspök hét órára várta a vendégeit, szépen terített asztallal. Azok elhelyezkedtek, ki-ki tetszése szerint. Az asztalon kancsók álltak, savanykás erdélyi borral, meg barna kenyér vajjal, retekkel, zöldhagymával, pogácsa és egyéb borcsúsztató.

A fiatalabb prédikátorok serényen töltögették a poharakat s az eleinte nehézkesen induló társalgás gyorsan megelevenedett. Egy darabig egyházi ügyekről folyt a szó, majd amikor a bor melegíteni kezdte a kebleket, kevésbé ünnepélyes tárgyak kerültek szőnyegre. Tréfás esetek a lelkeszi élet gyakorlatából, csélcsep férjeokről, féltékeny és házsártos asszonyokról, nem kimondottan borsos, vagy éppen trágár történetek, inkább esetlen és sótlan, csattanó nélküli históriák, amelyek során egyetlen mesélő sem mulasztotta el odaragasztani a történet végéhez az abból levonandó erkölcsi okulásul szolgáló tanulságot, hogy így jár, aki...

A püspök asztalt bontott és átvonult a vendégekkel a másik szobába, egy kis kártyára.

— Tudsz-e kártyázni? — kérdezte a püspök még az asztalnál Tótfalusit.

— Bizony azt nem tudok, még a kártyákat sem ismerem.

— No az nem olyan nagy dolog. S aztán ne gondold, hogy az én házamban olyan kártya folyik, hogy az emberek kirakják maguk elé a pénzüket, vagy csinálnak az asztal közepén egy pénzkupacot s aki veszt, az megtoldja, aki meg nyer, az húz belőle, vagy ha szerencséje van, az egészet elviszi. Az ilyen szerencsejáték — lanksanét, meg miegyéb — nem pap-

hoz való; mi csak szórakozásból játszunk, nem nyereségvágyból.

A másik szobában aztán még a kártyák rangjába és jelentőségébe is beavatta Tótfalusit, nagy kegyesen.

— Harminckét darab kártya van — mutogatta, szétterítve a lapokat. — Ez itt a *kan*, ez a legerősebb, mert ez mindent elvisz, ami utána jön, még a fejedelmet is, meg a fejedelemisszonyt is, akár a halál, aki nem kegyelmez meg senkinek. Ebből négy van, mint minden egyébből, vörös, zöld, tök és niakk. A *kanok* után jön a *fejedelem*, meg a *fejedelemisszony*, aztán a *filkó* meg az *ispán*, meg a számosak, tiztől hétig. Akkor kiosztjuk a lapokat, kinek-kinek ötöt, a többi a középen marad s minden kiadott ütés után húzunk, ki-ki mikor sorra kerül. Elsőnek az vesz, aki hívott, utána aki mellette ül. A többi már egyszerű a mondottak után. Te csak arra vigyázz mindig, hogy a tökfilkó a kezekben ne maradjon utolsónak, mikor már nincs több hívás, mert akkor te vagy a durák. De pénzbe az se kerül, hanem az lesz a büntetésed, hogy a többiek az orrodhoz verik a kártyájukat. Hát erre ügyelj.

— Ha megengedi nagyságos uram, előbb csak nézem egy darabig, mert még nem értem világosan.

Azzal a püspök hátamögé állt és figyelte a játékot.

A püspök látható kedvvel játszott és igen raffinérosan. Persze a többieknek is volt rá gondja, hogy valahogy ne ő legyen a durák. Viszont, hogy jókedvben tartsák a püspököt, addig verték a vesztes orrát a kártyáik szélével, amíg az vörösre nem dagadt. Tótfalusi csak nézte, mi a mulatság ebben és mért nevet ezen a püspök olyan nagyokat, hogy még a könnye is kicsordul. Aztán visszaült enyedi barátaihoz, akik néhány idősebb prédikátorral társalogtak a szoba sarkában.

TÓTFALUSI még előző este megkérdezte a püspök vendégeitől, hol lakik Sárospataki tiszteletes uram, mert az nem jött el a vacsorára, hanem felizent egy emberrel, hogy rosszul érzi magát. Pedig azért nem jött, mert nem akart egy asztalhoz ülni Tótfalusival, annyira felbosszantotta annak a gyűlés-

ben elhangzott javaslata, hogy adják át neki az egyházi nyomda préseit és betűanyagát.

Tótfalusi annyira a lelkére vette, hogy Sárospatakinak anyagi kárt okozott, hogy már másnap délelőtt elment a lakására, hogy megengesztelje.

Sárospataki tiszteletes uram, alacsony földszintes háiban lakott, amelynek egy tágas, de alacsony és sötét szobáját nyomdának rendezte be. Ott voltak a prései, szedőszekrényei és egy rozoga kerevet, amelyre, ha elfáradt a munkában, leheveredett.

Mikor Tótfalusi belépett a szobába, Sárospataki uram az asztalnál ült és valami levonatot olvasgatott. Felettébb barátságatlanul fogadta Tótfalusit.

— A nyomdát jöttem megnézni, — kezdte Tótfalusi.

— Tessék, — mondta Sárospataki áliával a présekre és a betűszekrényekre mutatva. Tótfalusi a betűkkel kezdte a vizsgálatot.

— Honnan vannak ezek a betűk?

— A Jóisten tudja. Itt vannak azok már vagy száz esztendeje.

— Én is azt tartom, mert igen-igen öreg betűk. Olyanok, mint a béka, mikor mászni kezd.

— Nem olyan rossz betűk ezek. Ha száz évig jók voltak, bírják még egy darabig.

— Belgiumban mindjárt cserélik a betűket, mihelyt kopni kezdenek, — mondta Tótfalusi. — Én háromszor öntöttem újra az enyéimet.

— Ott lehet. Mi nem vagyunk olyan kényesek. Van kinn szekér, vagy talyiga?

— Minek?

— Hát a betűknek. Hogyan akarja elvinni másként?

— Nem a betűkért jöttem én.

— Nekem mindegy, mikor viszi, most vagy utóbb.

— Mondom, nem azért jöttem, hogy a betűket elvigyem. Azért jöttem, hogy megállapodjunk, hogyan leszünk egymással.

— Én kegyelmeddel sehogy.

— Mért?

Sárospataki a vállát rángatta.

— Ne haragudjon rám, amiért azt ajánlottam, hogy adják át nekem a maga betűit. Azért kértem őket, mert mindjárt gondoltam, hogy alighanem igen kikoptak.

— Az a maga dolga.

— Én olyan officinát akarok csinálni Kalasvárt, hogy messze földről csodájára járjanak. Így csináltam Belgiumban is. Azok pedig, akik az én műhelyemben dolgoztak, jobban kerestek, mint akárki.

— Az lehet, — morogta közönyösen Sárospataki.

— Megtudakoltam, Sárospataki uram, mit fizet magának az eklézsia. Hát énnálam a dupláját is megkeresheti annak.

— Én beérem azzal, amit az ekléziától kapok, mert legalább tudom, hogy kinek szolgállok, de kegyelmedet nem ismerem.

— Most még persze hogy nem ismer, de majd megismer, ha közelebb kerülünk egymáshoz.

Sárospataki erre nem mondott se igent, se nemet, de az arcára az volt írva, hogy semilyen porcikája nem kívánja ezt a közeledést. Tótfalusi is látta, hogy hiába töri magát, Sárospataki oly rossz néven vette tőle, hogy ő, az idegenből jött, fölébe akar kerekedni és ki akarja venni a szájából a falatot, hogy hiába kínál neki akár aranyhegyeket, az őbenne nem bízik és engesztelhetetlenül gyűlöli. Nem is erőltette hát a dolgot tovább, hanem elköszönt.

Sárospatakitól Németi Sámuelhez ment, hogy közvetítőnek kérje fel és magyarázza meg Sárospataki uramnak, hogy neki esze ágában sem volt őt bármiben kisebbiteni, vagy megkárosítani.

De alig kezdte el, hogy ismertesse az ügyet, Németi Sámuel már az első szavak után félbeszakította.

— Szóval kegyelmed elémbe helyezi Sárospataki uramat; előbb kereste fel, mint engemet.

— Dehogyan helyezem én őt kegyelmed elébe, nagytiszteletű uram. Azért jártam nála előbb, mert nagyon megorrolt rám a gyűlésen tett javaslatom miatt. Azt hitte, hogy ki akarom túrni a helyéből. Mikor azt a bizonyos javaslatot tettem, eszembe sem jutott, hogy abban a nyomdában benne ül va-

laki, pedig hát gondolhattam volna. De én arra gondoltam akkor, hogy jobb egy új nyomda, mint két ócska. Ez volt a beszédem értelme, semmi egyéb.

Akkor vette csak észre, hogy Németi uram nem is figyel rá, mert annak már máson jár az esze.

— Őszintén megmondom Sárospataki uramnak, hogy nem akartam semmiképpen sem csökkenteni, vagy megkárosítani, — ismételte el még egyszer. — Megnéztem a betűit is, kopottak, használhatatlanok, be kell őket olvasztani és újra önteni.

— Szóval kegyelmed jó betűket kínál rossz betűkért.

— Én azt, — mondta Tótfalusi.

— Csakhogy az még nem eldöntött dolog, hogy össze szabad-e keverni a betűket, — mondta Németi, Sámuel. — Mert itt többféle betűk is vagynak. Vagynak, amik még Szenczi Kertész Ábrahám műhelyéből maradtak vissza s vagynak, amiket Sárospatakinál látott. Azok az eklézsiaiéi, amazok meg a kollégiuméi.

— Hogy a kollégium betűi milyenek, azt nem tudom, mert még nem láttam őket, de a Sárospataki uram regáléjában csupa ócska, kopott betűt találtam.

— Hát ha kegyelmed tipográfus, mért nem hozott Hollandiából annyi betűt, amennyire szüksége van?

— Minek hoztam volna? Öntök én betűt magam. Mondom, hogy az ócskát beolvasztom és szép, új betűket öntök belőlük. Úgy csináltam én azt Hollandiában is. Mihelyt láttam, hogy kopnak a betűim, újra öntöttem őket.

— De mondom, hogy nekünk kétféle betűnk van, az eklézsiaié, meg a kollégiumé. Ezt a kétféle betűt akarja egybeönteni?

— Miért ne? — csodálkozott Tótfalusi.

— Dehát akkor hogyan ismeri majd ki magát, hogy melyik kié volt? Teszem ha egyszer a kollégium, vagy az eklézsia visszakéri a betűit, mondjuk, ha összevész velük kegyelmed, a kollégiummal, vagy az eklézsiaival s azok azt mondják: vissza a betűimet. Akkor kegyelmed mit csinál?

— Annak is van módja, — felelte Tótfalusi. — Mikor

átveszem a betűket, lemérem súlyra: ennyi az ekléziáé, ennyi a kollégiumé.

— De ha azt mondják kegyelmednek, ahogy az imént mondtam, add vissza a betűimet, ezek nem a mi betűink, akkor mit csinál kegyelmed?

— Azt már nem tudom, — szolt kétségbeesve Tótfalusi. — De talán csak nem lesznek olyan bolondok, hogy a rosszat kívánják vissza, amikor én jót kínálok nekik?

— Azt nem lehessen tudni, — mondta Németi Sámuel. Tótfalusi nem vitatkozott vele tovább, hanem megkérdezte, van-e Kolozsvárt papírmalom.

— Itt nincs, csak Görgényben, de ott is alig. Papírért föl kell menni Rózsahegyre.

— Rózsahegyre? — szörnyülködött Tótfalusi. — Hiszen az egész utazás.

— Ja, itt nem úgy van, mint Hollandiában, — mondta epésen Németi Sámuel.

— De lehetne itt is úgy, ahogy ott van, csak el kell kezdeni.

Németi Sámuel erre nem válaszolt, csak nézte a heveskedő, lelkes Tótfalusit. Adod te még olcsóbban is, mondta gúnyos tekintete és leereszkedőleg elbocsátotta a látogatót, aki azzal az érzéssel távozott, hogy ismét ellensége támadt, bár nem tudta, hogy miért. Mit vétett neki? Azzal bántotta meg, hogy előbb látogatta meg Sárospatakit, mint őt? Lehet.

TÓTFALUSI maga sem tudta, mikor határozta el, hogy Annát feleségül veszi. Talán már akkor, amikor először látta hazajövele óta a háza pitvarában, fekete selyemruhában, nyakán Miklós anyjának láncával. A megérkezését követő zivataros időkben, amikor tatárok, törökök fosztogatták Erdélyt, sokszor átjárogatott Székely Annához, sokszor elbeszélgetett vele. Annának mély hangja volt, kerek, megfontolt mondatokban beszélt, melyekben nem volt semmi dísz, semmi cikornya, semmi fölösleges.

Az a gondolat, hogy összeházasodnak, akkor került elő-

ször szóba köztük, amikor Tótfalusi azt mondta, hogy nem akar Czebeéknél maradni, mert nagynénje kedélye túlságosan nyomott, s neki folyton vigasztalni kell őt s ezzel nagyon ránehezedik, holott neki pihentnek és derűsnek kell maradnia, mert nagy dolgokat kell megvalósítania. Ekkor ajánlotta fel neki Anna azokat a szobákat, amikben anyja lakott. Kiadni nem adom ki őket senkinek — mondotta — én meg nem használom. Tótfalusi erre nem mondott sem igent, sem nemet, de nagyon megilletődött Anna ajánlatától. Így hát, anélkül, hogy Anna tudta volna, vajjon elfogadja-e ajánlatát, (mert ő erről nem nyilatkozott), magában már eldöntöttek tekintette ezt a kérdést, sőt legközelebb, amikor Annát meglátogatta, azon kapta rajta magát, hogy már az udvart is abból a szempontból vizsgálja, alkalmas-e arra, hogy oda építse a nyomdáját, úgy ahogy Blaeuéknál látta s ahogy aztán Franciskánál leutánozta. Itt is volt hátul csűr és fészker, amiket át lehetne alakítani fusóriává és raktárakká. A kert mély volt, lenyúlt a Szamosig. Papírmalmot is lehetne építtetni a víz partján, gondolta és sajnálni kezdte, hogy nem maradt egy esztendővel tovább Amsterdamban, hogy a papírgyártó mesterséget is kitanulja, akkor nem kéne Rózsahegyre meg Rozsnyóra járni papírért.

Anna nem tudta, hogy Miklósnak mi a szándéka vele. Ez nem is igen foglalkoztatta, minthogy ő már régesrég eldöntötte magában, hogy Miklós felesége lesz, már akkor, amikor Miklós kiment Hollandiába és hogy ez valóban így lesz, abban egy pillanatig sem kételkedett. Végre két hétre rá, hogy Tótfalusi megmondta Bethlen Miklósnak, hogy családot akar alapítani s az minden tekintetben helyeselte azt, Miklós nyilatkozott. Anna már oly régóta várta ezt a pillanatot, már annyiszor elgondolta a legapróbb részletekig, hogyan élnek majd, ha összeházasodnak, melyik lesz Miklós szobája, melyik az övé, melyik az ebédlő, melyik a hálószoba, hogy az volt a benyomása, mintha e kérdéseket már rég meghányták-vetették volna együtt és már csak azért beszél újra ezekről a dolgokról, hogy abban is megállapodjanak, melyik napon legyen az esküvő.

A háromszori kihirdetés után végetért mátkaságuk rövid korszaka s egyre jobban közeledett az esküvő napja. Az igen ünnepélyes külsőségek között folyt le. Maga a püspök eskette össze őket, az egész egyházi zsinat jelenlétében. A templom zsúfolásig tele volt előkelőségekkel, ott volt Bethlen Miklós is fiatal feleségével, sok kolozsvári nagy familia, a Székely-család tagjai és távolabbi rokonai. Az esküvői lakomát Czebéné rendezte, amelyen azonban csak a legközelebbi rokonok vettek részt. Anna nővére és sógora, Ilona és férje, Decsi Sámuelék, Pataki professzorék és természetesen Páriz Pápai, Tótfalusi legrégibb, legkedvesebb barátja. A lakoma után a társaság még sokáig vigadozott, miközben az ifjú házaspár hazaballagtak otthonukba.

Anna boldogan, Tótfalusi kissé nyugtalanul.

Mit tagadjuk, nem volt tisztában vele, hogyan kell viselkedni ilyenkor. Eddig mindig olyan egyszerűen és fesztelesen érintkezett Annával, mintha egyneműek volnának. De most, hogy a pap ráhúzta az ujjukra a jegygyűrűt, ez egyszerre megváltozott. Most már férj és feleség voltak Isten és az emberek előtt, ez pedig egészen más kapcsolat, mint amelyben eddig voltak egymással. Már az maga, hogy ezután együtt laknak, sőt közös ágyban alusznak, sok következéssel jár, ami ugyancsak megváltoztatja eddigi állapotjukat. Valahogy meg kell csinálni az átmenetet a régi meg az új között, zökkenő nélkül, tapintatosan. Végül is úgy határozott, hogy első éjszaka éppen csak hogy megimádkoztatja a feleségét, de egyebet nem kezd vele. Letérdelnek majd egymás mellé a padmalyra, Istenhez fohászkodva, áldja meg a frigyüket s aztán lefekszenek és alszanak.

Tótfalusi ezzel az elhatározással kopogtatott be Annához és nagyon elcsodálkozott, amikor látta, hogy Anna már ágyban van, szép fehér ingben és mosolygó arccal várja őt. A szobában meleg volt, az ablakokon összehúzva a függönyök, a lámpa az asztalon állt. Tótfalusi megállt a küszöbön.

— Jóestét kívánok, — mondta félszegen.

— Jóestét, Miklós, — köszönt vissza Anna az ágyból. — Jöjjön közelebb.

Miklós széket húzott az ágy mellé és leült.

Anna csak nézte az ágyból, végre megszólalt:

— Miért ilyen komoly kegyelmed, férjemuram?

— Megmondom őszintén, Anna. Aznap, hogy megérkeztem, nagynéném azzal a gyász hírral fogadott, hogy meghalt az unokaöcsém. Aztán meghalt a fejedelem, utána a püspök, utána Teleki Mihály. Négy számomra fontos személy halt meg pár hónap alatt. Ezt én rossz előjelnek tekintem. Nem jöttem szerencsés időben haza. Félek a jövőtől, nem tagadom.

— Már ne féljen kegyelmed annyira, — mondotta Anna.

— Mert akárhogy is lesz is, én megfogadtam, hogy jóban-rosszban magával maradok. Minden teher könnyebb, ha ketten viszik. Jöjjön közelebb.

Miklós sután fölkelt a helyéről s az ágy szélére ült. Akkor Anna elmesélte neki, amit tíz évvel ezelőtt elhatározott, hogy a felesége lesz. Meg is mondtam Ilonának, megkérdezheti tőle — folytatta. — Miklós csak álmélkodott. — És mégis ki hagyott menni Belgiumba? Minek?

— Mert az volt az érzésem, hogy annak meg kell lennie, — mondotta Anna.

Akkor Miklós kezdett beszélni, hogy ő is milyen régen szereti, talán már azóta, hogy az anyja megírta neki, milyen jó hozzá. Mindezt sokkal sutábban mondta, sőt kissé esetlenül, mert nehézsavú volt és nem mindig fejezte ki magát természetesen.

Végül az asztalhoz ment és elfújta a lámpát.

NÉHÁNY nappal az egyházi tanács ülése után Sárospataki tiszteletes uram kísérelével és magyarázat nélkül elküldte Tótfalusinak a lakása kulcsát. Tótfalusi másoktól tudta meg, hogy egy nappal előbb máshova költözött. Elment és megnézte a lakást. Négy nagy szobából állt, melyek közül a tiszteletes csak az egyiket használta lakásnak, a másik három nyomdahelyiség volt. Mind a négy szoba sötét volt, nedves, barátságtalan; Tótfalusi nem tudta, mit kezdjen velük. A prések öregek voltak, a szerszámok kopottak, rosszak,

a berendezés hiányos — abból amit ott talált, semmit sem használhatott. Az pedig, hogy itt rendezkedjen be, szóba sem jöhetett. A hely sehogy sem tetszett neki. Még raktárnak se jó, mert vizesek a falak. Minden könyv átnedvesedik, megpenészedik itt, néhány hét alatt.

Megbeszélte Annával a helyzetet. Hogy ő legszívesebben az udvarban állítaná fel a nyomdát, ahogy Hollandiában szokás.

Csak hogy ez nem megy a sógor miatt... Azonban Annának volt egy ötlete. Hallotta, hogy az egyháznak van egy háza a Torda-utcában, amelyben senki sem lakik, mert olyan rossz állapotban van. Jelentse be Miklós az egyháztanácsnak, hogy megnézte Sárospataki lakását, de az nyomdahelyiségnek nem felel meg, ő abba nem költözik be. Javíttassa ki az egyház a Torda-utcai házat, amelynek az a főbaja, hogy lyukas a teteje; hozassa rendbe, festesse ki s amikor meglesz, csinálja ki a tanáccsal, hogy a sógorát odaköltözteti. Akkor ők felköltöznek az emeletre, a földszint iroda lesz s az udvarban felállíthatja a nyomdát, ahogy Belgiumban volt. A sógorral pedig majd megegyeznek, hogy menjen bele a cserébe.

Az ötlet tetszett Tótfalusinak. Lám, milyen okos felesége van.

Anna pár nappal az esküvő után odanyújtotta Tótfalusinak a bugyellárisát, amelyben a kislánykorában apjától kapott forintokat őrizte.

— Mit csináljak ezzel? — kérdezte Tótfalusi.

— Tartsa meg, — mondta Anna komolyan.

— Minek?

— Hogy több pénze legyen.

Tótfalusi elnevette magát.

— Van énnékem elég pénzem, angyalom. Csak tegye vissza ezt a bugyellárist oda, ahonnan kivette. Hanem várjon még egy kicsit.

Azzal kivett a bugyellárisból egy ezüstforintot s a lajbija zsebébe csúsztatta.

— Ezt megtartom szerencseforintnak, — mondotta.

Másnap ő fogta el Annát.

— Mondja, lelkem, melyik papné öltözködik a legjobban Kalasvárt?

— A Veresmárti Mihály felesége, — felelte Anna.

— És az kivel varratja a ruháit?

— A Wirth Fánival. Az a legelőkelőbb varrónő Kalasvárt. Tizenegy mamzellel dolgozik.

— Hát menjen el ahhoz a varrónőhöz, szívem és csináltassa meg vele magának ugyanazt a ruhát, amit a Veresmárti Mihály feleségének csinált.

— Azt nem lehet, — mondta Anna. — Olyat egy aszszony sem csinál.

— Én nem bánom, hogy milyenent csináltat, olyant, vagy másfélét, én ahhoz nem értek, csak az a fontos, hogy szép ruha legyen. Rendeljen mindjárt kettőt-hármat. Rendelje meg a prémes bundát jóelőre, mert Kalasvárt igen hidegek a telek s karmantyút is vegyen újat.

Mindez azért jutott Tótfalusi eszébe, mivel már kezdett lejárni az a kis idő, amit a világ a fiatal házasoknak engedélyez, hogy magukra maradjanak s illett megkezdeni a bemutakozó látogatásokat.

Miklós nem akart újra abba a hibába esni, hogy Sárospatakiéknál előbb teszi tiszteletét, mint Németi Sámueléknál, amit az oly rossz néven vett tőle, hanem a ranglétra szerint állította fel a látogatások sorrendjét.

A püspökkel kezdte, aztán Bethlen Miklós következett és más nagyrangú urak, aztán következtek az egyházi tanács tagjai, elsőnek Németi Sámuelék, aztán Veresmárti Mihályék, majd Cseriék, Csepregi Turkovics Mihályék, Szabó Pálék és sorban a többiek vagy huszan, mert Tótfalusi most már nagyon ügyelt rá, hogy megadja mindenkinek, ami dukál nekik, le egészen az utolsó egyházfiig, mert azt se felejtette ki. Anna lánykori ismerőseit és Tótfalusi barátait, Pataki professzort, Dézsi Mártonékat persze nem kellett számontartaniok, náluk nem kellett hivatalból vizitelniök, hiszen már előbb is voltak náluk és azok is visszaadták már a látogatásukat. Hanem a többi vizitet kötelességszerűen lelitániázták. Két álló héten keresztül, nap nap után tisztelegtek, hol ennél, hol annál,

mindig a napnak ugyanabban az órájában, féltizenkettő és tizenkettő között, mert ez volt a látogatási idő. Ez azzal az előnnyel járt, hogy mindenki ismervén a helyét a társadalmi hierarchiában, előre tudta, melyik nap kerül sorra, mert mindenki érdeklődéssel kísérte látogatásaikat. Minden nap pontosan tíz perccel a déli harangszó előtt jelentek meg és sehol sem időztek egy negyedóránál tovább. Ebből a negyedórából is lement öt perc, amíg a háziak előkerültek. Ugyanis mindenhol a szolgáló fogadta őket, bekísérve a vendégeket a magas, boltíves, birsalma vagy levendulaszagú fogadószobába, ahol aztán egyedül maradtak pár pillanatig, amíg a lány bejelenti a látogatókat. Végre előkerültek a háziak, rosszul megjátszott meglepetést színlelve (pedig már egy félóra óta lesték a konyhából), hogy mennyire örülnek a kedves látogatásnak. Akkor Tótfalusiék ünnepélyesen felemelkedtek, majd a háziak kérésére újra helyet foglaltak a párnás székeken és megindult a társalkodás.

Negyedóra hosszát maradtak mindössze, mondtuk, de ez a rövid negyedóra bőségesen elég volt a háziaknak, hogy kialakítsák a házaspárról a véleményüket, amely többnyire végleges maradt. Veresmárti tiszteletes úr például, aki szerette a kenetteljes beszélgetéseket, a látogatás után megállapította, hogy Tótfalusi lehet jó tipográfus, de a teológiához annyit ért csak, mint a hajdú a harangöntéshez, — ő ugyanis a prédikációs könyvek puffogó frázisait tartotta teológiának.

A kaján, epés Csepregi Turkovics Mihály, aki viszont szokása szerint lelkésztársainak szapulásával és nevetségessé tételével próbálta szórakoztatni vendégeit, nehéz felfogású embernek tartotta Tótfalusit, mert egyáltalán nem értette meg a célozgatásait (lehet, hogy csakugyan nem értette meg őket) s a legkajánabb történeteiben sem nevetett, hanem merev komolysággal hallgatott. Nehézkes, suta ember, állapította meg róla Csepregi Turkovics Mihály tiszteletes uram, száraz és humortalan. Dehiszen már a külsején is látszik, hogy inkább mesterember, mint társaságbeli lény.

Cseriné nagytiszteletű asszonynak tetszett Anna, de, mint az urának mondtotta a látogatás után, aligha lesznek jó háza-

sok, mert ez a Tótfalusi akaratos, erőszakos ember benyomását tette rá, »aki nem olyan szelid, türelmes ember, mint maga, angyalom. Márpedig csak az a házasság szerencsés, ahol csak az egyiknek van akarata, a másik meg szelid, mint a tej, olyan, mint maga. Majd meglátja, mi lesz ezekkel! Hiszen elég rájuk nézni. Az az Anna is kemény, meg az a Tótfalusi is. Mi jöhet ki ebből, mondja, szívem?«

Egy negyedóra hosszat kellemeskedtek egymással, méltóságteljesen pipiskedve a párnás székeken.

Mikor aztán valamennyi látogatással végeztek, Tótfalusiék elhatározták, hogy ebédre hívják meg azokat, akikkel a jövőben sűrűbben kívánnak összejönni. Persze a meghívandók névsorának összeállítása megint körültekintést igénylő, igen nagy feladat volt. De a végén elkészültek azzal is.

Anna előbb csak nyolc-tíz házaspárt akart meginvitálni, de mikor elkészült a lista, kiderült, hogy harmincöt személyt kell meghívniok. Anna két napig éjjel-nappal főzött, süített. Tótfalusi maga is figyelemmel kísérte a konyhai műveleteket s a világlátott ember szakértelmével vizsgálta felül, mi kerül az asztalukra. Anna előszedte a nehéz damaszt abroszokat, a szép porcelánokat és ezüst evőszerszámokat, amiket anyjától örökölt s miközben a lányok teríteni kezdtek, felvette a Wirth Fáninál csináltatott ruháját és várta a vendégeket.

Anna Tótfalusi indítványára egy-két nappal előbb varrónőt fogadott, aki fehér kötényeket és Tótfalusi utasítása szerint főkötőket varrt a felszolgáló hajadonoknak.

Az ebédnek nagy sikere volt. Kolozsvár napokig egyébről sem beszélt. A férfiak el voltak ragadtatva Annától. Derék, figyelmes háziasszony, mindenre gondol. S hogy szemmel tartotta a felszolgáló lányokat, hogy senkiről el ne feledkezzenek! De voltak bíráló hangok is. Miért kellett fehér kötenyt adni a cselédlányokra s főleg mire voltak jók azok a fehér főkötők? Ez biztos a férfi ötlete volt, mondták a papok. Hollandiát majmolja. Az asszonyok egy része gögösnek találta Annát. Nem ilyen felkapaszkodott iparos ember feleségének való. Sokkal finomabb asszony, mint az ura, akin látszik, hogy nem született bele a jólétbe, azért pöffeszkedik

most annyira. Veresmartiné fűnek-fának elmesélte, hogy Anna a felkapaszkodott ura kívánságára egyszerre három ruhát akart rendelni Wirth Fáninál, amiről maga Fáni beszélt le. Szóval a házaspárról megoszlottak a vélemények és ahogy az már általában szokásos, végül azok is a rosszakaratúakhoz csatlakoztak, akik eleinte nem voltak azok, mert a hangos rosszakarat gyakran túlharsogja s végül teljesen elnémítja a csendes jóakaratot, még az egyesek megítélésében is.

AZ EMBEREK másról sem beszéltek azon a héten, mint Tótfalusiék ebédjéről, főképpen azok, akik nem voltak hivatalosak rá.

— Képzeltetik, mennyi pénze lehet, — mondta egy atyafi, — ha maga meséli, hogy csak *egy* emberen tízezer forintot keresett. Ebből már kiszámíthatják kegyelmetek, mennyi pénzt hozhatott ez haza Hollandiából.

Az általános vélemény az volt, hogy Tótfalusiék túlságosan fitogtatják a gazdagságukat, különösen Tótfalusi. Ez újabb irigyeket és újabb ellenségeket szerzett nekik, mert az emberek nem szeretik a hivalkodókat és csak az olyanoknak bocsátják meg, akik úrnak születtek, de ha egy iparosféle ember hivalkodik a gazdagságával, azt nem tartják illő dolognak, mert aki mesterember, az legyen szerény, még ha van is mit a tejbe aprítania.

Tótfalusi előterjesztéseit és indítványait bizalmatlanul, fagyos arckifejezéssel hallgatták, mintha már eleve eltökéltek volna, hogy egyetlen kívánságát sem teljesítik, semmi kedvezést sem adnak neki. Minek az annak, akinek annyi pénze van? Minek jön az ilyen ehhez a szegény eklézsiához koldulni? Csináljon — mondták — amit akar, de csinálja a magáéból.

MÁRMOST vagy nem volt Tótfalusi olyan gazdag, mint amilyennek elhíresztelték, vagy másra tartogatta a pénzét, tény az, hogy koldulni ment az eklézsiához. Ámde kérését oly

büszkén és önérzetesen terjesztette elő, mintha az, amit kér, járna neki.

Előadta, hogy Sárospataki tiszteletes uram elküldte neki a lakása kulcsát, amelyből kiköltözködött. Ő megnézte, de, — folytatta — én abba a nyomdámmal be nem megyek, mert a szobák sötétek és nedvesek, nem nyomdának valók.

— Eddig megfelelt, — jegyezte meg szárazon Németi Sámuel.

— Lehet, hogy kegyelmeteknek megfelelt, — vágott vissza Tótfalusi, — de nekem nem. Én oda nem megyek be — jelentette ki újra, dacosan.

— Hát akkor hogy legyen? — kérdezte Veresmárti.

— Arra is van javaslatom — mondta Tótfalusi. — Úgy hallottam, van egy háza az eklézsiának a Torda-utcában, ami üresen áll, mert rossz a teteje s kívül is igen ütött-kopott. Tataroztassa és javíttassa ki azt az eklézsia és adja át használatra nekem.

A kollégium tagjai összedugták a fejüket. Németi Sámuelnek volt egy közvetítő javaslata.

— Van egy tanítónk, — mondotta, — akit vidékről hívtunk föl Kolozsvárra. Hónapok óta keres lakást a familiájának, de nem talál. Adjuk oda neki a Sárospataki lakását s Tótfalusi úr menjen a Torda-utcába.

Tótfalusi türelmesen megvárta a zsinat döntését, hogy megkapja az eklézsiától a Torda-utcai házat, mégpedig úgy, hogy azt rendbehozzák előbb, és csak akkor hozakodott elő a tulajdonképpeni szándékával, hogy ő nem magának kérte a Torda-utcai házat, hanem a sógorának, akivel egy házban laknak, mert a házuk felerészben az övé, de ő már megbeszélte a sógorával, hogy ha megfelelő lakást szerez neki, kimegy a házból, amely esetben felköltözködik a feleségével az emeletre, ahol az ő sógora lakott, a földszinten lesznek az irodák, a nyomdát pedig az udvarban építteti fel a saját költségén, tette hozzá, mikor látta az arcokon az elképedést. És akkor kitört a zivatar.

— S kegyelmed ebben már meg is egyezett a sógorával, még mielőtt a dolgot a zsinat elé hozta? — kérdezte Németi

Sámuel megbotránkozva. — S mi lesz, ha a sógor megmondolja közben a dolgot? (Az állja a szavát, — válaszolta Tótfalusi.) S ha aztán pénzt vesz fel a házra, megterheli? (Nem szorul az arra, — mondta Tótfalusi.) De egyszer ő is megszorulhat, — folytatta Németi. (Akkor se teszi, — felelte Tótfalusi.) S mi lesz, ha meghal? — kérdezte Németi (Akkor viszakapja az eklézsia a házat, — szólt Tótfalusi.)

S csak miután Tótfalusi ünnepélyesen kijelentette a zsinat előtt, hogy a sógora mindenről tud s hogy ő fel van hatalmazva rá, hogy a nevében megnyugtassa a konzisztóriumot, feltéve, hogy kijavíttatják és kimeszeltetik a Torda-utcai házat, akkor ő kimegy a házából és ezt az elhatározását nem változtatja meg, pénzt semmi körülmények között nem vesz fel a házra, ha mégúgy megszorulna is, s hogy ha meghalna, a ház újra visszakerül az eklézsia tulajdonába — miután mondom, mindezt még egyszer egybefoglalta és megerősítette, a zsinat nagykegyesen beleegyezett, hogy Tótfalusi a nyomdáját a saját háza udvarán rendezze be, természetesen a saját költségére.

Tótfalusi homlokáról patakokban csurgott a verejték, mire idáig jutottak, de az arca ragyogott az örömtől. Elérte a célját, kiharcolta, kiverelkedte, amit akart.

Minthogy már közel volt a tél, a zsinat úgy döntött, hogy csak tavasszal kezdik meg a javítási munkálatokat. Tótfalusinak tehát volt ideje megtanácskozni barátaival, Pataki Istvánnal és Páriz Pápaival a programját. Ki is dolgozták együtt részletesen. Tótfalusi főként tankönyveket akart nyomtatni, szótárakat, tudományt népszerűsítő iratokat, mint a holland nyomdászok, népolvasmányokat és kalendáriumokat, mert, — magyarázta barátainak, — az ilyesmi kelendő, gyorsan elmegy, s lehetővé teszi a tipográfusnak, hogy kevésbé kelendő, lassabban fogyó könyveket is kihozasson, amiken keveset, vagy éppen semmit nem keres. Azt is megbeszélték, hogy mint komolyabb könyvet, elsőnek Kaposi Sámuel görög-magyar szótárát hozza ki, amit az még Hollandiában készített, valamint Páriz Pápai némely írásait. Tankönyvírásra elsőnek Németi Sámuelet kérte fel, teljesen rá-

bízzván, mint igen sokoldalú s nagy tudású férfira, mit vállal. Meg is állapodtak egy geográfiában.

Az hozzá is látott tüstént a munkához, hogy mire a nyomda meglesz, a könyve is elkészüljön. De a dolog nem ment simán. Tótfalusi megszokta odakint Hollandiában, hogy Károli-szövegnek tekintsen minden kéziratot, azaz kitisztogassa, felfrissítse, magyarosítsa. Egyszóval belejavítgatott a kéziratokba, ami minden szerzőt bosszant, hát még az olyan hiú embert, mint Németi Sámuel uram volt. Hogy neki a nyomdász belejavítson a kéziratába! Pedig Tótfalusi azt csinálta. S nemcsak grammatikai szempontból javította az elébe terjesztett kéziratot, hanem a szerző téves állításait, vagy nézeteit is helyreigazította. Képzeltetik milyen arcot vágott ehhez Németi Sámuel uram, ez az univerzális tudású férfiú, aki még a nagy Leibniz-cel is levelezett! Azonban Tótfalusit ez sem félemlítette meg, mert háromszor is visszaadta Németi uramnak a geográfiáját, hogy ezt meg azt hagyja ki, mert az nem úgy van s ezt meg azt tegye bele, mert az kimaradt. Németi Sámuel persze bosszantotta, hogy Tótfalusi folyton birizgálja azzal a hitvány kis geográfiával, hiszen ő nem kizárólag geográfus, hanem elsősorban bölcselkedő, aki alapjában mélységesen megvetette a leíró és felsoroló tudományokat és egyáltalán minden külső tapasztalatot, amilyen például a természetrajz, vagy a világleírás.

— Mit kapingál kegyelmed bele az én írásaimba? — kérdezte ingerülten Tótfalusitól.

— Én csak az *errorokat* (hibákat) távolítom el, — mondta Tótfalusi.

— S ha volt is bennük *error*, — fortyant fel Németi Sámuel, — az sem minden tanulság nélkül való. Tévedni emberi dolog.

Amire Tótfalusi azt felelte, hogy a könyvnek nem az a célja, hogy hamisságokra tanítsa az embereket, hanem igaz dolgokra. S kivált az olyan könyv, amely idegen országokról szól, ahova nem igen jutnak el az emberek, és ennekfolytán nem tudják ellenőrizni, hogy az elébük tett állítások helyesek-e. S már csak ezért sem szabad olyasmit állítani, ami nem

igaz. S kivált a hiszékeny gyermekeknek, kik ebből a könyvből tanulják majd a világismeretet.

— Világismeret! — mondta megvetőleg Németi Sámuel.
— Az is valami! Inkább azt tanulja meg a gyermek, hogy minden máshogy van az életben, mint ahogy mondják, még ha könyvek mondják is.

Tótfalusi is gúnyos hangon felelt:

— Mért nem tanítja mindjárt arra a gyermeket, hogy a hattyú fekete és a holló fehér, hogy majd ha felnőtt, vegye észre, hogy mennyire nem így van.

Azzal megindult köztük a vita, aminek a vége az lett, hogy csúnyán hajbakaptak, Németi Sámuel összeveszett Tótfalusival és végképpen ellensége lett. Ami márcsak azért is sajnálatos, mert bár kétségkívül Tótfalusinak volt nagyobb igaza, valamennyire Németi Sámuelnek is igaza volt. A gyermekek valóban hajlamosak azt hinni, hogy a felnőttek már minden kérdést megoldottak s mindent tudnak, hogy a világ nem változik és minden tekintetben olyan, amilyenek az iskolában mondják és tanítják — márpedig, aki ezt hiszi, az megállt és semmivel sem fogja előbbrevinni a tudományt.

KÖZBEN már tavaszodott, de az eklézsia építőmestere még mindig nem kezdett hozzá a Torda-utcai ház rendbehozásához. Tótfalusi türelmetlenkedett, méltatlankodott. Ő mindjárt az első zsinati határozat után teljesítette, amire kötelezte magát, átvette a megszüntetett nyomdák tipográfusait és inasait, egész télen át táplálta s pénzelte őket, hogy tavaszra, ha megindul a nyomdája, meglegyenek az emberei, sőt újakat is vett fel hozzájuk, új legényeket, új inasokat. Azok most mind belőle éltek, körülötte lebzseltek. Tótfalusi persze ezen is segített. Legényei bibliát árultak vasárnaponként a templom pitvarában, hétközben meg vidéken terjesztették a könyveit. Fogytak is szépen, a végén már alig maradt belőlük. El is határozta, hogy elhozatja Lipcséből, amit otthagytott. Igaz, hogy sok pénzébe kerül majd a fuvar, de legalább itthon lesz a holmija. Tótfalusi Gyulafehérvárra, Fogarasba, Enyedre,

Szebenbe és Brassóba küldte szét a legényeit, ott házaltak a könyveivel. Az inasait a felesége foglalkoztatta. Etették a baromfit, terelték a libákat, kergették, zavargatták a zsenge vetést, vagy gyümölcsöt csipegető varjakat. Igaz, hogy az apjuk nem azért adta őket Tótfalusihoz, hogy ilyesmivel foglalkozzanak, dehát más nyomdában is csak azzal telik az inas első esztendeje, hogy a műhelyt söprögeti, s a legények sört hozatnak vele.

Már itt volt a tavasz s az építőmester még mindig nem kezdett hozzá a Torda-utcai ház rendbehozatalához.

Tótfalusi türelmetlenkedett. Panaszra ment a konzisztóriumhoz. Ott azt mondták neki, hogy ők megbízták a munkával az építő mestert, a továbbiakat ő beszélje meg vele. Tótfalusi elment az építőmesterhez. Az elég mogorván fogadta, de végül megígérte, hogy tüstént hozzálát, mihelyt a mostani munkáját befejezi. Tótfalusi megnyugodott. Megint eltelt három hét és nem történt semmi. Arra újra elment az építőmesterhez. Az csak fanyalgott, erre-arra hivatkozott, mért nem ment még ki, mért nem kezdett hozzá. Végül Tótfalusi nyíltan megkérdezte, miért húzódozik. Az építőmester megvallotta, hogy neki ebben a munkában nincs öröme, mert amit keresne rajta, azt levonja tőle az egyház adóra, mert azzal már három esztendeje hátralékban van. Tótfalusinak erre új ötlete támadt. Megígérte az építőmesternek, hogy mihelyt a Torda-utcai házat rendbehozza és kifesti, más munkát ad neki. Nyomdahelyiséget akar építtetni a háza udvarában s azzal őt bízza meg és olyan jól megfizeti a munkáját, hogy meg lesz elégedve vele. Ettől az építőmester úgy felbuzdult, hogy már másnap kiment a Torda-utcába az embeivel.

Ettől kezdve minden úgy ment, mint a karikacsapás.

A türelmetlen mester nyúzta, sürgette az embereit, hogy minél előbb kész legyen a ház, mert ez a munka semmit sem hoz s mielőbb hozzáláthassanak ahhoz a másik, jólfizetett munkához. Így aztán pár hét alatt elkészült a ház s a sógorék beköltözhetek. Tótfalusiék felköltöztek az emeletre, s alig, hogy kiürítették a földszintet, már megjelent a mester legé-

nyeivel s ott is, az udvaron is megkezdődött a hercehurca, láрма, fűrészelés, fűrás-faragás, kopácsolás.

TÓTFALUSI DIÁRIUMÁBÓL

Ha nem jövök vissza Hollandiából, holtáig Székely Anna marad, mert megfogadta, hogy nem megy hozzá máshoz. Most Tótfalusiné. Én ezen sokszor elcsodálkozom, ő ilyenkor nevet. — Mért engedté el? — mondom neki. — Nem féltél, hogy nem jövök vissza, hogy ottmaradok? — Nem — felelé — az nem lett volna jó magának. Annak úgy kellett lenni, hogy előbb kimegy, aztán visszajön.

Jó tulajdonsága: mindent úgy vesz, ahogy van.

Minap jövök haza, a padlót sikálja. Mondom, mit csinálsz? Hagyjad ezt. Hívjál egy asszonyt. Azt feleli: — Mért ne csináljam? Nem vagyok én tündér.

Az biztos, hogy Franciska szebb volt és sokkal műveltebb. Mégis jobb, hogy Annával kerültem össze. Ő hozzám valóbb.

Összeültünk Pataki professzorral és Páriz Pápaival. Arról tanakodtunk, mi a fontosabb. Én azt mondtam, mindenekelőtt az olvasásnak tudását kell terjeszteni. Ezért legelőbb képes ábécét nyomtatok, hogy a népek szinte játéknak tekintsék a betűt, úgy tanuljanak olvasni. Széptörténeteket is nyomtatok, Árgilos királyfit, meg Tündér Ilonát és más különbféle históriákat, hogy az olvasáshoz kedvet kapjanak. Kalendáriumot is csinálok a mezei munkával bajlódóknak, amiben benne lesz, mikor mi a teendő, mikor van vásár és hol, mit kell tudni a jégesőről, árvízről, üstökösökről s más égi csodákról. Ahonnan én jövök, úgyszólván alig van olvasni nem tudó. Ott a nép szereti és veszi a könyveket. Mért ne lehetne nálunk is, ha szinte nem úgy, de legalább nagyobb mértékben annál, ahogy vagyton?

Kevés a könyv s ami van, drága. S e könyvek-

nek is a legtöbbje deák, mely nyelvnek megtanulása sok időbe és költségbe kerül. Ezért alig van olyan szegényember, aki deákul értene. Nem azt akarom én, hogy a deák nyelvtől bárkinek is a kedvét elvegyem, de gondolnunk kell azokra, akik nem tudnak deákul, azoknak is nyomni kell könyveket, de azok úgy legyenek összecsinálva, hogy el ne únják magukat velük.

Elmentem a feleségemmel Bethlenékhez, az úr is, az aszony is kegyesek voltak velünk. Bethlenné nagyobbára Annával beszélgetett. Igen jól megértették egymást, mert mind a ketten állapotosak s pelenkáról, pólyáról, szoptatásról beszéltek. Bethlen szokása szerint szincerizált. Arról beszélt, milyen vad legényke volt ő fiatal korában s lám hogy megjózanodott. Igaz: nemcsak ő változott meg azóta, hanem a világ is más lett. Olyan nagy elhatározású emberek, mint Zrinyi Miklós volt (ő jelen volt, tette hozzá, mikor a vadkan feldöntötte s megdöfte szegényt), ma már nincsenek. De még olyanok se, mint Bánfi Dénes volt, vagy Béli Pál. Bethlen maga is olyanfajta ember volt valamikor, mint ők, — mondotta. — Kemény, parancsolni szerető, zsarnok természetű — igaz, hogy egyben óvatos és alkalmazkodó is, mert másképp azokat a zivataros időket nem úszta volna meg simán. Végig magáról beszélt, én meg hallgattam, mert nem szereti, ha az ember zavarja, amikor mesél. Mindvégig szívesek voltak hozzánk, leereszkedők, hogy szinte elfeledtük a nagy különbséget köztük és a magunk állapota között. Ma tudtam meg, hogy a múlt héten háromszáz személyes estélyt adtak a kastélyukban, a meghívottak persze mind főrendű személyek voltak, magunkfajtájú polgárember egy sem volt hivatalos. Ezt meg se mondtam Annának. Minek keserítsem vele?

DE MÉGSEM az ábécés könyvvvel kezdődött Tótfalusi kolozsvári tevékenykedése, hanem egy partecédulával. Éppen meg akarta nyitni a nyomdáját, amikor hallja, hogy Sárospataki István, aki annakidején a lakása kulcsát elküldte neki, elhalálozott. Annyira megdöbbenette a gyászeset, hogy nyomban meglátogatta az özvegyet. Hallotta, hogy mikor kimentek az eklézsia épületéből, a Hóstátba költözködtek. A házat nem kellett tudakolnia, mások is arrafelé tartottak.

Az özvegy talpig feketében ült a tiszta szobában. Tótfalusi elébe állt, megnevezte magát és részvétét fejezte ki. Az özvegy, aki várakozó arccal nézett rá, amíg nem tudta, ki áll előtte, indulatba jött.

— A bánat ölte meg szegényt, — tört ki és szeméhez emelte a zsebkendőjét. Azok ölték meg, akik elvették a munkáját, a kenyerét, akik irigyelték az állapotát.

Tótfalusi zavarba jött. Az özvegy kitörése alaptalan volt ugyan, de érthető. Ki tudja, mit hitettek el vele. S a szoba tele volt emberrel, akik mind az özvegygel éreztek és ellenséges pillantásokat vetettek feléje. Odaállni az özvegy elé s védekezni, kimagyarázni a dolgot nevetséges és illetlen lett volna, alkalmasabb időre való. Egy szóval sem védte tehát magát, hanem válasz nélkül elhagyta a szobát.

Egy öregemberbe botlott a ház előtt.

— Sokan vannak bent? — kérdezte az öreg.

— Sokan — felelte Tótfalusi.

Az öreg sóhajtott.

— Hirtelen halt meg szegény, — mondotta. — Tegnap még semmi baja sem volt, egész nap ivott, aztán mikor kifogyott a kancsóból az ital, lement a pincébe borért, de kapatos volt, lezuhant a lépcsőn és kitörte a nyakát.

Tótfalusi erre sem tett megjegyzést, hanem a nyomdájába sietett. Előbb megfogalmazta a partecédula szövegét, úgy, ahogy illik, beletéve: *Meghalt munkás életének ötvenhatodik esztendejében és: Gyászolja megsomorodott szívű özvegye.* Ez a jelentés felső részébe kerül s középre a megboldogult neve *antiqua* betűkkel:

NEMES SÁROSPATAKI ISTVÁN

s alája kisebb *kurzív* betűkkel:

egyházi nyomdavezető

ez alá pedig a temetés napja és ideje. Fölül még jön mindehhez egy márvány sírkereszt, vagy harsonás angyal, amelyik a kezébe kerül.

Ugyanakkor levelet írt az eklézsiának, hogy ezentúl minden egyházi személy partecéduláját díjmentesen nyomtatja ki és küldeti szét. Ezt azért tette, nehogy a Sárospataki özvegye azt gondolja, hogy rossz a lelkiismerete és azon akart könnyíteni.

HANEM most már komolyan hozzálátott a könyvnyomtatáshoz. Mindenekelőtt azokat a munkákat szedette ki, amiket már átnézett és átjavított: a nagy, vagy öreg katekizmust, a Szent Silust s a Garizim és Ebált, amit Ember Pál írt, továbbá Haller *Hármas históriáját*. Ezeket kezdte nyomtatni, amikor ki állít be hozzá? senki más, mint Baranyai Péter, a jezsuita rendház igazgatója, egy latinnyelvű kézirattal, amelynek ez volt a címe: *Viaticum spirituale* s azt kívánta Tótfalusi-tól, hogy nyomtassa ki. Tótfalusi belepillantott. Katolikus szellemben írt elmélkedés volt a boldog életről, a mennyországról s a feltámadásról. Tótfalusinak semmi kedve nem volt foglalkozni vele, de nem merte visszautasítani a nagybefolyású rendfőnök megbízatását. Kénytelen volt hát leállítani, amit éppen nyomtatott és sürgősen kiszedette és kinyomtatatta a katolikus kéziratot. De mégis módot talált rá, hogy megtréfálja a mennyországi boldogságról elmélkedő jezsuitát. Címlapot tervezett az értekezéshez és megcsináltatta a rézkarcolóval. A címlap a ragyogó csillagos eget ábrázolta, úgy, ahogy Hollandiában látta, újmódi állványra szerelt, összetolható és kinyújtható távcsövön. De most egy pufók angyalka nézte látcsövön a csillagos eget s balkeze mutatóujjával jelezte, mit lát. Olyan címlap volt ez, amely inkább egy a Holdról, vagy a Saturnus gyűrűiről szóló, a tudományt népszerűsítő értekezéshez illett volna, mint a jezsuita páter istenes

elmélkedéseihez. Csodálatosképpen Pater Baranyai egy szóval sem tiltakozott a címlap ellen. Sőt nagyon meg volt elégedve vele.

Mikor ezzel végzett, pár nap alatt kinyomatta, amit már előzőleg munkába adott, a *Szent Silust* és a *Garizim és Ebált*. Mikor ezzel is elkészült, szétküldötte a könyveit megtekintésre a kolozsvári úri familiákhoz. Levelet is mellékelte a küldeményhez, melyben felhívta a figyelmüket könyveire, azzal a kérelemmel, hogy amelyiket nem akarják megvásárolni, küldjék vissza neki. A levélre senki sem válaszolt. Se pénzt nem látott, se a könyveket nem küldték vissza. Tótfalusi magánkívül volt felháborodásában.

— Még arra sem érdemesítenek — háborgott — hogy válaszoljanak a levelemre.

Nem volt igaza. A kolozsváriak sem voltak rosszabbak, mint mások. Sokan talán még pénzt is akartak küldeni, csak másnapra halasztották, aztán megint másnapra s a végén elfeledkeztek róla és arról is, hogy a könyvet visszaküldjék, ha már pénzt nem küldöttek érte. Már az emberek ilyen hanyagok.

Tótfalusi mindenesetre okult a tapasztalaton és nem ismételte meg. Ellenkezőleg. Mielőtt Molnár Gergely latin grammatikáját s a tervbevett többi tankönyvet nyomdába adta, összehívatta a konzisztóriumot. Ott aztán alaposan kikeresegte magát.

— Hogy nálunk Erdélyben nincs a könyvnek becsülete s hogy senkinek sem kell, — mondotta, — már megtapasztaltam. Arra is gondolnom kell tehát, amire Hollandiában sosem volt gondom, hogy a kiadványaim elfogyjanak. Mielőtt tehát a tankönyvek nyomtatásához hozzáfogok, biztosítékot akarok arra vonatkozólag, hogy minden erdélyi iskolában bevezetik a tankönyveimet s kivonják a használatból a régieket. Mert ha minden iskola más tankönyvet használ, akkor nekem nem érdemes újakat forgalomba hozni.

A konzisztórium belátta, hogy Tótfalusinak igaza van és kötelezte a tanintézeteket, hogy a régi, elavult tankönyvek helyett Tótfalusi ábécés, számtan- és földrajzkönyve szerint tanítsanak.

— Csak ne javítgassa többé annyit a kéziratokat, — jegyezte meg Németi Sámuel.

— Bizony, ha hibát találok bennük, azt kiigazítom, — vágott vissza Tótfalusi.

A tankönyvekre szükség volt, azok el is fogytak, a szép-históriák és tündértörténetek is, s főleg a kalendáriumok. Bibliája, zsoltáros könyve úgyszólván alig volt már, igaz, hogy ezekből eleinte sokat elajándékozgatott. Pedig bibliát, zsoltáros könyvet sűrűn kértek tőle.

TÓTFALUSINAK nem volt könyvesboltja. Ha valaki könyvet akart venni, a nyomdába irányították, ahol rendszerint maga szolgálta ki a vásárolni akarót. Megkérdezte, milyen könyvet akar s ha kéznél volt, odaadta neki, vagy kihozatta egy inassal a raktárból.

Mostanában minden idejét a nyomdájának szentelte, részt vett a munka minden folyamatában, szedett, tördelt, tekerte a prést, mint a legényei, vagy az asztalánál ült és a kiszedett hasábokkal babrált, azokat javította, nézte át. Fehér munkaköpenyt viselt, amelyet a nyomdafesték hamar bepiszkitott. Maszatos volt az arca is, nem is szólva az alsókarjáról, amelyet mindig összemázolt, valahányszor újonnan lehúzott ívekkel piszmogott. Körülötte mindenki tevékenykedett, igyekezett. Szinte azt hihette, hogy amsterdami nyomdájában dolgozik. Asztala háttal volt a bejáratnak. Egyszerre csak hallja, hogy kuncognak az inasai. Hátrafordul, mi az? Hát egy ember állt a küszöbön s ahogy meglátta, maga is alig tudta visszatartani a nevetést. Zömök, köpcös emberke volt, olyan sűrű szakállal, hogy más nem is látszott az arcából, mint a két ravasz szeme, meg az orra hegye. Mind a kettő mozgott, az orra hegye is, a szeme is. Állt a küszöbön, két lábát szétvetve, s kidüllesztette a hasát. Tótfalusi csak nézte, mint a többiek. Az meg csak állt és mozgatta az orrát s jártatta a szemét. Végre megszólalt:

— Ki itt a mester? — kérdezte.

— Az ott, — mutatott valaki Tótfalusira.

Az ajtóban álló férfi most Tótfalusira emelte a tekinte-

tét. Nem szólt semmit, csak nézte figyelmesen. Végre megszólalt:

— Szóval te vagy ennek a nyomdának a tulajdonosa.

— Én, — mondta Tótfalusi. — Hát kelmed kicsoda? — kérdezte.

A jövevény méltóságán alulinak tartotta, hogy erre a kérdésre feleljen. Csak állt és megdöbbenve szemlélte Tótfalusit.

— Mióta vagy itthon, Kalasvárt? — kérdezte végül.

— Immár negyedik esztendeje, — mondta Tótfalusi.

— Hát akkor menj ki a piacra és mutogassad pénzért magad, hogy te vagy az, aki négy esztendeje vagy Kalasvárt és nem tudod, ki a Bakfark Simon.

— Honnan tudnám, — méltatlankodott Tótfalusi.

— Én a Hóstáti templom prédikátora vagyok, — mutatkozott be a szőrös ember méltóságosan.

— Én az alsóvárosi templomba járok, — szólt Tótfalusi.

— Mindjárt gondoltam, — gúnyolta a szőrpamacs. — Oda jársz, ahova méltóságukat és gazdagságukat fitogtatni járnak a népek, hogy hivalkodjanak, büszkélkedjenek.

— Én azt nem teszem, — tiltakozott egyszerűen Tótfalusi. — Azért járok oda, mert arrafelé lakom.

— Miattam járhatsz, ahová akarsz, — mondta erre a szőrös emberke. — Nem azért jöttem, hogy elcsaljalak.

— Hát miért? Könyvet akar venni, tiszteletes uram?

A lelkész a fejét csóválta.

— Nem. Azért jöttem, mert társas összejövetelt készítünk elő a Hóstátban, amelynek a jövedelme kegyes célokra fordítatik. Erre akartalak meghívni. Elgyűössz?

— El hát, — felelt vidáman Tótfalusi, akit a szőrös emberke mulattatott. — A feleségemet is elvihetem oda?

— Lehet, — válaszolt kegyesen a szőrpamacs.

— Jól van. Elmegyünk, — mondta Tótfalusi.

— Megálljunk csak, — folytatta a szőrös emberke. — Még nem vagyunk készen. Azért rendezünk társas összejövetelt, hogy a jövedelmét az ínségesek segélyezésére fordítsuk. A feleséged hozzon árulni valót.

— Mit hozzon? — kérdezte Tótfalusi.

— Amit árulni lehet. Gyúrjon valamit. Vajaspogácsát, aprósüteményt.

Tótfalusi elnevette magát.

— Mást nem árulhat? Például könyvet.

A szőrös ember elismerőleg hunyorgatott.

— Ravasz, alattomos ember vagy, öcsém. Úgy beszélsz, mintha te volnál az ínséges, mintha neked rendeznénk az összejövetelt. Ne akarj te keresni mirajtunk. De ha olyan feleséged van, hogy restel sütni-főzni, nem bánom, hozzon könyveket. De aztán magára vessen, ha rá se néznek és elkerülik a stelázsiját. No csak ne kuncogj. Jobban ismerem én az embereket, mint te. Nekem te ne beszélj. Jobban szeretik azok a vajaspogácsát, mint a bibliát. Node nem azért jöttem, hogy oktassalak. Én átadtam a meghívást és most már a te dolgod, jösztek-e, nem-e, s mit hoz az asszony.

Azzal megfordult s eldöcögött; az inasok pukkadoztak a nevetéstől, a legények is jobbra-balra dőltek, úgy mulattak a látogatón. Tótfalusi sem állta meg, hogy ne nézzen mosolyogva az udvarból méltóságteljesen kifelé ballagó emberke után.

TÓTFALUSI annyira szerette a mesterségét, hogy még éjszaka is azzal álmodott. Többnyire azt álmodta, hogy utazik, de nem haza, sem Amstelodámba, hanem isten tudja, hova, valahol a messze múltban, amikor még nem is voltak tipográfusok, prédikátorok és jezsuita páterek, csak keresztények és pogányok. Valahol a messze múltban utazott, de nem mint holmi szegény diák, hanem mint tekintélyes, jóhírű tipográfus, akit vártak valahova. Meg is érkezett s már a kapuban tudatták vele, hogy a püspök várja, tiarával a fején és füstölőt lengető papokkal az oldalán.

Tótfalusi kiszáll a kocsiból, mert már jönnek is, elől a püspök egy baldachin alatt. Tótfalusi letérdel, hogy megcsókolja a papucsát, de a püspök felemeli, jobbról-balról megcsókolja és azt mondja, hogy maga jött ki elébe, mint nevezetes és nagy hírű férfiú elé, mert személyesen óhajtja bemutatni a királynak. S már indulnak is a palotába, a püspök a

baldachin alatt, Tótfalusi meg az oldalán és tudós társalgást folytatnak egymással.

Itt az álom elhomályosodott, illetve más irányt vett. De volt úgy is, hogy tovább folytatódott, de akképpen, hogy Tótfalusi máshova tévedt, mint ahova készült, térben és időben egyaránt. Ez a király, aki pogány volt, úgy fejbevágt a Tótfalusit, hogy szikrát hányt a szeme, a király azonban csak verte tovább a fejét és közben kiabált vele: »Ki hívott ide? Mit keresel itt? Mi az, hogy tipográfus? Itt semmi szükség tipográfusra!« Erre felriadt, pár percig bambán nézett maga elé, aztán eszébe jutott, hogy az ágyában fekszik a felesége mellett s a bölcsőben két kis leányka szuszog. Ez megnyugtatta és igen boldognak érezte magát.

SZERETTE a mesterségét, boldog családi életet élt, talán ezért gyűlölték az irigyei.

Egy nap, hogy ment az utcán, a sokgyermekes tanító jött vele szemben, — Tóth Lajosnak hívták, — akit vidékről rendelt fel az eklézsia s aki most az egyház épületében lakott, a Sárospataki néhai nyomdájában.

Megálltak egymással. A tanító ajánlkozott, hogy elkíséri.

Együgyű, naiv ember volt, hát hamarosan kifogyott a mondókájából s hogy ne kelljen szótlan ballagniok, kikotytyantotta, ami éppen az eszébe jutott.

— Tudja-e kegyelmed, tipográfus uram, hogyan nevezik kegyelmedet egymás között a prédikátorok?

— Nem én, — kapta fel a fejét Tótfalusi.

— Rézműves Demeternek — mondta a tanító.

— Rézműves Demeternek? Miért?

— Tán azért, mert réz van a présein és azzal nyomtatja a könyveit. Máskor meg csak hitvány mesterember néven emlegetik.

Tótfalusit előntötte az indulat. Nem sokat közösködött a kolozsvári prédikátorokkal ama bizonyos ebéd óta, nem is igen látta másutt őket, mint a konzisztórium-i összejöveteleken, dehát mindegyiküket meglátogatta, mindegyiküket ismerte és vasárnapokon közöttük ült a gyülekezetben. Tudta,

hogy csakúgy élnek, mint más közönséges ember, azzal az egyedüli különbséggel, hogy kevesebb dolguk van, mint a szűrszabóknak, vargáknak és egyéb iparosembernek, akik hét-köznap látástól vakulásig szurkálják a tűt a bőrbe, deszkát gyalulnak, kopácsolnak, fűrnak-faragnak. De mit csinálnak ők? Vasárnaptól vasárnapig nincs más dolguk, mint a prédikációra készülni, amit fölmondanak a gyülekezetben és olyankor feddik és intik a gyülekezetet, hogy tekintsenek magukba, tisztuljanak meg és más ilyen semmit jelentő, nagy szavakat. De aki komolyan vívódik magával, az hiába menne hozzájuk tanácsért, hogy ilyen meg olyan méltatlanság, vagy szomorúság érte, mert mindenre ugyanaz a kádenciájuk: törődjék bele Isten akarataiba. Egyszóval napokhosszat nincs semmi dolguk, kivéve ha néha meghal valaki és ki kell hogy kísérjék a temetőbe, ahol is megint csak ugyanazzal a semmitmondó kádenciával vigasztalják a gyászgyülekezetet, nyugodjatok bele, atyafiak, ő most már boldog, mert végetértek földi gyötrelmei. S ezért amerre mennek, süveget emelnek előttük az emberek, holott mindenki tudja róluk, hogy az egyiknek a gyomra az istene, a másik iszákos, a harmadik meg parázna természetű. És ezek merészkednek ócsárolni őt, mert dolgozik! Hitvány rézművesnek csúfolni, Demeternek, egymás között. Mérhetetlen düh fogta el. Otthagyta az együgyű tanítót és hazarohant. Vacsora után beszélt Annával.

— Azt hallottam máma, hogy nagyon pocskondiáznak a prédikátorok. Rézműves Demeternek csúfolnak, meg hitvány iparosnak.

— Ne törődjék vele, lelkem, ezen nem érdemes mérgeledni.

— Nem is magam miatt mérgeledöm, mert én büszke vagyok rá, hogy iparosember vagyok. De amilyen gyalázatosak ezek, biztos magát is becsmérlik, lekicsinyelik egymás között, hogy ilyen hitvány mesterember ura van.

— Én nem vettem eddig észre, hogy lekicsinyeltek volna, — mondta Anna, aztán elgondolkozott. — Legfeljebb egy alkalommal, amikor Veresmártiné, akivel együtt mentünk vásálni, előttem ment be a boltba, pedig én vagyok az öre-

gebb. Azt mondta, ne haragudjam, ha előttem lép be, »de nem hagyhatom az uram miatt, mert ő előbbrevaló, mint a te urad«.

Ez szerdán történt. Szombaton volt a hóstáti társas összejövetel. Tótfalusi elvitte a feleségét is, mert megígérte és állta a szavát, már dachból is. Tudta, hogy azokon a személyeken kívül, akiket Bakfark külön meghívott, mint őt is, többnyire iparoscsaládok lesznek jelen, hóstáti iparosok. Úgy is volt. Anna nem könyveket, hanem vajaspogácsát és fánkot árult, Tótfalusi meg összeült a mesteremberekkel és jóízűen eltársalgott velük, méghozzá olyasmikről, amikről már régen nem beszélt, mert nem volt hogy kivel beszéljen ilyesmiről. A betűvésést magyarázta nekik. Ezek legalább megértették, mi az, mert tudták, mi a szerszám s főleg mi az anyag. Hogy az nem adja oda könnyen magát, azzal bánni kell tudni, melegíteni, hűteni. Elmagyarázta, hogy vési rá az acélrudacsára a betű tükörképét, hogy veri be azt a matricába, vigyázva, hogy a rudacska merőlegesen álljon, mert másképp eldől a betű. Elmagyarázta a betűöntő szerkezetét, hogy pottyán ki abból a betű, mint egy-egy borsószem. Hanem akkor még nem kész, mert le kell szedni az ólmot, ami ráragadt, le kell reszelni a csingákat. S hogy hallgatták az asztalosok, kovácsok, dongálók s más mesteremberek, valósággal lesték a szavát! Azután megvacsoráztak, még egy darabig elborozgattak s éjjel felé kerültek haza, derűsen, jókedvűen. Anna egyre azt hajtogatta, hogy milyen jól elszórakozott ebben a társaságban, milyen kellemes este volt.

NÉHÁNY nap múlva Tótfalusi megy föl a lakásba egy délután, hát látja, hogy a lány tejeskávéval meg kaláccsal tart az ebédlőszoba felé.

— Mi az? — kérdi Tótfalusi.

— Vendégek vannak odabent, — felelé a lány.

Tótfalusi előbb a saját szobájába ment, kicsit rendbehozta magát, aztán bement Annához.

Hát a felesége két asszonyt traktál kávéval, kaláccsal, két hóstáti asszonyt, akikkel a múlt szombaton összebarátkozott.

— Éppen jókor jön, — mondta Anna vidáman Tótfalusinak.

Az közjük telepedett, megkávézott velük és eltrécselt az asszonyokkal.

— Az urukat hol hagyták? — kérdezte tőlük. S mikor elmentek, szigorúan a lelkükre kötötte, hogy máskor az urukat is hozzák el, ne ő legyen az egyetlen férfi annyi asszony között, mert még széjjelszedik, tréfálkozott.

Szombaton este azt mondta a feleségének Tótfalusi:

— Holnap nem megyünk el a gyülekezetbe.

— Miért? — csodálkozott Anna.

— Mert én nem akarom, hogy maga azokkal a gonosz, rosszmájú papnékkal üljön egy padban. De azt sem akarom, hogy külön üljön, mert abból is pletyka lesz. Inkább maradjunk idehaza. Vagy akar a hóstáti templomba menni?

— Szívesen, — mondotta Anna.

Így hát vasárnap a hóstáti templomba mentek, egymásba karolva, ahogy házasokhoz illik. A bejáratnál azonban szétváltak, mert a nők és a férfiak elkülönültek. De olyan szűk volt az utca a padok között, hogy Tótfalusi, aki a harmadik sor szélén ült, csak pár ujjnyira volt a feleségétől a másik oldalon. Az emberek összébbhúzódtak, helyet adtak nekik. Aztán teljes erővel és áhítattal elkezdtek a zsoltározást. Mikor valamennyit végigénekelték, ami a fekete táblára fel volt jegyezve, a kis szőrös ember odacövekelte magát a hívek elé és elkezdte a prédikációt. Bizony az különös beszéd volt. Tótfalusi nem hallott olyat még soha.

Bakfark uram egy darabig szótlanul szemlélte a gyülekezetet, ide-oda jártatta a szemét, az orra mozgott s nagyokat fújtt, majd egy vörös zsebkendőt húzott elő, azt meglebegtette, aztán felütötte a bibliát:

— Emlékezzél meg, Uram, mi esett meg rajtunk. Tekintsd meg és lásd meg gyalázatunkat. Nyakunknál fogva hajtatunk, elesett a mi fejünknek koronája. (Ezékiel 5.)

— Halljátok, atyafiak, mit mond a próféta? — kérdezte Bakfark tiszteletes. — Meggyaláztatának Izrael fiai, mert aki korpa közé keveri magát, megeszik a disznók.

Erre fújtt egy nagyot és megtörölte a homlokát. A szeme

ide-oda járt. Egy másodpercig megpihent a tekintete a tipográfuson, aztán fölemelte a kezét és tovább beszélt.

Soha ilyen furcsa szónoklatot!

Nem írjuk le az egészet ide, nem is lehetséges, mert nem előre elkészített beszéd volt. Mondatról mondatra teremődött, ahogy a pillanat sugallta; nem volt annak váza, szerkezete, gerince, következetes fejlesztése, áttekinthető gondolatmenete; azt mondta, ami éppen eszébe jutott, egyik tárgyról a másikra szökölt, csapongott, összehordva tücsköt-bogarat, fontosat és lényegtelenet; nem volt annak nyíltan kimondva se füle, se farka, de élvezetes volt, meglepő és változatos; volt abban minden: intelem, jövőndülés, jégverés, áradás, aszály, földrengés, napfogyatkozás, pockok és mezei egerek és még sok egyéb. Tulajdonképpen kár, hogy nem tudjuk híven visszaadni, mit beszélt Bakfrak.

Már a beszéd elején szóbahozta a maga módján Tótfalusit, azonban némely reá is vonatkoztatható célzás után más, tőle távoleső dolgokról beszélt, aztán megint feléje vagdal kozott, majd újra tárgyat változtatott, végül mereven rászégezte különben ide-oda sikló, nyugtalan tekintetét, hasát előrenyomta és nagy lendülettel így fejezte be a szónoklatát.

— Van ember, akire különben nem lehet rosszat mondani, csak egy nyavalyája van és az a hiúság. Olyan, mint valami parázna asszonyszemély, aki folyton a tükörben vizsgálja magát, nincsenek-e pattanásai, mert annyira hiú. Az ilyen rendszerint sértődős és rengeteget szenved a hiúsága miatt. Az ilyet tehát észre kell téríteni, mert különben úgy jár, mint az egyszeri katona, aki külföldön háborúskodott, amíg haza nem került. Alig hogy megérkezett, kezdte sorra látogatni ismerőseit, akiktől elszakadt és háborús érde meivel kérkedett nekik, hogy hány embert vágott le s más egyéb csuda dolgokat. Azok álmélkodtak, csóválták a fejüket. Igaz volt-e, nem-e, amit mesélt, nem firtatom. Ne firtassuk! — csattant föl hirtelen.

Azzal Tótfalusira sandított, kifújta az orrát és folytatta a prédikációt.

— Akkor ez a katona egy úri házba ment látogatóba,

ahol borral kínálták, ahogy az már szokás. Előbb a házigazdára ittak, aztán a fejedelemre, végül azt mondja a gazda, most az isten egészségére igyunk. Erre a katona, aki kiválóan okos embernek tartotta magát, mert külföldről jött, azt mondja: istennek nem köll innya az egészségére, mert az sose beteg. Mire dühbe jön a háziúr és azt mondja: Inni mindig köll, bármiféle ürüggyel is, és tüstént kiiszod ezt a kupát. Arra azt mondja a katona, neki ne parancsoljon ilyet senki sem s megint emlegetni kezdi külföldi érdemeit. Mire a háziúr, aki már kissé kapatos volt, fejbevágta a vendégét, mert az semmi szín alatt nem akarta kiinni azt a nyomorult kupa bort, ami előtte állt. Az meg vérző fejjel szalad a bíróhoz. A bíró azt mondta neki, minekutána meghallgatta: Megérdemelted, hogy beszakajtották a fejedet, mert katonamundérban voltál s a katonának inni kell a feljebbvalók egészségére. Urakra, fejedelmekre, császárokra s így az istenre is, aki a legnagyobb úr a világon, mert ő teremte az eget és a földet, befejezve művét a hatodik napon s a hetediken megpihent. Ezért kellett volna az istent is felköszöntened, amit megtagadtál, tehát megérdemelted, hogy beszakajtsák a fejedet. Ti azonban, édes atyámfiai, nem katonák vagytok, hanem szerény munkásemberek, ti tehát csak egymás egészségére igyatok. Azonban most már eleget példáztam, még csak azt teszem hozzá, hogy aki szereti a szép történeteket, menjen be Tótfalusi Kis Miklós atyámfia könyvnyomdájába, vagynak ott ilyenek bőséggel. Úgy legyen, dicsértessék az Úr Jézus ámen.

A beszédnek nagy sikere volt. Bakfark lejött a gyülekezetbe, de nem állt meg senkivel, hanem Tótfalusi felé tartott.

— Küldjed haza a feleségedet, — mondotta neki, — s gyere be hozzám. Beszédem van veled.

Tótfalusi tehát előre küldte Annát és bement Bakfarkhoz. Az már az asztala mögött ült, de nem könyv volt előtte, hanem a kalapja s egy darabig szó nélkül szemlélte Tótfalusit.

— Mért nem az alsóvárosi templomba mentél? Mért jöttél ki a Hóstátba isten igéjét hallgatni?

— Mert meguntam az alsóvárosi prédikátorokat, mindig

ugyanazt ismétlik, — próbált kitérni a felelet elől Tótfalusi, de ez nem sikerült neki.

— Csak te ne ócsárolj az alsóvárosi prédikátorokat! Jól beszélnek azok, úgy ahogy kell, értelmesen. Én is inkább őket hallgatnám, mint magamat, ha tehetném, mert azok értelemmel beszélnek, én meg csak összevissza karattyolok. Hát te csak ne hízelkedj itt nekem, hanem mondd meg őszintén, mi bajod van velek.

Tótfalusi kénytelen volt bevallani, miért neheztel az alsóvárosi papokra: hogy azok őt hitvány rézművesnek nevezik egymás között.

— Hát nem az vagy-e? — támadt rá Bakfark. — Elöttem ne tagadd, mert jártam a nyomdádban s láttam, hogy éppen úgy dolgoztál, mint a legényeid, maszatos munkaruhában. Mit tagadod meg magadat?

— Dehogya is tagadom! — fakadt ki Tótfalusi. — Én nem szégyellem, hogy nyomdász vagyok, nem arról van itt szó. Hanem tudja meg kegyelmed, ha még nem tudná, hogy teológiai végzettségű férfi vagyok és legalább háromszor annyi tudományom van, mint az alsóvárosi prédikátoroknak együttvéve. És azt se higye, hogy magamtól furakodtam az első padba a papok közé, mert a konzisztórium kimondta, hogy ott az én helyem. Mert mikor megjöttem, kikötöttem magamnak, hogy az első padba üljek a gyülekezetben a tógások között.

— Jól van már, velem ne veszekedj, — mondta Bakfark. — Más bajod nincs velök?

— Ördögöt nincs! A feleségemet is piszkálják, hogy mért ül mesterné létére a papnék közé.

— Látod, itt már neked van igazad, — mondta Bakfark. — A feleségedet ne hagyd bántani. Ládd, a papokért kiálltam, de a papnékon mi van? Azokon csak köntös az uruk képzettsége, tudása, csak fitogtatják, büszkélkednek vele. A te feleséged igen derék asszony. Hallottam, hogy a multkor kávéval, kalácscsal traktálta a parókiámbeli mesterasszonyokat. Ládd, ezt is tudom, mert nekem mindent visszahordanak. A pogácsája meg a fánkja is jó volt, amit árult. Hát ha őt becsmérlik a papnék, akkor jól tetted, hogy nem eresztetted

közéjük, hanem ezentúl idejártok az én gyülekezetembe. Igaz, hogy ez nem olyan cifra hely, mint az, de legalább nincs külön padja, ahol a tógások feleségei mutogatják magukat. Itt minden hely egyforma, felül és alul. Különben is megmondattok, hogy nincs felül és alul s hogy ott fönn azok lesznek az elsők, akik itt lenn mostan az utolsók. És ezek alatt a biblia is a két kezükkel dolgozó embereket érti, akiket a világ kevesebbre tart, mint az urakat, jóllehet rajtuk nyugszik a világ, mert az urak mind éhendöglének, ha nem volna, aki eltartsa őket. Idetartoznak minden dolgozók, favágók, kályhatapsztók, zsákhordók és egyáltalán mindenki, aki szolgálatot tesz.

Tótfalusi lehajtotta a fejét.

— Ügy van, — morogta.

— No ha belátod, jól van, — folytatta Bakfark. — Ismerlek téged, mert nekem elég megnéznem valakit, már tudom, hogy milyen ember az illető. Elértetted-e, hogy terád céloztam, mikor a hiú asszonyt emlegettem, aki mindig a tükörben nézi magát? Ládd, kiprédikáltalak, de azért, hogy okulj belőle. Ne gondold te azt, hogy ok nélkül beszélnek rosszat a papok a hátad mögött. Tudják azok, hogy többre tartod náluk magadat és ez bosszantja őket. Azonkívül arról is le kellene szoknod, hogy folyton a külföldi tartózkodásoddal hozakodj elő, meg hogy te ott mennyi pénzt kerestél, milyen jól ment neked ott. Ez is benne volt a prédikációmban, ahol a katonát emlegettem, aki külföldi érdemeivel kérkedik. Hagyjad te azt az antivilágot! Ugye hogy nem tudod, mit énekelnek ott a cselédlányok, milyen dallal altatják el az anyák a gyermekeiket, milyen meséket mondanak nekik; nem ismered a régi dolgaikat úgy, mint az itthoniakat, miként ők se tudják, ki volt Bocskay István, Bethlen Gábor, meg Rákóczi György.

— Igaz, — mondta Tótfalusi. — Még Apafi is deli férfi volt, amíg el nem itta az eszét.

— Az ital nekem is gyöngém, — válaszolta Bakfark. — Ha jó társaságban vagyok és nagyon invitálnak, nem tudok ellenállni neki s szívesen elborozgatok néha reggelig, pedig ez nem lelkészhez méltó, mert csunya gyengeség. No, isten veled. Szivleld meg, amit mondtam.

NÉHÁNY hétig észre sem vették az alsóvárosi tógások, hogy Tótfalusiék nem az ő gyülekezetüket látogatják. Mikor végre észrevették, mégjobban fortyogtak, mégjobban becs-mérelték, gyalázták. Hamarosan kitört a nyílt ellenségeskedés Tótfalusi és a papok között. Azok megtiltották Tótfalusi legényeinek, hogy vasárnaponként a templom pitvarában bibliát áruljanak, ami márcsak azért is érzékenyen sújtotta Tótfalusit, mert nemrég hozatta haza nagy költséggel a Lipcsében hagyott példányokat. A készlete ugyanis majdnem egészen kifogyott, igaz, hogy nagy részét elosztogatta, különösen az értékes, szépen kötött aranyos bibliákat. Meg is bánta keservesen. Haragjában levelet írt az eklézsiának, melyben bejelentette, hogy bár eddig papi személyeknek olcsóbban adta a bibliát, mint a világiaknak, úgyszintén a zsoldárokat és más nyomtatványokat is, azonban ezennel megszüntet minden kivételezést és mindenkinek egyforma áron adja a könyveit. A zsinat válasza sem méltatta a levelét, a papok meg csak nevettek. Eszükbe sem jutott, hogy könyveket vásároljanak. Eddig se nagyon támogatták, most pedig egészen magára hagyták. De Tótfalusi sem hagyta magát. Felment Bethlen Miklóshoz.

Az ott ült, ahol a multkor, a Teleki Mihály asztala mögött, amely telistele volt irományokkal. Bethlen számokat írt egymás alá. Föl se nézett, mikor Tótfalusi belépett, csak folytatta, amit csinált, kidugva nyelvét, mint egy iskolásgyerek. Egyszerre csak megunt a úgy elhajította pennáját, hogy a földbe fúródott a hegye.

— Rogyjon rájuk az ég... — káromkodott. — Tudod, mit csinállok?

— Látni látom, de nem értem, nagyságos uram.

— Számolok. Látod ezt a sok írást az asztalomon? Ezek mind adójelentések. Innen, meg onnan. Tudod, hogy föl kell küldeni Bécsbe negyedévenként a dohány és só után járó illetékeket. Én azt nem mulasztottam el eddig sem, de csak nagyjában írtam meg, honnan mennyi pénz érkezett s ami befolyt, fölküldtem, megszámlálatlanul, magyar szokás szerint. Mert utánaszámolni, krajcároskodni nem úri dolog. Hát nem rámreccsentenek, hogy írjam össze pontosan, miből mennyi

jött be s külön minden városról s megyéről. Hát mi vagyok én? Könyvelő, vagy mi a nyavalya? — Mit akarsz?

Tótfalusi elmondta, hogy nem megy a nyomdája, nincs elég munkája. Tanácsot jött kérni, mit tegyen.

— Megmondtam én azt neked előre, hogy a nyomdából nem élsz meg, — figyelmeztette Bethlen.

— Nem kellene nekem a nyomdából élnem, — mondta Tótfalusi. — Van nekem mit a tejbe aprítanom.

— Annyi pénzed van?

— Volt, mikor jöttem, de az már elfogyott. Hanem a feleségemnek van földje, gazdasága, malma, abból is élde-gélnénk valahogy. Hanem hogy a gépek állnak s nincs mit nyomtatnom, azt én restellem.

— Szóval munkát akarsz, — mondta a kancellár.

— Az kellene.

A kancellár felvett egy könyvet az asztaláról.

— Itt van Werbőczy *Tripartituma*. Nyomtasd ki újra és csinálj hozzá deák meg magyar regisztereket. Ez szép, vastag könyv, ezzel egy jó darabig elszórakozhatsz. Van itt még egy másik könyv is. Ez még fontosabb, mert ez Erdély szabadságainak és kiváltságainak konfirmációja, amit akkor adott a császár, amikor a megboldogult Apafi megint reszketett, hogy most aztán igazán elveszik tőle a fejedelmi pálcát és palástot és főlzalajtott Bécsbe, hogy kérjem meg a császárt, hagyja meg állapotában. De én nemcsak ezt értem el Bécsben, hanem Erdély összes kiváltságait és szabadságait megerősítettem odafönt. Sokat ugyan az egész nem ér, mert a német mégis csak azt csinálja velünk, amit akar, de talán több súlya lesz a dolognak, ha kinyomtatatom.

— Megcsinálom, nagyságos uram, — mondta Tótfalusi. — Hány darab kell belőle?

— Mennyi a legkevesebb? — kérdezte Bethlen.

— Öt-hatszáz darabnál kevesebbet nyomtatni nem érde-mes, — mondta Tótfalusi.

— Hát nyomjad annyiban. De komótosan csináld, ne siess vele. Hát még mit kívánsz?

Tótfalusinak nem volt egyéb kívánsága, arról panaszkodott csupán, hogy nincs alkalma betűt önteni. Dehát arra itt

nincs szükség, mert az is elég, amennyije van, a nyomtatásra pedig nem kényesek. Lehetnek azok a betűk, mégoly kopottak, csak betűk legyenek.

Erre Bethlen azt mondta, hogy rövidesen Bécsbe utazik s ha óhajtja, magával viszi. Mindenesetre állítson össze egy mintakollekciót a betűiből, meg a stemplijeiből. Ha azokat bemutatja odafent, biztosan kap munkát, mert a bécsiek szeretik a szépet és megbecsülik a nyomtatványokat.

EGY HÉT múlva a kancellár már izent is Tótfalusinak, hogy készüljön, mennek. A kancellár hatlovas üveghintón utazott s maga mellé vette a hintóba Tótfalusit. Az kissé komornak találta a kancellár ábrázatát, meg is kérdezte, miért olyan kedvetlen.

— Hát nem tudod, mi történt velem? — mondta mérgesen a kancellár. — A minap elrontottam a gyomromat s a feleségem három csésze hashajtó teát itatott velem. Másnap vasárnap volt és pont az Isten házában jött rám a hasmenés, úgyhogy ki kellett szaladnom az Űrvacsora előtt, világ gyalázatára. Te nem voltál ott?

— Én már nem oda járok, — mondta Tótfalusi, — hanem a hóstáti templomba.

— Miért? — érdeklődött a kancellár.

— Mert azt hallottam, hogy a papok hitvány rézművesnek neveznek a hátam mögött, ezért nem megyek közéjük többet. Nem akarom többé látni se a kétszínű ábrázatukat.

— Ha piszkálnak, becsmérelnek, ne csudáld, — mondta Bethlen. — Már az Erdélyben így szokás. Lám, velem is hogy bántak Apafi halála után. Olyan dolgokat értem el Bécsben, hogy csuda. Hiszen láttad az approbációt, odaadtam neked, hogy nyomtassad ki. Abban minden, ami Erdélynek üdvös, benne van. Nemcsak az Apafi család fejedelemségének asszekurációja, hanem ami fontosabb, kikötöttem a császárnál, hogy több pápista papot s kivált jezsuitát Erdélybe be ne engedjenek. Már az is sok, hogy visszakapták a rendházukat és a piaci templomot. Megállapodtam az országos kontribucióban, hogy az békesség idején ötvenezer tallér, de háború esetében

se lehessen több négyszázezer német forintnál. Egyszóval gyönyörűséges diploma, merem állítani, jobb nem is lehet s igen nagy békességben és boldogságban élhattunk volna. De mikor beterjesztettem az ország elé, itt is kikezdték, ott is kikezdték s addig húzták, vonták, magyarázták, tekerték, hogy úgyszólván semmit sem hagytak belőle úgy, ahogy hoztam. Kivált Apafi ellen acsarkodtak rettenetesen s mivel tudták, hogy ő már a végét járja, ki akarták forgatni a fiát a fejedelemségből. Az még gyerek volt akkor. Ki vezesse az ország ügyeit? Én olyan népszerű voltam, hogy vajda lehettem volna, ha erőltetem. De én azt akartam, hogy Apafi gyereke fejedelem legyen, ha nagykorú lesz. Erre mit csináltak? Bánfi Györgyöt választották meg Erdély gubernátorává. Engem meghagytak kancellárnak, de mellém tették Apor Istvánt kincstárnoknak. Övék a nagy stallumok s én húzom az igát. Hát te se csodálkozz, ha nem úgy megy minden, ahogy szeretnéd.

Bethlen Miklós egész úton politizált, Erdély állapotát s annak a császárhoz és a külországi fejedelmekhez való viszonyát magyarázgatta Tótfalusinak, aki nem győzte csodálni, milyen expertus és okos ember a kancellár. Viszont annál jobban elcsodálkozott, amikor egyszerre azt kérdezte tőle Bethlen Miklós, hogy arról hallott-e, mi történt Krakkóban egy földesúrral. Hogy annak milyen szép ménese és gulyája volt, de aztán rájuk jött valami nyavalya és nagyon pusztultak. Amin a lengyel úr úgy fölbosszankodott, hogy az ég felé emelte a kezét és így kiáltott fel: »Ha ennyi lovamat és marhámat megetted, te Isten, edd meg a többit is!« Átkozott, gonosz káromkodás volt, irtózás nélkül ismételni sem lehet, -- mondotta Bethlen, -- de meg is bűnhődött érte a lengyel földesúr. Mert kutyává változék, csak a feje maradt emberi formájú s fel kellett fálnia a tömérdek dögöt.

Tótfalusi hallgatta és csodálkozott. Hogyan adhat a kancellár hitelt ilyen ostoba, pápista babonaságnak? De Bethlen már ilyen volt. Amilyen értelmes egyfelől, olyan elmaradt és babonás a másik oldalon. Csupa ellentmondás, csupa él. Utazni viszont kellemes volt vele, kivált Tótfalusinak, aki hallgatag ember volt s nem irigyelte a más szájából a szót. Így értek be egy hét múlva Bécsbe. Még a hintóban megbeszélték, hogy

Tótfalusi az *Aranybárányban* száll meg a Kerntnerstrassén s ott megvárja, amíg Bethlen érte izen. Tótfalusi egy napig pihent, aztán nyakába vette a várost s másnap mindent megnézett, ami látványosság Bécsben van. Lement a Kerntnerstrassén a Grabenre, ott megtekintette a dögvész-oszlopot, megnézte Szent István templomát s több más nevezetes templomot, így a Minoritákét, elment a Burg előtt, ahol a császár lakott, megtekintette az erődítményeket s megmutatták neki azt a helyet, ahol a törökök betörték s már-már elfoglalják vala Bécsét, ha Szobieszki János meg nem érkezik s nem tör rájuk a Kopasz-hegy mögül. A következő nap elment betűkollekciójával és stemplijeivel a jezsuiták nyomdájába. Együgyűségében azt képzelte, hogy ott papok dolgoznak, mint tipográfusok és korrektorok, de egyetlen csuhást se látott. Egy igen joviális, kövérkés férfihez utasították, a nyomdavezetőhöz. Heimer volt a neve. Az barátságosan fogadta, mint erdélyi tipográfust, székkal kínálta s udvariasan megkérdezte, mivel szolgálhat, mire Tótfalusi elővette betűkollekcióját és stemplijeit. Heimer úr elismerően bólogatott, felpillantott Tótfalusira, aztán újra a stemplik és a szépen véselt betűk fölé hajolt, mindent megnézett alaposan, végül azt mondta Tótfalusinak, jöjjön fel hozzá vacsorára, megmondván, hol lakik — nem volt messze az *Aranybáránytól* — a lakásán majd mindent megbeszélhetnek kényelmesen.

Hármasban ültek asztalhoz — a nyomdavezető, a felesége, meg Tótfalusi. Egyszerű, polgári vacsora volt: karmenádli, hozzá frissen csapolt ser füles krigliben, szilvásgombóc prézlivel és krampampuli. Vacsora közben főleg a háziasszony vitte a szót, kikérdezte Tótfalusit, mióta van Bécsben, volt-e itt, volt-e ott, hogy tetszik neki Bécs és ilyesmiket. A komoly beszélgetésre csak vacsora után került a sor.

— Ön nyilván azzal a szándékkal hozta fel a betűit és stemplijeit hozzám, hogy megmutassa, mit tud és hogy igénybe vegyük a képességeit, mert mint mondotta, Erdélyben, ahol nyomdája van, nem helyeznek akkora súlyt arra, hogy a betűk frissek és élesek legyenek, mint mifelénk. Ezt én belátom. De hogyan tartsuk fenn olyan nagy távolságból egymással a kapcsolatot? Hiszen ön jól tudja, mint volt amsterdami tipográf-

fus, hogy megy az a nagy nyomdákban, ahol ötven-hatvan szedő dolgozik s hol ebből, hol abból a betűből van hiány és olyankor a szedő egyszerűen megizeni egy inassal az öntödébe, hogy ezt vagy azt a betűt öntsék ki s egy óra múlva már fönn van az új betű. Hogyan rendeljek én önnél betűket, ha hatnyolc hét is beletelik, amíg azok a betűk feljutnak Bécsbe?

— Szóval nem megy a dolog? — kérdezte Tótfalusi.

— Abban a formában, ahogy ön gondolta, nem, — válaszolt a nyomdavezető.

— Hát hogyan? — kérdezte Tótfalusi.

— Nekem volna egy ajánlatom, — szólt Heimer. — Ne vegye indiszkréciónak, ha saját szavaira hivatkozom. Kegyelmed panaszkodott, hogy nem kap elég munkát s hogy Erdélyben nincs alkalma kifejteni képességeit. Hát ha nem veszi rossznéven, amit mondok, ha megengedi, hogy beleszóljak az életébe, ne ragaszkodjék ahhoz a nyomdához. Adja el, fordítson hátat Erdélynek, költözködjék Bécsbe.

— Ez nehéz dolog, uram, — mondta Tótfalusi. — Családos ember vagyok, feleséggel, gyerekekkel s a nyomdán kívül kis gazdaságom is van, meg malmom, amit a feleségem hozott.

— Hát aztán? — szólt a nyomdavezető. — Házát, földjét, malmát éppúgy pénzzé teheti, akár a nyomdát s hogy felesége, gyereke van, mért hátráltatja kegyelmedet? Bécsben a felesége biztosan jól fogja érezni magát, gyerekeit is jobban neveltetheti.

— De van ám még egy baj, — érvelt Tótfalusi. — Az, hogy protestáns hiten vagyok.

— Ez már komoly baj, — komorodott el a nyomdavezető. — Az én nyomdám a jezsuiták tulajdona, mi ott protestáns embert nem alkalmazhatunk.

Tótfalusi ezt természetesnek találta és már azt hitte, hogy a tárgyalás elakadt, illetve a végére jutott. Hanem akkor a nyomdászné az urához hajolt és hosszan suttogott a fülébe valamit.

Az csak hallgatta s bólogatott.

— Igazad van, — mondta végül az asszonynak s Tótfalusihoz fordult. — Fáradjon fel holnap délelőtt még egyszer hozzám, Tótfalusi úr, talán mégis jutunk valamire egymással.

A nyomdáról nem volt többet szó, másról beszéltek. Éjfél lett, mire Tótfalusi elszabadult. Nagyon jól érezte magát.

Mikor másnap beállított a nyomdába, egy jezsuita pátert talált ott, mély beszélgetésbe merülve a nyomdavezetővel. Mikor Tótfalusi benyitott a szobába, a jezsuita udvariasan felállt. Heimer bemutatta őket egymásnak, aztán azt mondta:

— Fáradjanak át az urak a szomszéd szobába, mert a papírgyártó mestert várom ide, akivel hosszasabban kell értekezni. Önök elbeszélgetnek majd odabent, amíg végzek vele.

Mindez erőltetetten, hamisan hangzott. Nyilvánvaló volt, hogy a jezsuita páternek Tótfalusival való összeeresztése kicsinált dolog, de a jóhiszemű Tótfalusi gyanakvás nélkül tudomásul vette Heimer uram indítványát és átment a páterrel a szomszéd szobába. Az afféle társalgó szoba volt. A jezsuita helyetfoglalt egy széken, kissé felhúzta a szoknyáját és kacéran eligazította, egymásra rakta térdeit és helyet kínálta Tótfalusit, mint aki itthon van és így kezdte:

— Heimer uram közölte velem, hogy mi járatban van kegyelmed Bécsben. Láttam betűit és stemplijeit s azok nagyon tetszettek nekem. Munkája sokkal különb, mint a bécsi mestereké és semmi kétség, hogy nyomdánk nagyon jól fel tudja használni képességeit és tehetségét. Heimer úr, a nyomdavezetőnk azonban azt is közölte velem, hogy mi ennek az akadály. Belátja, ugyebár, Tótfalusi uram, hogy mi a nyomdánkban protestáns embert nem alkalmazhatunk. Ez az akadály azonban elhárítható. Hiszen ön elvégre nem tehet arról, hogy rossz hitben született és tévelygésekben nőtt fel. Nem ön volna az első, aki megtagadja e tévelygéseit és visszatér az egyedül üdvözítő anyaszentegyházba, melyet elődje elhagyott, hogy az ő bűneiért is vezekelve, egyben a maga életét is megigazítsa és megjavítsa. Ime, megmutattam az aranykaput, mely kegyelmed számára nyitva áll s amelynek ha átlépi küszöbét, szívesen látjuk munkatársaink között.

— Elhagyjam hitemet, a megigazított, megtisztított keresztényen hitet? — kezdte Tótfalusi, de a jezsuita egy tiltakozó mozdulattal félbeszakította.

— Erről a kérdésről ne kezdjünk vitázni, Tótfalusi uram. Ha van, aki elismeri az önök érdemeit, mi, jezsuiták vagyunk

azok. Mitőlünk távol áll lekicsinyelni ama wittenbergai szerzetes szókimondását és kezdetben becsületes szándékait. Amikor ő Rómában járt s meglátta, mi folyik a pápa udvarában, micsoda pogányság, fajtalanság, fényűzés, pazarlás, simónia és minden elképzelhető pokol, felháborodása igen jogos volt. Mert nemcsak Sándor pápa volt pogány, hanem az utána következő pápák is, Gyula és Leó, a nagy művészetpártolók, akik egy szép képért vagy szoborért eladták a mennyei üdvösségüket. Luther tehát helyesen járt el, amikor felháborodott azon, amit a pápai udvarban tapasztalt. De mi jött ki belőle? Semmi jó. Viták és háborúskodások. A romlottságot a mi rendünk szüntette meg, mi kényszerítettük a pápákat, hogy a feslett életmóddal szakítsanak... Luther nélkül nem lépett volna elő Loyola. Ennyi az érdeme s nem több.

— De önök visszahozták az inkvizíciót, a régi századok türelmetlenségét és babonását, — védte a hitét Tótfalusi. De a jezsuita megint csak megszakította.

— Ugyan kérem, ezek üres frázisok. Mi égettük-e meg a nevezetes, derék Servet Mihályt Genf városában, avagy az önök Kálvinja? Ki a türelmetlen, mi, vagy önök? Kegyelme-tek állandóan az inkvizíciót emlegetik. Nos, hogy bánt az inkvizíció például ama sokat emlegetett Galileivel? Évekig esdekeltünk, vonja vissza kozmográfiájának fundamentumát, mert mi lesz az erkölcsből, ha azt tanulják a diákok az iskolában, hogy a föld nem a világegyetem középpontja s az ember nem a teremtés koronája? De az szóba sem jött, hogy megégessük a vén tudóst, mint önök Servet Mihályt. Galilei egyébként maga is belátta, hogy a tanítása erkölcstelen s önszántából visszavonta azt. Hogy mást gondolt magában, hogy minket megcsalt és félrevezetett, az az ő lelkét terheli, amiért nyilván elvette büntetését halála után. A mi rendünk feladata nyílt és egyenes. Meg akarjuk szüntetni a tévtanokat, vissza akarjuk terelni az embereket az egyetemes egyházba, hogy annak szent igazságaival egyesüljenek. Mert nem igaz, amit rólunk állítanak, hogy minden áron keressük a disputációt, a vitát, hogy csavaros szórszálhasogatásokkal, okfejtésekkel vezetjük félre az embereket. E vitákat önök keresik, mi csak védekezünk, amint hogy önök azok, akik boszorkányokban,

temetőben imbolygó kísértetekben s más efféle istentelen babonákban hisznek.

Tótfalusinak eszébe jutott, mivel szórakoztatta őt az üveg-hintóban s milyen meséknek ad hitelt a különben oly okos kancellár, akivel Bécsbe utazott és elhallgatott.

— Ítéljék meg kegyelmetek a cselekedeteinket, — folytatta a jezsuita. — Mint az Írás mondja: gyümölcséről ítéljétek meg a fát. Kik terjesztik a műveltséget, a felvilágosodást, a tudományokat, a művészeteket? Mi, a jezsuiták. Kik a legjobb nevelők, akiknek világszerte híresek az iskolái? A jezsuiták. Miért vagyunk mindenhol ott, ahol nevelni kell az embereket a hasznosra, jóra? Miért becsülnék bennünket annyira Kínában, ahol a császárnak még a csillagásza is jezsuita? Meg Japánban, Indiában és más távoli országokban? Azért, mert szelídek és türelmesek vagyunk és éppen nem erőszakosak. Mi még azt is elnézzük, hogy az a kínai vagy más pogány a családi isteneit imádja, ha elismeri, hogy Krisztus, aki megváltotta az embereket, mindnyájuk fölött áll. Nekünk saját államunk van Paraguayban, ahol minden ember egyenrangú és egyformán dolgozik. Mi ezzel kicsinyben előre mintázzuk, hogyan egyesül majd valamikor az egész világ, amikor megszűnnek a harcok a fajok és nemzetek között. Ezt csináljuk *mi*, miközben önök egyre-másra szaporítják a szektákat, melyek sokkal hevesebben harcolnak egymás ellen, mint ellenünk.

Tótfalusinak mindaz eszébe jutott, amitől a püspöke intette, mikor kiment Hollandiába: a szociánusok, az ármínosok, coccejánusok és egyéb felekezetek, az angol kerekfejűek, independensek és nonkonformisták és nagyon elgon-dolkozott. A jezsuita észrevette ezt és egyszerre más hangra tért.

— Látom kegyelmeden, hogy gondolkozik. De ne hirtelenkedje el magát. Nem ez volt a szándékom, hanem az, hogy fontolja meg, amiket mondtam s aztán menjen haza Erdélybe, beszélje meg a dolgot a feleségével. Mert hallom, családos ember, két kis lánnyal is megáldotta az Isten. Gondolja el, milyen más nevelést kapnak azok itt, Bécsben, mint cдалent. Azt is hallottam Heimer uramtól, hogy munkája

sincs elég. Hát minek maradnának abban az elmaradt országban tovább? Csak hiába vesztegeti az erejét, idegeit. Dehát ez már a kegyelmed dolga, hogy meglássa, hol az érdeke, mire határozza el magát.

Tótfalusit ugyancsak megizzasztotta a jezsuita. Hirtelenében nem is talált más ellenvetést, mint hogy nagyon nehezőre esnék megváltoztatni a hitét, amelyben nevelkedett. Mert hitet változtatni nagyon komoly dolog, amely egészben való megújhodást jelent.

— Az igaz. De meg kell történnie, mert *contra opportet non est remedium*, a muszáj ellen nincs orvosság, — mondta mosolyogva a jezsuita. — A lovat is, ha nem akar vonni, kifogják és megforgatják a kócsi előtt, aztán ismét befogják s mindjárt von. Úgy lesz ez kegyelmeddel is, ha áttér az igaz vallásra.

— Még az oktan állat se hordja szívesen az igát, — mondta Tótfalusi.

— Ej, nem olyan nehéz iga a mienk — nyugtatta meg a jezsuita. — Meglátja kegyelmed, milyen kellemetes iga az. Dehát, amint már mondtam, gondolja kegyelmed meg magát előbb. Lassan járj, tovább érsz, mondja a közmondás s mielőtt így vagy úgy elhatározza magát, beszélje meg előbb a feleségével. — Azzal fölemelkedett.

TÓTFALUSINAK igen rossz éjszakája volt. Alig aludt valamit. Egész éjjel töpregett, hánytá-vetette magát az ágyban, forgolódott ide-oda. Az a jezsuita — Pauncz Jeromosnak hívták — sok igazságra rámutatott, amit eddig nem vett észre. Pedig észrevehette volna, ha van szeme, hogy mennyivel különb ember Baranyai páter, a kolozsvári jezsuita rendház főnöke, mint Németi Sámuel prédikátor uram. Annak szándékosan, majdnem csúfságból csillagos címlapot csináltatott a prédikációjához, messzelátócsöves angyalocskával, mégse vette zokon. Amaz meg felháborodik, hogy kihagyatta vele a geográfiájából a vademberek kegyetlenségéről és fajtalankodásairól szóló hazugságokat. S abban is milyen igaza volt a páternek, hogy ő Erdélyben csak az idejét és munka-

erejét pocskolja, vesztegeti, mert hiszen már rájöhetett, hogy ott a könyvnek nincs becsülete, akármilyen olcsón kínálja, nem kell az senkinek. Van olyan könyv, amit hetvenöt példányban nyomtatott s még azt se adta el, ott porosodnak a raktárában. Dehát hogy is becsülnék a könyvet olyan országban, ahol még a lelkészeknek sincs könyvestékájuk s egymás között rézmívesnek gúnyolják a tipográfust. Hej, de másképp képzelte ő mindezt, amikor Belgiumból hazautazott! De eszébe jutottak egyéb dolgok is: a protestánsok üldözése, amelyet Lajos király újított fel Franciaországban s amely aztán az egész világra átcsapott, a Dél-Franciaországból kiüldözött kálvinista prédikátorok s a segélyakció, melynek tagja volt; Caraffa vérbírósága Kassán és Eperjesen, aztán a püspökök pöréről szóló röpirat, amit Amsterdamban nyomtatott s a zsarnok pápista angol király, akit minden alattvalója úgy gyűlölt, hogy végül még a pápisták is Vilmos herceg mögé álltak, mikor átkelt a csatornán, hogy megszabadítsa apósától Angliát. Mindez összevissza kavargott a fejében, amíg hajnal-tájban végre elaludt. Reggel azzal a szilárd elhatározással ébredt, hogy *nem* hagyja el hazáját és hitét s bármivel csábítják, kecsegtetik, ő erdélyi tipográfus marad.

Még ágyban volt, amikor kopogtattak s a szállodai szolga asszonykézzel írt levélkét kézbesített ki neki. A levélkét Heimerné írta, a nyomdavezető neje s arra kérte Tótfalusit, jöjjön fel hozzá délután kávéra, mert szeretné tudni, hogy áll az ügye.

A NYOMDÁSZNÉ nem úgy volt öltözve, mint aki vendéget vár. Vörösbársony frizírmuntliban volt, de a szép, szőke haja ki volt bodorítva, fel volt tornyozva, a fülében fülbevaló, az ujjain gyűrűk. Szabadkozott, hogy egyedül fogadja, de az ura mindjárt, ahogy az asztaltól felkelt, bement a nyomdába s estig haza sem jön, annyi most a dolga. Aztán megvárzott egy kis ezüstcsengetyűt, mire a szobalány behozta a tejszínes kávét s a kuglófot s letette egy ezüsttel és porcelánnal terített kis asztalra, majd csöndesen kiment. A nyomdászné maga mellé ültette Tótfalusit a pamlagra, kitöltötte

a kávéját és felszólította, most már számoljon be róla, hogy végződött a tárgyalás a nyomdában. Tótfalusi töviről-hegyire elmondta, úgy ahogy történt, hogy Heimer úr magára hagyta egy jezsuitával, aki hosszan a lelkére beszélt s olyan erős érveket hozott fel amellet, hogy hagyja el a jó állásért a hitét, hogy már szinte megingott és beleegyezett, de aztán éjszaka addig hányta-vetette magát az ágyában, addig forgolódott álmatlanul, amíg arra a meggyőződésre jutott, hogy ő ezt semilyen állásért nem tudja megtenni, mire megnyugodott.

A nyomdászné, aki eleinte mosolyogva bólogatott s úgy hallgatta Tótfalusit, egyre jobban elborult, mikor a történet a befejezés felé közeledett. Most egyre gyakrabban csóválta a fejét helytelenítőleg s a végén így kiáltott fel: »Gott, wie Schade!« (Istenem, milyen kár!) S aztán ő vette át a jezsuita szerepét. Megmondta nyíltan, hogy ő tanácsolta az urának, hogy eressze össze Pauncz Jeromos atyával, aki a legjobb hitvitázók egyike és már tömérdek protestánst megtérített. — Sűrűn feljár hozzánk, kicsit udvarol is nekem, ebből is láthatja, milyen világias természetű, megértő szerzetes, nem afféle vad fanatikus. Ő tudja, hogy Pauncz páter nyilván mindent elmondott, ami a hitváltoztatás érdekében felhozható s így nem hiszi, hogy a maga gyöngye asszonyi érvei hatásosabbak volnának, mint a páteréi. Így hát nem tud mást mondani, mint újra, meg újra: *Gott wie Schade*, mert igazán nagyon szeretne volna, ha Tótfalusi Bécsben marad. Hogy miért szeretné ezt, nem tudja megmagyarázni, mert ő maga sem érti.

Tény az, hogy Tótfalusi az első pillanatban rokonszenves volt neki — folytatta olyan hangsúllyal, hogy Tótfalusi egészen belepirult. Már éppen hozzá akart kezdeni, hogy az asszonynak, akiről kiderült, hogy Mariandlnak hívják — újra elmagyarázza, miért nem fogadta el a felkínált állást, de az asszony az első szavak után félbeszakította — *Ach lassen sie das bitte*, és arcát kezébe temetve, hevesen zokogni kezdett. Tótfalusi megijedt, és ügyetlenül megérintette a vállát, hogy lecsöndesítse. De az asszony rendületlenül tovább zokogott, oly görcsösen, mint egy gyerek és folyton remegtek a vállai és folyton csak azt ismételte: *Lassen sie*

mich um Himmels Willen, lassen sie mich. Tótfalusinak valóssággal összefacsarodott a szíve, hogy ez a szép, nagydarab asszony úgy zokog mellette, mint egy gyerek, és ő nem tud rajta segíteni. Azonban az asszony hirtelen felugrott, egész természetben kiegyenesedett s a szekrényhez rohant — nyilván zsebkendőt akart kivenni onnan, de aztán meggondolta magát és nem nyitotta ki a szekrényt, hanem az ajtajához támaszkodva Tótfalusi felé fordult s úgy sírt tovább, hogy csak úgy csorogtak az arcán a könnyek.

— Férjem elhanyagol, — mondotta, — ma is alig hogy megebédeltünk, felkelt az asztaltól és magamra hagyott azzal az ürüggyel, hogy neki dolga van. — Lehet, hogy igaz, lehet, hogy nem, én nem firtatom, én nem járok utána, lehet, hogy a nyomdában van, lehet, hogy iszik, vagy kártyázik valahol, mit tudom én, talán kedvese van, én csak az tudom, hogy miatta tehetek, amit akarok, ő azt nem bánja. De mit ér mindez, ha — folytatta és újra csak azt hajtogatta: *Gott wie Schade.*

Tótfalusi felállt és közelebb lépett hozzá, hogy megkísérleje lecsitítani. De mikor a szekrény felé közeledett, valami különös dolog történt. Mariandl vörös frizirmuntlija hirtelen szétnyílt s elővillantak telt, rizsportól illatos keblei. Ez annyira váratlanul történt, és annyira meglepte Tótfalusit, hogy úgy sietett Mariandlhoz, mint akit valami nagy szerencsétlenség ért és akin segíteni kell, bár még nem tudja, hogy miként. Mindenesetre megragadta kétfelől a pongyolát és próbálta összehúzni a keble felett. De Mariandl nemhogy ráhagyta volna e jószándékú cselekedetet, hanem szemérmetlenül arcához szorította arcát, ajkára illesztette ajkát és halkán sikongani kezdett: *Ó mein Schatz, mein allerliebster Schatz!*

Ekkor tért magához Tótfalusi, mert most már látta, mi készül itt, mit akarnak tőle, illetve vele. Látta, hogy le kell győznie a kísértést, hogy itt a pillanat, amikor a hitéért helyt kell állnia. Lám, mégis van ördög, gondolta homályosan, de hogy ilyen szép és kíváncsú testi alakba öltözködik, ha érdeke ezt parancsolja, nem gyanította. S aztán arra gondolt (miközben Mariandl újra ajkára tapasztotta ajkát és újra sikongatott), hogy e szerencsétlen asszonyi teremtmény nyilván nem sejti, hogy ő most a sátán eszköze, hanem most is

csak egy elhanyagolt asszonynak tartja magát, akit neki kötelessége megvigasztalni. Ezért tehát, mihelyt újra lélekzet-hez jutott, így beszélt:

— Kedves, szépséges, drága nagyságos asszony. Higgye el, hogy kész örömmel teljesíteném minden óhaját, de nem tehetem. Higgye el nekem, hogy nem tehetem.

De alig kezdett beszélni, Mariandl újra sírni és sikongani kezdett, majd szenvedélyes hévvel húzta, vonszolta Tótfalusit a piros kanapéhoz. Azonban Tótfalusi megcövekelte magát és tovább szónokolt.

— Nem, nem, édes, kedves nagyságos asszony. Én azt nem tehetem, mert én nem vagyok egyszerű nyomdász, aminek engem tart, hanem hittudor, aki a konzisztórium felhatalmazása folytán a gyülekezetben az első sorban ülök, bármennyire kinéznek engem onnan a papok: nem, nem, kedves nagyságos asszony, ne erőltesse, kárbavesztett fáradság, higgye el. Holott szívesen tenném, nem tagadom, de mit csináljak, ha egyszer nem tehetem.

De közben érezte, hogy egyre jobban közelednek a kanapéhoz s ha még egy percig marad, menthetetlenül egymásba kavarnak. Ezért hirtelen elhatározással kitepte magát Mariandl karjaiból és kirohant a szobából.

A komorna az ajtó mögött fülelt és mikor Tótfalusit meglátta, hátraszökött és kiengedte. Tótfalusi megkönnyebbülten indult lefelé, de alig jutott le a lépcső közepéig, egyszerre megállt.

— Elment az eszem? — mondotta — otthagytam ezt a bodroshajú, kíváncsú és szeretetreméltó bécsi menyecskét? Hát kinek vétek vele, ha teljesítem a kívánságát, kivált, mikor az magamnak is jól esnék. — S már indult is vissza, négyesével véve a lépcsőket, a szép nyomdásznéhez.

Az olvasó nyilván észrevette már, hogy az ördög közben taktikát változtatott és sorsára hagyva a nyomdásznét, Tótfalusi lelkébe költözött, különben az nem beszélt s gondolkozott volna ily durva, természetével mindenképpen ellenkező modorban.

Akármi történt is, az az egy kétségtelen, hogy visszafelé vette útját és megzörgette a lakás ajtaját.

Hangokat hallott az ajtó mögött. — Ki az? — kérdezte valaki.

— Én jöttem vissza, — mondta halkan Tótfalusi. Most Mariandl hangja hallatszott, aki ezt mondta a komornájának:

— *Dass du mir diesen verfluchten dalketen Bengel nimm mehr hereinlässt. Er ist wirklich zu blöd. Hol' ihn der Kuckuck!* (Nehogy beereszd nekem ezt az ostoba golyhót, ezt a hülyét. Vigye el a kánya!)

Mindebből Tótfalusi csak annyit értett, hogy az asszony megharagudott rá, hogy olyan ostobán viselkedett, s ugyanakkor nyilván az ördög is kiköltözött a testéből, mert e gomba szavak hallatára megkönnyebbült. — Hál Isten, megnyugodott, mondogatta magában és igyekezett minél előbb kijutni ebből a házból, mely számára a megkísértés háza volt.

TÓTFALUSINAK megint rossz éjszakája volt. Napsütéses tájékokról álmodott — ez volt álmainak háttere, ez adott álmanak távlatot. Melegen tüzelő tájak voltak ezek, dombok, halmok, völgyek, ligetek és kajszinbarack illatú gyümölcsösök, az előtérben pedig egy fitosorrú, bodros frizurájú aszszonyarc reszketett, arany függőkkel és rizsporos arcát könnyek áztatták.

Reggel erős dörömbölésre ébredt. Felült az ágyban s álmosan dörzsölte a szemét. Bethlen hajdúja állt az ágya előtt.

— A gróf úr azt izeni, tessék készülni, megyünk haza.

— Kicsoda izeni? — kérdezte álmosan Tótfalusi.

— A gróf úr.

— Miféle gróf?

— Gróf Bethlen Miklós öméltósága, a kancellár. Tegnap kapta a grófi címet a császártól, ő meg Bánfi György uram.

Azzal már ment is, Tótfalusi meg sietősen öltözni kezdett.

— Legfőbb ideje — morogta,

A NYAVALYA esett volna beléjük — mondta másnap Bethlen az üveghintóban. — Tudod, mit csináltak velem? Alig érkeztem meg, ráimizentek, menjek tüstént a pénzügyminiszterhez. Az bent ült a hivatalában egy másik beamterrel, előtte feküdtek a jelentéseim s azokon mulatott. Hogy hogyan képzeljük mi az ilyet, barom magyarok — s mutatja a másiknak a jelentéseimet. Ők tudják, mi volt rajtuk mulatni való. Meséltem ugye neked a multkor, hogy ami Bécsnek járó pénz énhozzám befutott, azt én becsülettel felküldtem. De azt már nem számoltam össze az utolsó garasig, mi honnan jött s miért, hanem elküldtem az egészet egy sumában, úriember módján, aki felteszi a másíkról, hogy az az ő tisztességében nem kételkedik. Hát ez volt, ami nem tetszett nekik. Az jött ki a dologból, hogy a pénzügyminiszter összeszidott, azt mondta, menjek át a másik úrral a szomszéd szobába s tanuljam meg tőle, hogyan kell az ilyen regisztereket kiállítani. S hiába mondtam neki, hogy utóbb már kezdtem a magam feje szerint a különböző helyekről beérkezett jelentésekből összeszedni egy külön lapon a Bécsnek járó illetékeket, ő erre azt mondta, hogy az nem szabályszerű, majd ő megmutatja nekem, hogy eztán hogyan csináljam. Egyszerűen ott tartott egész nap, másnapra is berendelt s tanított reggeltől estig, mint egy iskolásgyereket. Még szép, hogy padba nem ültetett. — Hát te mit végeztél? — kérdezte Tótfalusiól.

Az mesélni kezdte, hogy járt a bécsi nyomdával, hogy ott tartották volna, ha elhagyja a hitét, de ő erre nem volt hajlandó. Mire Bethlen csak annyit mondott:

— Azt helyesen tevéd, — aztán megint áttért a saját bécsi dolgaira.

— Azért ne gondold ám, hogy egész nap a pénzügyminisztériumban ültem és regiszterezni tanultam, — mondotta. — Mert este felmentem a palotába, ott tolongtam a bécsi nagyurakkal a császár szobáiban. Sok fontos emberrel találkoztam és tanácskoztam. Onnan bementünk a császáraszony termébe és körülültük a játékasztalát. Csuda nagy huszonegyezés folyt ott. Voltak, akik a birtokukat tették föl egy-egy kártyára. Magam is nagyban játszottam, de megfontoltan és

óvatosan. Hol nyertem, hol vesztettem és végeredményben hatvanezer arany nyereséggel keltem fel a császárné asztalától. Itt van a tarsolyomban — mutatott a lába elé. — Megvallom, örülök neki. Ugyis annyi pénzt küldünk Erdélyből Bécsbe, hogy jól esett visszavenni belőle valamit.

Aztán a császárról beszélt.

— Leopold háromszor fogadott, — mondta bizalmasan Tótfalusinak, — s egyszer hosszasabban is beszélgettünk, négy szemközt. Én megkértem, hogy erősítse meg újra az *approbata constitutiót*, amire azt mondta, hogy arra nincs szükség, mert ő nem vonja vissza, amit egyszer már helybenhagyott. Ezt azért mondom neked, hogy nyomathatod. — Aztán azt kezdtem mondani a császárnak, hogy a fiatal Apafit akarjuk fejedelemmé, mert már abban a korban van, hogy el tudja kormányozni Erdélyt s nem kell túrnunk, hogy más csinálja. (Ezt Bánfi ellen mondtam, akit nem szívelek.) A császár megkérdezte tőlem, milyen az Apafi fia, derék, daliás legény-e, nem betegeskedik-e sokat, nincs-e valami férfinyavalyája, franciabetegség vagy ilyen. Mire mondom: távol legyen. Olyan egészséges az, mint a makk és szépkülsejű, kellemetes dalia. Arra a császár félrehúz s aszondja nekem: Gróf úr — így adta tudtomra, hogy grófi rangba emelt, — mondok én kegyelmednek valamit. Jöjjön fel az a fiatal Apafi Bécsbe s mátkásodjék meg valamelyik lányommal, azzal, amelyik megtetszik neki. Válogathat, van belőlük elég és valamelyiken csak fennakad. S az nemcsak neki lesz jó, hanem Erdélynek is, mert mégis sokat használ majd a tekintélyének, hogy a császár veje s tudják, hogy az apósa védelmezi. — Hát az bizony igen jó lesz, — örvendeztem a császár ajánlatán s megígértem, hogy a dolgot nyélbeütöm.

A kancellár olyan boldog volt, hogy a császár ilyen bizalmas természetű megbizatással tisztelte meg, hogy Tótfalusi gondolkodóba esett, mit kérhetne tőle. Végül is azt az ajánlatot tette a kancellárnak, rendeljen nála finom, víznyomásos papirost, fölül ezzel a fölírással: Erdélyi kancellária és ezeken a papirosokon küldje föl Bécsbe az elszámolásait. Ilyen papirost rendeltek nála a flórenciai Mediciék is. Persze ez a papiros drága, mert finom és vízjeggyel mártják,

dehát van malom a Szepességben, amelyik meg tudja csinálni, csak meg kell, hogy rendelje náluk.

— Hát csináltasd meg, — hagyta rá a kancellár.

AZ ERDÉLYI határon Bethlen megtudakolta, hol tartózkodik a fiatal Apafi. Azt a választ kapta, hogy Kendeffi Gáspár birtokán vadászik Gernyeszegen. Erre Bethlen arra vette útját, Tótfalusi pedig kiszállt az üveghintóból és parasztszekéren utazott tovább Kolozsvár felé.

Bethlen nem találta meg a gernyeszegi kastélyban a fiatal Apafit, mert éppen a bodonyi erdőben vadászott. Viszont ott találta két rokonát, Bethlen Gergelyt és Bethlen Eleket s nem bírván türtőztetni magát, velük közlé a kellemes újságot, hogy a császár összemátkásítaná az egyik lányát a fiatal Apafival. Hát látja, hogy Bethlen Gergely arca elkomorodik.

— Azt bajosan, — mondja.

— S miért? — kérde Bethlen Miklós ijedten.

— Mert az mást vesz el. Az én lányomat.

— Tyű, a teremtésit! — ordította el Bethlen Miklós magát s minden vére a fejébe tódult. Hát ezt főzték ki ezek, míg ő oda volt! S nem is az ő bolond rokona, hanem nyilvánvalóan az ellensége, aki vele volt Bécsben, Bánfi György, aki nehogy a gubernátori rangból kipottyanjon, rábeszélte ezeket a hiú bolondokat, hogy házasítsák össze Bethlen Gergely lányával azt a gyöngé, könnyen befolyásolható fiút.

— No, ezt jól megcsináltátok, — mondta, az asztalra hajtva süvegét s csak verte mérgében az asztallaphoz a fejét. — Ezt megcsináltátok! — hajtogatta szüntelenül.

Dehát hogy is ne lett volna elkeseredve, mikor zsebében van az a gyönyörűséges diploma, mely meghagyja Erdélyt szabadságaiban s melyet a bécsi udvar bizonyára soha nem violál vala, ha ezek a bolondok nem mátkásítják össze a fejedelemit egy erdélyi dámával. Hogy Gergely lánya Erdély fejedelemasszonya legyen! Node, hisz azt lehetik! De azt is látta, hogy itt már nincs mit csinálni. Ezek úgy összeviszza bogozták itthon az ügyeket, mialatt ő oda volt, hogy azt vissza-

csinálni többé már nem lehet. S ha egy dolgon nem lehet változtatni, akkor hagyni kell.

Mert már a lakodalom napját is kitűzték, amelyen akarva, nem akarva részt kellett, hogy vegyen ő is, mint a Bethlen-család tagja, mint a menyasszony rokona. Szemre, külsőre tetszetős volt minden. A vőlegény deli, a menyasszony bájos, volt nagy, kétszáz személyre terített asztal, töméntelen muzsika, de Bethlen Miklósnak az ünnepség legfelemelőbb pillanataiban is sírhatnékja volt s mikor a vőlegény táncra kérte mátkáját s nagyokat toppantgatva rúgta a port: — Most rugod el Erdélyt magadtól, most nyomod ágy alá! — keseregte a kancellár.

Jövendőlése hamar beteljesedett. Mikor a császár a lagzi-ról értesült, felrendelte a fiatal házaspárt Bécsbe, Apafinak hercegi titulust adott és hatalmas birtokot, de Erdélybe nem engedte vissza. És senki sem csodálkozott ezen, még csak nem is bánták. Így lett Erdélyből osztrák tartomány.

TÓTFALUSI hazaérkezett és beszámolt Annának bécsi tapasztalatairól, elmesélte neki, hogy ott akarták tartani, de ő nem maradt.

— S itthon mi van? — kérdezte.

— Semmi különös, — felelte Anna. — Egy városi hajdú keresett s meghagyta, ha megjössz, menj föl a városházára.

Lement a nyomdába és mindenkit lehordott. Pár hétre tette ki a lábát és mit talál idehaza? Összevisszaságot, hanyagságot, zűrzavart. Ami munkát itthagyt, nem csinálták meg, vagy rosszul csinálták.

— Hoztak-e új munkát közben?

— Egyetlen ember járt itt, de — válaszolt a nyomdavezető, — én nem mertem megállapodni vele, megkértem, hogy jöjjön el újra, majd ha a mester hazajön.

— Egyetlen ember? — kérdezte Tótfalusi.

— Más nem járt itt, — mondta a nyomdavezető.

— Egyetlenegy megrendelő és azt is elkülditek! — fakadt ki dühösen. — Könyvekért jöttek-e?

— Nem igen, — bizonytalankodott a nyomdavezető. —

Két-három bibliát adtunk el összesen, meg egy pár zsoltároskönyvet.

Tótfalusi nem mondott rá semmit, csak egy nagyot nyelt és megnézte a számlakönyvet. Három biblia, nyolc zsoltároskönyv. Ebből tartsam fenn az üzletemet?

— A *Tripartitumot* kiszedtétek végre? — fakadt a munkásaira.

— Már a végén járunk, — mondta a nyomdavezető.

— Hát menjetek és csináljátok, hogy végre készen legyünk vele, — intézkedett Tótfalusi s leült az asztalához, kezébe temette a fejét és gondolkozott. Ült, ingerülten, haragosan, amíg ebédhez hívták. Ebéd alatt némileg enyhült a rossz kedve. Nem volt ugyan beszédes, de visszatartotta ingerültségét és udvariasan, figyelmesen hallgatta, amit Anna beszélt. Aztán ölébe ültette a kisebbik lányát, a másik kislányt meg kétszer-háromszor is megsimogatta, megcsókolta.

A délutánját újra a nyomdában töltötte, elolvasta és kikorrigálta a kiszedett és lehúzott levonatokat. Anna vacsora után lefektette a kicsinyeket, aztán beszólt Tótfalusihoz, aki az asztalnál ült és írt. Ahogy az asztalra pillantott, látta, hogy a diáriumával foglalkozik. Nem akarta zavarni, megcsókolta az urát és visszavonult. Tótfalusi pedig tovább írogatott.

Ugy vagyok én itt — írta a diáriumába, — mint a fába szorult féreg. Addig furakodtam, amíg ide lyukadtam ki, ahol vagyok. Hát nem lett volna jobb, ha kinn maradok a belgák között, ahol megbecsültek? Abban, amit most csinálok, nincs semmi örömöm. Itt senki sem értékeli, amit tudok s olybá vesznek, mint valami vas- és rézművest, mert ők csak azt látják; hogy a betű ólomból van, azaz még annyit sem ér, mint a réz vagy a vas.

Megnézte az óráját, háromnegyed tíz volt. »Eh, gyerünk aludni«, mondotta és levetkőzött. De nem tudott elaludni. Egész éjszaka a helyzetén gondolkozott, hogy miért hagyta ott Belgiumot? Aztán a bécsi tapasztalatait vizsgálta felül. Hogy ott miért nem maradt, mikor fölkinálták neki az aranyhidat? Hiába, nem tudta megtenni. Nem tudta megtenni első sorban a hite, másodszorban erdélyi volta miatt. Hiszen hollandussá válni sem tudott ő soha, mert ott is mindig csak

az járt a fejében, hogy mi van otthon és mit fog ő egyszer majd csinálni odahaza. Hát akkor az, hogy bécsi nyomtató legyen, szóba se jöhetett. Pedig hát azok a bécsiek nyilván különb emberek, mint az erdélyiek, legalábbis ami a könyveket illeti, azok inkább megbecsülik, mint az itteniek. Persze, ezzel is úgy vagyunk, mint Hollandiával. Azok is azért kapnak jobban a könyvön, mert gazdagok és hozzánk képest a bécsiek is gazdagok, mert nyilván nincs annyi bajuk, mint nekünk, erdélyieknek. Mert az minden népen látszik ám, hogy hogyan élnek, bőségben-e, vagy szegénységben. És annak, aki nyugalomban és békességben él, a természete is más, mint azé, akit folyton nyugtalanítanak, zargatnak. Az ilyen már csak ezért is izgága, indulatos, haragos. A bécsiek nem ilyenek. Azok előzékenyek és szeretetreméltóak. De miért? Mert nyugodt az életük. Mindenkinek megvan a maga munkája és nem kell folyton attól tartania, hogy valaki elveszi a kenyerét. Ott nincs olyan kajánkodó irigység, mint mifelénk, ahol senkinek se biztos az állapota. Könnyű annak kedvesnek lenni, akinek megvan a biztos kenyere, sőt azon felül is. Az már arra is gondolhat, hogy színházba járjon, sőt, hogy könyvet is vegyen. De itt, mifelénk! Hiszen láttam már Debrecenben is, hogy bizony kellene nekik a könyv, dehát az élelem előbbre való. S mivel mindezt tudom, — sóhajtott egy keserveset — már nem is haragszom senkire sem. Hiszen atyámfiái valamennyien. »Ej, hagyd már Tótfalusi a sopánkodást, fordulj a fal felé és aludj.«

Végre, megbékélve magával és a világgal, elaludt. De mikor felébredt, megint ballábbal kelt ki az ágyból, megint csak elfogta a tegnapi nagy keserűség.

Bement a nyomdába s kiadta az utasítást a szedőknek, hogy azokkal a betűkkel szedjenek tovább, amik a regálékban vannak, mert oda vegyítették össze a saját betűit azokkal a kopott betűkkel, amiket át kellett vennie, használgák a betűket válogatás nélkül, ha jó volt eddig, jó lesz ezután is. Ugyse nézi itt senki, milyenek a betűk, milyen papírra nyomják, milyen annak a könyvnek a külseje, kelleme, hanem csak azt kérdezik, mit kóstál, két pénzbe, vagy tíz pénzbe kerül-e. Mért legyen az ő nyomdája különb, mint a másoké,

különbek a kiadványai, jobb a papirosa, különbek a prései? Használják fel azt, ami van, a kopott, ócska betüket, a szürke, durva papírt, nem kíván itt senki jobbat, különbet, mint amihez szokva van.

Másnap bement a városházára. Sok ismerőst látott az udvaron s a folyosókon is ödöngeni. De az asztalok mögött nem a városbeli hivatalnokok ültek már, akiket személyükről ismert, hanem jött-ment németek. Azt se tudta, ki hívatta be. Volt ugyan a cédulán egy aláírás, de olvashatatlan. A hajdú, aki hozta, nem volt sehol. Végre a hajdúk összedugták a fejüket s együttesen megállapították, hogy az aláírás Albach úr kézjegye, a főadószámvevőé. Tótfalusi benyitott hozzá.

Albach úr kopasz, szakállas, alacsony emberke volt. Tótfalusi átnyújtotta az idézést, mire az kihúzott egy vastag regisztert a fiókjából s lapozgatni kezdte. Az egyik oldalon ez állt szép, kövér betűkkel: Nicholas Tótfalusi, Tipograph.

A főadószámvevő összehasonlította ezt a nevet a cédulán szereplő névvel, a kettő egyezett, de hogy semmiféle tévedés ne történjék, megkérdezte Tótfalusit:

— Ez kegyelmed lenni?

— Igen.

— Kegyelmednek van ház a Monostori-utcában?

— Nekem.

Az adószámvevő rosszalóan csóválta a fejét. — Mióta lakik kegyelmed abban?

— Ötödik esztendeje lesz.

— S ez a papír itten tiszta fehér. Nem fizet adót.

— Nem fizetek.

S mert homályosan sejtette, hogy adóügyben hivatták a városházára, magával hozta a zsinati határozatot, amely őt és legényeit felmenti az adófizetés kötelezettsége alól.

A főszámvevő átvette az írást, figyelmesen végigolvasta, majd visszanyújtotta Tótfalusinak.

— Ez nem gilt, — mondotta. — Ez hatály nélkül való.

— És miért? — fortyant fel Tótfalusi.

— Többféle okból, kérem szeretettel, — magyarázta a főszámvevő, akinek eleinte hibás magyarsága percről percre

javult. — Amikor ön adómentességet kapott, akkor még nőtlen volt, ugyebár? S minő most a családi állapota?

— Feleségem van s két gyermekem.

— No, tetszik látni, — folytatta a főszámvevő. — Az ön családi állapota megváltozott. Akkor nőtlen volt, most pedig felesége van, sőt két gyermeke is, akik bizonyára igen szeretetreméltó, kedves gyermekek. De az adót meg kell fizetnie, méghozzá visszamenőleg a házassága napjától, mert a családos ember adóköteles.

— S a legényeim? A zsinat azokat is felmentette az adófizetés alól.

— Aki családos közülük, adóköteles. Aki legényember, nem az.

— S aki nem tudja megfizetni az adót?

— Azért ön tartozik fizetni, — hunyorgott barátságosan a főszámvevő.

Tótfalusi iszonyú méregbe jött. Most még ez is! Hogy ő adót fizessen! S visszamenőleg! S a legényei után! Ezt ő nem hagyja annyiban!

— Én ennek utánajárok, előbb a zsinatnál, de ha kell, előhozom a dolgot a kancellárián is.

Az adófőszámvevő türelmesen végighallgatta Tótfalusi kifakadását és aztán csendesen így szólt:

— Hagyja ezt, Tótfalusi úr, csak az idejét vesztegeti vele. Itt senki nem tehet semmit, mióta mi vagyunk a városházán, azóta minden régi kedvezmény hatályát veszttette. Tessék talán haladékat kérni, azt lehet.

MIKÖZBEN hazafelé ballagott, azt hallotta az utcán, hogy megint újabb katonaság érkezett s jobbra-balra kvártélyozzák el a magánosoknál az embereket, egyik-másik emberhez öt-hat embert is betesznek. S azoknak nemcsak lakás jár, hanem ki is kell őket szolgálni.

Tótfalusi kétségbeesett. Ha igaz, amit a főszámvevő mondott, hogy minden kedvezés hatálytalaníttatott s érvényét veszttette, mióta Kolozsvárra bejöttek a németek, akkor ők, Tótfalusiék sem kerülnek ki, hogy katonákat ne kvártélyozza-

nak a házukba s ne fizessenek repartációt, adót. S búsan nézett a jövőjük elé.

Mindenesetre felment közben a zsinatba, hogy megtudja, tehetnek-e érdekében valamit. Azt válaszolták, hogy a zsinat nem tehet az érdekében semmit. Nincs többé erdélyi hatóság, mondták, városi dolgokban, lakásügyekben a katonaság intézkedik, a németek.

— *Da kann man nichts machen*, — mondta keserűen Tótfalusi hazamenet, mert így mondják Bécsben a németek, ha valami nem megy.

Íróasztalához ülve elgondolkozott Albach úron. Kedves, rendes ember. Milyen szívélyesen tárgyalt velem. Persze az érdekemben semmit sem tehetett. Azt mondta, kár minden lépésért, *kann man nichts machen*. Igazi bécsi. Dehát hiába szívélyesek és kedvesek a bécsiek, itt mindenki gyűlöli őket, mert a nyakunkra jöttek, mert itt vannak, itt uraskodnak és nekünk ez útlatos. Igen, most utáljuk a németeket egytől egyig, pedig nyilván nem mind bécsi. Vannak azok között morvák is, tiroliak is, mit tudom én, mik? Ez így van és ezen nem változtathatunk. Mindennek megvan a maga oka.

Még egy pár pillanatig gondolkozott, aztán maga elé húzott egy árkus papírt és a közepére ezt írta szép, kalligrafikus, nyomtatott betűkkel:

MENTSÉG

Kit akart menteni? A németeket, Albach urat? — Akkor bejött a lány és ebédelni hívta. Tótfalusi felvitte magával a házba a fehér papirost.

Másnap egy hivataloszolga jelentkezett Tótfalusinál. Periratot hozott és abból kitűnt, hogy Apor István uram igényt tart a malmukra, amit a felesége az apjától örökölt. Ennek utána kell járjon, mert még elpörli tőlük. Megkérdezte Annától, hogy áll a dolog, de Anna nem tudta.

— Lehet, hogy a boldogult apám adott valami olyan írást Apor uramnak, amelynek alapján most igényli a malmunkat...

— Beszélek Bethlennel, — mondta Tótfalusi. — Ismerte

az apádat, a viszonylatait, az üzleteit, ő talán tudja, mi alapja van Apor uram követelésének.

És felment a kancelláriára. Bethlen hajdúja leültette a folyosón azzal, hogy a kancellárnál értekezlet van, meg kell, hogy várja, amíg kijönnek tőle az urak. Tótfalusi leült, várakozott, figyelve minden ajtónyílásra. Többen jöttek ki közben Bethlentől, vaskos, bekecses urak, izgatottan és vörösen. Mindannyian nagy indulatban voltak, nagy veszekedés folyhatott odabent. Most egyszerre hárman jöttek ki a szobából. Azok is feldúltak voltak és igen ingerülteknek látszottak. — A németek... — mondta az egyik és mentek tovább. A többit Tótfalusi nem hallotta. Akkor odajött a hajdú hozzá és azt mondta:

— Ezek voltak az utolsók. Most már bemehet, Tótfalusi úr.

Bethlen az asztal mögött ült. Ő is ingerült volt és haragos. (Itt mindenki ingerült és haragos, gondolta Tótfalusi, — én is az vagyok.)

— Mit akarsz? — fordult a kancellár mogorván Tótfalusihoz. — Mondd el gyorsan és röviden. Több mint másfél óra hosszat tanácskoztam különböző urakkal. Zúg a fejem.

— Apor István a malmunkat igényli, azt a malmot, amit a feleségem az apjától örökölt. Azonban se Anna, se én nem tudjuk, milyen alapon, milyen jogon. Ezért jöttem fel nagyságos uramhoz, aki ismerte a feleségem apját és a viszonylatait, ha tán...

— Ismertem hát, — mondta Bethlen. — Üzleteztem vele. A malom-dologról is tudok. Azt is tudom, hogy erről a malomról volt köztük valami megállapodás, de azt nem tudom, írásban-e vagy csak szóbelileg. Azonban te azután ne kutakodj, hogy van-e róla írás, vedd tudomásul, hogy igényli és nyugodj bele. Mert én nemcsak az apósodat ismertem, de ismerem Apor uramat is. És ha az egyszer igényli a malmodat, akkor el is veszi tőled, tehát a legjobb, ha belenyugszol. Ne húzz ujjat vele, mert vad és indulatos ember és megtapos, ha szembe mersz szállni vele.

— Dehát az igazság, — kezdte Tótfalusi.

— Igazság! — legyintett Bethlen. — Hol vagyunk ettől

Erdélyben, te bibliás ember! Fújd ki magad, káromkodj egy keserveset és végezd a dolgot tovább, mintha semmi se történt volna, ez a legokosabb, amit tehetsz.

A kancellártól hazajövet bement a nyomdába és írt a rózsahegy papírmalomnak, hogy küldje már azt a papírszállítmányt, ami harmadik hónapja esedékes s még mindig nem jött meg, holott neki erősen fogy a papirosa. S egyben mellékelte, mint sürgős rendeltetést, a merített, vízjegyes papirosnak mintáját, amelyet szeretné, ha mindjárt elkészítenének, mert ez még a papirosnál is fontosabb. Aztán felment a lakásába. A lány terített.

Vacsora közben Anna megkérdezte Tótfalusitól, beszélt-e Bethlennel.

— Beszéltem, — mondta Tótfalusi mogorván.

— Mit mondott?

— Hogy nyugodjam bele, hogy Apor uram elköveteli a malmodat.

— Van rá írás? — kérdezte Anna.

— Talán van, talár. nincs. Mindegy a'. Akarja, nyugodj bele!

Vacsora után a szobájába ment és leült az asztala elé. Az asztalán egy üres papiros feküdt, a közepén ezzel a szóval:

MENTSÉG

Tótfalusi rápillantott a papirosra és hirtelenében nem tudta, hogy mit akart alája írni. Mi az, hogy mentség? — gondolta. — Mit akartam ezzel? — tűnődött. Belemártotta a pennáját a kalamárisba és írni kezdett. Nem arról, amit tegnap gondolt, a németekről, hogy azok milyen mások otthon, mint amilyenek itten, nem valami szónoki elmélkedést az emberek természetéről és arról, hogy mennyire kiforgatják őket a megváltozott viszonylatok, — hanem a saját bajairól, a saját állapotáról. Arról, hogy milyen jó dolga volt neki Hol-landiában, hogy megbecsülték ott a munkáját, hogy megfizették, mennyi pénzt keresett, volt nap, hogy targoncán hordták a pénzt a szállására. És ő gyűjtögethette volna a

pénzt, gyarapíthatta volna magát, nagyobbodhatott, terjeszkedhetett volna, hiszen már olyan neve volt nemcsak Amsterdamban és Hollandiában, de távoli, messze országokban is, hogy ő milyen kiváló nyomtató. És lám, ő közben is mindig csak Erdélyre gondolt, meg arra, hogy neki itt a helye, hogy neki itt kell valami szép és nagy dolgot csinálnia, mert neki ez a feladata. Dehát hiába, nem sikerült. És miért nem? Ezt kell megmagyaráznia, hogy miért nem tette meg mindazt, amit felfogadott. Hogy azután ne mondják...

Mentséget keresett.

Csak írt, csak írt. Már a harmadik lapot írta tele, de még korántsem volt kész a panaszaiival. Fölnézett az órára, háromnegyed tizenegy volt.

Folytatta az írást még két óra hosszat. S csak írt, egyre izgatottabban, bár érezte, hogy nehéz a pillája, de azért még írt egy darabig. Végre abbahagyta és lefeküdt.

Reggel fölkelte idejében, megreggelizett, beszélt az aszszonnyal, kicsit a gyerekekkel is foglalkozott, aztán visszament a szobájába, összeszedte a négy-öt lapot, amit az éjszaka összeírogatott és levitte a papirosokat magával a nyomdába. Ott letette a papírlapokat az asztalára, rájuk fektette a nehéz *Tripartitumot*, nehogy elrepüljenek, aztán elkezdett tárgyalni a nyomdavezetővel. Megnézte, hogy megy a dolog, átrézett egy-két levonatot, kiadott néhány intézkedést, majd visszaült az íróasztalához. Leemelte a *Tripartitumot* a papirosairól, gyorsan átfutotta, amit már összeírt magának, aztán ahol abbahagyta (egy »asztán« után, mert ott hagyta abba, mikor már nagyon álmosnak érezte magát) folytatni kezdte a sérelmeit és panaszait. Másfél óráig megállás nélkül írt. Közben egy munkás odalépett hozzá valami levonattal, azt elvette tőle, beléje nézett, kijavított valamit, aztán visszaadta és folytatta az írást. Egy teljes óra hosszat írt tovább. Akkor megírt jött az előbbi munkás valami levonattal. Felütötte a fejét és ráförmedt:

— Hagyjál most, — mondotta, — ez fontosabb. Majd aztán.

A nyomdász elment, Tótfalusi meg írt tovább. Háromnegyed óra múlva újra megzavarták, a cselédlány volt, hogy

menjen már föl, az asztalon van a leves. Akkor felállt, összeszedte az írásait és fölment ebédelni.

A délutánt megint a nyomdában töltötte, de az íróasztal mellett, a feljegyzései fölött. Megint írt, kis megszakításokkal, estélig. Este fölment vacsorázni, de mihelyt megvacsoráztak, fölkelte az asztaltól, bement a szobájába és késő éjszakáig írta a mentségét tovább. Másnap reggel ugyanezt csinálta ebédig. Szünet nélkül írt. Így ment ez a következő napokon is, egy egész héten át. Mikor úgy érezte, hogy körülbelül mindazt elmordotta, amit mondania kellett, átolvasta a furcsa memorandumot, aztán felvitte a szobájába és bezárta az íróasztala fiókjába. Az volt az érzése, hogy le kellett neki írnia, amit leírt, mert nagyon megkönnyebbült. Olyan volt ez, mint valami érvágás. Jót tett neki. Kihelyezte magából füstölő indulatait, mindazt, ami fojtogatta, minden keserűségét. A munkásságát elgáncsoló kicsinyes intrikákat, zsinatban székelő papok korlátoltságát és sok más panaszát. Persze, elsősorban a prédikátorok szennyesét teregette ki, a képmutató és hazug prédikátorokét, akik úgy lenézik a kézműves embereket és náluk összehasonlíthatatlanul különb embereknek tartják magukat, amiért vasárnap felmásznak a prédikátor-székre, ítélkezve élők és holtak felett:

»Én, akit Rézműves Demeternek csúfolnak, bibliát hoztam nekik Hollandiából. De most már megjött az eszem. Nem bibliát kell a nép kezébe adni, hanem olyan könyveket, amik a mesterségeket tanítják. És olvasmányt, amiből épüljön, olyan olvasmányt, ami után kedvet kapnak a következő könyvre. Mert ez a nyomtatómester feladata: olvasásra szoktatni azokat, akik nem szoktak olvasni. A prédikátoroknak ilyesmi nem jut az eszükbé, mert ők nem ismerik a népet, nem tudják, hogy a népnek mi kell. Ők lenézik a népet, melyről semmit se tudnak. Sőt, azt is lenézik, aki közeledni próbál a néphez. Azzal úgy bánnak, mint valami belpoklos emberrel, akit kerülni kell. Mint engem. Szapulnak, cirmolnak, öntik alám a forrórt. Én a sok akadályokra nézve méltán hasonlítom

magamat egy jó szőlősgazda emberhez. Legelőször is hegyet kerestem a szőlőnek s mert hegyet nem találtam, beértem egy halmocskával. Azt is be kellett volna nekem kerítenem az irigyeim ellen, hogy ki ne szaggassák a tőkéimet. A szőlőmet napszámosokkal kellett volna műveltetnem, de hol találtam volna itt ahhoz értő napszámosokat? Mit szaporítsam a szót? Bárki elcsodálkoznék belé, mennyi akadályom volt, úgy, hogy még az órát is megátkoztam, mikor erre elhatároztam magam. Inkább szánni kell hát ezért sorsomat, mintsem életemet szememre hányni. Kénytelen vagyok kivallanom, hogy ki vagyok, látván, hogy senki sem ismér és betakarja irigységgel a nevemet. Miért hallgassam el, hogy fejedelmek rekviáltak engemet, hogy álljak szolgálatukba, olyan országokból is, amikről errefelé még csak nem is hallottak. Mert ki tudja itt, hol vagyon Georgia? Dolgoztam is én mindenfelé. Eleinte, amikor még csak imígy-amígy dolgoztam, három betűt adtam egy talléron, aztán kettőt, de utoljára megadták az egyért örömet a tallért, sőt, talán még egy aranyra is felment volna a betűm, mert a bécsi fusóriában, amit én egy talléron adtam, egy aranyra becsülték. Ott is tartottak volna szívesen, pedig a jezsuiták nyomdája volt s még ezek a tudós papok is megadmiráltak és únszoltak, hogy hagyjam el a hitemet s aztán megadnak nekem minden becsületet. De én azt is elszámorkodtam, mert nem tudtam rávenni magamat, hogy elhagyjam hitemet. Pedig a jezsuiták nyíltan megmondták nekem, hogy nekik mindegy magamban mit gondolok, ők arra nem néznek azután. Mégsem engedte a lelkiismeretem, hogy hitehagyó legyek. Így hát inkább visszajöttem onnan, vissza Erdélybe. Itt lett az én életem szüntelen való halál, lelkem szűnni nem akaró fájdalom, a végnélküli sérelmek miatt, pedig ha még egyszer akkora lenne ez a könyvem, mint amekkora lesz, akkor se tudnám beleírni minden nyavalyámat, csak a vastagját. Eleinte a há-

tam mögött áskálódtak, piszkoltak, de végül levették az álorcájukat és nyíltan is kimutatták a foguk fehérit.

TÓTFALUSI hetek óta várta, hogy a rózsahegyi papírmalom végre eljuttatja hozzá a kancellárnak rendelt víznyomásos regisztrumokat és a papirosát. De a küldemény nem érkezett meg. Ehelyett egy utas ember állított be hozzá, aki Rózsahegyről jött és levelet hozott neki a papírmalmostól. A levélben az állt, hogy a víznyomásos regisztereket elkészítették és kiegészítették velük a papírszállítmányt, amely már hetek óta útra készen áll. Azonban olyan hadi mozgolódás van Tokaj és Munkács között, hogy nem merik útnak indítani az értékes küldeményt, amíg a bizonytalan állapot nem nyugszik el.

Az utasember előadása kiegészítette a kissé szűkszavú híradást.

Tótfalusi nem sokat habozott. Papirosa majdnem teljesen kifogyott, új rendelést úgyse vehet fel, tehát lement a nyomdába, összehívta a legényeit és tudtukra adta elhatározását, hogy a munkát tavaszig szünetelteti. Ő kimegy a feleségével a tanyára, de a szakácsné ittmarad s főz rájuk, mint eddig, a bérüket is megkapják pontosan minden hónapban, mindössze az a kívánsága, hogy valamelyikük fölváltva inspekción tartson a nyomdában, osszák be egymás között, a fő, hogy senki ki ne maradjon s az illető minden másnap hozza ki a postáját, amiért is ott tartja ebédre. Így mindenről értesül, ami a nyomdában történik, akárha ott volna.

Ez ellen nem volt senkinek ellenvetése s Tótfalusi másnap kikocsizott Annával a várostól körülbelül másfél órányira fekvő tanyára. Anna eddig is sűrűn kijárt oda, hogy ellenőrizze a cselédeit (hárman voltak, két lány, meg egy férficseléd, akit az alatt fogadott fel, mialatt az ura Bécsben járt); Tótfalusi mindössze kétszer járt kinn eddig. De most, hogy egyre rosszabbul érezte magát a városban, örült, hogy van hol meghúzódnia. Fölrakatott egy csomó könyvet azok közül, amiket még Hollandiából hozott, a szekérre és íráshoz való

papirost, mert főként írni és tanulni akart, amíg kitavaszodik.

Tervében eleinte semmi sem zavarta. Délfelé kijött valamelyik legénye, elhozta a postát, ha volt, de többnyire nem volt, elmondta, mi történt előző nap, de többnyire nem történt semmi, aztán hármásban megebédeltek s a legény visszament a városba, ő meg visszaült a könyvei és írásai mellé. Ugy élt, ahogy kitervezte: sokat olvasott, mindenféle nyelven, kicsit hollandusul, kicsit zsidó nyelven, sokat latinul. És közben jegyezgetett, írogatott, külön kis papirosokra az észrevételeit, amiket bennhagyott az éppen olvasott könyvben.

Volt úgy is, hogy naphosszat semmit se csinált, csak nézett ki az udvarba az ablakon. Tél volt, nem volt kinn sok látnivaló. Néha átszaladt egy-egy cseléd lány az udvaron a házból a kamrába és vissza, összehúzza a fején a kendő csücskét, ha fújt a szél. Máskor meg Jozsipot figyelte, a férficselédet, kit felesége a távollétében fogadott fel. A lovakkal és tehennel bajlódott, tüzelőfát hasogatott, vagy a havat lapátolta el az udvarról. Havasi pásztor volt. Télre lejött a hegyekből munkát vállalni. Arca olyan kifejezéstelen volt, mint egy állaté, csak a szeme volt élénk, eleven. Erős volt, mint a medve s mint Anna mondotta, rendkívül ügyes. Mindenhez értett. Szeretett dolgozni s ha a munkájával elkészült, magának fúrt-faragott apró kis tárgyakat, botot, bicskanyelet, furulyát.

Tótfalusi hetekig élt így, békében, zavartalan. A nyomdában semmi sem történt. Még csak könyvért se jöttek heteken át. Akár be is csukhatta volna. Egyszer járt ott valaki, mesélte egy legény. Könyvet hozott a tipográfus úrnak, hogy nyomtassa ki. Versek vannak benne, mondotta, dalok, tréfák, történetek és csalimesék. Nem kér semmit érte, csak nyomtassa ki s terjessze, árulja a maga saját hasznára s az emberek gyönyörűségére, mert szép dolgokat tartalmaz. A legény kihozta a könyvet is. Tótfalusi nekiült, hogy áttanulmányozza, de többet várt tőle, mint amit talált benne. A dalok, versikék és csalimesék szájról szájra jártak, mindenki ismerte őket. Minek ezeket kinyomni? — gondolta. Mindössze *egy* verset talált benne, amiről nem tudott, azt kimásolta, hogy majd

beteszi a kalendáriumába olvasmánynak, persze csak jövőre, mert az idei már kijött. A könyvet pedig azzal adta vissza a legénynek, hogyha a gazdája újra bejön, hogy meghallja, mit határozott, mondja meg neki, hogy a nyomda munkája tavaszig szünetel, mert nincs papirosa, jöjjön be húsvét körül, amikor már ő is benn lesz s akkor majd megbeszélük, mi legyen a könyvvel. Igaz, — tette hozzá, — mondd meg neki, hogy kivettem belőle egy verset a kalendárium számára.

Pár nap múlva Páriz Pápai állított be hozzá. Enyedről jött s igen elcsodálkozott, hogy a nyomdát csukva találta, sőt a lakást is.

— Nem volt érdemes nyitva tartani, — mondta Tótfalusi.

— Nincs papirosom, meg kell várjam, míg bátorságosabbak lesznek az utak s megkapom, amit a Szepességből küldenek.

— Tyű, ez szomorú dolog, — sóhajtozott Páriz Pápai. — Mert itt van, ni, ez a kis elmélkedés, amit most vágtam össze és nagyon szerettem volna, ha tüstént kinyomtatod. Egy méltóságos asszony íratta velem, neki van dedikálva és megharagszik rám, ha nem hozom ki sürgősen, hogy büszkélkedhesék vele.

— Mit csináljak? — mondotta Tótfalusi. — Nincs papirosom.

Másról beszéltek. De Páriz Pápai kedvtelen volt, nem is maradt sokáig, bement a városba. Másnap aztán újra kijött, de nem egyedül, hanem azzal a legénnyel, aki a postáját hozta Tótfalusinak.

— Beszéltem azzal a legénnyel a könyvemről, aki a postát hozza. Azt mondta, hogy azt a pár oldalt kiszedi, kinyomtatja.

— De honnan szerzel hozzá papirost? — mondta a legénynek Tótfalusi.

A legény, akinek Páriz Pápai nyilván megígérte, hogy igen megfizeti, így felelt:

— Van itt Kolozsvár közelében egy papírmalom, Görényben. Ott lehet szerezni papirost. Kivált, ha Tótfalusi uram maga megy érte, akkor a malmos bizonyosan ad.

Tótfalusinak semmi kedve sem volt ehhez a vállalkozáshoz, de Páriz Pápai oly kérlelő s a legény oly bizakodó

kifejezéssel nézett rá, hogy nem tudta megtagadni a kérésüket.

— A nyavalya essen belétek, — mondotta. — Hát most mit csináljak? Rámtörtök, földüljátok a nyugalmamat, kizavartok a szobámból. Üljek szekérre s menjek ebben a csikorgó hidegben Görgénybe papirosért? Van szívetek illet kívánni tőlem? — Rájuk tekintett. Azoknak bizony az volt az arcukra írva: van hát.

Tótfalusi másnap reggel behivatta Jozsipot és megkérdezte tőle, tud-e hajtani.

— Tudok, — felelte Jozsip.

— Akkor mosd meg a kocsit, ami a színben áll s ha megvagy vele, fogj eléje két lovat, megyünk Görgénybe.

— Mehetünk, — mondta Jozsip.

Persze jóideig tartott, amíg Jozsip a kocsit megmosta s befogta elébe a lovakat s amíg Anna összekészítette az útra-valót — elemózsiát, jó vastag pokrócokat, — mert nagy volt a hideg — s még a puskát is betette a kocsiba a farkasok miatt. Görgény is messzebb volt, mint ahogy Tótfalusi számította, úgy, hogy késő délután lett, mire megtalálták a malomépületet.

Csúnya, sejtlis zsidóasszony fogadta őket. Mikor megmondták, mi járatban vannak, azt felelte, mért jöttek szombaton, nem tudják-e, hogy zsidó ember ünnepnap nem üzletezik?

Még jó, hogy Tótfalusi ismerte a zsidók szokásait.

— Tudom én azt jól, hogy szombaton nem üzleteznek, — mondotta — azért jöttünk ilyen későn, hogy mire ideérünk, kimenjen a szombat.

S azt mondta az asszonynak, hogy az ura csak imádkozzon nyugodtan tovább, addig ők megnézik a malmot.

A malom nyomorúságos volt. Egyetlen hosszú helyiségből állt, egyetlen öreg, idejétmúlt, ócska hollandi káddal, ócska, rozsdás késekkel. A vízimalom kerekei halkán, fojtottan lefelytek.

Kár, hogy nem maradtam egy évvel tovább Hollandiában, — gondolta Tótfalusi, amikor a malomból távozott. — Akkor nem kellett volna kijönnöm ebbe a nyomorúságos

malomba papirost koldulni. Persze, kádakat is hoznom kellett volna, mert azt itt nem gyártanak.

Fölnézett az égre, a csillagok még nem bújtak elő. Látta, hogy ha tárgyalni akar a papírvétel dolgában, nem végez estig. S ilyenkor télen korán sötétedik. Megkereste hát a sejtlis asszonyt s megkérdezte tőle, adhat-e nekik szállást éjszakára, megfizetik. Az asszony húzódozott.

— Van egy üres szoba, ahol kihúzhatják az éjszakát, de ágyam nincs. Szalmán kell aludniok. Ennivalót nem adhatok.

— Elemózsiánk van, — mondta Tótfalusi. — Van a szobában kályha?

— Kályha van, de mivel akarják fűteni? Én nem állok oda fát vágni, még ha kimegy a szombat, akkor sem.

— Csak adja ide a faskamra kulcsát, vágunk mi fát.

Az asszony odaadta nekik a kulcsot. A faskamrában volt egy vastag tönk, Jozsip lefűrészelt belőle egy jó darabot és fölaprította. Tótfalusit nem hagyta dolgozni. Az kiállt a faskamra elé s türelmetlenül leste a csillagot. Végül bement a házba.

A gazda egy asztal mellett ült, amelyen két szál gyertya égett és imádkozott. Csúnya vörös zsidó volt s úgy imádkozott, hogy minden egyes szóra rábökött. Tótfalusi megállt az ajtó mellett s hallgatta. A zsidó még olvasni sem tudott rendesen, hibásan ejtette a szavakat. Tótfalusi kijavította. A zsidó felnézett Tótfalusira, aztán visszanézett a könyvbe és ugyanúgy olvasta újra a szót, mint az előbb. Azon, hogy Tótfalusi, akiről nyilvánvaló volt, hogy nem zsidó, érti, amit olvas, sőt helyreigazítja, egyáltalán nem csodálkozott. Rettentő buta zsidó volt.

Végre bejött a sejtlis asszony jelteni, hogy feljött a csillag, az ura abbahagyhatja az imádkozást. Az előbb elfújta a két gyertyát s csak akkor kérdezte meg Tótfalusitól, hogy mi járatban van.

— Papírt akarok venni, — mondta Tótfalusi. — Van papírosa?

— Valami kevés van, de azt már odaígértem egy brassai tipográfusnak. Állandó vevőm. Az urat nem ismerem.

Arra megindult köztük az alkudozás. A zsidó eleinte hal-
lani sem akart arról, hogy átengedje Tótfalusinak, amit a
brassai tipográfusnak szánt, mert az számít rá. Erre Tótfalusi
azt mondta, hogy dupla árat fizet, ha átengedi neki a brassai
papirosát. A zsidó ingadozott, de csak akkor engedett, ami-
kor Tótfalusi mérgében háromszoros árat ígért a papirosért.
(Csak nem megy papír nélkül haza, ha már kijött ide ebben
a hidegben.) Akkor kiküldte az asszonyt, hozzon be egy ívet
mutatóba. Csúnya, durva, zöldes árnyalatú papiros volt. Még
úgy is drága volt, ahogy a brassai fizette. De Tótfalusi örült,
hogy hozzájutott s nem tér üres kézzel haza. Ám lássa Páriz
Papai, az ő pénze bánja.

Semmi kedvet sem érzett magában, hogy tovább társa-
logjon ezzel az ordinaré zsidóval az alkudozás után. Az külön-
ben is koránfekvő embernek mondotta magát, ki vacsorá-
zik, lefekszik, s a felesége is. Így hát Tótfalusi átment a szo-
bájukba, ahova Jozsip már behordta a felfűrészelt fát és a
kályha előtt guggolt. Hatalmas, visszhangzó szoba volt, ma-
gas mennyezetű s hideg, mint a jégverem. A tűz, melyre
Jozsip egyre rakta a hasábokat, lassanként éledni, erősödni
kezdett. Tótfalusi lekuporgott az iszákjával a tűz elé s meg-
nézte, mit rakott bele az asszonya. Aztán megbökte Jozsipot,
hagya azt a tüzet, falatozzanak. Előhúzták a bicskájukat s
nagyokat szeltek a fokhagymás kolbászból, paprikás szalon-
nából, sódarból. Csudamód megéheztek a nagy úton. Jozsip
azonban evés közben sem feledkezett meg a tűzről, egyre-
másra rakta a tűzre a hasábokat, úgy, hogy a kályha kör-
nyéke lassacskán bemelegedett. Alvásra egyikük sem gondolt.
Mind a két szalmarakás messze volt a tűztől, a szoba másik
végében, nem volt kedvük otthagyni a meleget. Tótfalusit
álmosította a hasábok pattogása, le-lecsukódtak a szemei.
Egyébként sem volt beszédes természetű. De ügylátszik, Jo-
zsip az volt, mert szünet nélkül beszélt, miközben hajigálta
a tűzre a hasábokat. Persze, nem kerek, szabályos mondatok-
ban beszélt, hanem célzásosan, rejtelmesen, képletesen.
Egyetlen mondatát se fejezte be, — nem volt azokban alany,
állítmány, kiegészítő és határozó szó, mindegyik egy-egy ma-
gányos kép volt s mindegyik róla beszélt, róla, Jozsipról, aki

minden tavasszal fölbandukol nyájával a hegyi legelőre és őszig fenn marad. Kiderült, hogy családos ember, öt fia és hat lánya van, akik már mind nagyok és maguk keresik a kenyerüket. Nagyobbrészt favágók, ott laknak valahol a hegy alatt. De vannak olyan fiai is, mondotta, akik kézművesek, akik nemcsak télen költöznek be a városba, mint ő, hanem egész évben ott vannak. Az egyik Szebenben, a másik Brassóban.

Tótfalusi lehúnyt szemmel hallgatta, amit az öreg locsogott, de egyre kevésbbé figyelt oda, egyre álmosabb lett, fülében összeolvadt a hasábok pattogása, a magasba szökellő lányok sistergése és az öreg monoton előadása. Aztán elaludt. Egyszer azonban fölébredt, megdörzsölte a szemét és nézte Jozsipot. A tűz előtt ült és tilinkózott.

Csodálatos hangok voltak azok! Bennük volt az egész tavasz, de a nyár, az ősz, sőt a tél is, amikor az erdőből eltűnnek a pásztorok a nyájukkal s előmerészkednek a vadak; az üdő gyöngye léptei nyomát otthagyja a frissen hullott havon s a távolból éhes farkasok ordítanak, kínjukban a fákat mardosva. — Mindez benne volt a furcsa, csavaros melódiákban és sok-sok *maj-maj* és egyéb keserűség, ahogy az ilyen szegény, együgyű ember panaszkodni szokott... Aztán megint lehúnyta a szemét és egyre távolabbról hallotta a tilinkó sírását, amely most már az egész szobát betöltötte és visszhangoztak tőle a falak.

Másodszor arra ébredt, hogy nem hallja a tilinkót. Jozsip nyitott szájjal aludt. Odakünn még sötét volt. Erre újra elaludt. Amikor harmadszor is felébredt, felrázta Jozsipot.

— Hozzad rendbe magad, indulunk.

Jozsip felült. Megtörölte szemét, egyet rántott a ruháján és feltápászkodott. Ez volt a rendbeszedés. A tűz kialudt, de a kályha még meleg volt. Ettek egy keveset és felzörgették a háziakat. A zsidó olyan mélyen aludt, hogy ítéletnapjáig zörgethettek volna, csak a sejtliis felesége bújt ki a meleg ágyból, megnézni, mi bajuk.

— Megyünk, — mondta Tótfalusi s megkérte, adja ki a papirosát.

Az asszony fölkelte az urát, egy darabig pusmogtak

egymással, nyilván azon tanakodtak, nem adták-e túl olcsón a papirosukat, ha olyan sürgősen kell neki, de végül az aszszony kihordta a papirost. Közben Jozsip befogta a lovakat a kocsi elé, fölrakta a papírkötegeket és neki! Vissza Kolozsvárra! Az égálja már világosodott. Jozsip iramot vett s mire nappalodott, a malom mögöttük maradt. Nem volt könnyű hajtani, rossz volt az út, fagyos, hegynek föl, hegyről le ment folyton. Végre leértek a Szamoshoz. Egy erdő mellett vágattak, amikor két éhes farkas ugrott ki az erdőből s feléjük rohant. Tótfalusi rászólt Jozsipra, csapjon a lovak közé. De Jozsip már látta a bakról a farkasokat s úgy hajsolta lovait, hogy csak úgy csurgott a veríték róluk. A két farkas mellettük loholt. Szerencsájukre ott volt a befagyott Szamos közöttük és a farkasok között. A folyó elég széles volt, és mindkét oldalt magas partja volt. A farkasok megpróbáltak leereszkedni a folyó árkába, körmük vadul kaparta a fagyos földet — Tótfalusi fölhúzta a puskáját, de meg akarta várni, hogy közelebb legyenek, mielőtt rájuk lő. Közben a farkasok rájöttek, hogy az árok túl meredek s hogy csak az idejüket vesztegetik, mert a kocsi rohan. Így hát ők is a túlsó parton ügettek a kocsi után, abban a reményben, hogy majd valahol lejtősebb lesz a part. Hanem ebben csalódtak, mert az út elkanyarodott a Szamostól s pillanatról pillanatra nagyobb lett a távolság a kocsi és a csikaszok között. Végül a farkasok rájöttek, hogy elszalasztották a zsákmányukat s visszafordultak. Ők meg vágattak tovább a csikorgó hidegben Kolozsvár felé. Az égálja egyre vörösebb lett. Hirtelen kibukott a nap a cafatos, szürke hófelhők mögül. Olyan volt, mint egy réztányér, ami már semmire sem jó, olyan színtelen, olyan kopott, éppen csak hogy lóg a falon. Tótfalusi egy darabig nézte, hogy csúszik feljebb, míg eléri Kolozsvár tornyait.

Hat óra lett, mire hazaértek. Anna már fenn volt, nyugtalankodott, hogy hol maradnak. Forró groggot főzött s ez a két átfázott embernek felettébb jólesett. Aztán Tótfalusi lefeküdt, Jozsip meg elment és bevitte a nyomdába a papirost.

A GÖRGÉNYBEN töltött éjszaka óta Jozsip nagyon megszerette Tótfalusit. Talán azért, hogy az egész éjszaka egy szót sem szólt, csak hallgatta a lefetyelését, talán mert ő volt az első ember, akinek önmagáról és a családjáról, életéről, sor-sukról mesélt s aki mindezt türelmesen meghallgatta. Akármi volt is az oka, tény az, hogy nagyon megszerette Tótfalusit, annyira, hogy minden nap beállított a házba, rendszerint olyankor, amikor Tótfalusi még mélyen aludt, hogy meg-nézzé, megvan-e. A görgényi éjszaka óta egyébként tegezték egymást. Nemcsak Tótfalusi őt, ami természetes lett volna gazda és cseléd között, hanem az öreg is Tótfalusit. Ha végigment az udvaron a ház előtt, felnézett az ablakba, ott áll-e mögötte Tótfalusi s ha nem látta, percekig nem mozdult. Meg-vártá, míg előkerül s akkor mosolygó arccal integetett neki. Ha fát vágott, az ablakkal szemben lévő fa alá állította a tőkét, hogy Tótfalusi lássa, mit csinál, hogy ő gondol arra, hogy a fűtéshez fa kell.

Kemény, kegyetlen tél volt abban az esztendőben, 1695-ben. Viszont korán tavaszodott. Március végén Tótfalusi dél felé kiült az alá a nagy fa alá, amely alatt Jozsip télen fát hasogatott és olvasgatott. — Jozsip kibújt a kamrából s mikor meglátta Tótfalusit, boldogságtól sugárzó arccal elindult feléje, megállt előtte s nézte, mint csinál. Tótfalusi egy pillanatra felnézett, Jozsipra mosolygott, aztán tovább olvasott.

Jozsip csak nézte. Végül megszólalt:

— Mit csinálsz?

— Olvasok, — mondta Tótfalusi.

Jozsip nem tudta, mi az, hát hallgatott és álldogált mellette. Tótfalusi végre rájött, hogy az öreg nem tudja, mit jelent olvasni. Odanyújtotta neki a könyvét. Az öreg engedelmesen elvette, megforgatta, megszagolta, aztán visszaadta.

— Nem tudod, mi ez? — kérdezte Tótfalusi.

Az öreg a fejét csóválta.

— Ezt úgy hívják: könyv, — mondta Tótfalusi.

Az öreg ezt a szót sem ismerte, hát csak állt és hallgatott.

Tótfalusi felütötte valahol a könyvet, valami prédikációs könyv volt és fennhangon olvasni kezdte.

Azt hitte, hogy Jozsip csodálkozni fog, hogy mindez a könyvben van. De nem az történt, amire számított, mert a vidám, mosolygós Jozsip úgy megijedt attól, amit olvasott neki, hogy karját könyörögve Tótfalusi felé nyújtotta s úgy kérlelte, hogy ettől kimélje meg őt, mert ő ezt nem bírja, ez nem embernek való.

PÁR NAP múlva, mikor a postáját hozták, megint azt mesélte a legénye, hogy kereste a nyomdában valaki, az is egy könyvet hozott ezzel a címmel: *Az aranycsinálás titka*. De mikor megmondta neki, hogy a nyomda nem dolgozik húsvét előtt, azt mondta, hogy neki nem sürgős, majd eljön húsvét táján. A könyvet se hagyta ott, azt mondta, azt nem adja ki a kezéből senkinek. Tótfalusit nagyon kíváncsivá tette a dolog. Az aranycsinálás titka! Türelmetlenül várta a húsvét utánt, mikor megjött a papír s a nyomda újra dolgozni kezd, vajjon mikor állít be már hozzá *Az aranycsinálás titká*-nak szerzője. Várta, várta hetek hosszat, de az nem jelentkezett újra. A legénye úgy irta le, hogy előkelően öltözött úri személy volt és bizonyára nem Kolozsvárt lakik, mert lovon jött. Mikor Tótfalusi Bethlennel találkozott, szóbahozta a titokzatos látogatót.

— Baróczi Antal volt, — mondotta Bethlen. — Az abrudbányai aranyaknák direktora, aki rózsakeresztes hírében áll. Ezek különös könyveket írnak és olvasnak, melyek nagyon mélyértelműek, mert sohasem tudni, hogy mit értenek szó szerint s mit csak jelképesen. Az ember azt hinné, hogy az aranycsinálás titkát kutatják, pedig lehet, hogy minden baj gyógyszerét, a bölcsek követ.

— Hát hiszen sokminden van, — mondta erre Tótfalusi, — amit az ember nem hinne el, amíg a saját szemével nem látja. Azzal mesélni kezdte Bethlen Miklósnak, hogy mit látott az amsterdami polgármester nyári házában, hogy mivel mulattatta ott egy vendégtudós a meghívottakat. Azt mutatta nekik, mekkora sárkányok és víziborjúk tülekednek minden

vízcsöppben. Minő csodálatos, gondolta akkor, hogy megférnek benne, hogy nem pottyannak ki belőle. Lám, minden vízcsöpp s tán minden matéria — okoskodott tovább — ilyen förtelmekkel van tele. Mi történnék, ha ezek egyszer kiszabadulnának? Ettől a gondolattól úgy megijedt, hogy végigfutott a hátán a hideg.

HÚSVÉT után megnyílt a nyomda s Tótfalusi beköltözködött a városba. Rózsahegyről megérkezett a papírküldemény, munkája is volt, de nem volt benne öröme. Ő már rég nem piszkálta, javítgatta az autorok kéziratát, van-e bennük elírás, tévedés, vagy hiba, csak adta a szedőknek, szedték, ahogy van, jó az úgy is. Még a kész könyveket se nézte meg, nem csúszott-e félre a szöveg a présben, nem estek-e ki sorok valahol, csak legyintett a kezével, vigyének, küldjétek, alig várta, hogy már kinn legyenek. Olyan volt, mint a várandós asszony, mindenen utálkozott. A nyomda ölmos levegőjétől émelygett a gyomra és gyűlölte a holmiját, a kopott betűket, az ócska préseket, ráamákat, sorjázókat s egyáltalán mindent, ami a mesterségével vonatkozásban állt. Alig várta, hogy vasárnap legyen, hogy kimenjen Annával a tanyára s kinn töltsé az egész napot. Jozsip már várta az udvaron foltos ködmönében és nagyokat rikkantott örömében, mikor beállított. Délelőtt az állatokkal bajlódott Tótfalusi, megnézte a teheneket, nincs-e köztük puffadt, a disznóit és malacait, esznek-e rendesen, híznak-e, megnézte, hogy szórja a cselédlány a magot a csirkéknek, hogy tömi a másik a libákat s persze mindezt Jozsip kíséretében, aki nem tágitott melőle. Csak délidőben váltak el egymástól, amíg külön-külön megebédeltek, aztán kiment Jozsiphoz, hogy játsszanak. A játék abból állt, hogy egy könyvet dugott Jozsip orra alá. Az hátravetette a fejét, felhúzta az orrát és keservesen szipákol, mintha Tótfalusi tubákot tömött volna az orrába s könyörgött, vigye el a könyvet. Volt valami furcsa mozdulata, ami a macskára emlékeztetett, mikor olyasmivel kínálják, amit nem szeret. Ellenségesen elfordította a fejét, mintha azt mondaná: »Nem látod, hogy nem kívánom? Mit tartod az orrom alá?

Vigyed el!« Akármilyen könyvvvel jött ki Tótfalusi, mind-egyiknek ugyanaz a hatása volt Jozsira. Mindegyiktől undorodott.

Elvei vannak, morfondírozott Tótfalusi. Nem kell neki semilyen könyv. Se teste, se lelke nem kívánja.

Aztán eszébe jutott valami. Könyv helyett kihozta azt a papirost, amire a kalendáriumnak szánt versikét jegyezte fel és hangosan olvasni kezdte. S lám, csoda történt. Az öreg már az első sorra felfigyelt. Talán mert úgy hangzott, mint mikor a tilinkót fújja, olyan szépen kezdődött. Ezzel a szóval: »Zöldítsed, úristen.«

Az öreg ezúttal nem fordította el a fejét, nem tiltakozott a felolvasás ellen, ellenkezőleg: érdeklődve, feszülten figyelt:

*Zöldítsed uristen, hamar az erdőket:
Hogy próbálhassuk meg éles fegyverünket!*

*Ellenségünkre is bátran mikor jutunk:
Pogány, ellenséggel bátran megütközzünk.*

*Az Deli Kortvánt is kezünkben kerítsük,
Az Menhet Szártot is lórul leökleljük.*

*Kegyelmes uristen, tenéked könyörgünk:
Hogy adjad kezünkben pogány ellenségünk!*

*Az vitéz magyarok mikoron kiütnek:
Pogány ellenséggel bátran szemben mennek.*

*Ottan sok pogányok csakhamar elesnek,
Magyar fegyverétül sebekben fekszenek.*

*Ments meg, nagy uristen, minket az inségtől!
Az hitvány, szokatlan török csordájátul!*

*Adjad, nagy uristen, hogy pogány fejekkel
Ékesithessük meg a mi fejeinket!*

*Az végbélieknek add meg erejeket:
Hogy pogány vérébe mossuk fegyverünket! —*

*Az ezerhatszázban és az negyvennyolcban
Éneklé ezeket egy ifjú magában.*

*Az ki ezt hallgatja s vitéz akar lenni:
Az énekmondónak kész legyen pénzt adni!*

Az ének itt véget ért, de az öreg nem vette észre. Egy darabig csak állt és kitátott szájjal várta, hogy mi követke-

zik. De Tótfalusi hallgatott. Akkor az öreg intett neki, hogy kezdje el még egyszer s Tótfalusi kénytelen volt újra rákezdeni:

Zöldítsed uristen hamar az erdőket...

Az öreg éppen olyan figyelmesen hallgatta másodszor is, mint először, tán még figyelmesebben. Minden tetszett neki. Kezdve az invokációtól, hogy az isten el ne felejtse valahogy az erdőket felzöldíteni, a Deli Kortvánig és Menhet Szártig, akikről nem tudta, kicsodák, de mindenesetre helyeselte, hogy lóról lelökessenek. Arra a kérelemre pedig, hogy pogány fejekkel ékesítse az úristen a magyar vitézek fejét, jóízűen felkacagott és különösen azon nevetett nagyot, de úgy, hogy még a térdét is verdeste hozzá, hogy aki ezt a nótát énekelteti, ne feledkezzék meg a szegény magányos diákról, aki szerzette és adjon pénzt neki.

Háromszor-négyszer is elmondatta Tótfalusival, akár egy gyerek, aki a dajkáját nógatja, ismételve meg a mesét, amit az már százszor hallott. Meg is jegyezte a verset hamar, mert jó feje volt s már harmadik hallásra kívülről tudta minden sorát. De azért ragaszkodott ahhoz, hogy a gazdája mondja. El is mondatta vele minden vasárnap, valahányszor Tótfalusi kijött. Most abban állt a játék, hogy megbökte Tótfalusi vállát s úgy sugta: — Mondjad: Zöldítsed, úristen...

EZEN a télen megduplázódott a kolozsvári német helyőrség létszáma. Tótfalusi eddig megúsza a bekvártélyozást. Most ő is sorra került, ezúttal nem kivételeztek senkivel. Hozzá is beraktak hat német katonát. Kolozsvár már rég nem hasonlított arra a városra, ahonnan annakidején Tótfalusi külföldre utazott. Tisztára német város lett, akárcsak Pozsony, Kassa, Lőcse, Eperjes, Szeben, vagy Brassó. Széles víziárok vette körül, mögötte vastag falakba tört kapuk, a falakon ágyúk, a kapuk előtt őrház, mely előtt német gránátos silbakolt, a főtéren császári tisztek kísérették az úrikisasszonyokat, a kapukban német katonák hajkurászták a cselédlányokat. Magyar szót alig lehetett hallani, a polgárok nem szíve-

sen mozdultak ki házaikból, ott dohogtak, mérgelődtek maguk között, szidták a németeket.

Lassanként kitavaszkodott és egyszerre különös hírek kezdtek a városban keringeni. Feltűnő, mondták egyesek, mennyi ismeretlen embert látni az utcán. Ezzel kezdődött. Honnan kerültek ezek elő? — kérdezték — s kik ezek? S megindultak a találgatások. Ezek nem lehetnek mások, mint bujdosók, vélték egyesek. Titokban lopózkodnak be a városba, vannak cinkosaik, akik beengedik őket és szállást adnak nekik. De mi célra? — merült fel a kérdés. — Azt nem lehet sen tudni, volt a felelet. De összejárnak, tanácskoznak, készülnek valamire. S hogy mire? folytatta a kíváncsiskodó. Azt megint nem lehet tudni. De bármire készülnek, tette hozzá a másik titokzatosan, még nincs itt az ideje, hogy kiálljanak vele.

Hogy efféle híresztelés lábrakaphatott, annak a népek elkeseredése volt az oka. Kolozsvár népe nagyon útálta a labancokat. Már abba is nehezen törődött bele, hogy osztrák hivatalnokok szedik az adót a városházán és azokkal nem lehet beszélni, először is, mert nem tudnak magyarul s az ember hiába esedezik, mindenre azt felelik: *Sie tun mir leid, guter Mann, aber i kann ihnen nit helfen, da kann man nix machen bitsén.* (Fájdalom, jó ember, nem tudok magán segíteni, nem tehetünk semmit kéremszépen.) Különösen pedig a katonákat gyűlölték, akiket a házaikba bekvártélyoztak s akiket élelmezniök kellett. Igaz, ígérték, az állam megfizeti a katonakosztját meg a lova abrakát, de ez csak üres ígéret maradt, mint amikor az ember a szolgájának dolmányt ígér, mértékét veteti, de a dolmány nem készül el soha. Érthető hát, ha morogtak az emberek és folyton azt kérdeztették egymástól, mikor mennek ezek már ki Erdélyből, hogy újra egymás között legyünk? Az is érthető, hogy minthogy ők maguk nem tudták kiverni őket, egyre a legendás szabadítókat várták, a bújdosókat. De hát hol voltak már a bújdosók, mióta nem volt vezérük. A szultán a császárral való titkos egyesség alapján nem engedte kijönni Turciából Thökölyt. A kurucok ereje, száma annyira megcsappant, hogy komoly segítséget nem lehetett várni tőlük.

Annyi azonban bizonyos, hogy sok ismeretlen embert lehetett látni az utcán. Az emberek egyre gyakrabban mondogatták: bújdosók ezek, mi mások volnának? És készülnek valamire, hogy összefogva a legelkeseredettebb erdélyiekkel, kiűzzék a labancokat.

Tótfalusi is hallott egyet-mást. Annyi szó esett mindenfelé a városban a bújdosókról, hogy az végül Tótfalusinak is a fülébe jutott. De ő nem hitt a dologban. Az emberek mindig reménykednek, csodára várnak, onnan van az is, hogy sok ismeretlent látnak az utcán. Hátha csak cigányok, vagy falusiak? Aztán egy nap, amint ment az utcán, megpillantotta Szakált, a járda túlsó oldalán. Akkor már nem kételkedett ő sem abban, amiről körülötte beszéltek. Igen: készül valami, csak éppen nem a kurucok jöttek be a városba titokban, amiben a többiek reménykedtek, hanem Szakál a szegénylegényeivel. És már tudta, hogy miért: bosszút állni a nyomorgatókon, akár labanc, akár erdélyi.

Szakál úgy tett, mintha nem ismerné meg Tótfalusit, ment tovább. Tótfalusi tudta, hogy ez mit jelent.

De úgylátszik, Szakál nem hozta be Kolozsvárra minden legényét, egyelőre semmit sem csinált. A bújdosókba vetett reménység elhalványodott. Egy hét múlva senki sem beszélt többé a kurucokról. Nem lesz itt semmi, mondták csüggedten a reménykedők. — Üres beszéd volt az egész, dohogták. Egyedül Tótfalusi tudta, hogy hamis a feltevés. Ő tudta, mi vár arra a városra, amelyet megútáltattak vele. Egy nap aztán, miért, miért nem, újra lábrakaptak a már-már eltemetett híresztelések. Megint a kurucokról beszélt mindenki. De senki sem tudott pontosat, csak jósolt, találgatott.

ALUDT az éjszaka, tipográfus uram? — állította meg egy polgár az utcán Tótfalusit.

— Már hogyan aludtam volna?

— Úgy gondolom, ágyban?

— Ágyban hát.

— Mert aludni én is aludtam, csak levetkőzni nem mertem, nehogy ágyban érjen a meglepetés.

— Miféle meglepetés?

— Hát hogy félreverik a harangokat.

— Ostobaság — legyintett Tótfalusi. De magában azt gondolta: Hát mégis lesz valami. Úgy kell nekik!

Másnap vasárnap volt, szép, derűs, koratavaszi nap. Az utca tele volt néppel, nevetgéltek, sétáltak, különösen az úri-nép. De nem történt semmi különös. Az újra lábrakapott híresztelések újra hamisaknak bizonyultak, újra össze lehetett őket söpörni, mint a férges gyümölcsöt a fa alól. Újra kinevették azokat, akik azt beszélték, hogy a várost veszély fenyegeti. Nem is kurucok azok, állították most egyesek, hanem moldovai parasztok, akik a tatárok elől jöttek be Kolozsvárra menedéket keresni, mert itt biztosabb.

De mégis lehet a dologban valami, csóválták mások a fejüket, mert katonai járőrök cirkáltak az utcán és szigorúbban őrizték a közraktárakat. Ügylátszik hivatalos helyen is gyanítottak valamit, de hogy mit, azt senki sem tudta. Ez már komolyan nyugtalanítani kezdte a polgárokat. Idegességük Annára is átragadt. Kezdte rábeszélni Tótfalusit, menjenek ki a tanyára.

— Minek? — kérdezte Tótfalusi. — Nincs arra semmi ok.

Aznap éjjel Anna felriadt. Hallotta a félrevert harangokat. Felrázta álmából Tótfalusit.

— Hallod? — kérdezte.

— Hallom — mondta Tótfalusi nyugodtan, majdnem elégedetten. Anna nem győzte csodálni hidegvérét, nyugalmát. De azért sürgette férjét, nézze meg, mi van.

Az feltápáskodott, elment hazulról. Egy félóra mulva visszajött.

— Hol ég? — kérdezte Anna.

— A Hidelvén, a Szamos mögött.

— Az jó messzire van tőlünk — nyugodott meg Anna. Féltette a gyerekeit. Alvásról többé szó sem lehetett. Tótfalusi nem bírta ki sokáig otthon, elment újra megnézni, mi van.

Szakál, Szakál — dörmögte magában.

Az utcán feketéltek az emberek. A Szamos felé rohantak, Tótfalusi is, de ő nem rohant. Mikor az egyik utcából kifordult, látta, hogy a német magazinok egyike ég. Egyedül

álló épület volt egy szérűskert közepén és lángokban állt. Szerencsére szélcsend volt. A tömeg megnyugodott, nem kellett tartani attól, hogy a tűz elharapózik. Közben megérkeztek a katonák, elzárták az utcát s elzavarták a lángban álló ház környékéről a népeket.

— A központi lőportár ég — suttogták az emberek. — Csak föl ne robbanjon — aggodalmaskodtak. Összetorlódtak az utcakijáratokban, a katonai kordon mögött bámulták a csöndesen égő épületet. A katonák igyekeztek a tüzet megállítani, fekete figurák szaladgáltak a szérűskertben fejszékkel és csöbrökkel, bontották a házat, hordták ki belőle a gyutacsokat, puskagolyókat és kartácsokat. Időközönként figyelmeztető sípszó hallatszott a szérűskert felől. Az oltásban részt vevő katonáknak szóltak ezek az intő jelek, hogy erre vagy arra ügyeljenek, de a tömeg nem tudta, mire vélje őket s hátrább húzódott.

— Nyugalom, nyugalom! — kiabálták egyesek.

Tótfalusi vagy egy félóra hosszat nézte a tüzet, aztán elúnta magát és hazament. A házban nem lehetett sok robbanóanyag, mert hamar kihordták, úgylátszik nagyobb volt a félelem, mint a veszély. Mire reggeledett, hallotta, hogy teljesen leégett a ház, nem maradt belőle más, csak a megüszkösödött falak.

Aznap nem történt semmi egyéb. De másnap kigyulladt egy belvárosi palota, egy magánpalota, amelyhez a német katonaságnak nem volt köze. Erős keleti szél fúj, elég hevesen, percek alatt lángokban állt az épület s a tűz átcsapott a szomszédos házakra is. Pár óra múlva égett az egész utcasor. A tüzet nem lehetett oltani, nem volt elég víz készenlétben ekkora tűzhöz. A katonaság az egész utcát lezárta s kezdte rombolni az égő házakat, de egyre újabb utcákra csapott át a tűz. A katonák lépésről lépésre szorították hátrább a tömeget, de csak egyre nőtt, terebélyesedett a vészterület. Éjszaka már háromszáz méter körzetben tombolt a tűzvész. Ki kellett üríteni a távolabbi házakat is. Az utcák megteltek jajveszékelőkkel, akik kimenekültek a lakásukból, hajlékot keresve maguknak és gyermekeiknek. Mindenki ingóságaival cepekedett, minden a fejetején állt. Tótfalusi ugyan meg volt róla győ-

zódve, hogy a tűzvész megkíméli a nyomdáját, de mégis örült, hogy engedett Annának s még délelőtt kiküldte a tanyára a gyerekekkel.

Estefelé Albach úrba, abba a kedves hivatalnokba ütközött, aki az adóügyeivel foglalkozott. Az is riadt volt, de egy pillanatra megállapodott vele.

— Szörnyű dolgok ezek — mondotta. — Az egész utca lángban áll, ahol lakom. Azt se tudom, hol töltssem az éjszakát, hová hajtsam le a fejemet. Az utcámat lezárták.

— Arrafelé menjen, Albach úr — mutatta neki az irányt Tótfalusi — abba az irányba még nem csapott át a tűzvész. Csak átengedjék a kordonon a katonák.

— A katonák! — fortyant föl haragosan Albach úr. — A katonák meg a kordonok. Feltartóztatni — még a veszedelemben is nyomorgatni az embereket! Hová megy? Honnan jön? Hova igyekszik? Mi a neve? Hol volt a lakása? Ahelyett, hogy segítenének az embereken, bontogatnák a házakat, fecskendeznék a falakat. Hol vannak a tűzoltók?

— Ügylátszik nincs nekik se elégséges tűzoltóórségük, se fecskendőjük, vagy legfeljebb csak annyi, hogy a kaszárnyákat és a lőporraktáraikat megvédelmezzék. De hogy a többi emberrel mi történik, a polgársággal, azt nem bánják. Sőt talán még örülnek is a bajunknak.

— No, azt nem — csitítgatta Albach úr. — Az túlzás. De hogy fejvesztettek és tehetetlenek, az kétségtelen. Aztán a várost sem ismerik eléggé. Ne felejtse el, Tótfalusi uram, hogy azok a szegény katonák, akiket messze földről hoztak ide, tehetetlenek. Még maga a térparancsnok is csak kártyából ismeri a várost és bizony sokszor oktalantul intézkedik, mert az emberei vagy nem találhatnak oda, vagy már nincs semmi dolguk ott, mert közben megfordult a szél és más irányba csapott át a tűzvész. A tűz ugyanis, sajnos, gyorsabb, mint a bürokrácia.

— Bizony — mondta Tótfalusi.

— Nade én szaladok — távozott Albach úr és rohant tovább.

EGÉSZ éjszaka dühöngött a tűzvész. Estefelé kezdték beszélni az emberek, hogy elfogták a gyújtogatókat. Ügylát-szik, ez nem volt igaz, vagy nem fogták el valamennyiüket, mert másnap, vasárnap, tetőpontját érte el a veszedelem. A város egyharmada lángban állt. Négy nappal előbb tört ki a tűzvész a Magyar-utcában, ott alig maradt ház ép állapot-ban. Onnan a Szappan-utcára csapott át. Ez az utca végig faházakból állott, alig volt benne kőépület. Innen továbbhara-pódzott a Híd-utcán át az Óvár felé. Most már lángokban állt a város legszebb utcája, a Monostor-utca, pompás palotáival és templomaival. Égtek a Közép-utca és a Szél-utca úriháza. Az egész város lángolt, lobogott, égett; elpusztult minden tulajdon, a gazdagok felhalmozott kincsei, köntöseik, edényeik. Aznap véres pólákba bugyolálva hunyorgott a nap. Az embe-rek szemét csípte a füst, arcuk fekete volt a koromtól. Akár-merre nézett az ember, fáklyatartó óriások sorát — égő háza-kat — látott maga körül. Az óriások mintha glédában álltak volna, lépésről lépésre nyomultak előre. Voltak órák, amikor szinte percenként léptek egyet előre. Senki sem mert a ház-ban maradni, mindenki az utcán volt. Az asszonynepek ki-hordozták az utcára ágyaikat, szekrényeiket, a kocsisoron tornyozták fel holmijukat, úgy, hogy mozogni sem igen lehe-tett. Majd fel-felkapták a cókmókjukat s továbbmenekültek a közelítő tűz elől. Szüntelen állatbögést lehetett hallani. Gaz-dáik káromkodva vezették ki az istállókból az ökröket, tehe-neket, borjakat, fekete, sandaszemű bivalyokat, karámaikból a juhokat. S közben a lángok állandó sziszegése, a recsegés-ropogás! Már nemcsak a kaszárnyák, magazinok és magán-paloták égtek, hanem a templomok is. Vigyázat! — üvöltötték az emberek. És riadtan menekültek, amikor félelmetesen köz-é-jük zuhantak a nehéz, félig már megolvadt harangok.

A meleg kezdett elviselhetetlen lenni. Az arcokról gyön-gyözött a verejték. A rend, a közbiztonság megszűnt. A kül-városokban fosztogattak, raboltak a gonosz emberek. S mikor a katonaság beavatkozott, még nagyobb lett a kavarodás, mert senki sem félt a katonáktól többé, csupán a tűztől.

Mi vár ránk éjszaka? — aggodalmaskodtak az emberek, elfeledvén, hogy megszűnt az éjszaka, mert a tűzvész nappallá

változtatta. De az éjszaka, a nappali világosság ellenére, szorongatóan félelmetesnek bizonyult. Puskaropogás, kiáltások, jajveszékelések, durva káromkodások verték fel csöndjét. Senki sem tudta, ki támadja meg s miért. A tűzvészhez hozzájött az ismeretlen veszélytől való félelem. Mindenki jajgatott, reszketve várta, mikor virrad már.

Végre pirkadni kezdett, ha ugyan megilleti ez a név a füstfelhők mögött megbújó, mocskos, szennyes villódzást. Azonban a szél elült s ennek következtében a tűz alábbhagyott valamivel. A katonaság minden igyekezete arra irányult most, hogy lokalizálja a veszedelmet. Oltás helyett, amire nem volt mód, lerombolta a tűzvész útjába eső épületeket. Egyes csapatok a rendet igyekeztek fenntartani. Akit rabláson értek, azonnal felkoncolták, vagy felakasztották egy kapufélfára. Dél tájban a helyzet javult. A városparancsnokság kidoboltatta, hogy sikerült legyőzni a tűzvészt, menjen vissza mindenki a hajlékába, akinek van még, mert a tűz nem terjed tovább, elmúlt a veszedelem.

Tótfalusi a három keserves éjszakát egyedül töltötte, távol Annától és a gyermekeitől.

Közben megbizonyosodott arról, hogy a gyújtogatókat csakugyan elfogták. Ez kétségbe ejtette. Úgy érezte, kötelessége Szakált megmenteni. A kancellári hivatalba sietett. Bethlen ott ült Teleki íróasztala mögött. Tótfalusi röviden előadta, hogy mit kíván.

— Milyen világban élsz te tulajdonképpen, Tótfalusi? — kezdte a kancellár szokott, darabos modorában. — Hát azt hiszed, mivel kancellár vagyok, van hatalmam, befolyásom, szavam? Egy fikarcnyi sincs! Az a vigaszom, hogy a kormányzónak, Bánfi Györgynek, akit utálok, szintoly kevés van. Mind a ketten német beamterek vagyunk. Ami pedig a kérésedet illeti, azt akkor se teljesíteném, ha volna is némi hatalmam. A gyújtogatók fölött hadbíróság ítélkezik, abba civil nem szólhat bele, bárki legyen.

De Tótfalusi nem érte be ezzel. Felment a helyőrségre s megtudakolta, hol van a hadbíróság irodája. Megmutatták neki. Az ajtón egy tábla volt ezzel a felírással: *Hadbíróság* s alatta: *Mathias J. hadbíró*. Tótfalusi benyitott. A szobában két

asztal volt. Egyik mögött egy himlőhelyes, szőke férfi pisz-mogott valamivel, a másik asztal üres volt.

— Mathias urat keresem — kezdte Tótfalusi.

— Az az asztala — mondta a másik németül. — Mindjárt bejön. Tessék helyet foglalni.

Tótfalusi leült.

Egy pillanat múlva nyílt az ajtó s egy tagbaszakadt férfi lépett be, nadrágját rángatva. Tótfalusi nyomban ráismert. Máté volt.

Máté is megismerte, de előbb visszaült az asztala mögé, csak aztán szólalt meg magyarul.

— Hát ön most itt van?

— Én itt.

— Nyomdája van?

— Igen.

— Kicsi a világ — mondta Máté. — Az ember csak össze-összeakad. Mivel szolgálhatok?

Tótfalusi hátrapillantott és habozott.

— Attól beszélhet — nyugtatta Máté. — Nem tud magyarul. Segíteni akar valakin?

— Igen — mondta Tótfalusi.

— Ki az?

— Egy diák, akit Leydából ismerek. Ott tanult.

— Mit? — kérdezte Máté. — A gyújtogatást?

Tótfalusi zavarba jött.

— Nekem Amsterdamban is az volt a mesterségem, hogy gonosztevők után nyomoztam — folytatta Máté. — De ott csak zsebmeteszőkökkel és tolvajokkal volt dolgom, mert ott gyújtogatók nincsenek. Magyarországra pedig azért jöttem, hogy megbosszuljam a szüleimet, akiket holmi szegénylegények éjszaka fölverték, kiraboltak, megkínóztak és világgá kergettek. Az ilyenek nem érdemelnek irgalmat. Ilyesmire ne számítsdon nálam. Különben sincs értelme, mert már halálra ítéltük mind a tizenhetet, akit elcsíptünk.

Tótfalusi erre egy szót sem szólhatott. Hisz, ha tovább erőszakoskodik, Máté még őt is meggyanúsítja, hogy a gyújtogatók cinkosa, egyetértett, összejátszott velük. Jobbnak látta hát, ha nem beszél tovább, hanem távozik. Máté elkísérte a

folynosó végéig s ott barátságosan kezefogott vele. Tótfalusi ezután kiment a tanyára.

Az estét a családjával töltötte, beszélgettek, megvacsoráztak. Aztán Anna az ölébe vette a kisebbik leányát. A nagyobbik, aki már négyéves volt, s akit Jutkának hívtak, odaállt az apja elé s nézte. Valami nem tetszett neki rajta. Nagyon mereven nézett maga elé. Előbb megrángatta a kabátját, majd amikor látta, hogy az se használ, felmászott az ölébe, arcához simult s ezt súgta a fülébe: — Már nem szeretsz?

Tótfalusi összeviessza csókolta, aztán letette a földre, felállt s visszavonult a szobájába. Hat órákor felkelt, az asztala elé ült és imádkozott. Máté közölte vele, hogy másnap hét órákor végzik ki a gyűjtőkat a helyőrségi kaszárnya udvarán. Tótfalusi nem kérdezte meg, hogy Szakált milyen halállal végzik ki. Nem az a fontos. Csak imádkozott s nézte az órát. Mikor a kismutató a hetes számhoz ért, becsukta a könyvet, lehajtotta az asztalra a fejét és hosszan, keservesen felzokogott. Tudta, hogy hiába sír, a sírás semmin sem segít, ami megtörtént, az megtörtént. De csak sírt tovább.

Déltájban kissé megnyugodott s kiment a ház elé. Jozsip tudta, hogy este kijött, de nem mert bemenni a házba, Anna uzenete a cselédekkel neki, hogy nem szabad. Jozsip nem ezt várta Tótfalusitól és nagyon megijedt. Nem tudta elképzelni, mi történhetett. Még most is meg volt szeppenve s csak állt és messziről figyelte Tótfalusit, ugyanazzal a csodálkozó és riadt kifejezéssel az arcán, mint a kis Jutka az este. Végre megszólalt:

— Mi bajod van? Mért vagy ilyen szomorú? Meghalt valakid?

— Igen — mondta Tótfalusi.

— Kicsodád? A fiad?

Tótfalusi nem felelt.

Az öreg Jozsip szánakozó arccal lépett közelebb Tótfalusihoz és hogy megvigasztalja, a vállára borult. Így álltak egymás mellett pár pillanatig. Akkor Jozsip felnézett Tótfalusira és látta az arcán, hogy már nem olyan sötét, mint az imént. Ettől felbátorodott és gyöngéden oldalba bökte.

— Mondd, hogy zöldítsed úristen.

SZAKÁL sorsa nagyon letörte Tótfalusit. Tehetsége, szorgalma, kötelességtudása, hivatástudata magasan fölébe helyezte környezetének, de a prédikátorokkal folytatott harca felőrölte akaratát, erejét.

Szakál kivégzése után napokig kesergett, szomorkodott. Mélabús lett, napokig hallgatott. Aztán megint jött valami kis esemény, ami felrázta hallgatásából, és átváltoztatta hallgatását ingerültséggé, dühhé. Mindenre neheztelt most, Kolozsvárra, Erdélyre, mindenre.

Akkor egy nap felment a szobájába és kiszedte az íróasztalból az odahelyezett irományokat. Azt a papirosköteget, amelynek ez a szó állt a fején: *MENTSÉG*. Elolvasta elejétől végig. Most nevetségesen mértéktartónak, higgadtnak találta. Csak olvasta és közben széljegyzeteket írt a szöveg mellé, dolgokat, amiket kifelejtett, pedig azokról is beszélnie kell. A csip-csup, nevetséges tűszúrásokról, amikről megfélemlített, vagy amiket restelt leírni, megörököíteni. A prédikátorok pöffeszkedő ostobaságait! Mondott ugyan valamit ezekről is, de általánosságban. Most elhatározta, hogy teljes nevükön kiírja őket, tudja meg a világ, milyenek voltak ők is, meg az asszonyaik is. És odaírta egy lap szélére: Veresmártiné. Meg a sok másik papasszony, aki fennhordta az orrát és becsmérelte a feleségét, merthogy az csak rézművesné, nem tiszteletes asszony. Mégegyszer elolvasta a kéziratát, elejétől végig, úgy hogy közben a tolla a kezében volt. S még mindig nem volt megelégedve vele, még mindig talált rajta javítani valót, súlyosbítani valót. Egy helyen azt írta: a ló. Egy másiknál meg azt: az ökör. Végül fogta a paksamétát, lement a nyomdába és kiszedte a kéziratát. Nem adta másnak a dolgot, maga szedte ki az első szótól az utolsóig. Aztán lehúzatta a szedést, betördelte és kinyomatta.

A nyomtatvány középpontjába a kerezsdi kirándulás került. Ez akkor történt, amikor Bethlen Eleket eltemették s őt kivitték a temetésre a kolozsvári prédikátorokkal. Egy szekéren hordták őket oda, mert természetesen a Bethlenek sem vették emberszámba a kisembereket, akár mesterember volt az illető, akár prédikátor. Sőt a prédikátorokat valójában kevesebbre becsülték, mint a mesterembereket, mert azok leg-

alább értenek valamihez, ezek meg csak pofáznak. Ezen a szekérúton jött rá Tótfalusi, hogy őt a prédikátorok mennyire gyűlölik.

— De nagyra vagy azzal, hogy tudsz betűt hegyezni! — mondta neki egyikük. — Láttam én már pástorembert, aki egy cseresznyemagból kifaragta a főtér nagytemplomát kicsibe.

Mikor kis könyvecskéjét kinyomatta, összefűzte és körülvágatta, bevitette az egész szállítmányt a raktárba. Mikor csinálta, az volt a szándéka, hogy szétküldeti díjtalanul a számottévó erdélyieknek, Bethlen Miklóssal kezdve a sort. Aztán, amikor kitombolta a dühét, úgy határozott, hogy előbb alszik rá egyet, vár még a dologgal. Ráér, ott vannak a könyvek a raktárban. Majd, ha egyszer újra előnti a harag, tényleg szétküldi őket.

VAGY KÉT héttel ezután hintó állt meg Tótfalusiék háza előtt. A hintóban éltesebb úrihölgy ült prémes muntliban. A kocsis leugrik a bakról, kivesz a hintóból egy táskát s mind a ketten befelé tartanak. Tótfalusi hátrább húzódik az ablaktól s leül a kanapéra. Közben hallja, hogy kint hangos csivitelés folyik, a vendég hölgy összecsókolódzik a feleségével s már jönnek befelé.

— Adjon Isten, Miklóska — köszönt rá az idős hölgy Tótfalusira. — Ugye nem ismer meg?

— Nem tudom, kihez van szerencsém — mondja Tótfalusi udvariasan s felemelkedik.

— Én Dobos Zsófia vagyok, a megboldogult Topheus püspök húga — mondja a hölgy s valóban: ahogy Miklós jobban megnézi, tényleg olyan, mintha maga a püspök volna női formában.

— Emlékszik rám, Miklóska? — kedveskedett a nemzetesasszony. — Én mindjárt megismertem, pedig ugyancsak megemberesedett, mióta utoljára láttam. S milyen derék felesége van — bókolt Anna felé.

Tótfalusiék bevezették a vendéget a nappaliba. A lány éppen ebédhez terített.

— Rosszkor jöttem — mondta a látogató.

— Dehogy is jött rosszkor, kedves Zsófi néném — kedveskedett Anna. — Itt ebédel nálunk.

— Nem látogatóba jöttem én lelkem, hanem, hogy az urával tárgyaljak.

— Tárgyaljanak ebéd után, Zsófi néném — indítványozta Anna. — Az uram nem szalad el.

Zsófi néném belenyugodott, Anna meg magukra hagyta őket s kiment a konyhába.

— Mi van ebédre, Teréz? — kérdezte a szakácsnéjától.

— Amit a nemzeti asszony az este meghagyott: tyúkhús leves, főtt marhahús tormával és bábafánk.

Anna megnyugodott s bement. A nagyasszony már egy karosszékben ült s a táskáját nyitogatta, amit a kocsisa hozott.

— Ez az, amit meg akarok mutatni magának, Miklóska. Mert hallottam ám, hogy nem pap lett, hanem tipográfus. Mindjárt mondotta szegény fivérem, mikor kiküldték Hollandiába: meglátod, ez kinnmarad nyomdásznak, mert nem boldult meg, hogy hazajöjjön ebbe a nyomorúságos Erdélybe papnak.

Bizony jobban tettem volna, gondolta Tótfalusi, de csak magában s nézte, hogyan bontogatja Zsófi néném a csomagot. Nyilván a megboldogult hátramaradt írásai, gondolta. Meg is kérdezte Zsófi nénitől, mikor látta, hogy valóban írást szed elő.

— Tán csak nem a nagytiszteletű püspök úr prédikációi ezek?

— Nem, nem — mondta Dobos Zsófia. — Nem azok.

— Hát miféle írások?

— Az én írásaim — büszkélkedett a látogató. — Az én kezem írása.

— No lám — csodálkozott Tótfalusi.

— Bizony, Miklóska — szólt Zsófi néném. — Olyan könyv ez, tipográfus uram — folytatta büszkén — olyan könyv, amelyet Erdélyben még se férfi, se asszony nem írt s nem nyomtatott ki.

— Vajjon? — álmélkodott Tótfalusi.

— Úgy van, ahogy mondom — folytatta Zsófi néném. —

Szakácskönyvet hoztam. Még hozzá olyat, amelyben csupa ki-próbált recept van. S nem magam próbáltam ki őket, hanem megboldogult fivérem, akinek én voltam a gondozója, kinek házáat, konyháját vezettem, s az utóbbi nem volt könnyű dolog, mert drága megboldogult fivérem értett az ételhez s szerette a hasát. Gondolhatja tehát, tipográfus uram, mennyire vigyáztam, hogy változatos kosztja, asztala legyen. Amit én föladat-tam, hetekig nem jött újra elő. Mert tudtam én annyi ételt, hogy azt mondogattam később, csak tudjam mind leírni s férjen be a könyvbe, mert annyi sok. Aztán, mikor drága, jó fivérem elhalálozott, és megszűnt a nagy sütés-főzés, én el-határoztam, hogy összeszerkesztem könyvvé a receptjeimet és előre kiterveztem, minek hol a helye, mi hova jöjjön. Előbb a levesételek, aztán a húsok és különféle pecsenyék s aztán külön vettem sorra azokat is: kezdtem a tehénnel, folytattam a lúddal meg a tyúkkal, aztán jöttek a disznóféleségek, malacsült, májas, véres hurka s más effélék s végül a tészták és bélesek, illetve a végéhez még hozzácsaptam a böjti étkeket s liktáriumokat is.

Itt lépett be Anna újra a szobába. Egy pillanatra leült a pamlag szélére és hallgatta, hogy Zsófi néném mit mesél. Amikor megértette, hogy miről beszél, illetve, hogy miről tárgyal az urával, elsápadt s valami ürüggyel kiment a szobából.

Zsófi néni elmerült könyve ismertetésében és magasztalásában.

Észre sem vette, hogy Anna eltűnt. Mert ő egyre csak lapozgatott a kéziratában és magyarázott Tótfalusinak.

— Megvan itt minden húshoz a megfelelő szósz, vagy köret, ki hogy szereti, kásával vagy gombóccal, sufával, vagy spékkel. És az se mindegy, hogy milyen az a szósz, hagymás-e, vagy gyömbéres, vagy csak egyszerű vendéglé. Ebben a könyvben mindegyik benne van, minden ki van próbálva, mert drága jó fivérem hol így, hol úgy kívánta. De nem mindegyik ízlett egyformán neki. Amelyiknek a végére odaírtam: *igen jó*, az ízlett főképpen neki.

Ezalatt Anna a szakácsnéval tanakodott a konyhában.

— Nagy baj van, Trézsim — kezdte el. — Olyan vendé-

günk van, aki igen érti az ételeket. Nem lesz rusnya az az ebéd?

— Már, hogy lenne rusnya, amit én főzök — méltatlankodott Terézia.

— Úgy értem — mondta Anna —, hogy nem lesz-e kevés? Csapjon hozzá Trézsim még valamit. Úgy az elejére, mint a végére, nehogy szégyenben maradjunk.

— S mi legyen az? — kérdezte Terézia.

— Első ételnek valami könnyű dolog.

— Velős palacsinta? — ajánlotta Terézia.

— Az jó lesz — helyeselt Anna. — S csináljon második tésztát is. A sültöz mi lesz?

— Törött pityóka. De adhatok kompótot is hozzá.

— Meg salátát — mondotta Anna. — Csináljon lelkem egy miskulanciásat.

Mire bement, azok odabenn már igen messze tartottak. Zsófi néném éppen afelől faggatta Tótfalusit, hogy mi jót evett Hollandiában.

— Ott főként a tengeri halak jók. A stockfisch, vagy tőkehal, a lazac és egyéb tengeri halak.

— Vidrát esznek-e ott?

— A vidra nem hal — mondta Tótfalusi.

— Már hogyné volna lelkem hal, ha vízben él? Nem rossz az rántva. Fivérem szerette. Hát még mit evett?

— Igen jóféle sajtok vagynak ott. Soványak, zsírosak. sárgák, és zöldek. Meg kókok, torták, marcipánok, piskóták, porhanyós perecek.

— Gyümölcszalcot esznek-e? — érdeklődött Zsófi néném.

— Hát! — mondta Tótfalusi. — Meg mézeskalácsot, mandula-kenyeret. Az édességek után meg kávét isznak.

— Azt nem kívánta a szegény megboldogult. Ő édesbort ivott a tészta után.

— Ott is isznak bort, de inkább serrel élnek és mivel ott nyirkosabb az ájer, mint mifelénk, a rumos teának és a puncsnak nagy a kelete.

Itt tartottak éppen, mikor a cselédleány bejött és odasúgta Annának, hogy kész az ebéd.

— Fáradjunk át a szomszéd szobába — indítványozta Anna. — Az ebéd tálalva van.

Zsófi néném felemelkedett. Átmentek a szomszéd szobába s asztalhoz ültek.

— Tessék hozzákezdeni — kínálta Anna a vendégét.

Az csak nézte a levesestálat, melyet Anna feléje tolt.

— Milyen leves ez, lelkem? — kérdezte bizalmatlanul.

— Tyúkleves, Zsófi néném. Apróléklevés — folytatta Anna, szorongva. — Csirkeláb van benne s máj, meg zúza.

— Gombóc van-e benne? — kérdezte a vendég.

— Van benne az is, néném — mondta Anna s hirtelen megjött az önérzete. — Májgombóc van benne, Zsófi néném.

— Az jó — bólogatott Zsófi néni. — Ha hibázik a májgombóc a levesből, az nagy hiba.

— Lászon hozzá, néném — tolta feléje újra Anna a tálat s a levesszedő kanalat.

— Nem azért dicsértem, lelkem, mintha kívánnám. Én levest nem eszem — mondta Zsófi néni egyszerűen és határozottan.

Anna elkomorodott. Tótfalusi is. Némán kanalzták a levesüket, miközben Anna kivitette a tálat s meghagyta a lánynak, hogy adja fel a következő fogást.

— Ez micsoda? — kérdezte a vendég.

A velős palacsinta volt, amivel Anna hirtelenében gazdagította fel az ebédjüket.

— Velős palacsinta — mondotta.

— Biztos, hogy finom — udvariaskodott — Zsófi néni. — Sajnálom, hogy nem ehetem belőle.

Anna intett a lánynak, hogy vigye ki és hozza a következő fogást.

— Ez micsoda? — kérdezte a vendég.

— Tehénhús tormával — mondta Anna szorongva.

— Az jó étel — bólított a vendég. — Kivált, ha salátát is szolgálnak fel hozzá.

Éppen hozta a lány. Anna Zsófi néném felé tolta a tálat.

— Köszönöm, lelkem — mondta Zsófi néni — de nem élek salátával. A húst, azt megkóstolom, de csak egy falatot.

S akkora falatocskát szedett ki a tálból a tányérjába, mint

egy szem dió. A kompótból se vett és a bábafánkot is visszatudasította, pedig liktárium is volt hozzá. Egyikük se tudta, mire véljék ezt a viselkedést.

— Nem evett semmit, Zsófi néném — mondta Anna az ebéd végén panaszosan. — Tán nem volt jó az ebéd?

— Nagyon is jó volt, lelkecském, megítéltem én minden egyes fogást. Hanem rossz a gyomrom és nem bírok semmit megemészteni. Mindig is rossz volt. Én nem magamnak főztem, s nem a saját használatomra írtam a szakácskönyvet, hanem azoknak, akiknek jó gyomruk van és bírják az ételt, mint a szegény megboldogult...

Anna megnyugodott.

Ebéd után visszamentek a nappaliba s a táska mélyéről megint előkerült egy nagy paksaméta írás. Tótfalusi átvette és megígérte, hogy végigtanulmányozza. Zsófi néném felszólította Tótfalusit, hogy bírálja meg szigorúan azt, nemcsak a stílus szempontjából, hanem abból a szempontból is, nem maradt-e ki belőle valami, ami belevaló. Tótfalusi ezt is megígérte. Csakhogy persze, mikor Zsófi néni eltávozott tőlük, annyira igénybe vették ismét a napi gondjai s a velük járó bosszankodás, hogy a szakácskönyvről teljesen megfeledkezett. Három hónapig eszébe sem jutott. Akkor egy nap beállított a püspök nővére a nyomdába.

— Mennyire van a könyvemmel, tipográfus uram?

Tótfalusi nem merte bevallani, hogy még hozzá se nyúlt, hát csak annyit mondott, hogy foglalkozik vele, de nagyon az elején van még és eltart egy ideig, amíg kiadhatja a parancsot a legényeinek: szedhetitek, mehet! S mikor Zsófi néni megnyugodva eltávozott, fölment a lakásba és kereste a kéziratot, de nem lelte sehol.

— Hun az az írás, amit Zsófi nénénk hozott? — kérdezte Annát.

— Nincs az asztalodon? — mondotta Anna.

— Nincs.

— Nem vitted le a nyomdába?

— Ott már kerestem. Nincs sehol.

Anna hirtelen a hcmlókára csapott.

— Tudom már, hol van — mondotta. — Levittem a konyhába, hogy megmagyarázzam Teréznek, hogyan csinálják a karimás kását a Zsófi nénénk receptje szerint.

S már hozta is a kéziratot. Tótfalusi pedig hozzálátott, hogy rendbeszedje és megadjusztírozza, mert igen rendetlen, nyomdai dolgokban járatlan asszony kézírása volt. Mindenekelőtt felosztotta fejezetekre és paragrafusokra, megjelölte, mit nyomjanak vastagon, sőt még mutatótáblát is csinált, hogy az olvasó mindjárt megtalálja, amit keres. Aztán a teljesség szempontjából nézte át a kéziratot, nehogy Zsófi néném azzal vádolja, hogy nem tett eleget annak, amire felkérte és kijegyezte a hiányokat. Azt pedig bőven talált. Hiszen volt alkalma megfigyelni, amikor külföldön járt, mit szolgálnak fel az előkelő helyeken. Különösen a szószokat találta egyformának, mindegyikben gyömbér volt, meg szegfűszeg. Milyen más szószot kevernek ma már a francia szakácsok! A cukrásztudomány is nagyot fejlődött az utóbbi években. Főképpen Bécsben! Hiányolta a csokoládés és citromos önteteket, a krémekeket és fagylaltokat. S mintha feltámadt volna benne a régi lelkiismeretes teológus, aki héber, görög és latin Szentírást rakott ki maga elé — javítgatta a Károli biblia félreértéseit és nyelvi elavultságait — mintha az a teológus ébredt volna fel benne, akit már elfelejtett és eltemetett, úgy javítgatta, olyan buzgalommal Dobos Zsófia szakácskönyvét, úgy csinált hozzá jegyzeteket, ilyen kifakadásokkal: — Hát a spárga hol marad? S hol a paraj? A sárgarépa párgolva! Töltött kalarábé! Mi van a karfiolával? Hol az endivia saláta? — Felírta, hogy nem találja sehol az articsókát, aztán eszébe jutott, hogy mégis elhagyja, mert nálunk nem eszik. Ellenben megkövetelte, hogy Zsófi néném bevegye a karmonádlit, amiről megfeledkezett, a sajtos téstát, vagy sajátlagos nevén makarónit.

S mikor Zsófia legközelebb bejött, átnyújtotta a jegyzeteit. Zsófi néni hálásan megköszönte, hogy ennyit bajlódott, foglalkozott a könyvével, visszakérte a kéziratát s megígérte, hogy kijavítva és kibővítve hozza vissza Tótfalusinak. De míg a kézirat visszakerült, Tótfalusinak, aki egyre rosszabbul aludt, még sok más hiány eszébe jutott álmatlan éjszakáin. Különösen a halétkek listáját találta hiányosnak. Nem mintha azt kívánta

volna Dobos Zsófiától, hogy vegye be a könyvébe azokat a finom különlegességeket — halban, rákban, csigában, kagylóban — amiket csak a tenger közelében élő népek ismernek és élveznek, azt azonban elvárta, hogy írja meg, hogyan kell elkészíteni a compókot, galócát, és orsóhalat, amelyek januári étkek, míg márciusban inkább a gobhal, a gélgőcse és a tok időszerű. S mikor Zsófia ismét jelentkezett, felszólította, hogy írjon a könyvéhez előbeszédet, kifejtve benne a szakácsművészet általános irányelveit. Mert ha nincsenek is annak olyan szigorú törvényei, mint a matematikának és a fizikának (mert itt minden a gusztuson múlik) — vannak, akik a kövér húst szeretik, mások a soványat preferálják, vannak, akik véresen eszik a pecsenyét, mások szárazon — de azért vannak kérdések, amelyekben a legkülönbözőbb ízlésű emberek is egyetértenek. Zsófia ennek a felszólításnak is eleget tett, megint elvitte és megint visszahozta a kéziratát pótlásokkal s a terjedelmes elő- és utóbeszéddel és ekkor kezdődött köztük a civakodás. Zsófi néném nem találta könyvéhez méltónak se Tótfalusi papirosát, se a betűit. Ebben Tótfalusi igazat adott neki. — A papirosa valóban nem finom s átüt rajta a nyomás, de mit csináljon, ha nem mártanak különbet Erdélyben. Betűi is kopottak, elismeri, de eddig még senkinek sem volt panasza se betűre, se papírra, mindegy az nekik.

Zsófi néném azonban nem így vélekedett, csak rázta a fejét.

— Olyan ez — mondta szakértő arccal — mintha mindegy volna, hány tikmonyt ütök ebbe vagy abba az étékbe, mennyi sót, mennyi paprikát, milyen fűszert rakok beléje. Én csak tudom! Hogy mondhatja hát, tipográfus uram, hogy a könyvnek mindegy, milyen a betűje, s milyen a papirosa, csak könyv legyen?

Tótfalusi erre úgy elszégyelte magát, hogy mihelyt Zsófi nénitől megszabadult, lement az öntödébe, hogy felújítsa a betűanyagát. Be is fűttette tüstént a kemencét, hivatott egy inast, hogy forraljon vizet, előszedte a patricáit, hogy fellágyuljanak és délután hozzálátott a betűvéséshez. Persze mindent egyedül kellett, hogy csináljon, segítsége nem volt, a legényei, és az inasai ügyetlenek voltak, így hát egyedül verte bele a rudacskákat a matricáiba, egymaga pötyögtette ki aztán a

szerszámból is az ólombetűket. Lassan ment, unalmas munka volt, el is szokott tőle, bele is fáradt hamarosan.

— Az isten verje meg ezt a kerge vénasszonyt! — fakadt ki. — Épp neki nem jók az én betűim? Épp ő az, aki végre észreveszi, amit senki sem, hogy milyen nyomorúságos, korhadtt mindent, ami körülvesz: mert nemcsak a szerszámaim korhadtak és elavultak, hanem minden egyéb: a viszonyok! Egyedül ennek a vénasszonynak fontos Erdélyben, hogy újak-e, kopottak-e a betűim, fehér vagy szürke-e a papiros, amire rányomom?

Minden keservét eszébe juttatta ez a Dobos Zsófia, mindazt, amit meg akart csinálni s amiről lemondott a megértés és az eszközök hiányában. Eszébe juttatta, hogy ide s tova három éve csak gyászjelentéseket és kalendáriumokat nyomtat az eredeti programja helyett. Dehát kinek is nyomja? Kinek kellene azok?

Úgy fölbosszantotta a bolondos vénasszony, hogy a végén kijelentette, hogy nem nyomtatja ki a könyvét, vigye máshova. És mikor a püspök húga sértődötten táskájába gyömöszölte a kéziratát, és dacosan felszegve állát eltávozott, Tótfalusi valószínűséggel fellélekzett, hogy végre megszabadult ettől a háripiától.

Egy bolondos vénasszony, aki semmivel sincs megelégedve, akinek semmi sem elég jó, kinek nem volt ilyenekkel dolga? Szóra sem érdemes mindennapi eset. Igaz, igaz — de Tótfalusit mégis hetekig bosszantotta ez a groteszk kis epizód.

NÉHANY hét múlva megcsillapodott és most már kezdte az idejét sajnálni, amit erre a szakácskönyvre vesztegetett. Mi a csudának törte annyit a fejét, hogy mi maradjon ki és mi jöjjön még bele, milyen marcipán, milyen fánk, milyen gyümölcskocsonya, hogy a püspökök és a főnemesek konyhája változatosabb legyen? Hogy minél több ízletes fogást szolgáljanak föl nekik? És elhatározta, hogy ő maga ír majd szakácskönyvet, de nem a nagytiszteletű papoknak és más nagyságos személyeknek, hanem a polgári háziasszonyoknak. És abba nem tesz bele fácánt, foglyot, császármadarat, meg kókokat, szulcokat és önteteket, hanem összeírja az egyszerű, de ízletes

ételeket, különös tekintettel a főzelékfélékre, amiket a magyar konyha elhanyagol, amilyen a sóska, a sárgarépa, a zöldbab vajjal vagy vastag mártással és más egyebek. Meg is csinálta és ki is nyomtatta, a következő cím alatt:

Az nép számára való együgyű

FŐZŐ KÖNYVECSKE

*iparos és polgárasszonyok számára
összeírta*

M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS

KÖZBEN megint megszorodtak a gondjai. Egy nap újra megjelent a házában a városházi hajdú egy cédulával, amelynek aláírása nem volt kibetűzhető. De Tótfalusi már tudta, hogy megint Albach úr óhajtja látni, miután nem fizette ki az adóját és haladékat sem kért, ahogy Albach úr annakidején barátságosan ajánlotta volt neki.

Valóban Albach úr hívatta. Felkelt a helyéről, kezefogott Tótfalusival. Azt mondta neki:

— Régóta nem láttuk egymást.

— Adóhivatalba senki nem megy látogatóba, ha nem hívják, — tréfálkozott Tótfalusi.

— Ez igaz, — hagyta rá Albach úr kedélyesen. — De tessék csak nézni, — mondta s előhúzta a regisztert. — Az ön adólapja még mindig üres.

— Mennyire rúg az adótartozásom? — kérdezte Tótfalusi.

— Ja, azt össze kell számolni előbb, — felelte Albach úr és rezignáltan a pennája után nyúlt. — Nem egyforma, évről évre emelték.

Aztán hallgattak egy darabig, míg Albach úr számolt. Végül összeadta az eredményt és egy kis papirosra kiírta Tótfalusinak. Az oda volt elképedésében, meg is volt rá az oka. Ő úgy tudta, hogy valamikor huszonöt pénz adót szedtek minden tűzhely után s amikor háború volt, húsz-harminc forintba emelték a kontribúciót. Őtöle azonban csak készpénz-

ben négyszáz forintot követel a város, azonkívül százhusz köből búzát, háromszáz köből zabot, hatvan szekér szénát és ötven mázsa húst. Mire? — álmélkodott Tótfalusi.

— A helyőrség eltartására, — mondta Albach úr.

— Ez rengeteg összeg, — fakadt ki Tótfalusi. — Ezt én megfizetni nem tudom.

— Tessék megpróbálni valamit, — biztatta a jóindulatú Albach úr. — Talán le tudja csökkentetni.

Tótfalusi előbb Mátéra gondolt. Az azt mondta neki, mikor búcsút vett tőle, hogy forduljon hozzá, ha valami baja van, ő majd eligazítja. Csak Szakálon nem tudott segíteni (igaz, hogy azon nem is akart), mert gyujtogatásért halál jár s már kimondták az ítéletet. Felrohant hát a helyőrségi kasszárnnyába s benyitott abba az irodába, amelyben annakidején Máté dolgozott. Csakhogy ezúttal más ült Máté asztala mögött és ez azt mondta neki, hogy Máté, mint kiküldött nyomozó, mindössze hat hónapig volt Kolozsvárt és most Szebenben van, mert Rabutin generális mindig odaküldi, ahol éppen szükség van rá. Itt hát nem ért el semmit. Átment a kancelláriába. Megtudta a portástól, hogy Bethlen úr korareggel bejött. Ott ült Teleki asztalánál.

Tótfalusi elébe terjesztette ügyét.

— Már a múltkor megmondtam, hogy tőlem semmit se kérj, — förmedt rá a kancellár. — Nincs nekem hatalmam, vagy akaratom. Én egyszerű beamter vagyok. Még annyi előnyöm sincs az állásomból, mint Apor Istvánnak, aki megvette a császártól negyvenezer forintért a harmincadokat és másik tizenkétezer forintért az arany- és higanybányák jövedelmét. Ezért a császárnak átalányt fizet, maga pedig zsidónak adja árendába a kamarális jövedelmeket és ezzel munka nélkül zsírosodik. És mindez a legszebb rendben van így. A császár nem jár rosszul, mert legalább tudja, mire számíthat és azt megkapja pontosan. S jól járnak a többiek is, Apor is, a zsidai is. Mert itt, öcsém, mindenki lop és csal, aki csak tud és kereskedik az országgal. Apor a malmokra vetette magát.

— Az enyémet is magához akarja kaparintani, — mondta Tótfalusi.

— Gyújtsd föl, vagy bontasd le, de ne kezdj ki vele. Kár

harcolni érte, mert alul maradsz, — figyelmeztette a kancellár. — Most övé a potencia. Amíg még Kinsky élt, nem mondom, volt szavam, de mióta Kollonics bíboros bírja a császár fülét, aki nem bízik bennem, mert protestáns vagyok, azóta egyre nehezebb a helyzetem. Mindenki összefogott ellenem, percről percre várom, mikor ejtenek el végérvényesen. Így Bánfi s Apor büntetlenül garázdálkodhatik, engem meg gáncsolnak, szidnak, belém rúgnak, ahányszor alkalmuk nyílik rá.

— Úgy, mint belém, nagyságos uram, — mondta Tótfalusi. — Engem is szapulnak mindenfelé. A prédikátorok, akiket tudásban háromszor fölülmúlok, nem tekintenek magukkal egyenrangúnak, fitymálnak, rút neveket raggatnak rám, mint Rézműves, Demeter és Ötvös Sándor, cirmolnak, bosszantó beszédekkel kesergetnek örökösen.

Itt fölpillantott Bethlenre, hogy vajjon mit szól mindehhez. Hanem az igen haragosan tekintett vissza rá.

— Meg vagy te veszve, Tótfalusi? — förmedt rá haragosan. — Én a haza sorsa fölött bánkódom, te meg az apró-cseprő sérelmeidet hozod elő? Ne zavarj!

Tótfalusi fülig elvörösödve sompolygott ki a kancellártól. — Ezzel is elrontottam a dolgomat, — morogta keservesen.

MIKOR hazaérkezett, a következő levelet találta az asztalán:

A FIATAL BLAEU LEVELE TÓTFALUSIHOZ

Mélyen tisztelt Tótfalusi Úr!

Köszönettel nyugtázom hozzánk intézett szíves sorait, melyekre én válaszolok apám helyett, aki munkás életének hetvenhetedik esztendejében, ez év januárjában Istenhez költözött. Így hát ő már nem olvashatta a levelét, mely pedig bizonyára megörvendeztette volna, mert gyakran emlegette kedves Tótfalusi urat és fájlalta, hogy elköltözködött Amsterdamból. A nyomdát most én vezetem, szerény képes-

ségeim szerint. Mint ittlétének utolsó éveiben, főként térképet és hadtudományi könyveket nyomtatunk, mert most az ilyen természetű könyvek érdeklik leginkább a publikumot, meg népszerű tudományos füzetek a hold járásáról, a csillagok állásáról és ilyenekről. Bibliát mi már nem nyomtatunk. Hanem most jelent meg nemrégiben Athiasék hébernyelvű bibliája, melyről közzétette az újságokban, hogy száz aranyat fizet annak, aki abban hibát talál. De bizony megjárta vele, mert egy londoni zsidó hétszáz hibát fedezett fel a bibliájában, és ugyanannyi darab aranyat követelt tőle. Úgy kell neki, minek hetvenkedett.

Őn jól tudja, Tótfalusi uram, mint szakmabeli, hogy a legnagyobb éberséggel sem lehet hibamentes könyvet előállítani, mindig marad, ami elkerülte a korrektor figyelmét. Hiszen *q u a n d o q u e b o n u s H o m e r o s d o r m i t a t*. (Néha még a jó Homeros is elszundít.)

Amsterdami közös ismerőseinkről a következőket jelenthetem: Weiszék jól vannak, unokahúguk, Wyderné nagy társadalmi életet él. Nemrégiben találkoztam a nótárius úrral, aki hitvesével együtt szeretettel üdvözli Tótfalusi urat.

A főjegyző hitvese? — tűnődött Tótfalusi, — aki tiszteltet? Az csak Franciska lehet. — És elmosolyodott.

Ez a levél s a közlések, amiket tartalmazott, hetekig foglalkoztatták Tótfalusit. Ezer dologra emlékeztették, visszaidézték, amiket már feledni kezdett, hollandiai emlékeit. Milyen más ott minden, mint Erdélyben! Ott mindenki állja a szavát, betartja, amit ígért, itt meg mindenki felelőtlen, hanyag és hazudik. Senkiről sem tudhatod előre, mit várhatsz tőle, mert mindenki görbe utakon jár és csavaros eszű.

A KÖVETKEZŐ hónap első felében a zsinat maga elé idézte Tótfalusit. Miklós fel volt készülve erre az intézkedésre. Tudta, hogy egy egész falka csahol ellene: a prédikáto-

rok. Azok minden cselekedetét szemmel tartották, minden lépését megvitatták, természetesen a legaljasabb rosszhiszműséggel. Tudták, hogy fenn járt a hadbírósnál Szakál érdekében, hogy ismerte a gyujtogatás miatt halálra ítélt Szakált. Nem tudta, mit akar tőle a zsinat, de el volt készülve a legrosszabbra is.

A püspök megnyitotta az ülést, majd Németi Sámuelnek adta át a szót.

Az mindenekelőtt a nagy tűzvészről beszélt, mely a várost majdnem teljesen elpusztította. Hogy ez a tűzvész isten különös kegyéből került-e el Tótfalusi Kis Miklós uram házáat, avagy más okból — mondotta, súlyos pillantást vetve Tótfalusira — azt én nem firtatom. Adjunk hálát istennek, hogy a háza megkíméltetett s vele a nyomda s az ott lévő betűk. E betűk tudvalévőleg a kolozsvári eklézsia, illetve a kollégium betűi és csak letétben vannak Tótfalusi uramnál, mintegy az ő gondozása alatt. A tűzvész azonban éppúgy el is pusztíthatta volna Tótfalusi uram nyomdáját, mint ahogy megkímélte. Nem tartom tehát helyesnek, hogy egy helyen legyenek felhalmozva a betűk és az a javaslatom, vegyük vissza őket Tótfalusi uramtól, aki nyilván megvan nélkülük is, hiszen nincs is annyi munkája, mint amennyi betűvel rendelkezik, — folytatta gúnyosan. — Nyugodtan visszakérhetjük tőle tehát, annál is inkább, mert amikor Tótfalusi uram átvette az eklézsia és a kollégium betűit, ő felettébb becsmélé azokat, azt mondván, hogy szétmentek már a sok használatban, s olyanok, mint a békák, amikor az ember rájuk tapos és hogy csak annyi értékük van, amennyit nyomnak, az egészet át kéne önteni. Nem tudom, megcselekedte-e ezt Tótfalusi uram, vagy elhagyta. Csak azt tudom, hogy én már az átadásakor gondoltam arra az eshetőségre, amelyet most előterjesztek és lemérettem Tótfalusi urammal az egyház és a kollégium betűit. Igaz-e, Tótfalusi uram?

— Igaz, — mondta Tótfalusi, aztán gőgösen kijelentette, hogy a betűk megvannak, ha akarják, elvitethetik, őneki nem kellene. De tudta jól, mire ment ki az egész dolog. Németi Sámuel uramnak nyilván a fülébe jutott, hogy ő egy szebeni nyomdással praktikált, aki ölmot adott cserébe az eklézsia

kopott betűiért. Nem sokat adott és kapott, egy félmászt se tett ki az egész, de bármily csekélység is, amit elkövetett, idegen jószággal üzleteskedett s ha ez nyilvánosságra kerül, ki-törhetik vele a nyakát.

Az ócska betűk lemérése s ezzel a hiány megállapítása ugyan elmaradt, mert a konzisztórium úgy határozott, hogy az ócska betűk lemérésétől eltekint és Tótfalusi hitére bízza, mit vett át és mit ad vissza. Egyébként Németi Sámuel maga sem gondolta komolyan, hogy a betűket leméreti, csak érté-sére akarta adni Tótfalusinak, hogy tudnak a dolgairól, tehát ő se tartsa magát különbnek másnál. De ennyi elég volt Tót-falusinak. A konzisztórium ülése után napokig az járt a fejé-ben, hogy fölgyujtja a nyomdát s mindent, ami benne van, maga pedig elbújdosik és magával viszi, egy kopja hegyére tűzve az erdélyi nagyurak hitlevelét s mutogatni fogja min-denkinek, íme, ez az erdélyiek hite, így nyomorították meg a hazája javára teljes lélekkel igyekező szegénylegényt. Aztán megint mást gondolt. Nem lesz gyujtogató, hanem akármit mond is Anna, fölül vele, meg a gyerekeivel egy szekérre és kiviszi őket Hollandiába. Napokig foglalkozott ezzel a tervvel fájdalmas tépelődésben, aminek nyoma van a naplójában is, ahova ezt írta:

Megvallom, nehéz énnékem, minekutána ifjúi erővel annyi keresményemet a Hazába behoztam, itt a köz jóra való igyekezetim miatt elköltöttem és itt már annyira megfeneklettem: vénségemre megválni házamtól s világgá menni annyi cseléddel és olyan gyengékkal olyan útra (Belgiumba, amelynek nyelvén nem értenek) indulnom... És ha ott véletlenül történik nekem szemem hűnyása, gyámoltalan álla-potjokban azokat valahol a más ember fala alatt eszik meg az ebek, vagy ha életben maradnak is, bényeli őket az idegen föld és édes hazájoknak csak hírét hall-ják nagy zokogva...

Kihozatta raktárából a *Mentségeit* és elküldte mindenki-nek, aki Erdélyben számított.

DE MÁR legfőbb ideje, hogy elmondjuk, mi történt azon a bizonyos kerezsdi úton.

Kerezsden volt a nagytekintélyű és nagyhatalmú Bethlen Elek várkastélya, ott halt meg s ott is temették el. A temetésen sok nagyúr vett részt, az ország főméltóságai és meghívták az értelmiség képviselőit is, köztük a kolozsvári prédikátorokat, hozzájuk véve, mint tógás embert, Tótfalusit is. A papok megbeszélték egymás között, hogy együtt mennek szekéren Kerezsdre. Voltak vagy huszan, nagytemplombéliek, hidelveiek, sőt hóstátbeliek is. Németi Sámuel házában volt a találkozó. Az gazdagon terített asztallal várta a kompániát, hogy útközben meg ne ehüljenek. Volt az asztalon minden jó: sódar, kolbász, szalonna és hideg húsok, amit persze bőven locsoltak borral. Tótfalusi elkésve érkezett, a társaság már felkelt az asztaltól, mindnyájan be voltak kissé szeszelve és hangos jókedvvel kapaszkodtak fel a szekérre. Tótfalusi nem reggelizett, hát rosszkedvű volt. Ámde engedve ama rossz szokásának, amelyet Erdélyben felvett, mindjárt azzal kezdte, hogy panaszkodott. Hogy őt mindenki elnyomja, üldözi, hogy miféle alja munkákkal foglalkozik s hogy amihez legjobban ért, a betűvésés, itt nem kell senkinek. S már éppen el akarta mesélni, hogy mi minden történt vele, de útitársai, kikben dolgozott az ital gőze, únták e nyavalygásokat és egymással kezdtek társalogni. De Tótfalusi nem hagyta elhallgattatni magát és csak panaszkodott tovább, rendületlenül, amíg Németi Sámuel rá nem szólt:

— Hagyjad már abba. Ismerjük ezt a litániát.

Aztán egy másik pap, Nagy János:

— Nem is megy neked olyan rosszul, ahogy mondd, csak siráncozol. Örülj, hogy van munkád.

Még Bakfark Simon is beleavatkozott:

— Mit rontod a más jókedvét, te kuvik? Jöttél volna idejében, hogy velünk reggelizz, akkor nem beszélnél ilyen szárnalmas, nyavalyás dolgokat, mikor ilyen szépen süt ránk a nap. S te ahelyett, hogy örülnél neki, hogy rádsüt és langyos szél símogat, keseregsz. Mintha neked volna egyedül a világon bajod!

— Kelmed mindig támogatásban részesült, — mondta

Csepregi Turkovics Mihály. — Küldték külföldre tanulmányútra. Kinek jutott ki ez közülünk?

— Engem azért küldtek ki, hogy kinyomassam a bibliát, — vágott vissza Tótfalusi. — El is végeztem.

— Tudjuk, tudjuk, — ellenkezett Csepregi. — Eleget emlegeti kegyelmed.

— Nekem van Jansenius bibliám, — szólt közbe Németi Sámuel. — Az nemcsak öregebb, de jobb is, mint amit kegyelmed forgalomba hozott.

— No már ilyet ne mondjon, hogy jobb! — vágott vissza Tótfalusi. — Azt már én jobban tudom. Mert én szedtem ki a hibákat belőle.

— Márpedig én azt állítom, hogy jobb, mint a kegyelmedé, — erősítgette Németi Sámuel.

— Mit vitázunk ilyen bolondságokon? — mondta Bakfark. — Igyunk! — kiáltotta s előhúzta butykosát. Elsőnek Tótfalusit kínálta, de annak nem kellett az ital, ő csak panaszkodni kívánt. De nem volt többé kinek panaszkodnia, mert senki sem hederített rá. A butykos körben járt a temetésre készülő, kicsattanó arcú, kövér prédikátorok között, akik pajzán történetekkel szórakoztatták egymást s a csattanóhoz érve nagyokat ütöttek egymás térdére és oly harsogva nevettek, hogy csaknem kiestek a szekérből. Tótfalusi csak nézett maga elé bánatosan. Sehogy sem értette, mért oly jókedvűek. A történeteket, amiket meséltek, ostobáknak találta, nem értette, mit tudnak rajtuk akkorákat nevetni. És ezek hirdetik a szószék-ről Isten ígését, ezek prédikálnak, oktatnak másokat? Most megmutatják igazi arcukat. Nem gondolkozó, elmélkedő emberek ezek és semmiképpen sem méltók arra a hivatalra, melyet betöltenek. Ezek éppen olyan torkos, italos, parázna emberek, mint azok, akiknek ezt a szemükre vetik.

Tótfalusi többé meg sem szólalt az úton. Mikor megérkeztek, úgy szállt le a szekérről, hogy el sem búcsúzott útitársaitól és nem a társaságukban vett részt a temetésen, hanem hátul maradt, elvegyült a nép között. A halotti torból sem kért, még a halott házinyomdáját sem tekintette meg, amelyen már nyomták az egyik pap búcsúztatóját, hanem alig ért véget a temetés, felült egy parasztszekérre és hazautazott.

A MENTSÉG szétküldözése nagy vihart váltott ki Erdélyben. A papok, akiket benne kipellengérezett, maguktól nem csináltak volna kázust a dologból, azok csak nevelték Tótfalusit. Úgyse olvassa el azt a könyvet senki, mondták egymásnak. Annyi az, mint a kutyaugatás, nem hallatszik fel a mennyországba. A nagy baj az volt, hogy Tótfalusi Apor Istvánba is belekötött a felesége malma miatt, mert az el akarta pörölni a malmát holmi zálogjog alapján. Ez több okból is oktalanság volt Tótfalusitól. Hiszen Bethlen megmondta neki, hogy hagyja azt a malmot, ne húzzon ujjat Apor Istvánnal. Igaz, hogy Apor valóban hitvány, utolsó zsvány, mondta Bethlen neki, de éppen ezért óvakodjon tőle és ne kezdjen ki vele.

S lám, Tótfalusi mégis belekötött. Most persze újra fel kellett szaladnia Bethlenhez, aki szörnyű módon lehordta, hogy nem hallgatott reá és tovább okvetetlenkedett, sőt a könyvében is kipellengérezte ellenfelét. Mármost mit tegyek veled? Megpróbálom Aport megbékíteni, elvégre ő olyan nagyúr most, hogy ilyen piszlicsár dolog, mint a te malmod, nem nagy eset neki.

Bethlen megcselekedte, amit ígért, beszélt Aporral és az a maga hazug, képmutató módján azt felelte a kancellárnak, hogy ő, mint jó keresztyén, megbocsát Tótfalusinak, mert tudja, hogy forrófejű bolond. Azonban itt többről van szó, mert ő nem magánszemély, hanem Erdély egyik első hivatalnoka s mint ilyen, nem tűrhet foltot a palástján, folytatta nagyképuén. Ezért, bármennyire sajnálja, kénytelen egyházi bíróság elé állítani Tótfalusit.

AZ ESEMÉNYEK mentek a maguk útján tovább. Tótfalusit megidézték Enyedbe, hogy jelenjen meg a szász templomban eklézsiamegkövetésre.

Az emelvényen, egy bársonykarosszékben, Apor István kormányzó ült, képmutató, kegyesen szomorú ábrázattal, mintha neki fájna a legjobban, hogy a dolog ennyire jutott, dehát mit tegyen? Tartozik vele a méltóságának! Egy kormányzó nem tűrheti, hogy packázzanak vele! Egy másik

karosszékekben a püspök ült, szintén szomorúan. Az emelvény alatt ott voltak egyhalomban a megbántott prédikátorok: Németi Sámuel, Csepregi Turkovics Mihály, Veresmárti Mihály, Szabó Pál s a többiek mind, akiket Tótfalusi vádiratában névszerint megemlíttet. Ott álltak tömör csoportban és gonoszkodva, fölényesen nézegették Tótfalusit, aki odébb ült tőlük, egyedül, kiközösítve. Ott voltak mind és nem tudták, hogy az utókor meg fogja jegyezni a nevüket gonoszságuk és aljasságuk miatt, amellyel kétségbeesésbe kergették a szerencsétlen Tótfalusit.

A püspök felszólította Tótfalusit, hogy álljon az emelvény elé és szigorúan, keményen dorgálni és leckéztetni kezdte.

Tótfalusi megtörtén, alázatosan hallgatott.

Akkor Apor István szólalt meg és nagy kegyesen kijelentette, hogy ő a maga részéről megbocsátja Tótfalusinak, amit ellene vétett, feltéve, hogy visszavonja rágalmaint és a vádiratát megégetik.

Tótfalusi ünnepélyesen bocsánatot kért, előbb a kormányzótól, aztán a püspöktől, majd a jelenlévő prédikátorok összességétől, azután személy szerint külön-külön mindenkitől, akit vádiratában megnevezett és ünnepélyesen kijelentette, hogy azt teljes egészében megtagadja és visszavonja.

Az egyházfi kinyitotta a templom ajtaját s az egész társaság kivonult az udvarra, ahol közben Tótfalusi legényei már halomra rakták a *Mentség* odaszállított példányait. Két egyházfi meggyújtotta a halom két sarkát és átadta Tótfalusi írását az enyészetnek.

Tótfalusi becsületesen eleget tett annak, amire kötelezte magát. Legényei elhozták Enyedre a *Mentség* megmaradt példányait, természetesen azoknak a kivételével, melyeket már szétküldözött. Hamarosan azok is elkallódtak, néhány példány maradt mindössze belőlük, de ennyi is elég volt ahhoz, hogy mindörökre nevetség és megvetés tárgyává tegye diadalmaszkodó ellenségeit.

A visszavonás szövege a következő:

Én, Tótfalusi Kis Miklós, sokféle boldogtalanságaim és hol egy s hol más injuriáltatásim között lévén, mind a természetnek erőtlensége, mind az emberi indulatoknak hatalma által véletlen vitettem arra, hogy mind Isten s mind tiszta igazságú szent vallásunkhoz való kötelességem és keresztyén felebarátimhoz való szeretetem ellen közönségessé tétett írásommal, helytelenül igényelvén magamat, nemcsak sok tisztességes embereket, hanem az egész orthodox eklézsiát keservesen megbántottam s megbotránkoztattam; de már magamba térvén, mind Isten s mind az egész világ előtt megesmérem ebben való vétségemet és azt a munkámat, amely ilyen titulus alatt vagyon: M. Tótfalusi Kis Miklós-nak maga személyének, életének és különös cselekedetének mentsége, amelyet az irigyek ellen, kik a közönséges jónak ez iránt meggátlói, írni kénszerítettetett Kolozsvárott 1698-dik esztendőben egészben, minden pontjában és részében visszavonom és megsemmisítem, amely tisztességes embereknek nevek pedig azon munkában előfordul gyakrabban, ezen visszavonásom az erdélyi orthodoxa szent általános zsinat előtt megkövetem; Ő kegyelmek is énnékem ilyen vétségemet Istenért és a szeretetbéli atyafiságért megbocsássák. Igérvén arra magamat, hogy mind az említett könyvemnek minden példányát becsületesen beszolgáltatom, hogy megsemmisíttessenek; magamat el nem ragadtatom, hanem az igaz reformata eklésiának hitiben és abban való tisztességes uraimnak s atyámfiainak szeretetekben állhatatosan megmaradok, abban várván mint e világból való csendes kimúlásokat, mint dicsőséges örök életre való feltámadásomat.

Melyről, hogy mind a jelenkornak, mind a jövőnek bizonyága legyen, ezen visszavonást nyomtatásban is közreadom. Anno 1698 13-ik Junii.

EZZEL a komor dokumentummal zárul Tótfalusi Kis Miklós pályafutása. Néhány nappal a visszavonó nyilatkozat kinyomtatása után, a hónapok óta tartó izgalom következtében megütötte a szél.

EPILÓGUS

LEGÉNYEI eszméletlenül vitték fel a nyomdából a lakásába. Anna felrendelte Enyedről Páriz Pápaít. Az megnézte Tótfalusit és baljósan csóválta a fejét.

— Tíz-tizenkét napig semmit sem mondhatok, — jelentette ki. — Lehet, hogy magához tér, lehet, hogy rosszabbodik az állapota.

De Anna nem csüggedt. Reggeltől estig a férjét ápolta és rakta a fejére a hideg borogatásokat. Tótfalusi három nap múlva magához tért.

A második hónap végén már olvasni kívánt. Anna a kezébe adott egy könyvet, de az olvasás nem ment sehogy. A betűk elmosódtak a szeme előtt, nem tudta kivenni az értelmüket, a könyv csüggedten kihullt a kezéből. — Ennek is vége, — morogta s lehúnyta a szemét. Most már csak töprengett, de ez is fárasztotta, minduntalan elszenderedett. Anna nem mozdult a helyéről, türelmesen megvárta, míg felébred, hogy kéznél legyen. Reggel is ott ült Tótfalusi ágya mellett, mire az felébredt. Ilyenkor azzal kezdték a napot, hogy Tótfalusi elmesélte Annának, mit álmodott. Zavaros álmai voltak. Többnyire Belgiumról álmodott, Calzan úrról, a két Blaeuról, egyszer Leuwenhoeck professzorról. Máskor meg Churchillről álmodott, akivel egy kedves öregúr házában találkozott, akihez az orosz követ vitte ki üveghintáján. Minden álma szépen kezdődött s egyszerre megzavarodott, testét elöntötte a forró verejték és hangos sikollyal arra ébredt, hogy Erdélyben van. Egyszer azt álmodta, hogy csónakon akar átjutni Angliába a csatornán, irtózatos viharban. A csó-

nakot dobálja, hányja a tenger, hol a magasba emeli egy hullám, hol a mélybe löki s folyton üvölt a szél. Egyszerre csak egy vastag flandriai ló emelkedik ki a magasból, a hátán Calzan úrral, akin vért van és sisak. Calzan úr észreveszi őt s integet feléje a lóról, olyanformán, mint a hajóból integetett egy virágait öntözgető bácsinak. Miklós igyekezik melléje kerülni, ez nagynehezen sikerül is, a végén megindul közöttük a beszélgetés. Persze nem nagyon érti, mit kiált feléje Calzan a lóról, mert dühöng a vihar és elviszi a hangokat.

— Megérkezett Erdélybe? — kiáltja Calzan.

— Meg, — ordítja Miklós a csónakból.

— Mi van Apafi Mihállyal?

— Meghalt, — ordítja Tótfalusi.

— Hát Topheus püspök?

— Az is.

— Hát Teleki Mihály?

— Az is. Mindenkim meghalt, aki támogatott. Mindenki cserbenhagyott. Nekem nem megy jól odahaza. Ott senkinek nem kell a könyv. Nem nézik, hogy milyen, nem becsülik. Egy kerge vénasszony . . . — kezdi mesélni, de Calzan úr az anyanyelvén felkiált:

— *Tu me barbe avec ta Transsylvanie!* (Unom Erdélyt) — s lovastól elmerül. Tótfalusi meg újra verejtékben fürdik és remeg az izgalomtól, mikor felébred.

Tótfalusi majdnem egy teljes évig lebegett élet és halál között. Akkor orvosai kijelentették, hogy közvetlen veszély nem fenyegeti. De mozdulni nem tudott, béna maradt. Mint magatehetetlen rokkant, az ágyát nem hagyhatta el, de kedélye lassanként megjavult, már nem voltak nyomasztó, nehéz álmai. Sőt egyszer az is megtörtént vele, hogy mosollyal ébredt. Anna közelebb húzta ágyához a székét és kérte, mesélje el neki, mit álmodott. Tótfalusi egy darabig mosolyogva nézett maga elé, mintha álmán tűnődne s így motyogott:

A zsidólánnyal álmodtam.

Anna tudta, hogy Sárikáról beszél, mert Tótfalusi bevalotta neki kalandját, de nem bánta, sőt örült neki. Mindennek örült, ami Tótfalusinak jólesett.

Az álmok elmesélése után felolvasás következett. Anna a

bibliával kezdte. Azzal a bibliával, amelyet Tótfalusi Hollandiában nyomtatott, a Károli Gáspár bibliájával, amelynek minden betűjét és szavát ismerte, annyit foglalkozott vele, annyit javítgatta, magyarította. Ezt a bibliát a beteg már únta. Arra kérte Annát, hogy ha már bibliát olvas, olvassa neki latinul.

Anna nem tanult soha latinul, de igyekezett a szavakat helyesen ejteni, mert Tótfalusi éktelen dühbe jött, ha *a*-nak mondta az *á*-t, vagy *c*-nek olvasta a *k*-t. Később, amikor a látása javulni kezdett, már egyedül olvasgatott.

Azonban egy nap, amikor Anna bejött, a szoba közepén feküdt a biblia a padmalyon. Nyilván Tótfalusi hajította oda. Anna a férjére pillantott, az befordult a fal felé és meg sem mozdult, mikor a felesége a szobába bejött. Anna lehajolt, felvette a földről a bibliát s visszatette az éjjeliszekrényre, a rendes helyére. Erről a dologról nem beszéltek soha.

Tótfalusi betegségének első időszakától mindvégig Anna vezette a nyomdát tovább. A faktor minden este jelentkezett üzletzárás után s átadta Annának azt a néhány polturát, ami aznap bejött. Ez a tizedrészét sem tette ki természetesen annak, amibe a nyomda fenntartása került. Már évek óta Anna örökségéből pótolta a hiányt. A faktor arról is hűségesen beszámolt Annának, mivel töltötték a napot, milyen újabb rendeléseket kaptak (többnyire gyászjelentések voltak, meg ilyesmik) s Annának kellett eldöntenie, másnap melyikkel kezdjék, melyik rendelés a sürgősebb, fontosabb.

AZ ELSŐ év végén, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a beteg életét nem fenyegeti közvetlen veszély, Anna megengedte a nyomdai alkalmazottaknak, hogy meglátogassák Tótfalusit. Azok fel is jöttek, tele volt velük az egész szoba. De nagyon ügyetlenül viselkedtek, szánakozva nézték Tótfalusit. Ez módfelett izgatta a beteget. De nem viselkedett ügyesebben a faktor sem. Az meg úgy tett, mintha Tótfalusi nem is volna beteg és mindjárt a nyomda-ügyekkel kezdte. Holott ezek az ügyek halálosan úntatták és bosszantották Tótfalusit. Hallani sem akart a nyomdáról. Egyáltalán semmiről, ami a mesterségére vonatkozott. Anna hiába integetett a sarokból

a faktornak, hogy hagyja már és beszéljen másról, az csak tovább kesergett, hogy kevés a betű és a kopott rozettákat is ki kellene cserélni, meg ilyesmiket. Anna alig tudta rábeszélni a társaságot, hogy menjenek már, mert a beteg elfáradt s aludni kíván.

Anna lehetőleg mindenkit távoltartott Tótfalusitól, az nem volt kíváncsi senkire. Egyedül Bethlen Miklós látogatásainak örült. Bethlen ugyanis, méltósága és magas kora ellenére, gyakran meglátogatta Tótfalusit. Ilyenkor Anna karoszéket tolt az ágy mellé Bethlennek, amelyben az kényelmesen elterpeszkedett, aztán sokszor órákhosszat elszórakoztatta Tótfalusit. Anna már csak azért is örült Bethlen látogatásainak, mert azok nem merítették ki a beteget. Az többnyire egész idő alatt hallgatott, mert tudta, hogy Bethlen nem tűri, hogy előadásában zavarják, ezt már volt alkalma tapasztalni. Anna pedig magukra hagyta őket, mert Bethlen nem szívelte az asszonyokat maga körül és csak arra figyelt, mikor kel fel a vendég, hogy elfogja a pitvarban, mielőtt távozik és férje nevében is megköszönje a látogatását.

Bethlen Miklós mindig kitűnő ember volt, de nagyvonalú tulajdonságai akkor bontakoztak ki igazán, amikor már öregedni kezdett. Most újra a császár kegyében állt, ő volt Erdély első államférfia. Arca beesett, haja deres volt, de a tartása délceg maradt. Az öregedő emberek szokása szerint, szívesebben beszélt ifjúkori dolgairól, mint arról, amivel éppen foglalkozott.

— Nekem Apáczai Cseri János volt az oskolamesterem, tőle tanultam a *solida teológiát* (az alapvető teológiát), vele olvastam a *probátus autorokat* (a klasszikus autorokat) és ő vezetett be a karthéziánus filozófiába. Ő buzdított, hogy külföldön folytassam a tanulmányaimat, a kedvéért mentem ki Hollandiába, mert ő is ott tanult, sőt a feleségét is onnan hozta haza. Voltam a leydai egyetemen, Utrechtben is voltam, aztán átmentem Angliába, visszajövet meg Colbert-el, XIV. Lajos miniszterével értekeztem; én vettem át tőle az Apafi fejedelemnek küldött *subsidiumot* (segélyt). Később nem volt alkalmam tovább tanulni, mert belekeveredtem a politikába s azóta sem kavarodtam ki belőle soha. Sok bajom volt a roko-

naimmal, Elekkel és Farkassal, meg Telekivel, később meg a császári generálisokkal. Most sincs nyugtom tőlük, Rabutin generális nagyon fenekedik rám és folyton áskálódik ellenem. Sok bajom van a szász Jánossal is, aki ugyancsak szeretne elveszejteni. Hogy Bánfival és Aporral mennyi bosszúságom van, azt tudod. Egyetlen vigasztalásom az olvasgatás, különösen amikor köszvényes vagyok, az az egyedüli vigaszom, mert még a fájdalmaimat is elfeledteti velem. De persze nem ájtatos könyveket olvasgatok, mert a klérusban erősen megrendült a hitem. Te tudod legjobban, milyen tudatlanok és gonoszok s milyen üres beszédekkel hitegetik az embereket. Csak vakítják őket és minden egészséges törekvésükben visszaszorítják. Mert nekik úgy jobb, hogy minden maradjon, ahogy van. De hogy föltárják a bajok okait, vagy orvosságot találjanak rájuk, az nem telik ki tőlük, arra nincs gondolatuk. Így múltak állandó gondok és nyugtalanságok között a napjaim. De azok tartanak ébren, azok serkentenek. No *vale amice*, — mondta a helyéből felemelkedve. — És vigyázz a lelkedre, mert azt az ördög el nem viheti.

Egyszer meg Bakfark kereste fel Tótfalusit. Anna előbb nem akarta beengedni a beteghez, félt, hogy fölbosszantja az urát. De az kötötte magát ahhoz, hogy minden áron látni akarja Tótfalusit. Nem tudta, milyen nagy beteg és lehet, hogy nem is volt egészen józan, mikor jött, mert ahogy meglátta, hogy Tótfalusi az ágyban fekszik, megcövekelte magát a küszöbön és ráordított:

— Föl-föl, ki az ágyból! Hasadra süt a nap! — Aztán beljebb jött a szobába és leült a beteg ágya mellé. — Mi bajod? — kérdezte.

Tótfalusi elmondta, hogy összeesett a nyomdában, onnan hozták föl, aztán eret vágtak rajta s azóta fekszik.

— S érzel valami fájdalmat?

— Halálfélelmem van, — mondta Tótfalusi.

— Mondd úgy, hogy érzed közeledni a halálot, — felelt Bakfark erre. — Gideon és Jeremiás különb legények voltak, mint te, mégis meghaltak. Halandó materiából vagy, hát mért akarsz életben maradni?

Tótfalusi kénytelen volt ebben igazat adni neki.

— Hallottam, hogy beteg vagy, — folytatta Bakfark. — Most éppen egy papi társaságból jövök, rólad is beszéltünk, még a kerezsdi utazás is szóba került. Az volt a baj, komám, hogy nem fröstököltél meg velünk, mielőtt felültél a szekérre és üres gyomorral utaztál. Kellett volna előbb enned valamit, ha mást nem, legalább egy kis kenyeret és leöblítened egy pohárka borovicskával, mindjárt jobb kedved lett volna.

Bakfark széjjelnézett.

— Nem tartasz a szobádban italt?

Tótfalusi intett Annának, hogy hozza be a diópálinkát.

Anna kiment érte, majd visszajött és megkínálta Bakfarkot.

— Egészségedre! — emelte Bakfark poharát Tótfalusira. Máskor is eljövök. Vigyázz magadra. Kövéret ne egyél, kivált a szalonnát kiméld. Vagy ha eszel is szalonnát, igyál utána. No, isten áldjon...

MÁSSZOR egy papi személy jelentkezett Annánál. Sőtér Boldizsárnak hívták. Orvási lelkésznek mondta magát, ki csupán azért jött be Kolozsvárra, hogy Tótfalusit meglátogassa, akivel Hollandiában ismerkedett meg, ahol ő teológus volt annakidején.

— Sőtér, Sőtér, — nem emlékszem rá, — szólt Tótfalusi. — De hát biztos úgy van, ha mondja... Küldjed be, de mondd meg neki, hogy ne maradjon sokáig, mert fáradt vagyok.

Anna bevezette a tiszteletest.

— Nem emlékszik rám, ugye, Tótfalusi uram... Sőtér Boldizsár a nevem.

— Nem emlékszem, — mondta Tótfalusi.

— Vendéglőben ültünk együtt egyszer Leydában s akkor kegyelmed pénzt adott nekem.

— Nem emlékszem, — ismételte Tótfalusi.

— Többedmagunkban voltunk. Azok is kaptak. És biztosan már régen megadták, de én csak most értesültem róla, hogy visszajött Hollandiából, különben már megfizettem volna az adósságomat.

Tótfalusinak rémlett valami. Alapítványt akart hagyni

Hollandiában, mielőtt hazautazik, az ott tanuló diákoknak, aztán mást gondolt és pénzt adott nekik.

— Jól van, köszönöm, — mondta Tótfalusi. — No, Isten áldja, — és nyújtotta a kezét.

— Kegyelmedet is mind a két kezével, — búcsúzott a tiszteletes.

Kint aztán elmesélte Annának, hogy feleséges ember és három gyermeke van. Az ura biztosan azért nem ismerte meg, mert igen cingár legényke volt Leydában s lám, hogy megtestesedett. Felesége derék, szorgos asszony, szerény, igénytelen. Ki is beszélük az orvási nemesasszonyok, hogy nem ad magára, rangján alul öltözködik. Dehát ez azért van, mert szűkösen éltek, mikor fiatal házasok voltak. A három kisedet sokba került. Ezért aztán a feleségének sokmindenről le kellett mondania. Azóta persze a gyerekek már nagyocskák, s kevesebb a bajuk velük. De az ő felesége ma is olyan, mint volt és ő éppen azt szereti benne, hogy mikor a tükör előtt fésülködik, ma se az jár a fejében, jaj istenem, mit veszek fel máma, hanem hogy jóllaktak-e a gyerekek.

PARIZ PÁPAI egy ízben Kaposi Sámuel társaságában jött be Enyedről. Mind a ketten háziszerzői voltak Tótfalusinak. Kaposi még Hollandiában befejezte görög-latin szótárát, amit Tótfalusi, mihelyt nyomdáját megnyitotta, ki is nyomtatott. Páriz Pápainak is kiadta néhány kisebb írását, de a nagy művével, a latin-magyar szótárral nem készült el, mert két foglalkozása is volt — orvos és tanár volt egy füst alatt — így hát kevés ideje maradt szótárcsinálásra, csak piszmogott vele. Anna megkérte a két urat, hogy ne időzzenek sokáig.

Nem is igen időztek, de Tótfalusinak ez a kevés is elég volt. Nem örült a látogatóinak. Nagyon sok kapcsolatuk volt a nyomdával, amire nem szeretett gondolni. Azok a könyvek, amiket azóta nyomtatott, mióta hazajött Hollandiából, csúnyák voltak, meg se közelítették a bibliáját és a zsoltáros könyveit.

Pár hét múlva egy katonaember jelentkezett Annánál. Azt mondta, hogy Munkácsról jön, ismeri Tótfalusit.

— Szőnyi István vagyok, — mondta. — Emlékszik rám, Tótfalusi uram? Én kísértem le a könyveivel Debrecenig, amiket Szakál szerzett vissza kegyelmednek.

— Szakál? — tűnődött Tótfalusi szórakozottan. — Mi van vele?

— Az már nem él, — mondta Szőnyi zavartan. — Hanem a legényei ott táboroznak Munkács alatt, mert nagy dolgok készülnek, Tótfalusi uram. Várjuk a lengyelből Rákóczi fejedelmet, hogy visszavegyük Magyarországot és Erdélyt a labancoktól. Én Bercsényi uram parancsára jöttem be Erdélybe, úgy kerültem le Kolozsvárra is. Szakál emberei mind egy szálig a kurucokhoz csatlakoztak, együtt küzdünk Esze Tamás zászlaja alatt.

— Nem rabolnak, gyujtogatnak többé?

— Nem, — mondta Szőnyi. — Most a labancokat pusztítjuk csupán.

— No az helyes, — nyugodott meg Tótfalusi és kezefogott Szőnyivel.

A HARMADIK év végén rohamosan romlott Tótfalusi állapota. Napról napra gyengült, egyre rosszabbul beszélt, néha már Anna sem értette, hogy mit motyog.

Egy reggel izgatottan integetett Annának. Az végre megértette, hogy látni akar valakit. Jozsipot.

Anna zavarba jött és bevallotta, hogy Jozsip már hónapokkal ezelőtt hazakérezkedett. Tavasz van — mondotta — nagyon kívánczozott a hegyek közé, a birkanyájához. Ősszel majd visszajön: Tótfalusi nem felelt semmit, csak lehúnyta a szemét. Szerette volna látni az öreg Jozsipot.

Másnap kikerestette Annával a könyvei közül azt a Spinozát, amit még Hollandiából hozott magával. Mióta itthon volt, eszébe sem jutott, hogy elővegye. Pedig Páriz Pápai és Kaposi, akik ismerték, sokat vitatkoztak róla. Páriz Pápai azt állította, hogy Spinoza materialista, mert hisz a szellemünk-től függetlenül létező anyagban és annak ronthatatlanságában, örökkévalóságában. Kaposi viszont a legnagyobb spiritualistának nevezte, mert, mondá, Spinoza szemében minden is-

teni, még az anyag is (*Deus sive Natura*), írja, vagyis azt állítja, hogy a természet és az isten ugyanaz, illetőleg a természet csupán isten egyik változata, manifesztációja, de van sok más manifesztációja is, amit mi emberek nem ismerünk. Az is tetszett Tótfalusinak, hogy Spinoza azt állítja, hogy minden előre van rendelve, mert erről ő is meg volt győződve; hogy nagyrabecsüli az értelmet — *ordo naturae et ordo rationis idem est* — vagyis a természet és az értelem törvényei ugyanazok. Mindez most eszébe jutott és előkerestette Annával az *Etikát* és megkérte, olvassa fel neki az elején lévő proposíciókat.

Anna teljesítette a kívánságát és hamis akcentusokkal, *a*-nak ejtve az *á*-t és *c*-nek a *k*-t olvasni kezdte isten latin meghatározásait.

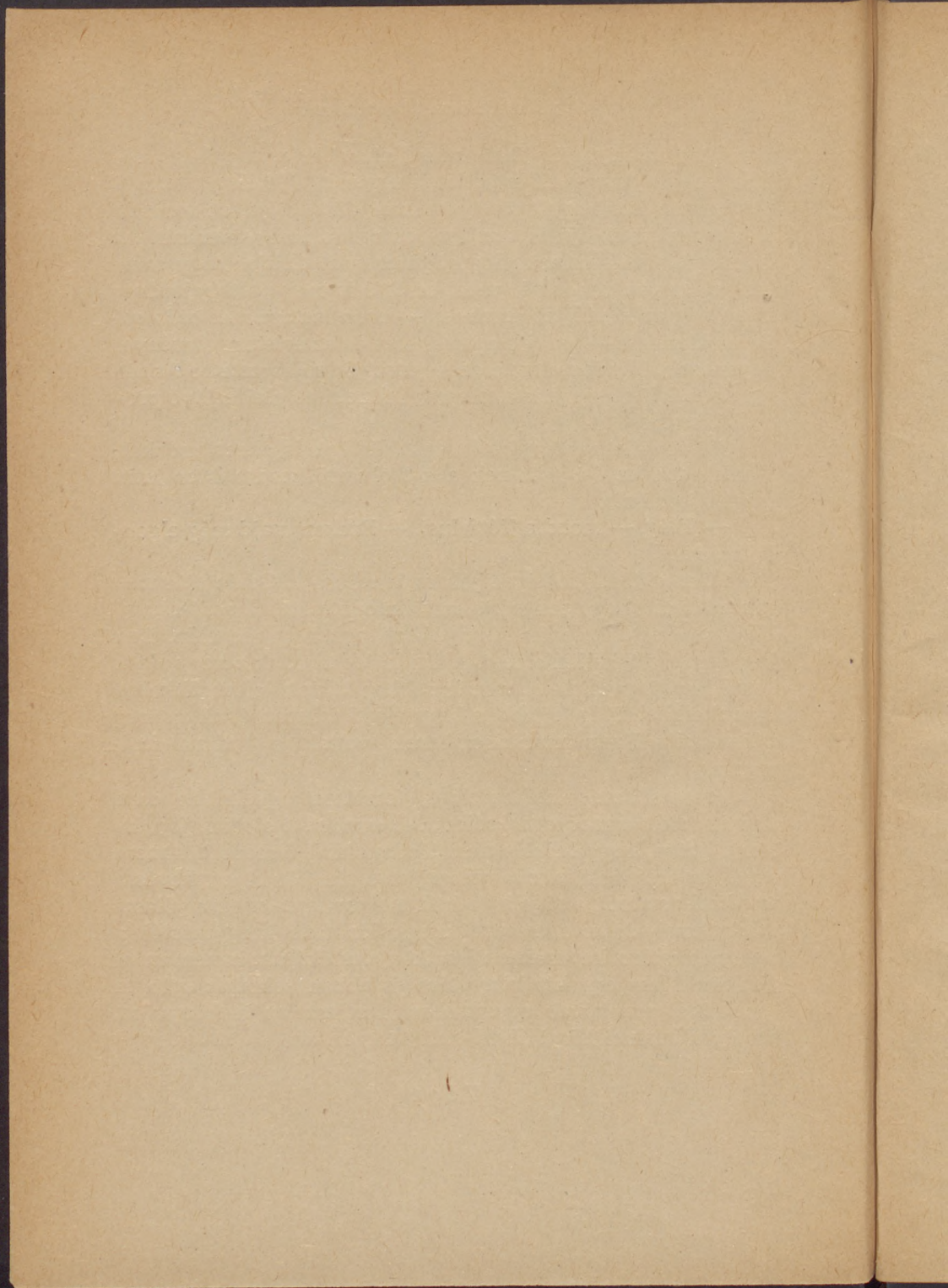
— Elég, — mondta Tótfalusi. — Ezeken majd még elgondolkozom,

Másnap Tótfalusi igen jókedvűen ébredt. Odaintette magához Annát, hogy elmesélje, mit álmodott. Azt álmodta, hogy látia az öreg Jozsipot a juhnyájával egy hegyi legelőn. Egy tölgy alatt ült és tilinkózott. A fiai lejjebb laktak a hegy alatt. Azok favágók voltak és már házakban laktak feleségükkel és gyerekeikkel. Még lejjebb, a hegy alatti faluban éltek az öreg dédunokái. Ezek munkásemberek voltak s tudtak írni-olvasni is.

Anna a beteg fölé hajolt és feszülten figyelt, de csak annyit értett a motyogásából: ... és *mindenki olvasni fog*. És Anna tudta, hogy Miklós nem Hollandiáról álmodott, hanem arról az országról, ahova visszajött s ahol őt olyan kevésre becsülték s arról, a távoli jövőről, amikor leomlanak a válaszfalak, amelyek az embereket megkülönböztetik egymástól, s már nemcsak a keveseknek lesz könyvestékájuk, hanem mindenkinek lesz egy kis könyvtára és abban sok más szép és tanulságos munkával egyetemben meglesz az a könyv is, amely Tótfalusi Kis Miklós életét meséli el.

Vége

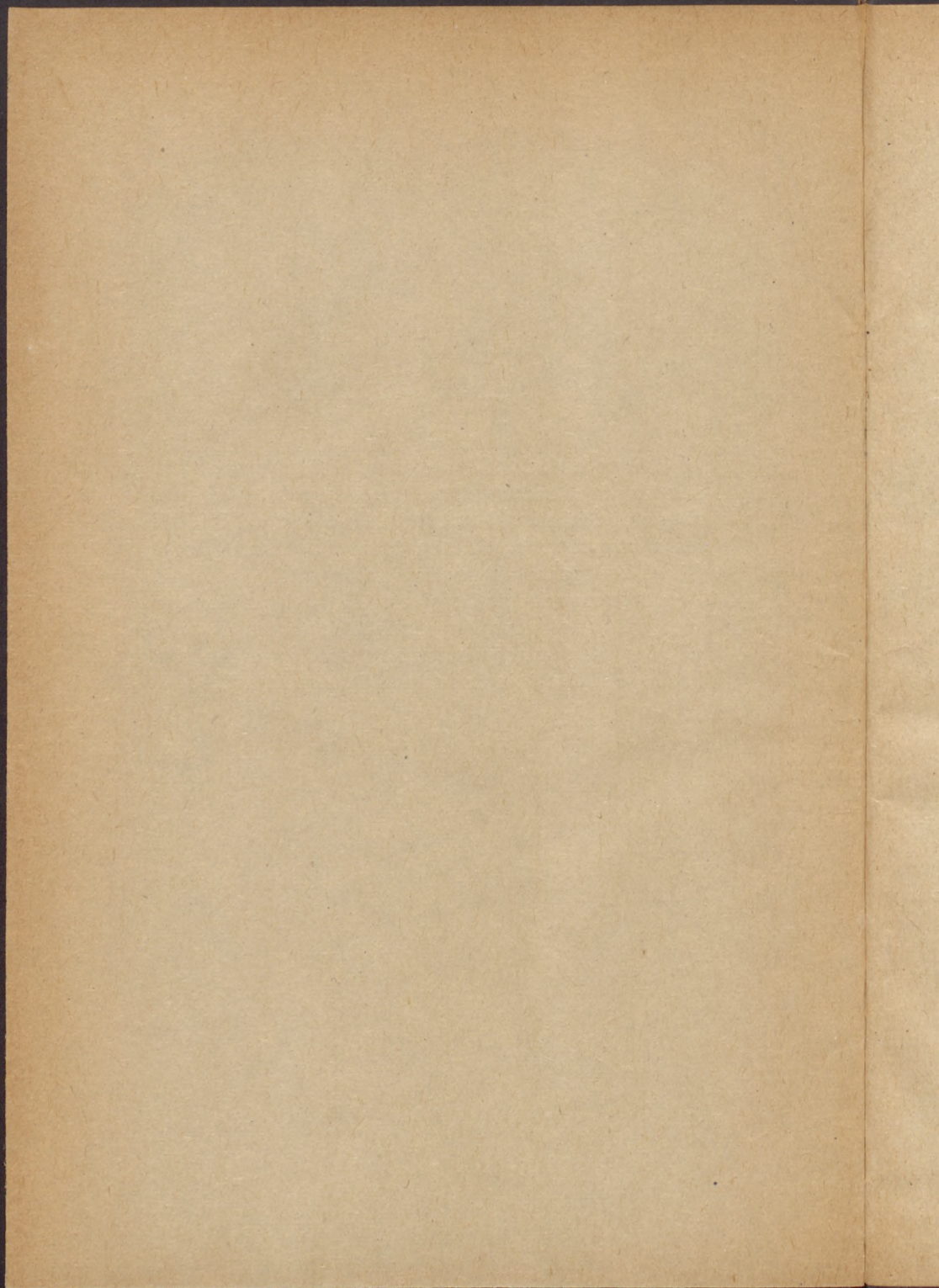

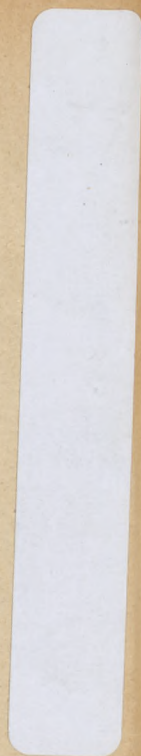
A KIADÓ JEGYZETE

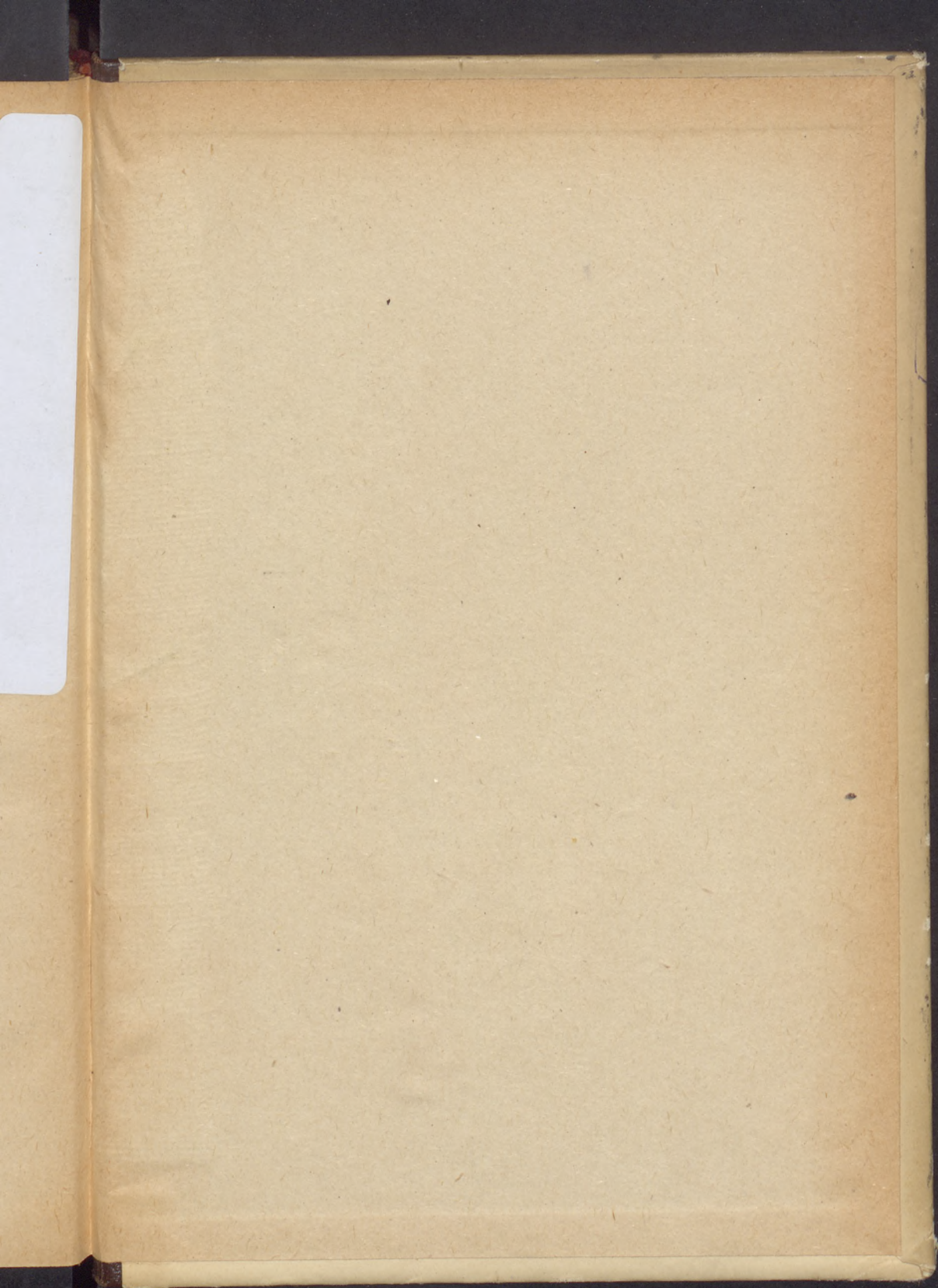
Németh Andor három évvel ezelőtt kezdett hozzá e regényének megírásához. Bár súlyos beteg volt már, nagy munkakedvvel kutatta fel a Tótfalusi Kis Miklóstra vonatkozó irodalmat, tanulmányozta a kor erdélyi, hollandiai társadalmi viszonyait.

A regény írását befejezte. De betegségének súlyosbodása, majd halála megghiúsította azt a szándékát, hogy az utolsó simításokat tegye s a könyv végén felvillantssa a kuruc mozgalmak képét.

21-Ft

KÉMETH ANDOR

A BETŰ
MESTERE